

**XVIII. YÜZYILDA KÜTAHYA VAKIFLARININ
SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA KATKILARI**

Özlem SOYER ZEYREK

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Aralık, 2015

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

XVIII. YÜZYILDA KÜTAHYA VAKIFLARININ
SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA KATKILARI

Hazırlayan

Özlem SOYER ZEYREK

Danışman

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

AFYONKARAHİSAR 2015

Bu Tez Çalışması BAPK'ca Desteklenmiştir. Proje No: "11 SOSBİL 06"

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “XVIII. YÜZYILDA KÜTAHYA VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA KATKILARI” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/12/2015

Özlem SOYER ZEYREK

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ziya KAZICI

: Doç. Dr. Zekai METE

: Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

: Yrd. Doç. Dr. Alper BAŞER

İmza

Tarih Anabilim Doktora öğrencisi Özlem SOYER ZEYREK'in "XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları" başlıklı tezi, 18.12.2015 günü saat 14:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

XVIII. YÜZYILDA KÜTAHYA VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA KATKILARI

Özlem SOYER ZEYREK

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Aralık 2015

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Kütahya XII. asırda Türklerin hâkimiyetine geçmiştir. Bu tarihten itibaren şehir hızla Türk-İslâm sentezi ile şekil almaya başlamıştır. Öncelikle tekke ve zaviyeler, daha sonra camiler, medreseler, imaretler gibi birçok yapı vakıf olarak kurulmuş ve vakıflar yoluyla var edilmeye çalışılmıştır. Tüm vakıflar, günümüzde devletin temel görevi olan din, eğitim ve belediye gibi birçok hizmetleri üstlenmekteydiler.

Kütahya, asırlar boyu Osmanlı Devleti'ne eyalet başkentliği yapmış olması hasebiyle vakıf sisteminin işleyişi açısından önemli bir şehirdir. Bu sebeple, XVIII. asırda mevcut olan vakıflar ve yeni kurulan vakıfların, sosyal ve ekonomik anlamda şehre olan yansımalarının incelenmesi, bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca vakıf sisteminin Evkaf Nezâreti kurulmadan önce maruz kaldığı bazı problemler, Kütahya'da gözlenmiştir.

Böylelikle vakıfları bir nezârete bağlayan âmillere yerel cihetten ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Vakıf, Sosyal, Ekonomik, XVIII. Yüzyıl.

ABSTRACT

CONTRIBUTIONS OF FOUNDATIONS IN KUTAHYA TO SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN XVIII. CENTURY

Özlem SOYER ZEYREK

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of HISTORY

December 2015

Advisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Kütahya came under domination of Turks in 12th century. Starting from this date, the city started to be shaped with Turkish-Islamic synthesis. Many constitutions such as Islamic lodges and zawayahs at first, then mosques, madrasas (Moslem theological schools), imarets were established as foundations; and these were tried to be subsisted with the help of foundations. All foundations used to take on many services like religious, educational and municipal services which are main duties of the state nowadays.

In consequence of being the state capital of Ottoman Empire for centuries, Kütahya is an important city in terms of functioning of the foundations. Therefore, examining the reflection of newly established and existing foundations in the 18th century to the city in social and economic terms forms the main object of this research. In addition, some problems that foundation system had been exposed to before the establishment of the Ministry of Foundation (Evkaf Nezâreti) have been observed in Kütahya. Thus, to shed a light on the reasons that connects the foundations to a ministry from a local point of view have been tried.

Keywords: Kütahya, Foundation, Social, Economic, XVIII. Century.

ÖNSÖZ

Kütahya Türkler tarafından fethedilmeden önce de çeşitli medeniyetlere mekân teşkil eden önemli bir şehirdi. Fetih, İslam inancının vakıflar yoluyla hızlı bir şekilde şehre nüfuz etmesini sağlamıştır. Anadolu'nun hemen her yerinde kurulan cami, mescid, tekke/zaviyeler yeni köy, nahiye ve şehirlerin temelini oluşturmuştur. Bu temelin sağlam ve yıkılmaz bir hal alması ise her yapının vakıf olması hasebiyle sağlanmıştır. Kütahya'da da vakıf temelinde gelişen şehir, önceki medeniyetlerin kullanım sahasının da ötesine geçmiştir. Önce Selçuklular, daha sonra ise Germiyanogulları ile Türk-İslâm kimliğine bürünen şehir, Osmanlı Devleti döneminde bu alanda zirve noktasına ulaşmıştır.

Günümüzde modern yapıların arasında varlığını korumaya çalışan vakıf eserler, mimari güzelliklerinin yanı sıra işlevleri ve inşa ettikleri sosyal denge ile Kütahya halkının asırlar boyu ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Lakin hem ülkenin ekonomik ve sosyal yapısının zamanla uğradığı değişim, hem de sistemin değişmez hükümler üzerine oturtulmasına rağmen maruz kaldığı ihmal ve müdahaleler, vakıflar konusunun daha lokal ama daha derin çalışmalarla irdelenmesi zaruretini doğurmaktadır. Bu bağlamda tezimizde Osmanlı Devleti'ne eyalet merkezliği yapmış kadim bir şehrin ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıldaki vakıfları ele alınarak değerlendirilmesine çalışılmıştır. Bu çalışma, bir şehrin tarihine ışık tutmanın yanında, devletin bekasına hizmet eden vakıf sisteminin özellikle Evkaf Nezareti kurulmadan önceki problemlerini anlamamızda net veriler sunacaktır.

Üzerinde çalıştığımız belgelerin içeriği tezin bölümlerini ve başlıklarını oluşturmada bizim için yönlendirici olmuştur. Bu çerçevede tezin giriş kısmında konumuzun özünü ihtiva eden vakıf hususuna ve Kütahya şehrinin kısa tarihine yer verdik.

Birinci bölümde yaygınlığı, korunması ve faaliyetleri bakımında en önde olan dînî vakıfları ele aldık. Bu çerçevede öncelikle içinde pek çok hayrı barındıran külliyele, camii ve mescidle ile tarikat yapılarını değerlendirdik. Bu bölüm diğer bölümlere göre tezimizde daha fazla yer kapladı. Ancak konunun bütünlüğünü bozmamak adına yeni bir plan düzenlemesi yapmadık.

İkinci bölümde ise şehirde XVIII. asırda faal olan eğitim vakıfları ele alındı. Burada klasik eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreselerin yanı sıra, yüksek eğitimi kurumları, eğitim maksadıyla kurulan vakıflar ile kitap vakıfları değerlendirildi.

Üçüncü bölümde ise kale başta olmak üzere şehrin mimari dokusunda görünür bir etken olan eserleri ile günümüzde belediyelerin icra ettikleri vakıf hizmetleri yer buldu. Bu çerçevede kaldırım tamirine dair vakıflar ile para vakıfları önem taşımaktadır.

Tezimizin son bölümü ise genel değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. Bu minval üzere vakıf kurucuları ve sosyal statüleri, vakıfların ekonomik ve sosyal katkıları ve XVIII. asırda vakıflarla ilgili hukukî meselelerin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda, XVIII. asır Kütahyasında vakıf olarak yapılan gayrimenkuller, vakıflar yoluyla sağlanan iş gücü, verilen ücretler, oluşturulan sermaye ve ticari hareketliliğin şehir yaşamında meydana getirdiği ekonomik dinamikler ile dinî, eğitim ve beledî alanlarda verilen hizmetlerin, Kütahya'da sosyal yaşamı nasıl şekillendirdiği, vakıfların toplumsal hayattaki sosyal dengeyi nasıl temin ettiği konuları ele alınmıştır.

Bu çalışma ile ulaştığımız veriler her ne kadar net de olsa anılan yüzyılın minimum değerlerini ifade edecektir. Şüphesiz ki, daha geniş bir zaman dilimini kapsayan ve ortaya çıkan yeni vesikaları da içine alan çalışmalar sayesinde, çok daha fazla bilgiye ulaşılabilecektir. Tezimizin kendisinden önceki çalışmalardan temel farkı, Kütahya tarihine XVIII. asır vizyonu sunması ve bu vizyonu vakıf sistemi çerçevesinde değerlendirmiş olmasıdır.

Tez çalışmamız sırasında yardımlarını benden esirgemeyen, gerek metin okumalarında, gerekse tez metninin yazımında beni cesaretlendirip kendime güvenmemi sağlayan, değerli bilgi ve deneyimlerini bana aktararak rehber olan kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Güler'e teşekkürü bir borç bilirim. Yine danışman hocamın hocası olması yanında hem yeterlilik jürimde, hem de tez savunmamda bulunan Prof. Dr. Ziya Kazıcı'ya, katkılarından dolayı Doç. Dr. Zekai Mete'ye ve Yard. Doç. Dr. Mehmet Güneş ile tezimi okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan Yard. Doç. Dr. Alper Başer'e şükranlarımı sunarım. Araştırmalarım esnasında ihtiyacım

olan kaynakların temininde gösterdikleri gayret ve hazırladıkları verimli çalışma ortamı için Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'nin özverili çalışanlarına da teşekkür ederim.

Bu uzun süreli çalışma esnasında gösterdiği anlayış ve sonsuz desteğinden dolayı eşime, kendisine ayırmam gereken zamanı işime ayırmak zorunda kaldığımda gösterdiği sabır için oğluma, bugünlere gelmemde büyük emeği olan ve çalışmalarım esnasında yokluğumu hissettirmeden evladımı büyüten, benden dualarını esirgemeyen anne-babama teşekkürlerimi sunarım.

Özlem SOYER ZEYREK

KAYNAKLAR HAKKINDA

XVIII. asırda Kütahya vakıflarını incelerken, döneme ışık tutması için başta vakfiyeler olmak üzere diğer arşiv belgelerinin değerlendirilmesi gerekir. Bu vechle Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi başta olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi bize çok değerli vesikalar sunmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Bu arşivde, öncelikli olarak XVIII. asırda ilk defa kurulan vakıfların vakfiyelerini elde etmenin yanı sıra çeşitli; atık-esas, ilam, hüccet gibi atama yahut hukukî dava kayıtlarına da ulaşmak mümkün olmuştur. Aynı vakıf ile ilgili farklı defterlerde başka başka kayıtlar olabildiği gibi cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılmaya başlanan tercüme çalışmaları ile bazı belgelerin latin harfleri ile yeniden yazıldığı defterler de mevcuttur. Nitekim, çalıştığımız döneme ait Ali Paşa Vakfı ile ilgili VGMA'de 3 ayrı kayıt bulunmaktadır. Bu üç kayıttan birincisi tam metin Osmanlıca (VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.) ikincisi hamdele salvele bölümleri hariç Osmanlıca (Defter No: 593, Sayfa No: 261, Sıra No: 205.), üçüncüsü de hamdele ve salvele bölümleri hariç transkript şeklindedir (Defter No:2005, Safta No:414, Sıra No: 267). Bu üç kayıt da Ali Paşa'nın tezimizde inceleyeceğimiz vakfiyesine aittir. Sosyal ve ekonomik muhteviyatı ile Kütahya şehri için somut veriler sunan diğer bir vakfiye ise Abdurrahman Ağa bin Mehmet'e aittir. VGMA'de (VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.) 'te kayıtlı olan belgede şehre kazandırılan 2 adet sıbyan mektebinin varlığını idame ettirebilmesi 8 adet dükkânın gelirinden sağlanmaktadır.

VGMA'den elde ettiğimiz belgeler vakıfları destekleyen diğer vakıfları ortaya çıkardığı gibi, zamanla uygulamada karşılaşılan problemleri de ihtiva etmektedirler. VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:456, Sıra No: 48.'de kayıtlı Abdullah Efendi Bin İsmail Efendi Medresesi Vakfı ve bu vakfi desteklemek için kurulan, ancak bazı problemlerle karşı karşıya kalan Kamer Hatun Vakfı (VGMA, Defter No: 608/1, Sayfa No: 102, Sıra No: 119.) vakıflar arası ilişkileri sosyal, ekonomik ve hukuksal olarak ortaya döken önemli belgeler olmuşlardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde ettiğimiz tüm bu belgeler (vakfiyeler, ilam, hüccet vb.), XVIII. asırda kurulan vakıflar yoluyla şehre sağlanan sosyal / ekonomik ve hukuksal meselelerin net göstergeleri olmuşlardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Kütahya vakıfları söz konusu olduğunda binlerce ve çok çeşitli vesika barındırmanın yanı sıra defterler ile de fazlaca yararlandığımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde belgeleri en çok Cevdet Tasnifi'nden elde ettik. Başta Cevdet Evkaf olmak üzere, Cevdet Maarif ve Cevdet Belediye tasniflerinden şehrin vakıflar yolu ile sosyal, ekonomik, kültürel konulardaki mevcut durumunu ortaya koymanın yanı sıra vakıf problemlerini de tespit etmek mümkün olmuştur. Bu tasnifte yer alan atama kayıtları vakıfların faal olduğunu belgeleyen, vazife ücretlerini bildiren en önemli verilerden olmuştur.

Mesela BOA, C. Ev. 22589 ve BOA, C. Ev. 26848 tasnif numaralı kayıtlarda Ahi Mustafa Zaviyesi Vakfı'nın şeyhlik atamalarını gözlemlerken, BOA, C. Ev. 17452 numaralı kayıta Karagöz Paşa Vakfı mütevellisinin maruz kaldığı problem karşımıza çıkmıştır. Cevdet tasnifinin maarif ve belediye hizmetlerine yönelik belgeleri tezimizde bu alanlardaki başlıklarına önemli bilgiler sunmuştur. BOA, C. Ev. Maarif 8864 numaralı kayıt XVIII. asırda Fatma Hatun Mektebi Muallimi'nin aldığı ücreti ve görev değişimini bize sunarken, BOA, C. Ev. Belediye, 7177 ve BOA, C.Ev. Belediye, 6745 Eydemir Hamamı'nın kira ücretini ve hamamın işletmecileri ile yaşanan problemleri ortaya koymuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz 262 Numaralı Maliyeden Müdevver Defter, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri ile 369 Numaralı Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri XVIII. asırda faaliyetine devam eden vakıfların bu yüzyıl öncesindeki durumlarını net bir şekilde görmemizi sağlamıştır.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Kütahya vakıflarının XVIII. asır öncesindeki durumunu ortaya koyarken Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kâdime Arşivi'ndeki 560 numaralı defter bize, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz diğer defterler gibi özellikle vakıfların gelir ve giderlerinin günlük ve senelik bilgilerini vermiştir.

Şeriye Sicilleri

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Meşihat Şer'iyye Sicilleri tasnifinde yer alan Kütahya Şer'iyye Sicilleri, araştırmamızda yeni kurulan vakıfların vakfiye suretlerini bize sunduğu gibi, daha önceden kurulup XVIII. asırda faaliyetine devam eden vakıflar hakkında da oldukça zengin veriler elde etmemizi sağlamıştır. 1 numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, XVIII. asrın ilk yıllarından itibaren başlamaktadır. Böylelikle ilk 6 sicil XVIII. asrı ihtiva etmektedir. Biz, sicil defterleri üzerinde XVIII. asrın başı, ortası ve sonunu ihtiva etmek üzere 1,2,3 ve 6. Siciller üzerinde çalıştık. Bu sicillerden 1 ve 6. Siciller Yüksek Lisans tezi olarak transkripsiyonu yapılmak üzere çalışılmıştır.

Diğer Kaynaklar

Kütahya ile ilgili şehir tarihçiliği bakımından çalışılmış eserlerin sayısı oldukça azdır. Araştırmamızda kısıtlı bilgiler etrafında kalmamızın nedeni kaynakların yetersiz ve çoğunlukla birbirini tekrar eden bilgiler ihtiva etmeleridir. Kütahya hakkındaki ilk ve en kapsamlı çalışmayı şüphesiz Seyahatnâmesi ile Evliya Çelebi yapmıştır. XVIII. asrın hemen öncesindeki izlenimleri ile bize ışık tutan Çelebi'den sonra diğer kapsamlı çalışmayı "*Kütahya Şehri*" isimli eseriyle İsmail Hakkı Uzunçarşılı yapmıştır. O'ndan sonra ise Germiyanogulları Beyliği üzerine doktora çalışması yapan Mustafa Çetin Varlık gelmektedir. Esasen XVIII. asır öncesi şehrin kimliğini ortaya koyan ilk yapılar ve daha sonra XVI. asırdaki durumları hakkında Varlık'ın kitap ve makalelerinden yararlandık. Ayrıca Hamza Güner "*Kütahya Camileri*" isimli eserinde camilerin yanında mescid, tekke ve türbelere yer vermiştir. Mustafa Kalyon daha sonra bu bilgileri de ele alıp kendi bilgi ve anıları ile harmanlayarak daha geniş ve güncel bir şekilde okurlara sunmuştur.

Kütahya Belediyesi yayınlarından çıkan ve Cevdet Dadaş, Atilla Batur, İsmail Yücedağ tarafından hazırlanan "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları" isimli 3 ciltlik bir çalışma vakıf sistemini açıkladıktan sonra o dönemde arşivde bulunan Kütahya Vakıfları listesini vermektedir. Bazı seçme metin vakfiyelerin tercümesi yapılmıştır. Eserde tercümesi yapılmış olan belgeler ile elimizde olan aynı belgeleri karşılaştırarak inceledik. Farklı gördüğümüz yanları belirttik.

Vakıf yapıları Sanat Tarihi açısından “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi” isimli çalışmasında gözlemleyerek yorumlayan Ara Altun ise, binaların, hangi döneme ait olduğuna ve işlevlerine dair çok değerli bilgiler paylaşmıştır. Osman Uysal da “Germiyanogulları Beyliği’nin Mimarî Eserleri” adlı eserinde bu döneme ait eserler hakkında sanat tarihi açısından bize daha güncel ve zaman zaman farklı yorumlar sunmuştur.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.i	
ÖZET	iii
ABSTARCT.....	iiiv
ÖNSÖZ	v
KAYNAKLAR HAKKINDA.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	xii
TABLolar LİSTESİ	xixx
KISALTMALAR DİZİNİ	xix
GİRİŞ: VAKIF KURUMU VE XVIII. ASIR ÖNCESİ KÜTAHYA	
1.VAKIF NEDİR?.....	1
2. VAKFIN TARİHÇESİ	3
3. TÜRKLERDE VAKIF	5
4. KÜTAHYA’NIN TARİHÇESİ.....	9
4.1.TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE KÜTAHYA	9
4.2.KÜTAHYA’NIN TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ VE İLK VAKIF YAPILAR.....	10
5. KÜTAHYA’DA GERMİYAN BEYLİĞİ DÖNEMİ VE GERMİYAN ESERLERİ	11
6. OSMANLI DÖNEMİNDE KÜTAHYA.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

DÎNÎ VAKIFLAR

1. KÜLLİYE VAKIFLARI	18
1.1. II. YAKUP ÇELEBİ İMARETİ KÜLLİYESİ.....	18
1.1.1. Vakfın Kurucusu II. Yakup Bey	18

1.1.2. II. Yakub Bey'in Taş Vakfiyesi	21
1.1.3. Külliye Oluşturan Birimler	23
1.1.4. Vakfın İdaresi.....	27
1.1.5. II. Yakub Bey Külliyesi İle İlgili XVIII. Yüzyıla Ait Kayıtlar	28
1.1.5.1. XVIII. Yüzyılda Vakfın İdaresi	28
1.1.5.2. XVIII. Yüzyılda Vakfa Usülsüz Müdahale.....	29
1.1.5.3. İmaretin Geçirdiği Tamirler	30
1.2. İSHAK FAKİH KÜLLİYESİ.....	31
1.2.1. İshak Fakih Kimdir?	31
1.2.2. İshak Fakih Külliyesi'ni Oluşturan Birimler	32
1.2.2.1. İshak Fakih Çeşmesi	32
1.2.2.2. İshak Fakih Camisi Ve XVIII. Yüzyıldaki Durumu	33
1.2.2.3. Medrese	34
1.2.2.4. Zaviye.....	36
1.2.3. Vakfın İdaresi Ve Gelirleri	36
1.2.4. XVIII. Asırda Vakıf.....	37
2. CAMİ VE MESCİD VAKIFLARI.....	37
2.1. BALIKLI CAMİİ / HEZAR DİNARİ MESCİDİ	38
2.1.1. Rahime Binti Arif Vakfı.....	40
2.2. SADETTİN CAMİİ.....	41
2.3. KURŞUNLU CAMİİ VE ŞEYH MUSTAFA EF. VAKFI.....	43
2.4. TAKVACILAR CAMİİ	45
2.4.1. XVIII. Asırda Takvacılar Camii İçin Kurulan Vakıflar	47
2.4.1.1. Silahdar Mehmet Paşa Vakfı.....	47
2.4.1.2. Osman Paşa Vakfı	52
2.5. ULU CAMİ / YILDIRIM BAYEZİD CAMİİ	53
2.5.1. Ulu Cami - Yıldırım Bayezid Vakfı'nın XVIII. Yüzyılı	55
2.5.1.1. İdari Meseleler	55
2.5.1.2. Yıldırım Bayezid Vakfı'na Müdahaleler	56
2.5.1.3. Ulu Cami'nin Tamiri.....	56
2.5.1.4. Ulu Cami'nin XVIII. Asırdaki Akarları.....	58
2.6. HİSARBAY OĞLU MUSTAFA BEY VAKFI - SARAY CAMİİ	59

2.6.1. Vakfiyesi	60
2.6.1.1. Vakfın İdaresi ve Caminin Görevlileri.....	61
2.6.2. XVIII. Yüzyılda Görev Atamaları ve Görev Ücretleri.....	62
2.6.3. Hisarbeyoğlu Mustafa Bey Vakfı'na Müdahaleler.....	62
2.6.4. XVIII. Asırda Hisarbeyoğlu / Saray Camii İçin Kurulan Vakıflar.....	63
2.6.4.1. Genç Ali Paşa Vakfı.....	63
2.6.4.2. Yahya Paşa Vakfı.....	64
2.6.4.3. Ünzile Binti İbrahim Vakfı	66
2.7. KARAGÖZ PAŞA CAMİİ	67
2.7.1. Vakfiyesi Doğrultusunda Gayri Menkulleri ve Menkulleri.....	68
2.7.2. Karagöz Camii'nin XVIII. Yüzyılı.....	71
2.8. ŞENGÜL CAMİİ (CELAL MESCİDİ)	74
2.9. MEYDAN / ARSLAN BEYCAMİİ.....	75
2.10. LALA HÜSEYİN PAŞA CAMİİ.....	76
2.10.1. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın Muhasebesi.....	78
2.11. HATUNİYE CAMİİ.....	80
2.11.1. XVIII. Asırda Hatuniye Camii İçin Kurulan Ayşe Binti Ahmet Vakfı	82
2.12. FATMA BİNTİ HÜSEYİN VAKFI.....	82
2.13. ELHAC SEYYİD SÜLEYMAN PAŞA VAKFI	83
2.14. OSMAN AĞA VE OĞLU HASAN AĞA VAKFI.....	85
2.15. MEHMET AĞA BİN AHMET AĞA VAKFI.....	86
2.16. ALİ PAŞA (ALO PAŞA) VAKFI.....	87
2.16.1. Hayır Eserleri.....	90
2.16.2. Vakfın Akarları.....	90
2.16.3. Vakfın Giderleri.....	92
2.16.4. Vakfın Yönetimi.....	95
2.16.5. Vakfiyenin Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Değerlendirilmesi.....	96
2.17. DÜKKÂNCIKLAR MAHALLESİ MESCİDİ	1022
2.18. EFENDİZEDE MESCİDİ.....	1033
2.19. HASAN AĞA MESCİDİ	103

2.20. HACI ABDURRAHMAN MESCİDİ	103
2.21. SİLAHDAR MEHMED PAŞA’NIN KÜTAHYA MAHKEMESİ İÇİN YAPTIĞI VAKFI.....	104
3. TEKKE VE ZAVİYE VAKIFLARI	105
3.1. AHİ VAKIFLARI	105
3.1.1. Ahi Arslan Zaviyesi	1099
3.1.2. Ahi Evren (Evrans) Zaviyesi	110
3.1.3. Ahi Mustafa Zaviyesi.....	1111
3.1.3.1. Ahi Mustafa Vakfı’nın XVIII. Asırdaki Tarikat Faaliyetleri.....	1144
3.1.3.2. Ahi Mustafa Vakfı’nın XVIII. Asırdaki İdari İşlemleri.....	1166
3.1.3.3. Görev Ücretlerinin Değerlendirilmesi.....	118
3.2. HİDİRLİK ZAVİYESİ.....	119
3.3. SEYYİD NURETTİN ZAVİYESİ-PAŞAM SULTAN TÜRBESİ .	1211
3.4. ABDAL ECE VE SEYYİD ABDÜLVEFA ZAVİYELERİ.....	122
3.5. GÜMÜŞEŞİK TEKKESİ.....	123
3.6. KÜTAHYA MEVLEVİHÂNESİ.....	124
3.6.1. Mehmed Saîd Hâlet Efendi Vakfı.....	127

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VAKIFLARI

1. SIBYAN MEKTEPLERİ / MUALLİMHANELER	129
1.1. FATMA HATUN MEKTEBİ	129
1.2. TEVKİİ MEHMED PAŞA’NIN SIBYAN MEKTEBİ VAKFI	130
1.3. AHMET PAŞA’NIN MUALLİMHANE VE CÜZHANESİ VAKFI.....	134
1.4. ABDURRAHMAN AĞA BİN MEHMET VAKFI	135
2. DAR’ÜL-KURRÂ’LAR	137
2.1. VEZİR CAFER PAŞA DAR’ÜL- KURRÂSİ	137
3. MEDRESELER	138
3.1. VACİDİYE MEDRESESİ	138
3.2. TİMURTAŞ PAŞA MEDRESESİ	141

3.3. BALABANIYE (NALLI/BALABAN PAŞA) MEDRESESİ	143
3.4. HALİLİYE MEDRESESİ	145
3.5. RÜSTEM PAŞA MEDRESESİ	148
3.6. DERVİŞ (ŞERİF) ABDURRAHİM MEDRESESİ	149
3.7. ABDULLAH EFENDİ BİN İSMAİL EFENDİ MEDRESESİ.....	151
4. EĞİTİM TESİSLERİNE DESTEK İÇİN TANZİM EDİLEN VAKIFLAR...	151
4.1.KAMER HATUN BİNTİ MEHMET BİN ABDÜLBÂKİ VAKFI....	151
4.2.ÖMER CUD EFENDİ BİN MUSTAFA VAKFI.....	152
4.3.ALİYE HATUN BİNTİ EBUBEKİR AĞA VAKFI.....	153
5. KİTAP VAKIFLARI.....	154
5.1. EŞŞEYH ABDURRAHMAN EFENDİ’NİN KİTAP VAKFI	154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELEDİ HİZMETLERE YÖNELİK VAKIFLAR

1. KALE VAKIFLARI	156
1.1. KÜTAHYA KALESİ’NİN TARİHÇESİ.....	156
1.2. KALE-İ BÂLÂ ÂBKEŞ VE CAMİİ ŞERİF VAKFI	160
2. HANLAR.....	163
2.1. MENZİLHÂNE VAKFI.....	163
2.2. HACI İVAZ HANI ÇEŞMESİ VE SEBİLİ VAKFI.....	164
3. SU VE SU TESİSİ VAKIFLARI.....	166
3.1. HAMAMLAR	166
3.1.1. Elvan Bey’in Eydemir Hamamı.....	166
3.1.2. Lala Hüseyin Paşa Hamamı.....	168
3.1.3. Kazasker Hamamı	169
3.2. ÇEŞMELER	170
3.2.1. Hacı Ali Paşa’nın Sakahâne Vakfı	170
3.2.2. Hatice Hatun Binti Süleyman Vakfı.....	171
3.2.3. Hayrunnisa Hatun ve Hatice Hatun Vakfı	173

4. YOL HİZMETLERİ.....	174
4.1. SÜLEYMAN BİN MEHMET'İN KALDIRIM VAKFI.....	174
5. HALK HİZMETLERİ	175
5.1. HALKIN ÇEŞİTLİ İHTİYAÇLARINI KARŞILAMAK ÜZERE OLUŞTURULMUŞ PARA VAKFI.....	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA KÜTAHYA VAKIFLARININ ÖZELLİKLERİ

1. XVIII. ASIR VAKIF KURUCULARI	177
1.1. PAŞA VAKIFLARI	180
1.2. MÜDERRİS / ŞEYH VAKIFLARI	182
1.3. KADIN VAKIFLARI.....	184
1.4. DİĞER VAKIF KURUCULARI	186
2. XVIII. ASIR VAKIFLARININ SOSYAL BOYUTLARI.....	189
2.1. DİNÎ AÇIDAN VAKIFLAR.....	189
2.2. EĞİTİM AÇISINDAN VAKIFLAR.....	192
2.2.1. Mektepler/ Muallimhaneler	193
2.2.2. Yüksek Öğrenim Kurumu Olan Medreseler	194
2.2.3. Dar'ül Hadis ve Dar'ül Kurr'a'lar.....	196
2.2.4. Halk Eğitimi	196
2.3. BELEDÎ HİZMETLER AÇISINDAN VAKIFLAR	197
2.3.1. Çarşılar/Hanlar	198
2.4. XVIII. ASIR KÜTAHYA VAKIFLARINDAKİ HUKUKİ UYGULAMALAR.....	198
2.4.1. XVIII. Asır Vakfiyelerindeki Hukuki Bağlayıcılık.....	203
3. XVIII. ASIRDA KURULAN VAKIFLARIN EKONOMİK BOYUTLARI ...	206
3.1. XVIII. ASIRDA VAKFEDİLEN GAYRİMENKULLER.....	208
3.2. XVIII. ASIRDA KÜTAHYA'DA VAKFEDİLEN MENKULLER.....	212
3.3. VIII. ASIR VAKIFLARINDAKİ İSTİHDAM ALANLARI.....	214

3.3.1. Vakıf Yöneticileri.....	215
3.3.1.1. Kadın Mütevelliler	219
3.3.2. XVIII. Asırda Vakıflarda Çalışan Görevliler, Sayıları ve	
Aldıkları Ücretler.....	220
SONUÇ	228
KAYNAKÇA.....	231
EKLER	240
ÖZGEÇMİŞ	261

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Silahdar Mehmet Paşa Vakfı'nın Giderleri.....	48
Tablo 2. Osman Paşa Vakfı'nın Giderleri	52
Tablo 3. Karagöz Ahmet Paşa'nın Tahsis Ettiği Görevliler ve Ücretleri.....	69
Tablo 4. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın XVIII. Asırdaki Akarları.....	79
Tablo 5. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın XVIII. Asırdaki Vazife Giderleri	79
Tablo 6. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın İstanbul'daki Giderleri	80
Tablo 7. Ali Paşa Vakfı'nın Gelir Kaynakları	91
Tablo 8. Ali Paşa Vakfı'nın Giderleri	93
Tablo 9. Ali Paşa Vakfı'nın Tevliyeti.....	96
Tablo 10. Ahi Mustafa Zaviyesi'nin XVIII. Asırdaki Şeyhleri	115
Tablo 11. Ahi Mustafa Zaviyesi'nin XVIII. Asırdaki Şeyhlik ve Tevliyet Görevlerinin Kronolojisi	117
Tablo 12. Tevkii Mehmet Paşa'nın Hayır Eserleri ve Akarları	131
Tablo 13. Tevkii Mehmet Paşa Vakfının Giderleri	131
Tablo 14. Haliliye Medresesi'nin XVI. Yüzyıldaki Giderleri	146
Tablo 15. XVIII. Asırda Vakıf Kuran Paşaların Hayır Eserleri	181
Tablo 16. XVIII. Asırda Vakıf Kuran Paşaların Tahsis Ettiği Akarlar	182
Tablo 17. XVIII. Asırda Vakıf Kuran İlim/Din Erbabının Hayır Eserleri.....	183
Tablo 18. XVIII. Asırda Vakıf Kuran İlim/Din Erbabının Tahsis Ettiği Akarlar..	184
Tablo 19. Kadın Vakıflarının Tahsisat Alanları	185
Tablo 20. Diğer Kişilerin Vakıfları ve Tahsisat Alanları	187
Tablo 21. XVIII. Asırda Hayır Eseri Olarak İnşa Edilen Gayri Menkuller.....	208
Tablo 22. XVIII. Asırda Akar Olarak Vakfedilen Gayri Menkuller.....	209
Tablo 23. XVIII. Asırda Faaliyette Olan Hayır Eserleri	211
Tablo 24. XVIII. Asırda Kurulan Vakıflarda Akarların Tahsis Edildiği Yerler..	212
Tablo 25. XVIII. Asır Vakıf İdarecileri.....	218
Tablo 26. XVIII. Asırda Kadın Mütevellilerin Dağılımı	219
Tablo 27. XVIII. Asırda Vakıflardaki Görevli Sayıları	222
Tablo 28. XVIII. Asırda Vakıflardaki Görevli Ücretleri.....	227

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. Ev.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf Tasnifi
C. Maarif	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Maarif Tasnifi
C. Belediye	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye Tasnifi
DFE. TD	: Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
KKA	: Kuyûd-i Kâdime Arşivi
KŞS	: Kütahya Şer'iyeye Sicilleri
KVBM	: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü
MAD	: Maliyeden Müdevver Defter
MŞS	: Meşihat Şer'iyeye Sicilleri
MVHD	: Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri
No:	: Numara
TKGM	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vr.	: Varak
VD	: Vakıflar Dergisi
v.d.	: ve Devamı.
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
(...)	: Okunamayan Kelime

S. : Sayı
s. : Sayfa
ss. : Sayfa Sayısı Aralığı

GİRİŞ

VAKIF KURUMU VE XVIII. ASIR ÖNCESİ KÜTAHYA

1. VAKIF NEDİR?

Vakıf eserleri günümüzde şehirlerin kimliğini ortaya koyan, karakterini gösteren ve o şehrin kadim tarihini belgeleyen en önemli yapılarıdır. Bu abide eserlere ruh veren vakfiyeler çeşitli yönlerden hazırlandıkları dönem hakkında son derece önemli bilgileri ihtiva etmektedirler.

Dilimizde “vakıf” şeklinde telâffuz edilen “vakf” Arapça bir masdar olup, “*duruş, durma, hareketten kalma*¹” manasına gelir. Terim olarak ise vakıf; maddi değeri olan varlıkları sahiplikten alıyarak, mülkiyetini Allah’ın mülkü hükmünde tutmak kaydı ile menfaatini şer’i hükümler doğrultusunda varlıkların faydasına sunmaktır².

Şüphesiz ki Kur’an-ı Kerim’de mülkün yalnızca Allah’a ait olduğunun çeşitli ayetlerle³ vurgulanması, mülkiyetinin Allah’a havale edilerek vakfedilen malın dokunulmazlığının temel dayanaklarından biri olmuştur. Yani vakıf anlayışında mülk, her şeyin sahibi olan Allah’ındır ve menfaati de sadece O’nun yarattıklarına ait

¹ Şemseddin Sami, “Vakf”, *Kâmûs-ı Türkî*, Latin Harfleriyle, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1154.

² Vakfın tarifleri: “Vakıf, lisan-ı şer’ide bir’aynın, menfaati ibadullaha ait olmak üzere aslını müebbeden haps etmektir.” (Nazif Öztürk, *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 49.) “Evkaf sahibi tarafından şer’-i şerif marifetiyle bir fiil-i hayra ve hayrat u hasenâta tahsis olunmuş mülk ve maldır. (Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1154.), bir diğer tanım; “Menfaati ibadullaha ait olur veçhile bir aynı, Cenâb-ı Hak’kın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır. Vakf eden kimseye Vâkıf, vakfedilen ayna Mevkuf ve mahallı vakf denir.” (Ömer Hilmi Efendi; *İthaf-ül Ahlaf Fî Ahkâm-il-Evkaf*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1307, s.2.) Ayrıca; “Bir mülkün menfaatini halka tahsis edip, aynını Allah tealânın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmektir. Bu tarif İmameyne göredir. İmam-ı azama göre vakıf bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tesadduk edilmesidir. Vakfeden zata vâkıf, vakfedilen şeye mevkuf, mahalli vakıf, bir aynın menfaati kendisine vakf ve tahsis edilen şahsa ve mahalle de (mevkufun aleyh), (meşrutun leh), (masarifi vâkıf) denilir. Bunlara (mürtezika), (ehli vezâif) de denir. Vakıf tabiri mevkuf manasında da müstameldir. Cem’i evkafdır. Vukufudur. Vakfa ihtibas, talibim tesbil de denilmektedir. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhîyye Kamusu*, C.4, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1969, s.286.).

³ Mülkün yalnızca Allah’a ait olduğunu ifade eden ayetlerden bazıları şunlardır: “(Ey Muhammed) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini zelil kılarırsın. (Her türlü) hayır senin elindedir. Muhakkak ki sen herşeye kadırsın.” (Kur’ân, Âli İmrân Suresi, Ayet 26), “Göklerde, yerde, bu ikisinin arasında ve nemli toprağınaltında olanların tümü O’nundur” (Kur’ân, Taha Suresi, 6), “Göklerin ve yerin mülkünü Allah’a ait olduğunu bilmiyor musun? O, kimi dilerse azaplandırır, kimi dilerse bağışlar. Allah, herşeye güç yetirendir.” (Kur’ân, Maide Suresi, 40), “Allah’ın, bol ihsanından kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır; bu, onlar için şerdir; kıyamet günü, cimrilik ettikleriyle tasmandırılacaklardır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.” (Kur’ân, Al-i İmrân Suresi, 180).

olmalıdır. Bu uygulama da pek tabii sadaka vermeyi emreden bir dinin hükümlerine göre olacaktır. Vakfı gerçek bir vakıf haline getiren öncelikle vakfedilen malın vakfedildiği amaç doğrultusunda lazım ve sahîh olup olmadığıdır. Buradan hareketle ileride geleceği üzere kimi kadılar büyük imamların içtihatları temelli olarak “*vakıftan rücu*” konusunu tartışmışlar ve çoğunlukla da vakfın lazım olduğuna hükmederek ondan geri dönme kapısının kapalı olduğuna karar vermişlerdir. Burada vakfın bir vasiyet hükmüne kavuşturularak şer’î bir işlem gördüğü söylenebilir ki, bizim üzerinde çalıştığımız tüm vakfiyelerde bu işlem, bir rükn olarak başlangıçta yerini almış, vakfın yaşatılmasının teminatı olmuştur.

Vakfiyede yer alan şartlara bir zaruret bulunmadıkça uyulması gerektiği hususunda âlimler ittifak halindedir. Fıkıhta bu şartların önemi ve bağlayıcılığı, “*Vâkıfın şartı şâriin nassı gibidir*” kaidesiyle ifade edilmiştir ve bu yönüyle vakfedilen mal kamu malı statüsündedir; satılamaz, hibe edilemez, hiçbir şekilde temellük edilemez⁴.

Vakıf malların dokunulmazlığının, özel mülkiyetten çıkarılıp tüzel bir şahsiyet kazandırılmasının en temel mesnedi şüphesiz İslam dininin şer’î hükümlerine göre düzenlenmiş olmasıdır. Bu da vakfın hukuki statüsünün de çarpıcı yönünü ortaya koymaktadır.

Nitekim, vâkıfın neyi, hangi amaca, hangi şartlarla vakfettiğini tayin ettiği belge olan vakfiyeler, müstakil yazılabildikleri gibi, çoğunlukla, mahkeme davalarının ve alınan kararların yer aldığı kadı sicillerine de kaydedilmişlerdir.

Bu konum ve içeriğiyle hukuksal anlamda gerçeklik kazanan vakıflar, geçmişin en büyük sosyal sorumluluk projeleridir. Vakıf yapılar da bu projelerin hayat bulduğu ve insanlığa hizmet eden en önemli mekânlardır.

Vakfedilen maddi değere *mevkuf* denir ve daima onu yaşatacak olan akar (gelir) söz konusudur. Gayrimenkuller gibi menkuller de vakfedilebilir. Bunların başında para vakıfları gelmektedir. Vakfedilen paralar “*istirbah*⁵” edilerek bir mânâda akar gibi muamele görmüştür.

⁴ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 478.

⁵ İstirbah kelimesinin sözlük anlamı “Faize yatırma, fazla faizle para verme” şeklinde karşılık bulsa da (Bkz. Ferit Devellioğlu, “İstirbah”, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000, s.462.) uygulamada şer’î

2. VAKFIN TARİHÇESİ

Yukarıda vakfın İslamî anlayışta böyle bir tanım ve uygulama ile karşımıza çıktığını görmekte beraber benzer uygulamaların İslamiyet öncesinde de var olduğunu belirtmek gerekir.

Her şeyden önce iyilik yapmak ve öldükten sonra iyiliklerimizle anılmak ihtiyacı temel insanî özelliklerimizdendir. Bu hasletler asırlar boyunca birçok kişi ve toplumu hayra yöneltmiştir. Dolayısıyla insanlık tarihine bakıldığında, hangi inanca sahip olunursa olunsun çoğu zaman kutsallığı da içine alan iyilik ve yardım hizmetlerine yönelik girişimlerin olduğu görülmektedir.

Bu yönüyle bakıldığında vakfın menşeinin bu tür duygular olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu hissiyatın sistemli bir şekilde fayda sağlayacak hâl alması, toplumdaki farklılıkların gösterebileceği gibi, bu hissiyatın dayanak noktası olan inançla da birebir alakalıdır.

Bu noktadan yola çıkarak; “*Vakıf, hangi millete mâl olmuş olursa olsun - iyiliğe yönelmenin- kurumsallaşmış şeklidir.*” diyebiliriz.

Kısacası vakıf, işlevi itibarıyla şehircilik anlayışının yerleşmesine binaen oluşmuştur. Bu işlevin temelinde bir taşınmaz bulunur ve taşınmazın geliri söz konusudur. Buradan da şu sonuç çıkarılabilir ki, vakfın tarihi gelişimi insanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Dolayısıyla vakfedilen bir taşınmaz mal ve onu yaşatacak olan akar, kurumun olmazsa olmazıdır.

Varlıklı kişilerin, mallarının bir parçasını şartlı hibeler şeklinde hayır işlerine bağışlamaları birçok eski ulusların hukuk sistemlerinde görülür. Bu noktada değişik milletlerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Vakıf benzeri uygulamaların, eski Mezopotamya ulusları hukuklarında, Hitit yasalarında, Hindû hukukunda birçok örnekleri olduğu bilinmekle beraber, ünlü Budist tapınakları ve dini yapıları hep bu tür vakıf ve bağışlarla yapılmışlardır⁶. Vakıf, İslam’dan önceki devirlerde, Buddha dinindeki Türklerin de çok rağbet gösterdiği sosyal bir müessese olmuştur⁷. Ayrıca

muamele söz konusudur. Vakıf paralar şer’i hükümlerin izin verdiği ölçüde kâr ettirilerek nemalandırılmaktadır. Vakıf paraların işletilmesi ile ilgili Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, s.47-50.

⁶ Neşet Çağatay, “Türk Vakıflarının Özellikleri”, *X. Türk Tarih Kongresi. Ankara, 22 - 26 Eylül 1986. Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, TTK Yayınları, 1993, s. 1617.

⁷ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, 1, Ankara, 1938, s.104.

Eski Yunan Hukuku, Roma Hukuku ve Bizans Hukuku'nda da vakıf sistemi farklı farklı modellerde de olsa hayat bulmuş, ancak vakıf müessesesinin müstakil bir hükmi şahsiyet kazanması hususunda ilk adımın Bizans hukukçuları tarafından atıldığı görüşü de bulunmaktadır⁸.

Ölümden sonra da geçerli olmak üzere, küçük bir topluluğun yararlanması için M. 9-40 yılları arasında hüküm sürmüş bulunan Nabati Kralı dördüncü Hâris'in yaptırdığı tapınak-mezarlığa ait bir yazıt da ilkel bir vakıf örneğini teşkil etmektedir⁹.

Keza İslâmiyet öncesinde Hazreti İbrahim Aleyhisselâm'ın da vakıf uygulamasını ifade eden¹⁰ hac yollarını yapması, Zenzem kuyusunu tamir etmesi ve Mekke'de bir takım suyolları inşa etmesi gibi girişimleri ile İslâm öncesinde Kureyş'in ifa ettiği "sikâye", "sidâne", "hicâbe" gibi Kâbe hizmetleri, İslâm öncesi vakıf uygulamalarının birkaç örneğidir¹¹. Nitekim Hazreti İbrahim Kur'ân-ı Kerim'de *"İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hanîf (tevhidi) olan İbrahim'in dinine uyandan daha güzel dinli kimdir¹²?"* ayetinde, yaptığı iyiliklerle anılmaktadır. *"İbadet, yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina Mekke'deki Kâbe'dir; o pek feyizlidir, insanlar için hidâyet rehberidir. Orada apaçık alâmetler ve deliller, İbrahim'in makamı vardır¹³."* Bu ayette Kâbe'nin insanlık için ibadet amaçlı yapılan ilk bina olduğunun Allah tarafından vurgulanması, bu kutsal mekânın aynı zamanda ilk vakıf yapı olduğunu akla getirmektedir.

Vakıf uygulamalarının İslâm dininin gelişiyile birlikte en şümüllü şeklini aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü vakıf uygulaması İslâm tarihinde Hz. Peygamberden itibaren kendini göstermeye başlamış, hatta sahabenin çoğu vakıf yapmıştır. Dolayısıyla vakfın tarihçesine bakarken bu uygulamanın İslamiyet çerçevesinde kazandığı boyut göz ardı edilemez.

Başta Hz. Muhammed (S.A.V.)'in bizzat kendisinin de vakıf yapmasının, vakıfların yaygınlaşmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Peygamber, Medine'de kendisine ait olan hurma bahçesini vakfedip, hâsılatını İslâm'ın

⁸ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S:3-4, 1951, s.483.

⁹ Çağatay, a.g.m., s. 1617.

¹⁰ Köprülü, bazı İslâm müelliflerinin, İbrahim Peygamber tarafından yapılan vakıfların varlığından bahsettiğini yazmaktadır. Bkz. M. Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1985, s.356.

¹¹ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basım, 2011, s. 21.

¹² *Kur'ân, Nisa Suresi, 125.*

¹³ *Kur'ân, Âl-i İmrân Suresi, 96-97.*

müdafasını gerektiren olay ve ihtiyaçlara tahsis etmiştir. Aynı şekilde, Fedek hurmalığını da yolculara vakfettiği bilinir. Hz. Peygamber'in kayın birederi Amr bin Haris bu konuyla ilgili olarak “*Resulullah vefatında dirhem, dinar ve köle cariye ve sair emvalden hiçbir şey terk etmedi illâ beyaz esterini ve silahını ve bir tarlayı terk etti ki o tarlanın hâsulatını Resulullah yolculara sadaka kıldı.*” demiştir¹⁴. İmam Buhari, Hz. Peygamber'in sahip olduğu bu beyaz katırın Hz. Ali'nin idaresine kaldığını, ayrıca Bedir gazasında müşriklerden ganimet olarak alınan kılıcı Zülfikar'ı Hz. Ali'ye hibe ettiğini ve Fedek'teki arazisini daha hayattayken yolculara vakfettiğini rivayet etmiştir¹⁵.

3. TÜRKLERDE VAKIF

İlk etapta Eski Türklerdeki “toy” geleneği ve Uygur edebî metinlerinde geçen vakfiyeye benzer metinler¹⁶ akla gelse de, Türklerin Orta Asya'da göçebe bir hayat yaşadığı dönemde vakıf uygulamasından söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak, yerleşik hayata geçmeleri ve İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber vakıf uygulamasına fazlasıyla ehemmiyet verdiklerini söyleyebiliriz. Özellikle Anadolu'nun yurt edinilmesinde vakıf kurumunu etkili bir şekilde kullanmışlar ve yaşatmışlardır. “*Orta Asya'dan cihanın dört köşesine yayılan Türkler gittikleri her yere kahramanlık ve medeniyet götürdükleri gibi iyilik ve yardım fikirlerini de yaymışlardır*”¹⁷.

Türklerin sahip oldukları İslam inancı, onların kurdukları devletlerin yapısını oluşturan, ilerlemesinin yönünü çizen en önemli unsurdur. Bu inanç güdüsü ile fethedilen yerlerin vatan haline gelmesinde ve özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük bir görev üstlenen vakıflar, Türklerin İslamiyet'le yoğrulmuş medeniyet ve estetik anlayışının en somut göstergeleridirler. Yerleşim alanlarını şehir haline getirip, günlük hayata sosyal zemin oluşturan vakıflar, adeta buldukları yerde onları ihya eden toplumlara ait olan bir tapu hükmündedir. Bu nazariye ile bakıldığında Türklerin kurmuş olduğu devletlerde “vakıf sistemini”,

¹⁴ Konyalı Mehmet Vehbi, *Sahih-i Buhari ve Muhtasarı, Sahih-i Buhari ve El-Hidâye Tercemesi* (Tam Metin), C.3, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1993, s. 104.

¹⁵ Konyalı Mehmet Vehbi, *a.g.e.*, s.105.

¹⁶ W. Reuben, “Budist Vakıfları Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, II, (Ankara 1942), s. 180; İsmet Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, XI, (Ankara 1976), s. 50.

¹⁷ Kunter, *a.g.m.*, s.104.

zemine derinlemesine tutunmak ve yüzeyde güvenli bir genişleme göstermek adına etkili bir şekilde kullandığını görmemek mümkün değildir.

Bu çerçevede Selçuklulara, Anadolu Beyliklerine ve Osmanlı Devleti'ne ait olup da günümüzde dimdik ayakta duran vakıf yapılar bunun en güzel örnekleridirler.

Türklerin yurt edindikleri yerlerde kurdukları vakıfların çoğu, kişilerin, toplumların yararına ve hayrına yöneliktir. Bunlardan bazı örnekler vermek gerekirse; darüşşifalar, aşevleri, imarethaneler, hanlar, hamamlar, medrese ve mektepler, yollar, çeşmeler v.b sayılabilir. Bunlar arasında savaşlarda tutsak düşmüş Müslümanları kurtarmak için kurtuluş fidyesi (fidye-i necat) ödenmesine yönelik, kuşların, evcil olmayan hayvanların kışın aç, susuz kalmamaları için hatta köle ve cariyelerin kırdıkları cam, porselen, mutfak eşyasının ödenmesi için, yoksullar evlendirmek için kurulmuş vakıflar vardır¹⁸.

Türklerin ince ruhunu yansıtan özellikteki vakıflara da rastlanmaktadır. Örneğin, kızların haklarının kısıtlanması olmadığı gibi, bir kısım vakıf mütevelliliklerinin kız evlattan kız evlada geçeceğine dair yapılmış vakıflar da vardır¹⁹.

Yine Türklerin vakıf sistemini korumak ve yaşatmak amaçlı getirmiş olduğu uygulamalar da dikkate şayandır. Mesela, vakıfların yönetimi ve denetimi için vakıf yapanlar tarafından mahkemede düzenlenen vakfiyelerde kimlerin müteveli veya nazır tayin edilecekleri belirtilir ve bu tür görevlilerin vakfa zarar verdikleri görüldüğünde, onların bu tür davranışlarını önlemek için devlet tarafından da denetleyici atanmaktaydı. Bunlar genel olarak kadı olmakla beraber, bazen bir müderris de olabiliyordu. Mesela, XVI. yüzyıl ortalarında İznik'teki Orhan Gazi imaretinin kilerleri boş olup gelen misafirlere yiyecek verilemediği ve misafirhanede hasır olmadığından yerlere yatırıldıkları şikâyet olunduğunda, yapılan tahkik sonrası vazife mevcut mütevelliden alınarak aynı şehirdeki Süleyman Paşa Medresesi müderrisi Mevlâna Dede'ye verilmiştir²⁰.

¹⁸ Çağatay, a.g.m., s. 1618.

¹⁹ Çağatay, a.g.m., s. 1622.

²⁰ Nejat Göyünç, "Vakıf Tesisinde Devletin Katkısı", *Osmanlı Araştırmaları XI*, İstanbul, 1991, s. 125.

Kur'an'da yer alan bazı ayetlerin ve bazı hadislerin hayır yapmayı ve Allah yolunda harcamayı teşvik etmesi, Müslüman Türklerin vakıf sisteminin gelişip yaygınlaşmasında şüphesiz en önemli amillerden olmuştur. Öyle ki, Selçuklular ve Beylikler döneminde dahi Anadolu'nun birçok yerleşim yerinde vakıf yapılar inşa edilerek toplumun hizmetine sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nde de daima insanı daha doğrusu insanlığı esas alan bir devlet ve siyaset anlayışı söz konusu olmuştur. Bu anlayışın uygulama alanını da vakıflar oluşturmuştur.

İlk Osmanlı vakıflarına baktığımızda, Orhan Bey'in tesis ettirdiği ve Osmanlı Devletinin ilk medresesi sayılan İznik Medresesi, aynı zamanda günümüze uzanan vakfiyeli en eski Osmanlı eğitim kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu medresinin ilk müderrisi ise Davud-i Kayserî'dir²¹.

Sultan Orhan'ın yaptırdığı ilim ve hayır müesseseleri bundan ibaret değildir. Adapazarı'nda Orhan Bey Camii ile bir medrese, Bursa'da cami, zaviye, misafirhane, imaret ve Kandıra'da bir cami inşa ederek bunlara vakıflar tahsis etmiştir. Ayrıca müderris, imam, hafız, nâkib, tabbâh, hâdim, ve bevvâb gibi hademesine vazifeler atamıştır²².

İlk Osmanlı padişahlarından sonra hemen tüm padişahlar, hanım sultanlar ve devlet ricali de burada yer verilemeyecek derecede çok ve sayısız vakıflar kurmuşlardır. Burada şunu belirtmek gerekir ki hanedan üyeleri olsun devlet ricali olsun kurdukları vakıfları devlet hazinesinden değil, tamamen şahsi mülkiyet ve varlıklarıyla yapmışlardır.

Vakıf sisteminin İslam coğrafyasındaki inkişafına bakıldığında görülür ki, Osmanlı Devleti bu sistemi en yaygın şekilde kullanan devletlerden biri olmuştur.

*“XVIII. asırda Anadolu ve Rumeli’de altı bin yeni vakfın kurulmuş olduğu”*²³ ve vakıfların yıllık toplam gelirinin hemen hemen devlet gelirlerinin yarısına eşit olduğu görülmektedir²⁴. XVIII. asır sonları ile XIX. asır başlarında bu müessesenin İslam hayatındaki ehemmiyeti azımsanamayacak derecededir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gayrimenkul servetin dörtte üçünü vakıflar teşkil etmektedir.

²¹ Ali Himmet Berki, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 127.

²² Berki, a.g.m, s. 128.

²³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, XIV, Ankara, 1982, s.1.

²⁴ Yediyıldız, a.g.m., s.1.

Yine Cezayir'in Fransız işgali altına düştüğü esnada, şehirlerdeki gayrimenkullerle şehirler civarındaki araziden hemen yarısının vakıf olduğu, Tunus arazisinin de üçte birinin vakfa ait olduğu bilinmektedir. 1925'te Mısır'daki işlenen arazinin sekizde birinin vakfa ait bulunduğu bilgisi de dikkate alındığında Fas, İran, Hindistan, Türkistan gibi İslam kültürünün asırlarca hâkim olduğu sahalarda da vakfın çok mühim bir yer tuttuğu ifade olunabilir²⁵.

Tablo bu kadar etkileyici gözükse de, Berki, XVIII. yüzyıldaki vakıflar ile ilgili problemleri şöyle dile getirmiştir:

“H. 1150 tarihinden sonra umumi ahlaka arız (ârız) olan zaaf sebebiyle haya ve Allah korkusu bir tarafa bırakılarak bazı mütevelliler idarelerinde emanet olan müessesat-ı hayriyye ve fukaranın hakkı taallük eden vakıfların varidatını kısmen kendi umurlarına sarf etmiş ve hırsızlık ve hıyanetlerini türlü hilelerle devletin mürakebesinden gizlemeye muvaffak olmuşlar ve bu yüzden bir çok müessesat hayriyye harap olmuştur. Bu kadarla da kalmamış, vakfın akarlarını mülklerine geçirerek veya satarak ihanette bulunmuşlardır²⁶.”

Vakıflarla ilgili birçok düzenlemeyi gerektirecek ve nihayetinde 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasına kadar gidecek olan bu bozulmalar daha çok bizim de üzerinde çalıştığımız XVIII. yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır. Bu konuda Yediyıldız, “*XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olayları anlatan tarihler karşılaştırıldığı zaman, sık sık Osmanlı hükümetinin daha birçokları yanında vakıfların içinde bulunduğu kötü durumları düzeltmek gayesiyle tedbirler almak için gayret gösterdiğini bildiren sayfalarla karşılaşılıyor.*”²⁷ demektedir.

Osmanlı Devleti'nin vakıf sisteminde yaşamış olduğu bu bozulmaların bir şehir tarihi eksenindeki tespiti, bizi özelden genel kanıya götürüp götürmeyeceği noktasında önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışma sahamız olan Kütahya şehir, Anadolu beylikleri döneminde Germiyan Beyliği'nin merkezi olması ve Osmanlı Devleti döneminde de paşa sancağı olması hasebiyle vakıf araştırmalarına önemli veriler sunacak bir özelliğe sahiptir. Bu çalışmada sadece Kütahya şehir merkezinde yer alan vakıflar ele alınmıştır.

²⁵ Fuad Köprülü, *İslam Ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti Ve Tekamülü*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s.295.

²⁶ Ali Himmet Berki, “Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller” *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 337.

²⁷ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiyede Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 192.

4. KÜTAHYA’NIN TARİHÇESİ

4.1. TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE KÜTAHYA

Kütahya şehrini tanıırken pek tabii Türklerin Anadolu’yu fethinden önceki durumuna da bakmak gerekir. Kütahya’nın ilk kuruluş tarihini kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla beraber, antik kaynaklar bu şehri Frigyalı Esop’un doğduğu memleket diye bildirirler ki, bu takdirde Kütahya’nın M.Ö. VI. yüzyılda mevcut olması gerekir²⁸. Frigyalılar dünyanın en eski kavmi olarak zikredilmektedir²⁹. Kütahya’da ilk siyasi hâkimiyeti Frigler kurmuştur³⁰. Strabon, şehrin adının Kotys’in şehri manasına gelen *Kotiaion* olduğunu belirtmektedir. Bugünkü şehre hâkim tepede kurulduğu kabul olunan *Kotiaion*’un ilk devirlerine ait hemen hiçbir arkeolojik eser kalmamıştır. Friglerin hâkimiyeti M.Ö. 546 yılında Perslerin Kütahya’yı almasına kadar devam etmiş, M.Ö. 333 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından Perslerin elinden alınmıştır. M.Ö. 278’de Bitinya krallığının sınırlarına dâhil edilen Kütahya daha sonra Bergama Krallığı ve Roma İmparatorluğu’na bağlanmıştır. Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılması ile de Bizans İmparatorluğu’na tabi olmuştur³¹. Burada hemen belirtelim ki, son yıllarda Kütahya’ya yaklaşık 30 km uzaklıkta bulunan Seyit Ömer Höyük kazısı 4000 yıl öncesine ait kalıntılar sunmaktadır. Bu hal Kütahya’da eski şehirlerin kurulu olduğu yerlerde aynı dönemde yerleşim olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Uzunçarşılı Bizans dönemi Kütahya’sını şu şekilde nakleder:

“(Kutyom)un ehemmiyeti Bizanslılar zamanındadır. O devirde Kutiom piskoposluk merkezi ve ticari ehemmiyeti haiz bir şehir idi. Bizans imparatorları şehre hâkim yüksek ve sarp bir tepe üzerine şato yaptırarak bunu burçlarla tahkim etmişler ve bundan başka şatoyu iki kat sur içine almışlardır. İşte şimdi bile görünmekte olan Kütahya kalesi budur³².”

Burası Germiyanogulları ve Osmanlılar devrinde de kullanılan Kütahya Kalesi’nin esasını teşkil etmiştir. Malazgirt’te Sultan Alparslan’a mağlup olan

²⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, Kütahya, 1982, s.35.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası, 1932, s.2.

³⁰ Yıldız, a.g.m., s.35.

³¹ Yıldız, a.g.m., s.35.-36.

³² Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s.7.

Romanos Diogenes, tahtını geri almak için yaptığı mücadelelerde yenilip esir düşünce Kütahya'ya getirilmiş ve gözleri bu kalede kör edilmiştir³³.

4.2. KÜTAHYA'NIN TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ VE İLK VAKIF YAPILAR

Kütahya'nın Türklerin eline ilk geçişi ile ilgili olarak Malazgirt Zaferi'ni müteakip, Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmasından sonra derhal fetihlere başlayarak Batı Anadolu şehirlerini zaptettiği ve buna binaen diğer şehirler gibi Kütahya'nın da 1075-1078 tarihlerinde ilk defa Türklerin eline geçmiş olduğu kabul edilmektedir³⁴. Haçlı seferlerinin ardından Selçukluların Konya ve doğusuna çekilmeleriyle şehir tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Nihayet Miryakefelon Savaşı sonrasında Sultan II. Kılıçarslan 1182'de Uluborlu, Kütahya, Eskişehir, Alaşehir ve yörelerini fethederek Selçuklu sınırları içine almış, daha sonra yaşlanıp takatten düşmesi nedeniyle Türk feodal devlet töresine uyarak ülkesini on bir oğlu arasında paylaşmış ve Uluborlu ile Kütahya Gıyaseddin Keyhüsrev'e düşmüştür³⁵.

Kütahya'nın Türklerin eline geçmesiyle birlikte birer birer inşa edilmeye başlayan vakıf yapılar ilk olarak Selçuklular, daha sonra Germiyan Beyliği döneminde inkişafını sürdürmüş, Osmanlı döneminde de artarak hayat bulmaya devam etmiştir. Kütahya şehrine bir kimlik kazandıran bu yapıların çoğu bugün ayakta. Kütahya'daki bu ilk vakıf yapıların neler olduğunu burada zikretmekle beraber XVIII. yüzyılda faal olanlar ile ilgili ayrıntılı bilgileri ve bu yüzyıldaki gelişimlerini dini, eğitim ve beledi hizmetlerden hangilerine yönelik olduklarına göre tezimizin birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde vereceğiz.

Kayıtlara geçmiş olan Selçuklu dönemi eserleri, Yoncalı Hamamı, Balıklı Camisi, Hıdırlık Mescidi, Hezar Dinari Mescidi, Sadettin Camii'dir. Ancak Selçuklu dönemine mi yoksa Germiyan Beyliği dönemine mi ait olduğu kesin olarak tespit edilemeyen eserler de vardır.

³³ Yıldız, a.g.m., s.36.

³⁴ Yıldız, a.g.m., s.36.

³⁵ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 151-152.

5. KÜTAHYA'DA GERMİYAN BEYLİĞİ DÖNEMİ VE GERMİYAN ESERLERİ

Germiyan Beyliği'nin³⁶ bu şehirde bıraktığı izlere değinmeden önce beylik hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Germiyanlılar Harzem Türklerindendir³⁷. Germiyan aşiretinin Celaleddin Harzemşah maiyetinde Anadolu'ya gelerek daha sonra Selçukluların hizmetine girdikleri bilinir. 1239'da Baba İshak isyanı sırasında Selçuklu Devleti hizmetinde Malatya civarında bulunmuşlardır ve bu yörede Germiyan adlı bir yer de bulunmaktadır³⁸. Kütahya ve Alaşehir'deki Horzom isimindeki köylerin buralarda bulunmaları da dikkat çekicidir³⁹. Bu yerleşimler Germiyanlıların buldukları coğrafya hakkındaki ipuçlarıdır.

Germiyanlıların ilk olarak hangi tarihte Malatya civarından Kütahya ve Batı Anadolu taraflarına geldikleri kesin olarak bilinmese de, 1277 senesinde gerçekleşen "Cimri Hadisesi" sırasında bu civarda buldukları kesindir⁴⁰. Bu tarih Selçuklu hükümdarı III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanına (1264-1283) denk gelmektedir⁴¹. Cimri hadisesinden sonra istiklallerini ilan edinceye kadar Selçuklulara bağlı kalmışlardır⁴².

Daha sonra Batı Anadolu'ya yani uçlara doğru göç etmişler, İmadüddin-i Hezar Dinârî isimli bir kumandan Selçuklular zamanında Kütahya'yı almıştır⁴³. Kütahya'nın Germiyanlı fâtihi Hezar Dinârî'nin Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in müridleri arasında bulunduğu bilinmektedir⁴⁴.

Germiyan reislerinden Selçuknâme'de ilk defa adına rastlanan zat Muzaferuddin bin Alişir⁴⁵ olmakla beraber ilk Germiyan hükümdarı Yakup Bey bin Alişir'dir⁴⁶. Alişir Bey, XIV. asır başlarında Germiyan Beyliği'ni kurmuştur⁴⁷.

³⁶Bu beyliğin adı Kütahya'da hâlâ yaşamaktadır. Bir sokak adı olarak "Germiyan Sokak" ve Dumlupınar Üniversitesi'ne ait olup, Afyon yolu üzerinde bulunan yerleşkenin adı "Germiyan Yerleşkesi" olmak üzere yer ve mekân ismi olmaktan ziyade soy isimlerde de varlığını sürdürmektedir.

³⁷ Feridun Nafiz Uzluk, "Germiyanoglu Yakup II. Beyin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 72.

³⁸ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanogulları", *DİA*, C. 14, 1996, s. 33.

³⁹ Uzunçarşılıoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁰ Uzunçarşılıoğlu, *a.g.e.*, s.27.

⁴¹ Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi -Siyasi Tarih ve Kültür*, Nobel Yay., Ankara, 2003, s. 17.

⁴² Uzunçarşılıoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

⁴³ Uzluk, *a.g.m.*, s. 72.

⁴⁴ Uzluk, *a.g.m.*, s. 72.

⁴⁵ Uzunçarşılıoğlu, *a.g.e.*, s.25.

⁴⁶ Uzunçarşılıoğlu, *a.g.e.*, s.33.

Karamanoğulları'ndan sonra Anadolu beylerinin en kuvvetlilerindendir⁴⁸. Germiyan Beyliği'nin merkezi olan Kütahya'dan başka, Uşak, Gediz, Armutlu, Kula, Tavşanlı, Banaz, Dazkırı, Honaz, Simav kazalarını sınırları içine aldığı bilinmektedir⁴⁹. Beyliğin II. hükümdarı olan Mehmet Bey (Çahşadan)⁵⁰ zamanında ise Kula kasabası Rumlardan geri alınmış, Simav ve Simav Gölü de Bizanslılardan fethedilmiştir⁵¹. III. hükümdar olan Süleyman Şah'ın şöhret sahibi olmasının nedeni ise maarif erbabını himaye etmesinden ve adına eserler yazıldığındandır⁵². Ayrıca, bir taraftan Karamanlılardan, diğer taraftan durmadan genişleyen Osmanlılardan çekinen Süleyman Şah, beyliğinin muhafazası için onlarla akrabalık kurma kararı almış ve kızı Devlet Hatun'u⁵³ I. Murad'ın oğlu Bayezid'e vermek istemiştir. Bu dileğini oğlu II. Yakub'a bildirmiş ve devrin meşhur âlimi İshak Fakih'i Murad Han'a elçi olarak göndermişlerdir⁵⁴. I. Murad da Anadolu'daki durumunu güçlendirmek için bu teklifi olumlu karşılamıştır⁵⁵. Devlet Hatun'un gelin gidişi sırasında Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı çeyiz olarak Osmanlılara teslim edilmiştir⁵⁶. Bu izdivaç için son derece şaşalı bir düğün tertip edilmiş, Sultan Murad, Karamanoğlu, Hamidoğlu, Mentешеoğlu, Saruhanoğlu gibi beylerle, Mısır Sultanı ve kendi vilayetindeki sancak beylerini de bu düğüne davet etmiştir⁵⁷. Hatta Sırp despotu Vılk-oğlu George Brankoviç'in de bu düğüne davet edildiği ve düğüne saçılık 30 bin flori gönderdiği, diğer beylerin de bu saçılığa hayran kaldığı bilinmektedir⁵⁸. 1381 yılında yapılan bu düğünden sonra Yıldırım Bayezid Kütahya'ya idareci olarak gönderilmiş, Süleyman Şah da Kula'ya çekilmiş ve orada vefat etmiştir⁵⁹.

Süleymanşah'ın oğlu II. Yakup Bey beyliğin son hükümdarı olarak yerini almıştır. Tezimize Taş Vakfiyesi ile de konu olan II. Yakup Bey, erkek evladı

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK basımevi, Ankara, 1994, s. 58-59.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 59.

⁴⁹ Yavuz, *a.g.e.*, s. 17.

⁵⁰ Mehmet Bey'in lakabının "Çahşadan" olduğu Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşidnâme* adlı eserinden öğrenilmektedir. (Bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.47.)

⁵¹ Yavuz, *a.g.e.*, s. 18.

⁵² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.47.

⁵³ Neşri, Devlet Hatun'un adını "Sultan Hatun" olarak zikretmektedir. Bkz. Mevlana Mehmed Neşri, *Cihannüma*, (*Osmanlı Tarihi 1288- 1485*), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yay., İstanbul, 2008, s. 95.

⁵⁴ Neşri, *a.g.e.*, s. 94.

⁵⁵ Varlık, *a.g.m.*, s. 34.

⁵⁶ Neşri, *a.g.e.*, s. 94.

⁵⁷ Düğünün detayları için Bkz. Neşri, *a.g.e.* s. 94-96.

⁵⁸ *Oruç Beğ Tarihi*, (*Osmanlı Devleti 1288-1502*), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008, s.26. Ayrıca Bkz. *Âşıkpaşazâde Tarihi*, *Tarih-i Âli Osman*, Matba-i Amire, İstanbul, 1332, s. 57.

⁵⁹ Varlık, *a.g.m.*, s. 34.

olmamasından dolayı Germiyan Beyliği'ni Osmanlı sultanı II. Murat'a vasiyet etmek üzere Edirne'ye gidip memleketine dönüşünden az sonra vefat etmiştir⁶⁰. Kabri halen Çini Müzesi olan Gök Şadırvan denilen mescidin mihrabı önündedir ve yanında zevcesi de medfundur.

Osmanlı Devleti'nin beyliklerle olan mücadelesinde Yıldırım Bayezid tarafından yakalanıp İpsala kalesine hapsedilen (1390) ve 9 yıllık haptiden sonra kaçarak Timur'a sığınan II. Yakup Bey, 1402'de Ankara Savaşı'nı kazanan Timur sayesinde beylik topraklarına yeniden sahip olmuştur. Ancak II. Yakup'un yokluğundaki bu 12 yıllık süreçte beylik Osmanlı idaresine geçmiştir⁶¹.

Germiyan Beyliği'nin 1422 senesinden itibaren Osmanlı himayesinde yaşadığı da kesin bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. 825/Ekim 1422 tarihli II. Yakup'a ait bir vakfiyede II. Murat'ın mührünün bulunması, ayrıca yine 825 tarihli olup, bir yüzünde *Murad ibni Mehmed*, diğer yüzünde *Yakub ibni Süleyman* yazılı sikkelerin varlığı⁶² Germiyanlıların bu dönemde Osmanlıların himayesi altında bulunduğunu gösteren açık delillerdir. Osmanlı Devleti'nde II. Murat'ın 1421 senesinde tahta geçmesiyle birlikte bu beylikle olan ilişkilerin bambaşka bir seyre geçtiği aşikârdır. Geçmişte yaşanan inişli çıkışlı ilişkilere rağmen II. Murat'ın bu beyliği devletine savaşarak dâhil etmeyi tercih etmemiş olmasını, geçmişte yaşanan akrabalık ilişkilerine isnat etmek mümkün görünmektedir.

Bu beyliğin karakteristik özelliklerinden bazıları hükümdarlarının saray kültürüne haiz insanlar olması, bunun yanında âlim ve şairlere değer vermiş olmalarıdır. Evliya Çelebi Kütahya'yı anlatırken bu şehirde 360 odalı bir sarayın bulunduğunu ve bu sarayın Germiyanogulları binası olduğunu söyler⁶³. Eğer gerçekten Kütahya şehrinde bu büyüklükte bir saray var idiyse, ilme ve sanata düşkün Germiyan beylerinin bu sarayı beyliği idare etmenin yanı sıra dönemin âlim, hekim ve şair gibi en bilgili kişilerini ağırlayıp himaye etmek için kullandıkları akla yatkın görünmektedir. Germiyanogulları döneminin öne çıkan şahsiyetleri arasında;

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1., s. 62.

⁶¹ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 69.

⁶² Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 91-92.

⁶³ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, İstanbul Devlet Matbaası, 1935. s. 20.

Abdülvacid bin Mehmet⁶⁴, Ahmedî⁶⁵, Cemâlî⁶⁶, İshak Fakih⁶⁷ gibi âlim ve şairler vardır. Ayrıca Şeyhoğlu Mustafa⁶⁸, Şeyhî Sinan⁶⁹, Ahmedî Dâî⁷⁰ de Germiyan sarayına mensup şairlerden olup, sonradan Osmanlı sarayına intisab etmişlerdir⁷¹.

Bir diğer mevzu da beyliğin Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin ailesi ile kurulan akrabalık bağıdır ki bu bağ ile *Çelebilik* anne tarafından da olsa Osmanlı ailesine geçmiştir. Germiyanogulları hükümdarı Süleyman Şah, Mevlânâ'nın oğlu Bahaeddin Sultan Veled'in kızı Mutahhare Hatun ile evlenmiştir⁷². Bu evlilikten doğan Devlet Hatun Yıldırım Bayezid'e gelin olarak gidince, "*Çelebilik*" de Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Germiyanlılar ile Mevlânâ ailesinin Harzem'de bir münasebetleri olduğu, bundan ötürü Sultan Veled'in tanıdığı ailenin oğluna kızını verdiği iddia edilse de buna dair herhangi bir tarihi belgeye de rastlanmamıştır⁷³.

Germiyan Beyliği, her ne kadar bulunduğu coğrafyanın hakimî olma noktasında iddialı olsa da, Osmanlı Devleti'ne dâhil olmak zorunda kalmıştır⁷⁴.

Germiyanogulları ve ileri gelenleri Kütahya başta olmak üzere hüküm sürdükleri yerlerde çeşitli hayır eserleri yaptırmışlardır. Bunlardan çalışma dönemimizde hayatini devam ettirenler tezimizin içerisinde detaylı şekilde zikredilecektir. Bu eserler ve kuruluş tarihleri şöyledir: *Vacidiye Medresesi 714/1314, Hisar Çeşmesi 768/1366, Analcı Mescid 771/1370, Kale-i Bâlâ Camii*

⁶⁴ Fıkıh, tefsir, hadis ve edebiyat âlimi olup, Kütahya'da görev yaptığı Demirkapı/Vacidiye medresesi anlatılırken kendisi hakkında tafsilatlı bilgi verilecektir.

⁶⁵ Âlim ve şair olup tıbbâ intisablıdır. Molla Fenari ve Şifa kitabının müellifi Hacı Paşa ile ortaklaşa Mısır'da ilimle meşgul olmuştur. (Bkz. Aşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şuarâ or Tezkere of Aşık Çelebi, (Tıpkı Basım), By G. M. Meredith – Owners, Messr. Luzac and Company Ltd., London, 1971, s.39b.)

⁶⁶ Şairdir. Karaman'da doğup Kütahya'da dayısı Şeyhî'nin yanında yetişmiştir. İstanbul'un fethini ve Fatih Sultan Mehmet'e övgüleri içeren şiirleri vardır. Bkz. Kadir Güler, *Kütahya Şairleri I*, Kütahya Valiliği Yayını, 2010, Kütahya, s. 182-183.

⁶⁷ Fıkıh âlimi ve II. Yakup Bey vakfının da mütevellisidir. Kendisi hakkında tafsilatlı bilgi külliyesi anlatılırken verilecektir.

⁶⁸ Şeyhî'nin biraderinin oğludur. Mesnevi'ye çok çalışmış, Yıldırım Bayezid adına Hurşid u Ferahşad adlı kitabı nazmetmiştir. Şeyhî'nin vefatından sonra Hüsrev u Şirin'i tamamlayarak temize çıkarmıştır. (Bkz. Sehî Bey, Tezkire (Hest Behişt), Tercüman 1001 Temel Eser 152, Kervan Kitapçılık Basın San. Ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1980, s. 111-113.) Germiyanoglu Süleyman Şah'ın nişancısı ve defterdarıdır. Aynı zamanda şairdir. (Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 269-270.) Ancak Kadir Güler, Şeyhoğlu Mustafa ile Cemâlî'nin birbirine karıştırıldığını, Sehi Bey'in tarifinde yer alan karışıklığın diğer kaynaklarda da devam ettiğini yazmaktadır. Bkz. Kadir Güler, a.g.e., s. 469.

⁶⁹ Kütahya'da doğmuştur ve Yıldırım Bayezid, Süleyman Çelebi, Sultan Mehmet ve ve II. Murat devirlerini idrak etmiştir. Şeyhüşşuara olarak bilinir. Tabiptir. Detaylı bilgi için Bkz. Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i*, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 1025, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963, s. XV-XVI. ve Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 267-269.

⁷⁰ Şair ve âlimdir. Detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 213.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 62.

⁷² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 226.

⁷³ Uzluk, a.g.m., s. 73-74.

⁷⁴ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.69.

779/1377, Kurşunlu Camii 779/137, Çatal Çeşme Mescidi 783/138, Balıklı Camii 634/1236, İshak Fakih Çeşmesi 823/1420, Şeyh Seyyid Nureddin Zaviyesi (Paşam Sultan Türbesi) 825/1421, Yakub Bey Külliyesi (Taş vakfiye) 814/ 1411.

6. OSMANLI DÖNEMİNDE KÜTAHYA

1429 tarihinde Germiyan topraklarının Osmanlılar'a geçmesi üzerine, Umur Beyoğlu Osman Çelebi merkezi Kütahya'da olan bu havalinin sancak beyliğine gönderilmiştir⁷⁵. Germiyan Beyliği'nin merkezi olan Kütahya'nın Osmanlı Devleti'ne dâhil olması, şehrin tarihinde de önemli bir merhaledir. Çünkü bu devir tarihinden 22 yıl sonra tahta geçen Osmanlı hükümdarı II. Mehmet (Fâtilh Sultan Mehmet) zamanında bu şehir Anadolu Eyaleti'nin merkezi olmuştur⁷⁶. II. Mehmed, 855/1451 baharında Karamanoğulları üzerine sefere çıktığı zaman ise İshak Paşa beylerbeyi idi⁷⁷.

Eyalet merkezi önceleri Ankara iken Menteşe Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra Fâtilh zamanında 1451'de Kütahya'ya nakledilmiş, Beylerbeyiliği ise İshak Paşa'ya verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Bayezid ve Selim'in Kütahya'yı idare ettikleri 1550-1558 ve 1562-1566 yıllarında eyalet merkezi tekrar Ankara'ya nakledilmiş, ancak 1566'dan 1893 yılına kadar Kütahya yeniden merkez olmuştur⁷⁸.

Anadolu eyaletinin on yedi sancaktan meydana geldiği, bunların; Kütahya, Saruhan (Manisa), Hüdâvendigâr (Bursa), Aydın, Menteşe (Muğla), Bolu, Hamîd (Isparta), Ankara, Kangırı (Çankırı), Kastamonu, Karahisâr-ı Sâhib (Afyon), Kocaeli, Biga, Karesi (Balıkesir), Sultanönü (Eskişehir), Alâiyye (Alanya) ve Teke (Antalya) sancakları olduğu bilinmektedir. Bu taksimat XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir⁷⁹.

Kütahya'nın bu büyük devletin idarecileri tarafından Anadolu eyaletinin merkezi olma görevine layık görülmesi şüphesiz manidardır. Çünkü Kütahya

⁷⁵ Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, 1987. s.201.

⁷⁶ Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, C. 3, 1991, s.143.; II. Mehmed, 855/1451 baharında Karamanoğulları üzerine sefere çıktığı zaman İshak Paşa beylerbeyi idi. Bkz. Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya". s.202.

⁷⁷ Varlık, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", s.202.

⁷⁸ Varlık, "Anadolu Eyaleti", s.143.

⁷⁹ Varlık, "Anadolu Eyaleti", s.143.

Anadolu beylikleri arasında en güçlü beyliklerden biri olan Germiyan Beyliği'nin merkezi olduğu gibi, bu beyliğin daha önce de bahsedilen ilim, edebiyat, kültür, sanat erbabına çokça sahip olup, saray kültürüne de haiz olması onun eyalet merkezi olması yönünde öne çıkan özelliklere sahip olduğunu düşündürmektedir.

Ayrıca, “XVI. yüzyıl başlarında yapılan tahrirlere göre (1520-1535), on yedi sancaklı Anadolu eyaletinde 154 şehir ve kasaba, 160 kaza, 12.527 köy, 1887 Yörük cemaati ve otuz yedi kadar kale bulunmaktaydı. Ayrıca bu tarihlerde eyalet 3 milyona yaklaşan bir nüfusa sahipti. II. Bayezid devrine ait bir icmal defterine göre eyalette 103'ü zaım, 7500'ü sipahi olmak üzere 7603 timar sahibi bulunmakta ve bunlar 5372 cebeli ile birlikte Anadolu beylerbeyinin idaresi altında sefere gitmekteydiler. 1560-1580 yılları arasındaki tahrirlere göre on dört sancakta 298 zeâmet, 7188 timar olmak üzere toplam 7486 “kılıç” bulunuyor ve bunlar 10.025 cebeli çıkarıyorlardı. 1609'da ise on dört sancaklı eyalet 195 zeâmet, 7166 timar olmak üzere 7311 “kılıç” ve bunların cebelileriyle yaklaşık 17.000 kadar askere sahipti. Bu rakamlar XVII. yüzyıl ve daha sonraki devirlerde eyalet teşkilâtı değişinceye kadar hemen hemen aynı kalmıştır.”⁸⁰.

Kütahya Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde Anadolu tarafından yapılan seferlerde hem bir toplanma yeri hem de önemli bir yol uğrağı olmuştur⁸¹.

“1825 yılına kadar idarî taksimatını koruyan Anadolu eyaleti bu tarihte değişikliğe uğramış ve Kütahya merkez olmak üzere Afyon, Sultanönü ve Ankara'dan ibaret küçük bir idarî birim haline gelmiştir. Bir süre sonra Afyon da eyaletten ayrılmış, nihayet 1841'de Kütahya, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karesi, Karahisâr-ı Sâhib sancakları ile Hüdâvendigâr vilâyeti teşekkül etmiş, daha sonra Kütahya da müstakil sancak olmuştur⁸².”

Kütahya şehrinin yukarıda bahsedildiği gibi Germiyan Beyliği'nin başkenti olması ve akabinde Osmanlı döneminde Anadolu Eyaleti'nin merkezi olup paşa sancağı olarak mühim bir konuma haiz olması vakıflara da yansımış, şehrin birçoğu günümüze de ulaşan abidevi yapılara sahip olmasını sağlamıştır. Şehrin vakıflar açısından XVIII. asrını anlatırken anılan yüzyılda önceden kurulup varlığını sürdüren vakıfları ele alıp, daha sonra çalıştığımız yüzyılda kurulduğunu tespit ettiğimiz vakıflara yer vereceğiz.

⁸⁰ Varlık, “Anadolu Eyaleti”, s.144.

⁸¹ Varlık, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya”, s.222.

⁸² Varlık, “Anadolu Eyaleti”, s.144.

Bu mânâda, önceden kurulan vakıflarla ilgili olarak ulaşabildiğimiz bilgilere göre; vakfın kurucuları, vakfın XVIII. yüzyıla kadar bilinen tarihi ve en son olarak da XVIII. yüzyıldaki durumu hakkında bilgiler vermek suretiyle bir yol haritası belirlemeye çalıştık. Vakfın XVIII. asır içerisindeki hareketliliği, bize elde ettiğimiz bilgileri hangi başlıklar altında değerlendirme yapacağımıza dair veriler sunarak, her vakfın kendine özgü gelişim ve problemlerini yansıtmamızı sağlamıştır. XVIII. asır içerisinde kurulanları ise ulaşabildiğimiz vakfiye, vakfiye sureti, hüccet, ilam gibi vesikalarla tespit ederek içeriklerine yer vermeye çalıştık. Ayrıca Kütahya şer'iyeye sicillerinden elde ettiğimiz kayıtlar, gerek evvel dönem vakıfların, gerekse XVIII. yüzyılda kurulan vakıfların durumunu daha net görmemizi sağlamıştır.

Tasnifimizi dini vakıflar, eğitim vakıfları, beledi hizmetlere yönelik vakıflar olarak üçe ayırdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ VAKIFLAR

1. KÜLLİYE VAKIFLARI

Konuya ilk olarak birçok hayır eserini içinde barındıran yapılar olan külliyelerden başlamayı uygun bulduk.

Değişik fonksiyonlardaki birkaç yapının bir arada yer alması ile oluşan binalar topluluğuna külliye denilmektedir. Genellikle bir cami etrafında gelişen külliyelerin bazen medrese, ticarî bir yapı veya türbe çevresinde şekillendiği de görülmektedir. Devlet yönetiminin en üst kademesindeki kişilerle bunların eşleri ve çocukları, yönetimin çeşitli kademelerinde bulunan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricaliyle halktan hayır sahibi zenginler tarafından bu sosyal tesisler halka hizmet amacıyla yapılmıştır¹.

Biz bu kısımda külliye kurulum tarihlerine göre ele alacağız.

1.1. II. YAKUP ÇELEBİ İMARETİ KÜLLİYESİ

1.1.1. Vakfın Kurucusu II. Yakup Bey

II. Yakup Çelebi, Anadolu beylikleri içerisinde yer alan Germiyanogulları Beyliği'nin son hükümdarıdır. Annesi, I. Yakup Bey devrinin meşhur kumandanlarından Mubarizüddin Umur bin Savcı'nın kızıdır. 789/1387 tarihinde babası Süleyman Şah'ın yerine beyliğin başına geçmiştir². Bu tarihten 792/1390 kadar olan devre sükûnet içerisinde geçmiştir³.

II. Yakup Bey'in beyliği sırasında Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin inişli çıkışlı bir seyri olduğunu söylemek mümkündür. 1389 Kosova Savaşı'nda I. Murat'ın şehit düşmesi üzerine Yıldırım Bayezid'e karşı diğer beyliklerle ittifak kurarak kız kardeşinin çeyizi olan yerleri geri almaya kalkışması ve sonra yakalanarak subaşı Hisar Bey ile birlikte Trakya'da İpsala Kalesi'ne hapsedilmesi bu hareketli ilişkilerin

¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye" *DİA*, C.26, 2002, s.542.

² Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s. 67.

³ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s. 68.

birinci safhasıdır. Anılan hadise sonunda yani 792/1390 tarihinde bütün Germiyan ili Osmanlılara geçmiştir⁴.

Germiyan Beyliği'nin ikinci devresi olarak tarihe geçen 1402-1429 yılları arası Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen yıllar olarak da zikredilebilir. Tarih 1399'u gösterdiğinde hem Germiyan Beyliği hem de Osmanlı Devleti için yeni bir dönem daha başlayacaktır. 1390'da hapsedilen II. Yakup Bey, 9 yıl sonra İpsala kalesinden bir şekilde kaçmayı başarmış ve Şam'a giderek Timur'a sığınmıştır. Burada topraklarını geri almak istediğini belirtmiş, bilindiği üzere Yıldırım Bayezid 1402'de Ankara Savaşında Timur'a yenilince eski Germiyan toprakları yeniden Yakup Bey'e verilmiştir. Ankara Savaşı sonrasında Kütahya'ya gelen Timur'un burayı çok severek bir ay kadar kaldığı bilinmektedir⁵.

II. Yakup Bey, Yıldırım'ın esir düşerek vefat etmesinden sonra başlayan şehzadeler mücadelesinde önce Osmanlıya karşı durmuş fakat daha sonra önceden ittifak halinde olduğu Karamanoğulları ile ters düşerek Sultan Çelebi Mehmet'i desteklemiştir. Bu durum iki beyliğin arasını açmış hatta olaylar savaşa kadar gitmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey bütün Germiyan memleketini zaptedince II. Yakup iki buçuk yıl memleketinin idaresinden uzak kalmış bunu da taş vakfiyesinde belirtmiştir⁶.

Durum her ne kadar böyle ise de II. Yakup Yıldırım Bayezid'e karşı son görevini yapmaktan geri durmamıştır. Yıldırım vefat edince, yerine geçen sultan Çelebi Mehmet, Germiyanlı Yakup Bey'e bir mektup göndererek cenazenin Bursa'ya getirilip defnedilmesini istemiştir. II. Yakup, Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi ve gönderdiği diğer adamlarıyla bu görevi gereği ve istenildiği gibi yapmıştır⁷.

Bu aşamalardan sonra Germiyan Beyi, Osmanlı Devleti'nin başına geçen II. Murat'la da iyi geçinmekten başka bir çare kalmadığını anlayarak Osmanlılarla arayı düzeltme yollarını aramıştır. Her iki devlet arasındaki hoşnutsuzluklar unutulmuş iyi münasebetler kurulmuştur. Öyle ki, İsfendiyaroğlu kızını II. Murat'a vermek

⁴ Varlık, *Germiyanlıların Tarihi(1300-1429)*, s.68-69.

⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1. s. 315.

⁶ Varlık, *Germiyanlıların Tarihi(1300-1429)*, s.75-78.

⁷ Neşri, a.g.e., s. 198-199.

isteyince, gelin almaya gidenlerin arasında “Paşa Kirece”, “Hünkâr Ana”, “Şah Ana” olarak anılan II. Yakup’un hanımı da bulunmuştur⁸.

II. Murat Germiyan Beyliği topraklarına dokunmamıştır. Yakup Bey’in erkek evladı olmadığından memleketini Osmanlılara vasiyet etmiştir⁹.

Bu vasiyet öncesinde II. Murat’ı ziyaret etmek isteyen II. Yakup, Edirne’ye gitmiştir. Burada padişah tarafından şanınca ağırlanan Germiyan Beyi, topraklarını Osmanlı Devleti’ne bırakacağını II. Murat’a söylemiştir. Oldukça cömert olduğu bilinen II. Yakup Kütahya’ya dönüşünde bütün parasını muhafızı olan askerlere dağıtmış ve Gelibolu yakınlarında parasız kalarak II. Murat’tan para istemiştir. Bu olayla ilgili II. Murat’ın verdiği cevap ilginç bir anekdot olarak tarihteki yerini almış, “*Cenâb-ı hak bize öyle bir birader verdi ki, ülkesinin hâsılatından başka, bizim memleketin varidatı da harcına yetişmez*” demiştir. Biraz nükteli bu söylem II. Yakup’un hayır hasenata ne kadar düşkün olduğunu bir kez daha ifade etmektedir. Öyle ki, II. Yakup Kütahya’ya dönüşünde memleketinin tamamını bir mektupla yazılı olarak da II. Murat’a yani Osmanlı Devleti’ne bağışlamıştır¹⁰.

Yakup Bey Kütahya’da “Yakub Çelebi” ve “Yakub Han Çelebi” olarak anılır. 825/1421 tarihli vakfiyesinde de Yakup Bey’e “Çelebi” ünvanı verilmiştir¹¹.

Yakup Bey devri, ilim ve fikir hayatı bakımından çok canlıdır. Daha önce de zikredilen ve daha sonra Osmanlı şairleri arasında görülen, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî, Ahmed-i Dâî ve Şeyhi Sinan hep Germiyan sarayında yetişmişlerdir.

Kendi beyliğini Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilmek üzere II. Murat’a vasiyet ederek sonlandıran (1429) II. Yakup Bey, beyliğinin merkezi olan Kütahya’da bir de külliye inşa ettirerek bunların devamı için vakıf yapmıştır. Esas itibarıyla şehrin bilinen ilk külliyesini teşkil eden bu yapılar bütünü için, eşine rastlanamayacak bir de taş vakfiye yaptırmıştır.

Taş vakfiyeden hareketle II. Yakup külliyesini kısaca tanıtıp ardından XVIII. asır içerisindeki durumunu inceleyeceğiz.

⁸ Neşri, a.g.e., s.265-266.

⁹ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, s.75-78.

¹⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, C.1*, TTK Yay., Ankara, 2010, s.288; Ayrıca benzer bir anlatım için Bkz. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi 1*, (Çeviren: Mehmet ATA), MEB Yay., İstanbul, 2005, s.135-136.

¹¹ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 65.

1.1.2. II. Yakub Bey'in Taş Vakfiyesi

Taş vakfiye halen Ulu Cami'nin hemen yanında bulunan ve Çini Müzesi olarak kullanılan İmaret Mescidi'nin giriş kapısında ve sol tarafta sergilenmektedir. Kitabe büyük bir dikilitaş şeklinde olup, boyu 3.30 ve eni 2.10 m'dir. Vakfiyenin muhtevassından II. Yakub Bey'in mescid, medrese ve bir imaret yaptırdığı anlaşılmaktadır¹².

Taş vakfiyenin¹³ ilk satırı besmele ile başlayıp, Cenâb-ı Hakk'a dua ve Hazreti Peygamber'e salavat içermektedir. İkinci satırda Süleyman Şah'ın oğlu Yakub Bey'in mescid, medrese ve imaret şeklinde olan külliyesinin 814/1411 yılında tamam olduğu yazmaktadır. Külliye'nin açılıp, beş ay işledikten sonra Karamanoğlu istilasıyla iki buçuk yıl muattal kaldığı, sonra Çelebi Mehmet'in, Karamanoğlu'nu sürüp Yakub Bey'in memleketine sahip olduğu anlatılmaktadır. Vakfiyenin, bu kısımdan sonraki satırlarında Yakub Bey'in külliyesine vakfettiği yerler ve bu yerlerin kendisine nasıl intikal ettiği anlatılmaktadır¹⁴.

Vakfiyenin 5. satırındaki "... Bu evin kapısı açıldı ve işlendi. İnşallah anun devletinde devr-i kıyamete-dek kapısı yapılmaya (=kapanmaya)" şeklindeki cümleden bu vakfın dünya durdukça yaşatılmasının kastedildiği aşikârdır¹⁵.

Vakfiyede imaretin fonksiyonu açıkça belli olmaktadır. Yapılan görevlendirmelerde mütevelliden sonra ilk sırayı Şeyh Seyyid Cafer almakta, ikinci sırada ise medresenin müderrisi bulunmaktadır. Bunu dokuz hücredeki medrese öğrencileri izlemektedir. İmam, müezzin, kayyım, nakib, aşçı, etmekçi (fırıncı) ise daha sonra gelmektedir¹⁶.

II. Yakub'un imaretine vakfedilen yerleri ve bu yerlerin ne şekilde kendisine intikal ettiği yazılı onaltı ila onyedinci satırlar arasındaki: *Simav Gölünü dahi*

¹² Varlık, *Germiyanogulları Tarihi(1300-1429)*, s. 86; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 82. Bugün Çini Müzesi olarak kullanılan İmaret Mescidi'nin kapısında dikili olan Taş Vakfiye'nin daha önce Ulu Cami karşısında Yakup Çelebi Medresesi'nin bahçesinde nısf kubbeli kargir mahalde olduğu bilinmektedir. (Bkz. Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul, 1981-1982, s.289.)

¹³ Vakfiye transkripsiyonunu Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri* adlı eserinde (s. 82-83-84) ve Mustafa Çetin Varlık "*Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*" isimli eserinde yayınlamıştır. Bkz. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s. 147-149. (Taş kitabenin günümüzdeki fotoğrafı için Bkz. Ek:8)

¹⁴ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s. 86-87.

¹⁵ Tuncer Gülensoy, "Vakıf Kültür Varlıklarımız ve Unutulan Vakfiye Hükümleri", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, V.G.M. Yay., Ankara, 1994, s. 167.

¹⁶ Bkz. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s. 147-149; Altun, a.g.m., s. 298.

*babamız atası Mehmet Beg kafirden aldı, girü kalan varislere helal itdürüp bunları vakfîdüm, hadlarıyla, sınırları ve köyleriyle, (7. satır): içeriden ve dışradan ne ki ana ta'allukı varise ve Bayezîd Han oğlu Sultan Mehmet Hüdavendigâr bunları kabul tutup nişan viridi.....*¹⁷ ifadelerinden anlaşıldığı gibi, Çelebi Mehmet'in bu vakıfları kabul edip nişan vermesi bu yerlerin bu tarihte 817/1414 tamamen Osmanlı himayesine geçtiğini açıkça göstermektedir¹⁸. Nişan verme işi imarete vakıf geliri olarak tahsis edilmiş yerlerin fiilen Çelebi Mehmet'e ait olduğunu gösterir¹⁹. 17. satırından itibaren imaretin nasıl işlediği ve kime ne verilmesi gerektiği kaydedilmektedir. Kütahya'daki yeni hamam hafızlara günde bir hatim okusunlar diye vakfedilmiştir. Devrin meşhur âlimi İshak Fakih müteveli tayin edilmiştir²⁰.

Mescit, medrese ve imareten müteşekkil olan bu eserlerden bugün sadece mescit mevcuttur. Kitabe gerçekte otuz dört satır olup, yalnız otuz satırı okunabilmektedir.

Taş vakfiye²¹, birçok önemli bilgiyi vermesi açısından mühim olduğu kadar, sahip olduğu özelliklerle de son derece dikkat çekicidir. Öncelikle dilinin Türkçe olması ile dönemin Arapça yazılmış olan diğer vakfiyelerinden farklı bir özelliğe sahip olduğunu gösterir. Bu aynı zamanda II. Yakup'un Türk Dili'ne verdiği önemi de bize göstermesi açısından mühimdir. İçerik itibariyle incelendiğinde ise dinî, ilmî ve sosyal amaçlı inşa edilen bu yapılar bütününe ve vakfiyede geçen ifadelerin II. Yakup'un topluma bakışını yansıttığı aşikârdır. Bir ibadetgâh olarak dine, medrese ile ilme, imaret ile de misafire hizmet eden bu külliye, aşağıda detayları verilecek olan, özellikle misafirlerin ve onların binekleri olan atların dahi doyurulması, hasta olanların tedavisi, ölenlerin defni gibi görevleri ücretsiz yerine getirmekte olup, vakfiye şartı gereği gelen misafire "git" denilmemesi²² insanlık açısından çok güzel bir detaydır.

¹⁷ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 147.

¹⁸ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 87.

¹⁹ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 91.

²⁰ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s.108-109.

²¹ Varlık, Türk tarihinde taşta yazılmış Türkçe vesikalar bakımından eski Göktürk ve Uygur kitabelerinden sonra Timur'un Ulutav'daki Uygurca kitabesi ve daha sonra da II. Yakub Bey'in bu Türkçe Taş Vakfiyesi ile Bursa'daki Umur Bey kitabesini saymaktadır. Bkz. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 86; Ayrıca Gönül Cantay, bu taş vakfiyeden ve dönemindeki benzerlerinden "*Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler*" adlı makalesinde bahsetmiştir. Bkz. Gönül Cantay, "*Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler*", *Vakıflar Haftası Kitabı*, S. 11,s. 147-166)

²² Bu ifade vakfiyenin 30. satırında yer almaktadır. Bkz. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 149.

II. Yakup'un vakfiyesini taşınmaz belge niteliğinde olan taşa kazıtması, O'nun beylikler devrinde Germiyan Beyliği'nin feodal yapısını kalıcı kılan bir eser tesis etmeye çalıştığını göstermektedir²³. Taş vakfiye bu yönüyle Germiyan Beyliği'nin tapusu gibi de yorumlanabilir.

1.1.3. Külliye Oluşturan Birimler

Külliye, cami esas olmak üzere, çevresinde çeşitli sosyal görevi olan binaların düzenlenmesi suretiyle meydana getirilmiş bir binalar bütünüdür²⁴. Bu tanımdan yola çıkarsak II. Yakup'un külliyesinde bir cami inşası olduğunu söyleyemeyiz. İbadethane olarak söz konusu olan mescittir. Külliye; imaret, mescit, medreseden oluşmaktadır. II. Yakup'un vefatından sonra buraya türbesi de eklenmiştir. Ancak külliye içerisinde bir kütüphane bulunduğu da bilinmektedir. Ayrıca yakınlarda bulunan “*Yeni Hamam*”ın da bu yapılar gurubuna dâhil olduğu kabul edilmektedir²⁵.

Hemen belirtelim ki, Yakub Çelebi imareti ile mescidi aynı yapıdır²⁶. Yani Mescid hem imaret işleri hem de ibadethane olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan konuyu ele alırken “*İmaret Mescidi*” başlığı altında toplamayı uygun gördük²⁷.

İmaret Mescidi

İmaret

II. Yakup, kurduğu imarete ihtiyaç sahiplerine ve misafirlere hizmet amaçlı nelerin yapılacağını da belirlemiştir. Mesela imarete günde dört batmandan²⁸ az et pişmemesini, aşın, ekmeğin temiz ve iyi olmasını özellikle belirtmiştir. Sadece misafirlerin doyurulması değil onların atlarının da üç güne dek yem verilerek bakılması söz konusudur. İmarette konaklayan misafirlerin hastalanmaları durumunda doktor getirilerek tedavi ettirilmesi, tüm doktor ve ilaç masraflarının mutad üzere vakıftan karşılanması dikkat çekmektedir. Aynı uygulama imarete iken vefat edenler için de geçerlidir. II. Yakup, vefat edenlerin kefenlenip defnedilmesini de vakfiye şartlarında belirtmiştir. Gelen misafirlerin istedikleri kadar kalabilecekleri

²³ Cantay, a.g.m., s. 155.

²⁴ Feridun Akozan, “Türk Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara, 1969, s.303,

²⁵ Altun, a.g.m., s.302-303.

²⁶ Osman Uysal, *Germiyanlı Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.127., Ayrıca Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.110., Altun, a.g.m., s.291.

²⁷ İmaret Mescidi'nin günümüzdeki fotoğrafı için Bkz. Ek 9-10.

²⁸ Günümüzde, bir batmanın sekiz kiloya karşılık geldiği ağırlık ölçüsü. Hububat için mahalle göre iki okkadan sekiz okkaya kadar değişen ağırlık ölçüsü. (Bkz. “Batman”, Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 203.)

ve onlara git denilmemesi şartına da vakfiyesinde yer veren II. Yakup'un misafirperverlik konusunda ne kadar hassas düşündüğünü görmekteyiz. İmarette aşçı ve ekmekçi olarak görevliler atayan II. Yakup, her iki kişiye de günde ikişer akçe ile yılda ikişer müdd²⁹ buğday tahsis etmiştir³⁰.

XVI. yüzyılda ise aşçıya günde 4 akçe ve yılda 2 müdd buğday verilmiştir³¹.

Halk arasında “*Gök Şadırvan*” ismiyle şöhret bulan İmaret Mescidi, bu ismi ortasındaki mermer şadırvandan almıştır³². Uysal bu yapının asıl fonksiyonunun imareten başka bir şey olmadığını ve geç dönem mihrabından dolayı da daha sonra tümüyle mescit olarak kullanılmaya başlandığını söylese de³³ aşağıda yer vereceğimiz gibi, vakfiyede mescit için yapılan atamalar bu yapının daha baştan ibadete de hizmet amacı taşıdığını göstermektedir.

Mescit

II. Yakup'un imaret mescidi için şeyh, imam, müezzin, kayyım, hafız ve nakib atadığını görüyoruz. Mescide ilk şeyh olarak atanan zat, Seyyid Cafer'dir. Bu kişiden sonra onun soyundan gelecek ve bu işi yapabilecek oğlu olursa şeyhliği de onların yürütmesini istemiş, olmazsa devrin padişahı kimi layık görürse onun olmasını istemiştir. Şeyhlik hakkı olarak imaretin gelirinden günde 15 akçe verilecek olup, buna ek olarak Armutili'nde Sökmen Köyü ve Kütahya'da Yonca bahçesinin gelirleri ile yılda 6 müdd buğday tahsis edilmiştir. Ayrıca hafızlar günde bir hatim okuyacaklar, Kütahya'daki Yeni Hamam'ın geliri de görevleri karşılığı bu hafızlara tahsis edilecektir. İmam günde 3 akçe ve yılda 6 müdd buğday, müezzin günde 2 akçe ve yılda 2 müdd buğday, kayyım da günde 2 akçe ve yılda 2 müdd buğday ile görevlendirilmiştir. Nakibin alacağı ücret de günde 2 akçe olup, yılda 2 müdd buğday şeklinde belirlenmiştir³⁴.

XVI. yüzyıla gelindiğinde ise imaretin şeyhine günde 10 akçe ve senede altı müdd buğday verildiği kaydedilmiştir. İmam günde yine üç akçe ve yılda 6 müdd

²⁹ Müdd: Eski bir hacim ölçüsüdür. XVI. yüzyıla ait kanunnâmelere göre, Kütahya müddü buğday için 20 kileye eşitti. Bkz. Cengiz Kallek, “Müd”, *DİA*, C.31, 2006, s.458. Kile: Hububat ve buğday ölçümünde kullanılan eski bir alettir. Bkz. Cengiz Kallek, “Kile”, *DİA*, C.25, 2002, s.568.

³⁰ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi* (1300-1429), s. 149.

³¹ BOA, Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri (DFE.TD), Sıra No: 369, vr. 204 v.d.

³² Gökşadırvan'ın günümüzdeki fotoğrafı için Bkz. Ek 10.

³³ Uysal, a.g.e., 217-128.

³⁴ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi* (1300-1429), s. 149.

buğday almaktadır. Bu yüzyılda onbeş hafıza günde 10 akçe yeni Hamam'ın kirasından verilmektedir. Kayyımın alacağı ücret de 1 akçeye düşmüş, yıllık 2 müdd buğday aynen devam etmiştir³⁵.

Bu ücrette yaşanan düşüşün nedenini bilemiyoruz ancak XVI. yüzyılda vakfiyede yer almayan birçok yeni görev ve görevlilerin tahsis edildiği defterde görülmektedir³⁶. Belki görevli sayısında yaşanan bu artış bazı ücretlerdeki azalmanın nedeni olarak düşünülebilirse de vakfın gelirlerinin sürekli arttığı görülmektedir. 1534'te II. Yakup Çelebi'nin imaretinin toplam geliri 76.182 akçe³⁷ iken, 1571'de 174.332 akçeye³⁸ yükselmiş, 1697-98'de ise gelir 287.060 akçeye çıkmıştır³⁹. Bu durumda mescidde görev yapanların ücretlerinde artış olmamasının nedeni gelirlerden kaynaklanmıyor olmalıdır.

Medrese

II. Yakup vakfının öne çıkan yapılarından olup bina olarak varlığı günümüze ulaşmayan medresenin dokuz hücreli olduğu vakfiyede geçmektedir ve II. Yakup, vakfiyesinin 23. satırında medresesine “*İmaret Medresesi*” adını vermiştir⁴⁰.

II. Yakup'un yaptığı tahsisata göre medresenin müderrisi günde 6 akçe ile yılda 6 müdd buğday (şehir müdiyle), 3 kağı odun, günde 2 çanak aş ve 4 ekmek alacaktır. Medrese talebeleri ise hücre başına günde birer akçe, yılda birer müdd buğday (şehir müdiyle), her hücreye ikişer kağı odun, her hücreye ikişer çanak aş ve dört ekmek alacaklardır⁴¹.

Medrese müderrisinin Kanûnî devrinde günlük 20 akçe⁴², 1571 tarihinde 30 akçe⁴³, 1577'den önce de 50 akçe⁴⁴ aldığı görülmektedir. Müderris maaşında geçen zamanla birlikte artış yapıldığı açıktır. Talebelerin alacağı yevmiyede de artış olduğunu görmekteyiz. Kanuni devrine ait mufassal evkaf defterinde günlük 1 akçe

³⁵ BOA, DFE.TD., 369, s.204, v.d.

³⁶ BOA, DFE.TD., 369, s.204, v.d.

³⁷ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (MVAD)(937/1530), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 13, Defter-i Hâkanî Dizisi:1, (Tıpkı Basım), s.102.

³⁸ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kâdime Arşivi (KKA), Tapu Tahrir Defterleri (TD). 560, vr. 126b, 150b.

³⁹ Mustafa Çetin Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul, 1988, s. 224.

⁴⁰ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi* (1300-1429), s. 149.

⁴¹ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi* (1300-1429), s. 149.

⁴² BOA, DFE.TD., 369, vr. 204.

⁴³ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr.150b.

⁴⁴ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, a.g.e., s.222.

olan yevmiye miktarının 3'e, yılda 1 müdd olan buğdayın da 3 müde çıkarıldığı görülmektedir⁴⁵.

XVI. yüzyılda medresenin müderrisleri olarak, Hamid Efendi, Rükneddin Efendi, Hubbâ Mollası Mehmed Efendi⁴⁶, Seyyid Murtaza Efendi gibi bazı zatların adı geçmektedir⁴⁷.

Medresenin bir kısmının 1935'e kadar ayakta olduğu, ancak bu tarihte tamamen ortadan kaldırıldığı bilinmekte olup⁴⁸, bugün üzerinden Gediz Caddesi'nin başlangıcı geçmektedir. Altun'un yaptığı tespite göre medrese, bugünkü Çini Müzesi'nde kitabenin bulunduğu eyvanın yanından başlayıp U biçimli dar bir avlu etrafında dizili dokuz hücreden müteşekkil idi⁴⁹.

Kütüphane

Taş Vakfiye'de kütüphaneye dair bir şart yoktur. Ancak, Kanunî dönemine ait 369 numaralı tapu tahrir defterindeki bilgiye göre vakfın giderleri arasında bir kütüphane memuru maaşı görülmektedir ve günde 2 akçe, yılda 1 müdd buğday ile memur edilmiştir⁵⁰. Bu bilgidен yola çıkarak külliyyede bir kütüphane bulunduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce bahsedildiği üzere âlim ve şairlere çokça değer veren Germiyan Beyliği hükümdarlarından II. Yakup döneminde de birçok eser kaleme alınmıştır. Dolayısıyla varlığı kesinlik kazanan kütüphanede mevcut olan kitaplar muhakkak ki devrin en önemli eserlerinden müteşekkil olmalıdır. Ancak II. Yakup'un kitap vakıfları ile ilgili henüz bir bilgiye ulaşılmış değildir.

Kütüphanenin medrese içerisinde bir bölüm mü yoksa müstakil bir yapı mı olduğu noktasında bir kesinlik bulunmakla birlikte, imaret mescidinin bir bölümünde ya da külliyyeye dâhil bir kütüphanenin varlığı kabul edilmektedir⁵¹.

⁴⁵ BOA, DFE. TD. 369, vr.204, v.d.

⁴⁶ Hubbâ Mollası Mehmed Efendi'nin Şehzade Selim Kütahya'da sancak beyi iken, Kütahya kadısı olduğu ve daha sonra Germiyanolu medresesi müderrisliği de buna ilave edilerek mevleviyet payesi verildiği bilinmektedir. Bkz. Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", a.g.m., s.222.

⁴⁷ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", a.g.e., s.222.

⁴⁸ Altun, a.g.m., s. 289.

⁴⁹ Altun, a.g.m., s. 291.

⁵⁰ Varlık, *Germiyanoglulları Tarihi* (1300-1429), s. 118.

⁵¹ Altun, a.g.m., s.303-304.

Hamam

Yakup Çelebi, kendisine intikal etmiş olan diğer hamamlardan başka, Çelebi Mehmet'in İlyas Bey oğlu Süleyman Şah'tan satın alıp verdiği, Kütahya'daki "Yeni Hamam"ı da külliyesine vakfetmiştir⁵². Vakfiyede adı geçen diğer hamamlar buraya uzak olduğu için Altun bu hamamı, Yakup Çelebi'nin imaret-külliyesinin bir parçası olarak kabul etmektedir⁵³. Ancak Uysal, vakfiyede hamamın Çelebi Sultan Mehmet tarafından İlyas Beyoğlu Süleyman Şah'tan satın alınıp II. Yakup'a verildiği belirtilmiş olduğundan bu görüşe katılmamakta, ihtiyat payı da bırakarak, yapının XIII. yüzyıldan kalma bir Selçuklu eseri olduğunu ve muhtemelen XIV. asırda Germiyanlılar zamanında onarılıp kullanıldığını düşünmektedir⁵⁴.

1.1.4. Vakfın İdaresi

II. Yakup, vakfına müteveli olarak devrin meşhur âlimi İshak Fakih'i atamıştır ve Taş Vakfiye'de görevi karşılığı olarak, günde 5 akçe, yılda 6 müdd buğday ile Subaşı Hamamı'nın gelirleri verilecektir. O'ndan sonra da İshak Fakih'in bu işi yapabilecek oğlu ve sonra onun oğlu, layık olmayan olursa devrin padişahınca kime hükmedilirse o kişinin olması istenmiştir⁵⁵.

XVI. yüzyılda evkafın mütevellisi Mahmud Çelebi'ye günde 25 akçe, katiblerden Emir Şah'a günde 5 akçe ve yılda 4 müdd buğday, İskender'e ise günde 5 akçe ve yılda 4 müdd buğday, vekil-i harç Hüsam'a günde 2 akçe ve yılda 2 müdd buğday, iki câbiye günde 4'er akçe ve yılda 2 müdd buğday, bir diğer câbiye Kütahya'daki Hıristiyanların cizyesinden günde 1 akçe verildiği görülmektedir⁵⁶. 1571'de ise imaret mütevellisi günde 30 akçe almaktadır⁵⁷.

Müteveli ücretinin geçen zamanla birlikte günde 5 akçeden 30 akçeye çıktığı ve yüksek bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin XVI. asırda yaşadığı yükseliş sürecinin vakıflara yansımalarının net bir göstergesidir.

II. Yakup vakfının XVIII. asra gelinceye dek hızlı bir gelişim gösterdiği açıktır. Vakfiyede yer almayan birçok hizmet ve görevlilerin XVI. yüzyıla

⁵² Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 148.

⁵³ Altun, a.g.m., s.303.

⁵⁴ Uysal, a.g.e., s.58.

⁵⁵ Varlık, *Germiyanogulları Tarihi* (1300-1429), s. 148.

⁵⁶ BOA, DFE.TD., 369, s.204 v.d.

⁵⁷ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 150b.

gelindiğinde görülüyor olması, ayrıca aldıkları ücretlerin yeterli seviyede bulunması bu yüzyılda her şeyin yolunda gittiğini bize ispatlamaktadır ve bu bilgiler vakfın XVIII. asırdaki durumunu yorumlamamızda yardımcı olacaktır.

1.1.5. II. Yakup Bey Külliyesi İle İlgili XVIII. Yüzyıla Ait Kayıtlar

Bu yüzyılda vakıf ile ilgili olarak daha çok idare ve vakfa müdahaleler konularındaki belgeler dikkat çekmektedir. Bu bilgiler vakfın XVI. asırda yaşadığı hızlı gelişimin XVIII. asırda devam edip etmediği noktasında bize ipuçları sunmaktadır.

1.1.5.1. XVIII. Yüzyılda Vakfın İdaresi

II. Yakup Bey vakfının XVIII. asır içerisinde özellikle idarî anlamda faal olduğunu görmekteyiz. 1112/1700 senesinde Yakup Çelebi vakfının Haremeyn Evkaf Nezareti'nce idare edildiğini tespit etmekteyiz. Bu, devletin bu vakfı Osmanlı sultan, vezir, umera vakfı gibi gördüğünün de bir belgesidir.

Bu tarihte, Yakup Bey'in evkafının ellerinde bulunan berat gereğince mutasarrıfı olan Nazife ve Aliye hanımlar, evkafa nazır olan Darüssaade Ağası Elhac Ali Ağa ve teftişe memur olan Ali Ağa, evladiyyet ve meşrutiyet üzere mütevellî olan Germiyanzade Mehmed Ağa'nın huzurunda “*vazife ve gelirlerinden bir kısmın arttığını ve bunun mütevellî zimmetinde kaldığını*” söylemişlerdir. (27 Muharrem 1112 / 14 Temmuz 1700)⁵⁸. Bu belge idari anlamda görevlilerin kimler olduğu bilgisini bize sunmaktadır. Bilindiği üzere II. Yakup evladı olmaksızın vefat etmiştir. Ancak burada Germiyanzade Mehmed Ağa'dan bahsedilmektedir. Vakfiyede belirtildiği üzere vakfın mütevellisi İshak Fakih ve onun soyundan gelenler mütevellilik görevini yürüteceğine göre bu kişinin “*Germiyanzâde*” nâmı ile İshak Fakih'in soyundan gelen biri olduğu aşikârdır. Nitekim belgede de “*evladiyyet ve meşrutiyet üzere*” denilerek bu durum açıklanmıştır. Bu durumda İshak Fakih'in Germiyanoğullarından bir kız ile evlendiği veya mütevelliliğin Germiyanlılar'ın kız

⁵⁸ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, s.39, Belge No: 213., 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili diğer sicillere nazaran daha geniş muhteviyata sahiptir. Bu sicilin transkripsiyonu 3 bölüm halinde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Serpil Dağlı, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği (Birinci Bölüm)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2004, s. 262; Ekrem Güngör, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği (İkinci Bölüm)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.; Leyla Sarıavcı, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği (Üçüncü Bölüm)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2007.

tarafından devam eden evlatlara verildiği tartışılabilir. Uzunçarşılı da bu konuda “*Hâlihazırda Germiyan ailesinden olduğunu söyleyen zevat, bu vakfa mütevellî olduklarından, bu Germiyan ailesinin İshak Fakih ahfadından olmaları hatıra geliyor.*”⁵⁹ demektedir. Ayrıca bu tarihte kadınların vakfın görevlileri arasında yer alabildikleri ve vakfın akarlarının yeterli olduğu da açıktır⁶⁰.

Yine 1175/1761 yılına ait bir kayıt bize vakfın gelirlerinin arttığını göstermektedir. Buna göre artıştan sağlanan günlük 1 akçe ve senelik yarım müdd buğdayın 1/3 kısmı ile Derviş Ali mutasarrıf atanmıştır⁶¹.

Câbilik için ise 1174/1760 yılında Altıntaş nahiyesinde Germiyanzâde'nin tarlaları vakfının gelirlerinden ayrılan günlük 5 akçe dedesi Hacı Ömer'in yerine geçen Ahmed Necib Efendiye verilmiştir⁶². Bu da bize diğer örneklerde olduğu gibi Yakup Çelebi vakıflarında da vazifelerin irsiyet üzere el değiştirdiğini göstermektedir.

Burada dikkatimizi çeken ilk husus, vazife gelirlerinin hisseler halinde bölüşülüyor olmasıdır. XVI. asra ait kayıtlarda böyle bir paylaşım göze çarpmazken, XVIII. asra gelindiğinde vazife gelirinin paylaşılması, vakfın işleyişinde bazı değişimlerin yaşanmaya başladığını gösterir. Tek kişi tarafından iki ayrı görevin yürütülmesi de bu anlamda değerlendirilebilir. Vakfın gelirlerinde azalma söz konusu olmamasına rağmen vazife gelirleri bölüşülmüştür.

1.1.5.2. XVIII. Yüzyılda Vakfa Usülsüz Müdahale

Vakıf arazileri zaman zaman bazı kişilerce tecavüz ve müdahalelere maruz kalmıştır. XVIII. asırda II. Yakup Bey'in vakıflarının da bu tarz olaylarla karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. 1112/1700 senesinde Kurt Köyü'nün⁶³ merasının tecavüze uğraması ile ilgili bir dava çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır⁶⁴. Aksaz isimli olan mahal Kurt Köyü'nün merasıdır ve Altıntaş'a tabi Yapılcan

⁵⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.66.

⁶⁰ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, s.39, Belge No: 213.

⁶¹ BOA, MŞS, 2 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 54b.

⁶² BOA, MŞS, 2 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.55a.

⁶³ Kurt Köyü Taş Vakfiye'de geçmektedir (8. satır). Bkz. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s. 147. Kütahya'nın Altıntaş ilçe merkezinin eski adıdır.

⁶⁴ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, s.46, Belge No: 251.

Köyü'nün ahalisi buranın kendi köylerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak şahitlerin onayı ile meranın Kurt Köyü'ne ait olduğu ispatlanmıştır⁶⁵.

1.1.5.3. İmaretin Geçirdiği Tamirler

Külliyenin ilk tamiri, yapımından 26 sene sonra mütevellî İshak Fakih tarafından gerçekleştirilmiştir. Bugün ayakta olan yapının girişinde bulunan üç satırlık Arapça kitabede bir fesad sonucu yıkılan vakfın, mütevellisi Mevlana İshak Fakih bin Halil tarafından (844) 1440/41 yılında bir bakıma ihya edildiği belirtilmektedir⁶⁶. Yaklaşık 26 yıl sonra, vakfın mütevellisi İshak Fakih tarafından ihya edilmesine neden olan bu fesadın ne olduğu hakkında bir görüş bildirilememektedir⁶⁷. İmaret Mescidi'nin üzerinde bulunan kitabeden tamirin medreseyi de kapsayıp kapsamadığına dair bir detaya ulaşılamamaktadır.

Kanaatimize göre imaret, güçlü akarları sayesinde varlığını günümüze kadar devam ettirdiğinden XVI.-XVII. asırlarda gerekli onarımlar yapılmış olmalıdır. 10 Cemaziyelevvel 1218/1803'de yapılan tamir ise konumuz açısından oldukça önemlidir.

Yapı harap olduğundan 1218/1803 tarihinde Anadolu Valisi Osman Paşa⁶⁸ tarafından onarılmıştır⁶⁹. Buna göre 10 Cemaziyelevvel 1218 / 28 Ağustos 1803'de Germiyanoglu Yakub Çelebi'nin bina eylediği imaret mescidinin zamanla harabe durumuna gelerek tamire muhtaç olduğunu görüyoruz. Anadolu Valisi Osman Paşa tamiri üstlenmiş ve tamirattan sonra mescidin cemaati artınca buraya nüvvab ve hatiblik görevi Ahmet Halife ibni el-Müfti el-Hac Ömer'e verilmiştir⁷⁰.

XX. asırda ise, 1930'lardaki ve 1954 yılındaki onarımları da geçirerek İl Kütüphanesi olarak kullanılmaya başlanan⁷¹ yapı, günümüzde Çini Müzesi olarak

⁶⁵ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, s.46, Belge No: 251; Dağlı, yer adlarında Kurt Köyü'nü "Kürt" Köyü, Yapılcan Köyü'nü ise "Yaylıcan" olarak okumuştur. Bkz. Serpil Dağlı, a.g.t., s. 300.

⁶⁶ Tamir kitabesi için Bkz. Halil Edhem, *Âl-i Germiyan Kitabeleri*, (Çev. Emine Gedik), Kütahya Valiliği Yay., Kütahya, 2011, s.26; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 109; Altun, a.g.m., s. 298.

⁶⁷ Altun, a.g.m., s. 299.

⁶⁸ Osman Paşa, Sicill-i Osmanî'de "Hacı" lakabıyla anılmaktadır. Aslen Gürcü olup, Kapıcıbaşı, Mirimiran, Dalkılıç Başbuğu olarak hizmetlerde bulunmuştur. Çeşitli yerlerde birçok valiliklerde bulunmuş olup, Anadolu Valiliği için ilk olarak 1213/1798'de ve ikinci olarak 1217/1802 tarihlerinde Kütahya'da bulunmuştur. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.4., İstanbul, 1996, s. 1305.

⁶⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 110-111. ve Altun, a.g.m., s. 299.

⁷⁰ BOA, MŞS, 6 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, Belge No: 85. ve Ö. Kürşad Karacagil, *6 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili ve Edisyon Kitiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2002, s. 196-197. Bu tamirden Uzunçarşılı da bahsetmektedir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 110.

⁷¹ Altun, a.g.m., s. 300.

kullanılmaktadır⁷². Ara Altun “XV. yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinin, yüzyılın başında verdiği en önemli yapılarından olan külliye'nin bu tek kalıntısı, Türkçe düzenlenmiş vakfiye ve kitabesiyle ayrı bir önem taşımaktadır⁷³.” demektedir.

1.2. İSHAK FAKİH KÜLLİYESİ

1.2.1. İshak Fakih Kimdir?

Bir âlim ve Germiyan vakıflarının mütevellisi olan İshak Fakih'in babasının adı Hacı Halil Hayrullah, kendi lâkâbı da “Cemâleddin”dir⁷⁴.

İshak Fakih, Germiyan oğlu Süleyman Şah ve Yakub Bey zamanının en meşhur ve etkin ulemasındandır. Süleyman Şah kızını Murad Hüdâvendigâr'ın oğlu Beyazıd'a vermek istediği zaman Osmanlı hükümdarına gönderdiği heyetin başında Mevlana İshak Fakih bulunmaktaydı⁷⁵. Germiyan ilinin 1429 yılında Osmanlılara geçmesi ile İshak Fakih bir müddet Osmanlı hizmetinde de bulunmuştur⁷⁶.

İshak Fakih, 825/1422 tarihli II. Yakup vakfiyesinde vakfiyeyi tasdik eden kadı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Burada tasdik makamı olarak yaptığı uygulamanın, kendi cümleleriyle olan tercüme ifadesi şöyledir: “*Açıklandığı ve yazıldığı üzere benim katımda sabit oldu ve beyan edildiği şekilde bence sıhhati anlaşıldı ve sıhhatine hükmettim. Bu hükmüme yanımda bulunan âdil, güvenilir fıkıh ve ehliyet sahibi kimseleri şahit kıldım. Ben celil olan Allah tarafından desteklenen Elhac Halil oğlu İshak Fakiyim. Cemil olan Allah onları affetsin*”⁷⁷.

Vakfiyesinin tarihi 725/1324'olarak kaydedilmişse de bunun sehven yazıldığı, asıl tarihin 825/1422 senesi olduğu kuvvetle muhtemeldir⁷⁸.

İshak Fakih'in 783/1381'den önce Süleyman Şah'ın kızını Yıldırım Beyazid'e vermek istediği zaman Osmanlı hükümdarı nezdine gönderilen heyetin

⁷² Yapı 1999 senesinde Çini Müzesi haline getirilmiştir. Bkz. Uysal, a.g.e., s. 128.

⁷³ Altun, a.g.m.,s. 302.

⁷⁴ Varlık, *Germiyan oğulları Tarihi (1300-1429)*,s. 131; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s 109-110.

⁷⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s 109-110., Varlık, *Germiyan oğulları Tarihi (1300-1429)*,s. 57-58.

⁷⁶ Varlık, *Germiyan oğulları Tarihi (1300-1429)*, s.131-132.

⁷⁷ Uzluk, a.g.m. , s.88.

⁷⁸ Bir sanat tarihçisi olan Ayverdi, bu tarihin 800'lerden çok sonraya ait olması gerektiğini yazmaktadır. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri*, C.II, İstanbul, 1972, s. 519.; Varlık 825 tarihini akla yatkın bulmaktadır. Bkz. Varlık, *Germiyan oğulları Tarihi (1300-1429)*, s.132.

başında olması ve 844/1440 senesinde II. Yakup Bey'in vakfına yapmış olduğu tamirden yola çıkılırsa 90 yaşından fazla bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır⁷⁹.

Bu uzun ömründe O, aşağıdaki zikri gelecek külliyei inşa ettirmiştir.

1.2.2. İshak Fakih Külliyesi'ni Oluşturan Birimler

İshak Fakih külliyesi; çeşme, cami, zaviye, medrese ve kütüphaneden müteşekkildir. Germiyan Beyliği'nin en ünlü fıkıh âlimlerinden olan bu zât, beyliğin Osmanlı Devleti'ne devri ile birlikte nüfuzunu ve saygınlığını korumuş olmalıdır ki, cami ve medreseyi yaptırdığı tarih, beyliğin Osmanlı Devleti'ne devrinden sonrasını göstermektedir.

Vakfiyeye göre, İshak Fakih, külliyeinin vakfiyesinde vakıf binalarını şu şekilde zikretmiştir. “*Kütahya beldesinde vâkıfa mensup mahallede (İshak Fakih Mahallesi olmalı) binası yüksek bir mescid-i şerif ve ma'bedi münîfi ve vefatından sonra kendisine türbe olmak üzere mezkur mescid ittisalinde ufak bir zaviye ve mescidin yanında yedi hücre ve geniş bir avlu ve derslane denilen yüksek kubbeyi müştamil bir medrese ve mezkur avlunun ittisalinde müderrislerle talebe için vakfedilen kitapların muhafazası için bir hücre, yani kütüphane bina ve inşa eyledi ve cümlesinin bey, hibe, iycar, rehin, tebdil ve tağyir olunamayacak şekilde vakf-ı sahih-i şer'i ile vakf ve haps eyledi....*”⁸⁰. Buradan anlaşıldığına göre, bugün dahi varlığını sürdüren cami ve medreseye ek olarak, medresenin içerisinde bir de kütüphane bölümü bulunmaktaydı. Zaviye kısmı ise kendisinin türbesinin bulunduğu bölümdür.

İshak Fakih külliyesini daha yakından tanımaya başladığımızda yapılış tarihine göre karşımıza ilk çıkan ve yapım tarihi Germiyanogulları Beyliği dönemine denk gelen çeşmedir.

1.2.2.1. İshak Fakih Çeşmesi

Çeşme İshak Fakih'in Kütahya'daki ilk eseridir. Vakfiyede çeşmenin bahsi geçmemektedir. Anlaşılan İshak Fakih bu çeşmeyi önce sadece küçük bir hayrat olarak tesis etmiş, daha sonra etrafında külliyei teşekkül etmiştir. İshak Fakih

⁷⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s 109-110.

⁸⁰ İshak Fakih'in külliye vakfiyesinin Türkçe tercümesi için Bkz. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s.150-154.

tarafından yapılan bu çeşmenin kitabesinde son defa olarak bir Germiyanolu namına rastlanıyor olması çeşme kitabesini önemli kılan başka bir husustur⁸¹.

Bu çeşmenin cami civarında olduğu tahmin edilmekle beraber, yeri tam olarak tespit edilememiştir. Kitabe ise bugün Arkeoloji Müzesi deposunda bulunmaktadır⁸². Mustafa Kalyon, çeşme ile alakalı: “*Kütahya’da İshak Fakih Camii’nin kible tarafında iken, buraya tuvalet ve sebillerin yapılması sırasında Kütahya müzesine kaldırılmıştır ve kitabesi çeşmenin üstündedir.*”⁸³ demektedir.

1.2.2.2. İshak Fakih Camisi Ve XVIII. Yüzyıldaki Durumu

Evliya Çelebi, bu camiyi kargir ve güzel olarak betimlemiş ve bu camiye o dönemde tabakhane içinde bulunduğundan dolayı “*Tabakhane Camii*” denildiğini yazmıştır⁸⁴.

Cami, İshak Fakih’in 825/1422 tarihli vakfiyesinde zikredilmekle beraber kapı kitabesine göre yapımı 837/ 1433-1434 senesini göstermektedir. Kitabedeki bu tarih, cami inşaatının bitirildiği zamana delalet etmektedir⁸⁵. Bu tarih Osmanlı Devleti’nde II. Murat devrine denk gelmektedir. Ancak kitabede II. Murat’ın adı geçmemektedir. İshak Fakih, II. Murat’ın adını, daha önce bahsedildiği gibi mütevellî olarak ihya edip onarttığı İmarek Mescidi’nin tamir kitabesinde zikretmiştir⁸⁶. İshak Fakih’in cami kitabesinde II. Murat’ın adını zikretmemesinin nedeni olarak vakfiyenin Germiyan Beyliği döneminde düzenlenmiş olması düşünülebilir.

İshak Fakih bu camide görev yapacak olan imamın sünnet-i seniyyeye âlim iyi halli bir erkek olmasını şart edip, günlük 4 dirhem ile senede 4 ölçek buğday tayin etmiştir. Müezzin de güzel sesli ve namaz vakitlerini bilen biri olup, günde 2 dirhem

⁸¹ Halil Edhem, a.g.e., s.21.

⁸² Çeşmenin taş kitabesi bugün Arkeoloji Müzesi Depo A’da bulunmakta olup, 108 numara ile kayıtlı olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Taş kitabe 50x34 cm ebatındadır. İshak Fakih Çeşme Kitabesi için Bkz. EK:12; Kitabeyi neşredenler: Halil Edhem, a.g.e., s.21; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 85-86; Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, s.140; Altun, a.g.m., s.305, Uysal, a.g.e., s. 106.

⁸³ Mustafa Kalyon, *Kütahya’da Selçuklu - Germiyan ve Osmanlı Eserleri*, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, s.43.

⁸⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (7-10. Kitaplar Dizin 2)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011, s.15.

⁸⁵ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, a.g.e., s.250., Altun, bitim tarihi olmasının yanında bir tamiri işaret edebileceğini de belirtmektedir. Bkz. Altun, a.g.m.,s.311, Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, Kütahya İl Matbaası, Kütahya, 1964, s.24., Kalyon bu yapıyı hem Germiyan hem Osmanlı eseri olarak yorumlamıştır. Bkz. Kalyon a.g.e.,s. 91.

⁸⁶ Halil Edhem, a.g.e., s. 25-26.

ile senede 2 ölçek buğday alacaktır. Emniyetli bir kişi kayyım olacak, aynı zamanda mescidin kapısını açıp kapamak ve kandilleri yakıp söndürmek gibi işleri de görmek koşuluyla günlük 2 akçe ile senede 2 ölçek buğday alacaktır. Erkek bir kişi ferraş olup, günlük 2 akçe ile senede 2 ölçek buğday; 7 kişi de cüzhan olup, Kur'ân-ı Kerîm'den cüz okuyup birerden 7 dirhem alacaklardır. Caminin görevli tahsisisi ve ücretleri vakfiyede bu şekilde belirlenmiştir⁸⁷.

Caminin XVI. asırda (1571) imamı günde 2 akçe ve 2 müdd buğday, cüz okuyucuları günde 1 akçe, müezzin günde 2 akçe ve 1 müdd buğday almaktadır⁸⁸. İmamın ücretinde düşüş yaşandığı görülmektedir.

1209/1794-1795 senesinde İshak Fakih Camisinin nısf-ı⁸⁹ imametine günlük 2 akçe ve senelik 2 müdd buğday ile mutasarrıf olan Ahmed Halife vefat edince yerine oğlu Mustafa Halife'nin atandığını görmekteyiz⁹⁰. XVIII. yüzyılın sonuna denk gelen bu dönemde vakfın gelirlerinin devam ettiği aşikârdır. Veriler bize imamet görevinin yarı ücretini sunduğuna göre tam ücretin, günlük 4 akçe + senelik 4 müdd hinta olduğunu ve vakfiyeyi doğruladığını not etmemiz gerekir. Anlaşılan o ki XVI. asırda bir düşüş yaşanmış ancak, XVIII. asırda görev ücreti yeniden vakfiye şartlarına ulaşmıştır. Bu durumda vakfın sadece imamet görevi için ayırdığı bütçe yıllık 1440 akçe ve 4 müdd buğday etmektedir. Ancak, görevin ve ücretlerin vakfiyede yer almamasına rağmen bölünmesi kayda değer bir husustur. İmamet ücreti XVIII. asra dek değişmemiş ancak iki kişi arasında bölüşülmüştür.

Caminin o dönemde Tabakhane Çarşısı içerisinde yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, XVIII. asırda da cemaatinin çok olduğu düşünülebilir.

1.2.2.3. Medrese

Halen ayakta olan İshak Fakih Medresesi, bugün kütüphane hüccesine sahip avlulu, revaklı, iki eyvanlı haldedir. Hâlihazırda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından esaslı bir tamir ve ihyası yapılmıştır.

Halen vakfiyede sayılan bütün yapıların, orada görülen özellikleriyle ayakta olduğunu ve ana hatlarını koruduğunu vurgulamak gerekir. Medrese 1980'e kadar

⁸⁷ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, s.153.

⁸⁸ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 6a.

⁸⁹ Nısf: Yarım, yarı.

⁹⁰ BOA, C. Ev. 14004.

Yardımlı Sevenler Derneği tarafından halıcılık kursu olarak kullanılmış⁹¹ ve yeni onarım başlayınca kadar terk edilmiştir. Tamamlanan tamirat çalışmalarından sonra medrese yeniden işlevsel bir yapıya kavuşturulmuştur⁹². Bugün kız Kur'an kursu olarak kullanılmaktadır.

İshak Fakih, medrese için bazı görevliler tahsis edip onların alacakları ücretleri vakfiyesinde belirtmiştir. Medresenin müderrisine günlük 30 (dirhem) akçe ve senede 5 ölçek buğday tayin eden İshak Fakih, medrese müderrisinin vakfın birinci nazırı, vâkıfın ise ikinci nazırı olmasını istemiştir⁹³. Medresedeki yedi hücrede sakin olan yedi talebeye de 7 dirhem şart etmiştir. Medrese görevlilerinden biri de bevabtır. Bu kişiye günde 1 dirhem ve senede 1 ölçek buğday şart etmiştir. Bir diğer görevli olan süpürgeciye de günde 1 dirhem ve senede 1 ölçek buğday verilecektir⁹⁴.

Evkaf defterlerinden yola çıkarak medresenin XVI. yüzyıldaki durumuna baktığımızda müderrisin aldığı ücretin (yine nezaret görevi de dâhil olmak üzere) günlük 20 akçeye (senede 7200 akçe) düştüğünü tespit etmekteyiz⁹⁵. Talebelere verilen ücrette ise bir değişiklik olmamıştır⁹⁶.

Defterdeki, “*Be-cihet-i müderris der- tasarruf-ı Mevlânâ Cârullah an-ebnâ-i vâkıf-ı el-mezkûr maa-imâmet ve nezârete....*” ifadesinden⁹⁷ bu yüzyılda Mevlana Cârullah adlı bir zâtın müderrislik görevinin yanı sıra vakfiye şartı gereği nazır olduğu gibi, vakfiyede böyle bir şart olmamasına rağmen imamet görevini de üstlendiğini anlamaktayız.

Medresenin temizliği için görevlendirilen ferraş için ise bu yüzyılda günlük 1 akçe verilmiş, medresenin tevliyeti ayrıca belirtilip günde 1 akçe olarak

⁹¹ M. Kalyon, a.g.e., s.93.

⁹² Medresenin bugünkü durumu için Bkz. Ek:13.

⁹³ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, s.152.; Mustafa Bilge, müderrisin maaşından yola çıkarak bir muiddin bahsedilmemesini garip karşılamakta, yine de başta müderris olmak üzere diğer maaşları dolgun bulmaktadır.Bkz. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No:3101, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1984, s.181.

⁹⁴ Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, s.152.

⁹⁵ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 6.

⁹⁶ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 6.

⁹⁷ BOA, DFE.TD., 369, vr. 2. (Sayfa Numarası 3 olarak belirtilmiştir.)

belirlenmiştir⁹⁸. Burada geçen “*tevliyet-i medrese*” ifadesinden medrese gelirlerinin ayrı tutulup takibini ayrı bir kişinin yaptığı anlaşılmaktadır.

1.2.2.4. Zaviye

İshak Fakih, ölümünden sonra kendisine türbe yapılmak üzere mescidin yanında ufak bir zaviye yaptırmıştır. Altun, ufak bir zaviyeden de anlaşılacağı gibi, ayrı bir yapı aramamak gerektiğini savunmakta, türbesi bugünkü cemaat yerinin batı bölümünde bulunduğuna göre yanındaki yarım kubbe ile örtülü çıkıntı kısmının da kelime anlamına uygun olarak bu zaviyeye işaret ettiğini vurgulamaktadır⁹⁹. Türbede üç kabir bulunmakta ve ortadaki sandukanın İshak Fakih’e, diğerinin ise eşi ve çocuğuna ait olduğu bilinmektedir¹⁰⁰.

1.2.3. Vakfın İdaresi Ve Gelirleri

İshak Fakih, vakfının tevliyet ve tasarrufunu oğlu Mehmed’e¹⁰¹ şart etmiştir. Vakfiyesinde vakıf gelirlerinin beşte birini de mütevelliyeye tayin etmiştir. Ayrıca 3 nazır atamış olup, bu nazırlardan birincisi medresenin müderrisi olan kişi, ikincisi vâkıfın kendisi, üçüncüsü de yabancı bir kişi olacak ve bu görevi karşılığı günlük 1 dirhem alacaktır¹⁰².

1534 tarihinde tevliyet vazifesini İshak Fakih’in soyundan olan Hasan adlı bir kimse tasarruf etmektedir¹⁰³. 1571 tarihinde ise görevlilerin maaşları şöyledir: Kâtip; günde 2 akçe ve senede 6 müdd buğday, câbi; günde 2 akçe ve yılda 6 müdd buğday, nâzır; günde 2 akçe¹⁰⁴.

Yukarıda medrese kısmında bahsedilen “*tevliyet-i medrese*” hususundan yola çıkarsak XVI. asırda vakfın yönetiminde medreseye bir özerklik tanınarak günde 1 akçe ile yönetimine bir kişinin görevlendirilmiş olması ilginçtir. Vakfiyeden hareketle tevliyet ücretinin vakıf gelirleri toplamının beşte biri olduğu düşünülürse, günde 1 akçelik ücretin vakfın tüm tevliyetini kapsayamayacağı açıktır. Bu durum

⁹⁸ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 6a.

⁹⁹ Altun, a.g.e., 311.

¹⁰⁰ Güner, a.g.e., s. 25.

¹⁰¹ İshak Fakih Camii’indeki zaviye olarak geçen türbede İshak Fakih, eşi ve oğlunun merkadlarının bulunduğunu belirtmiştik. Burada yatan oğlunun vakfiyede geçen Mehmed olduğu, başka bir merkad bulunmamasından dolayı da Mehmed’den başka evladı olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

¹⁰² Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi* (1300-1429), s.152.

¹⁰³ BOA, DFE.TD., 369, vr.3.(Sayfa numarası 2 olarak belirtilmiştir.)

¹⁰⁴ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr.6a.

bizde vakfın idaresinde medrese yönetiminin ayrı tutularak vakfa dâhil olduğu fikrini uyandırmaktadır.

İshak Fakih vakfının gelirlerinin toplamına bakacak olursak, 1534 tarihlerindeki icmâl defterine göre vakfın genel toplam geliri 24.970 akçe¹⁰⁵, II. Selim devrine ait olan 1571 tarihli defterde ise gelir, 31.425'dir¹⁰⁶.

1.2.4. XVIII. Asırda Vakıf

Çalıştığımız dönemin sonlarında yani 1217/1802 yılında Meydan Mahallesi sakinlerinden Elhac Mustafa kızı Hatice Hatun vakfın mütevelliliğini yapmaktadır. Hatice Hatun, vakfı oğulları ile beraber idare etmektedir. Bu dönemde vakfa ait olan 12 dönüm tarla sahte bir temessük düzenlenerek vakıf akarından çıkarılmaya çalışılmıştır¹⁰⁷.

Belgede geçen Germiyanzâde Elhac Mustafa ve Germiyanzâde Hacı Yusuf Ağa isimleri bize bu dönemde Germiyanzâdelerin nâmının da devam ettiğini göstermesi açısından mühimdir. Bizi ilgilendiren en önemli hususlardan biri de vakfın taarruza uğramasının yanında, “*Kurtbekleyen*” adlı mahaldeki 12 dönüm tarlanın, vakfın akarı olarak hâlâ varlığını sürdürmesidir¹⁰⁸.

2. CAMİ VE MESCİD VAKIFLARI

Tezimizin bu kısmında Kütahya'daki vakıf cami ve mescidlerini ele almadan önce, cami ve mescid kavramları üzerinde durmanın faydalı olacağı inancındayız.

¹⁰⁵ BOA, DFE.T.D. 369, vr.103.

¹⁰⁶ İshak Fakih'in bahçe, dükkân, çayır gibi gelirlerinin ne kadar olduğu ve toplam gelir için Bkz. BOA, MVAD, Nu. 438, s.103.

¹⁰⁷ BOA, MŞS, 6 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 18.

¹⁰⁸ Belgeyi daha anlaşılır kılmak amacıyla detaylı özetini vermeyi uygun gördük. “fi 4 Ra sene 217/4 Ağustos 1802” tarihinde bu vakfın mütevellisi olarak karşımıza çıkan Meydan Mahallesi sakinlerinden Elhac Mustafa kızı Hatice Hatun, kardeşi Eyüp Ağa'yı vekil tayin etmiştir. Eyüp Ağa da Bölcek Mahallesi sakinlerinden Kartaloğlu Ali huzurunda müvekkilinin oğulları İbrahim ve Ali'nin buçuk taleb lüzumuyla müteveli olarak onsekiz seneden beri mutasarrıf olduğu Kefere Mezarlığı yakınında Kurtbekleyen adıyla bilinen mahalde; bir tarafı Kara Hacı Mehmed Ağa tarlası, bir tarafı Yakup tarlası, bir tarafı Germiyanzade Elhac Mustafa Ağa çayırı, bir tarafı da Recep tarlasına bitişik tahminen 12 dönüm tarlasını haksız yere zabt ettiğini öne sürerek, Kartaloğlu Ali'nin sorguya çekilerek tarladan el çektirilmesini talep etmiştir. Kartaloğlu Ali ise cevabında 1181/1767 senesinde babası müteveffa hacı Süleyman Mehmed' in ferağından boşalan tarlaya mutasarrıf olduğunu ve bu tarihte vakfın mütevellisi olan Germiyanzade Elhac Yusuf Ağa'dan izni olduğuna dair temessükün elinde olduğunu söylemiştir. Ancak mahkemede gösterdiği temessükün sahte olduğu ve Kartaloğlu Ali tarafından yazıldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu tarihte (1181/1767) Germiyanzade Hacı Yusuf Ağa'nın değil, Memiş Ağa ve İbrahim Ağa'nın müteveli olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuçta tarlanın Hatice Hatun'un elindeki temessük gereğince kendisinde kalmasına ve Kartaloğlu Ali'nin müdahalesinin men edilmesine karar verilmiştir. BOA, MŞS, 6 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 18.

Arapça cem‘ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki câmi‘ kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü’l-câmi‘ (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir¹⁰⁹. X. yüzyılın başlarında “cami” kelimesi tek başına kullanılmaya başlanmış, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbetler ise sadece mescit olarak anılır olmuştur¹¹⁰

Aşağıda göreceğimiz gibi ilk kuruluşunda mescit hükmünde olan bazı ibadethaneler zamanla minber eklenmek suretiyle camiye çevrilmiştir. Anlaşılan o ki, halkın Cuma namazı için uzak yerlere gitmek zorunda kalmasından dolayı mescitlerin zamanla camiye çevrilmesi ihtiyacı zuhur etmiş, bu ihtiyaç da yine vakıflar yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır¹¹¹.

Bu bölümde XVIII. asır öncesi kurulan ibadethane vakıflarını ele alacağız. İlk kuruluş tarihine göre sıralanan bu vakıf eserler önce camiler, daha sonra mescitler şeklinde kategorize edilerek değerlendirilip, XVIII. asırdaki durumları hakkında da malumat verilmeye çalışılacaktır.

2.1. BALIKLI CAMİİ / HEZAR DİNARİ MESCİDİ

Selçuklu dönemi eserlerinden olan bu cami aslında ilk olarak bir mescid olarak inşaa edilmiş, daha sonra Germiyanogulları devrinde yeniden ihya edilmiş ve son şeklini Osmanlılar döneminde kazanmıştır.

Evliya Çelebi, bu camiye Balıklı Hamamı’na bitişik olarak tarif etmekte ve adını Sultan Keyhüsrev Şâh Camii olarak zikretmektedir. Çelebi burayı eski tarzda küçük bir cami olarak bahsetmiş, minaresinin üzerindeki 1052/1642 tarihli kitabeyi de vermiştir. Önceleri hayır sahiplerinin burayı zaviye olarak kullandıklarını ancak daha sonra mahallesinin camiye ihtiyaç duymasından dolayı camiye çevrildiğini de yazmaktadır¹¹².

¹⁰⁹ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, C.7, 1993, s. 46.

¹¹⁰ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, C.7, 1993, s. 46.

¹¹¹ Örnek olarak Bkz., Mustafa Güler, “Eyüp Takkeci Cafer Çelebi Camii Vakıfları”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX*, s. 104.

¹¹² Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.21.

Bânisi Selçuklu Sultanı Keykubat'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in döneminde serasker ve ümerâsından¹¹³ olan Hezar Dinârî'dir. Kitabeye göre mescidi 634/1237 senesinde yaptırmıştır¹¹⁴.

Hezar Dinârî'nin bina etmesinin ardından, Germiyanoğulları zamanı ümeralarından Özbek Subaşı 783/1381-82 senesinde yeniden denecek tarzda ihya etmiştir¹¹⁵. Bu iki dönemde de yapı minaresizdir. Ancak, 1052/1642 tarihine gelindiğinde Salih Mehmed Efendi tarafından iki şerefeli bir minare ve bir de minber yaptırılmıştır¹¹⁶. Diğer bir küçük kitabeden anlaşıldığı kadarıyla, Hacı Mustafa isimli bir zatın vasiyeti üzerine oğlu Hafız'ın, harabeye dönmüş olan camiyi yeni bir eser ortaya getirirmişçesine ihya ettiği söylenebilir. Bu ihyanın tarihi XVIII. asrın son yılı olan 1799-1800'e denk gelmektedir ve yapının son şeklini bu tarihte aldığı açıktır¹¹⁷. Son tamiri ise mutasarrıf Ahmet Fuat Paşa zamanında 1897 senesinde kendisinin himmeti, Başkâtip Ali Efendi'nin delaleti ve halkın yardımıyla yapılmıştır¹¹⁸.

Caminin 1571 tarihindeki geliri 12.365 akçedir¹¹⁹. XVIII. asırda faal olan camide de vazifeler diğer çoğu vakıf eserinde olduğu gibi babadan oğula geçmekte idi. Örneğin 1209/1795 tarihinde Elhac Ali bin Mehmet, günlük 5 akçe vazife ile hatip ve günlük 1 akçe vazife ile cüzhan olarak görevini sürdürürken kendi rızası ile hitabet görevinin yarısını ve iki adet cüzhanlığı oğlu Mevlâna Hafız Halil Halife'ye devretmiştir¹²⁰.

¹¹³ Ümerâ: Emirler, beğler. Askerî anlamda binbaşı, yarbay, albay rütbelerinde bulunan fermanlı subaylar. Bkz. Devlilioğlu, "Ümerâ", a.g.e., s. 1127.

¹¹⁴ Caminin inşa kitabesini Evliya Çelebi de Uzunçarşılı da yazmıştır ama her iki kitabe birbirini tutmamaktadır. Uzunçarşılı bu durumla ilgili olarak "Kitabe Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin 9. cildinde varsa da yanlışir." demektedir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 22; ve *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 21. Diğer neşirler için Bkz. Güner, a.g.e.,s.3; Altun, a.g.m.,s. 48; Kalyon, a.g.e., s.42; Uysal, a.g.e., s. 48.

¹¹⁵ Germiyan ümerasından Özbek subaşı tarafından yapılan tamir kitabesi için Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 78; Güner, a.g.e, s. 3; Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, s. 139; Altun, a.g.m., s. 218; Kalyon, a.g.e., s.42, Uysal, a.g.e, s. 49.

¹¹⁶ Minare kitabesi için Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 123; Altun, a.g.m., S. 218-219; Güner, a.g.e., s. 4; Kalyon, a.g.e., s.129-130; Uysal, a.g.e., s. 49-50.

¹¹⁷ Son tamir kitabesi için Bkz. Altun, a.g.m., s.218; Güner, a.g.e., s. 4; Kalyon, a.g.e., s. 129-130; Uysal, a.g.e., s. 49. Güner burada miladi tarihi yanlışlıkla 1759 olarak göstermektedir ve kitabeden naklen bu son tamirin bir vasiyet üzere yerine getirildiğini yazmaktadır. Bu tamiri, Kütahya'da Ebeoğulları olarak bilinen ailenin o zamanki büyüklerinden Hacı Bekir oğlu Hacı Mustafa 'nın vasiyeti üzere oğlu yapmıştır. Bkz. Güner, a.g.e., s.4. Bu tarihte yapılan bu tamirle ilgili bir vakfiyeye ulaşamadık.

¹¹⁸ Güner, age, s. 4; Kalyon, a.g.e., s. 130.

¹¹⁹ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 37a. Varlık bu meblağı, 16.361 akçe olarak vermiştir. Bkz. Varlık, "Kütahya Şehri ve Eserleri", s.257.

¹²⁰ Cami bu tarihte minaresinin bânisi olan Mehmet Efendi'nin adıyla anılmaktadır. Bkz. BOA, MŞS, 6 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 22a, Belge No: 66.

Elhac Ali'nin daha hayatta iken görevlerini oğluna devretmesi ilginçtir. Bu uygulama normalde, vazifeli olan kişi öldükten sonra evlatlarına geçecek şekildedir. Yukarıdaki durum, Elhac Ali'nin görevlerini yerine getiremeyecek kadar hasta ya da yaşlı olduğunu düşündürdüğü gibi, vakıf sisteminin bu tarz görev değişimlerine açık olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Cami bu dönemde Mehmet Efendi Camii olarak da anılmaktadır.

XVIII. asırda başka vakıflar da kurularak mescidin işlevselliğini yitirmemesi ve görevlilerin işlerini gereği gibi ifa edebilmesi sağlanmıştır. Günümüzdeki adıyla Balıklı Camii, eski adıyla Hezar Dinari Mescidi için Rahime Hatun bir vakıf kurmuştur.

2.1.1. Rahime Binti Arif Vakfı

Hacı İbrahim Mahallesi'nde oturan Rahime bint-i Arif ibn-i Abdullah, Ahi Mustafa Mahallesi'ndeki Kapan Köprüsü yakınında Hindiler Tekkesi bitişiğinde olup, arsası Ahi Mustafa vakfına senelik 30 akçe kira ile tasarrufunda bulunan ve binası mülkü olan 1 adet attar dükkânını malından ayırıp vakfetmiştir. (21 Safer 1201/13 Aralık 1786)¹²¹.

Rahime Hatun bu vakfını Hezar Dinari Mescidi için kurmuş olup, kira gelirinden mescidin kayyımına ve vakfının mütevellisine günlük yarımşar akçe tahsis etmiştir. Elde edilen dükkân gelirinden vakıf dükkânın tamir masraflarının da karşılanmasını isteyen Rahime Hatun tüm bunların dışında kaç akçe fazla kalır ise bunun Hezar Dinari Camii'nde akşam vaktinde imamlık eden kişiye verilmesini şart etmiştir.

Vakfın giderlerinden sadece müteveli ve kayyım giderleri hesaplanabilmektedir. Bunlardan yola çıkarak bu vakfın günlük 1 akçe giderinin olduğu söylenebilir. Bu meblağ da yıllık 360 akçeye tekabül etmektedir. Tabi burada müteveli, kayyım ve tamir masrafları dışında artan fazlanın tamamının Hezar Dinari Camii'nde akşam vaktinde devamlı imamlık eden kişiye bırakılması durumu bize bu kişiye verilen günlük ücretin yarım akçeden fazla olabileceğini de düşündürmektedir.

¹²¹ VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 0076, Sıra No:0050.

Eğer öyle ise ve imam günlük en az 1 akçe alıyor olsa bile vakfedilen dükkânın günlük 2 akçeden yıllık 720 akçelik bir gelir getirdiği görülür.

Vakfedilen dükkân gelirinden 4 ayrı cihete vazife ayrılmış olup, bu vazifelerden üçü daimi çalışandır. Bunlar yukarıda da belirtildiği üzere Hezar Dinari Mescidi kayyımı, mütevellî ve Hezar Dinari Camii'nde akşam vaktinde devamlı imamlık eden kişidir. 1 kişinin de dükkânın tamir işlerini görmek üzere gerektiğinde çalıştırıldığını düşünür isek 3 kişi daimi 1 kişi de muvakkat olmak üzere 4 kişi istihdam edilmiştir¹²².

Vakfın kayyım ve imama maaş tahsis etmesinden dolayı tamamen dini amaçlı yapıldığını söylemek mümkündür.

Vakfedilen dükkânın bulunduğu arsa senelik 30 akçe ile Ahi Mustafa vakfının akarıdır. Yani dükkân sahibi olan Rahime Hatun, dükkânının bulunduğu arsa için Ahi Mustafa Vakfı'na senelik 30 akçe kira ödemektedir. Dikkat çeken bir husus ise, Rahime Hatun sahibi olduğu dükkânın kira gelirini vakfederken, kira gelirinden senelik 30 akçe olan arsa giderinin karşılanmasını istememiştir. Durum böyle de olsa arsa bedeli olan 30 akçe Rahime Hatun vakfından karşılanmış olmalıdır. Çünkü dükkân bir şahıs malı olmaktan çıkmış olsa da tüzel bir kişilik kazanarak varlığını devam ettirmektedir¹²³.

2.2. SADETTİN CAMİİ

Caminin asıl adı Seâdet Camii ise de en son tamir kitabesinde geçen "*Müferrih düştü hamden camii zibâyı Sadettin*" ibaresinden dolayı caminin bu isimle yâd edilmesine vesile olmuştur¹²⁴.

Saman Pazarı mevkiinde bulunan caminin ilk bânisi Hezar Dinâri'dir¹²⁵ ve vasiyeti üzerine, ilk halinin ahşap olarak yapıldığı bilinen bu mescidin civarına gömülmüştür¹²⁶. İlk yapılış kitabesi maalesef günümüze ulaşamamıştır. Ancak bânisinin kim olduğu bilindiği için camiye Balıklı Camii'nden hemen sonra yer vermeyi uygun gördük.

¹²² VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 0076, Sıra No:0050.

¹²³ VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 0076, Sıra No:0050.

¹²⁴ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 138.

¹²⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 138.

¹²⁶ Güner, a.g.e., s. 54.

1109/1697 ile 1111/1699 seneleri arasında Anadolu valiliğinde bulunan Mirimirandan Ömer Paşa¹²⁷ camiye bazı dükkânlar vakfeylemiş, aynı zamanda cami Ömer Paşa yediyle genişletilip iki katlı hale getirilmiştir¹²⁸.

1216/1802 senesinde, Ömer Paşa'nın yaptırdığı cami evkafının hatibi ve mütevellisi olan Karamanizade Ahmet Efendi, Hezar Dinari mescidinin mütevellisi olan Hafız Hüseyin Efendi huzurunda caminin altındaki 2 adet dükkânı başkalarına kiralamışken, bundan beş sene önce Kütahya'da çıkan büyük yangında dükkânlar yanmış olduğundan dolayı, vakıf tarafından bina ettirmek istediğini beyan etmiştir. Ancak Hafız Hüseyin Efendi'nin selefi olan mescidin imamı Elhac Mehmed Emin Efendi dükkânların arsalarının mescid vakfına ait olduğunu söyleyerek her birinden 20'şer akçeden toplam 40 akçe kira geliri olup kendisinden izin almadıkça bina yapılmasına izin vermeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Karamanizade Ahmet Efendi'yi Eski Kütahya Valisi Seyyid Ali Paşa'ya şikâyet etmiş, Kütahya hâkimi Seyyid Nureddin sarayda ve valinin huzurunda dava etmiştir. Ancak Ahmet Efendi dükkânların arsa ve binalarının hatip ve mütevellisi olduğu caminin Ömer Paşa'nın vakfi olduğunu beyan etmiştir. Bu davada tevliyeti sebebiyle bina yapımı için kendisi görevlendirilmiştir. Ancak imamet görevini Hafız Emin Efendi'den devralan Hafız Hüseyin Efendi 20 şerden 40 akçe olarak yalnız arsadan "*ahz iderim*" diye müdahale etmiştir. Ahmet Efendi mahkemede bu müdahalenin men edilmesini talep etmiştir. Hafız Hüseyin Efendi arsaların cami vakfına ait olduğunu inkâr etmiş bunun üzerine şahitler çağırılarak arsaların Ömer Paşa vakfına ait olduğu ispatlanmıştır. Arsa ve binalar eskiden olduğu gibi Ahmet Efendi'de bırakılmıştır¹²⁹.

Bu olay daha önce Hezar Dinari mescidinin vakfi ile sonradan mescidi ihya eden Ömer Paşa vakfının görevlileri arasında yaşanan hukuki bir davadır. Anlaşılan o ki, büyük yangında yanan dükkânların bulunduğu arsaların hangi vakfa ait olarak

¹²⁷ Sicill-i Osmanî'de hakkında malumat vardır ve orada vezirlikle Anadolu Valisi olduğu yazmaktadır. Burada nâmı "Seyyid" olarak geçmektedir. Bkz. Mehmed Süreyya, a.g.e, C.4. s. 1327. Ancak Uzunçarşılı bunun yanlış olduğunu, gerçekte mirimiran olduğunu kaydetmiştir. Ömer Paşa maliyecilikten yetişmiştir. Defterdarlık görevinde bulunmuş ve 1109/1697 senesinde mirimiranlıkla Anadolu Valisi olmuştur. Saadettin Camii sırasındaki Biber Hanı Ömer Paşa'nındır. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 139.

¹²⁸ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 138; Güner, a.g.e, s. 54; Ayrıca, Güner, "*Hezar Dinar mescidi üzerine mebni Saadet Camii şerifi demekle*" İfadesini 45 numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nde gördüğünü yazmaktadır. Bkz. Güner, a.g.e, s. 55; Altun, bu mescidin Ömer Paşa tarafından da ahşap olarak yapıldığını muhtemel görmektedir. Bkz. Altun, a.g.m., s. 273.

¹²⁹ BOA, MŞS, 6 Numaralı Kütahya Şeri'yye Sicili, vr. 48b, Belge No:107.

işlem göreceği tartışma konusu olmuş, ancak arsaların Ömer Paşa vakfına ait olduğunun şahitler tarafından ispatlanmasıyla olay çözüme kavuşmuştur.

1216/1802' de Ömer Paşa vakfının mütevellisi olan Karamanizade Ahmet Efendi'nin, 1236/1820'de de vakfın başında olduğu ve kendisinin de vakıf kurmak suretiyle Ömer Paşa vakfının işlevini korumasına yardımcı olmaya çalıştığı görülmektedir.

Bu belgeden caminin 1216/1802'den 5 yıl evvel yani 1211/1796'da¹³⁰ yangın geçirdiği görülmektedir. Ayrıca bir de miladi 1822¹³¹'de, 1866'da¹³² yangın yaşanmıştır. Cami son şeklini bu yangından sonra almış ve Kütahya Mutasarrıfı Hasan Hakkı Paşa'nın delaleti ve halkın yardımıyla yarı-kargir olarak yaptırılmıştır¹³³.

2.3. KURŞUNLU CAMİİ VE ŞEYH MUSTAFA EFENDİ VAKFI

Ulu Camii semtinde olan Kurşunlu diğer adıyla Kasımpaşa Camii¹³⁴ halen esaslı bir tamirat içindedir. Daha önce camiye bitişik olarak çeşmenin sağında olduğu bilinen kitabesine göre camii Germiyanoglu Süleyman Şah zamanına aittir¹³⁵.

Kitabedeki *el-fütüvvet ve'l-mürüvvet* klişesi, camiye yaptıran Şeyh Mehmed ibni Şeyh Alaaddin ibni Şeyh Nureddin' in ahi reislerinden olduğunu anlatmaktadır. Paşam Sultan türbesinde medfun olduğu düşünülen Seyyid Nurettin, Ahi Şeyh Mehmed'in büyük babasıdır. Dolayısıyla bu caminin ilk olarak ahiliğin bir fütüvvet yapısı olarak teşekkül ettiği açıktır ve tarihi de Germiyan dönemine işaret ettiğinden ahiliğin Germiyan ilinde nüfuzlu olduğu sonucuna varmak zor değildir.

Ancak caminin kitabede görülen 779/1378 tarihinde inşa mı edildiği yoksa tamir mi edildiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Uzunçarşılı bu tarihte

¹³⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 138'de 1111/1699 tarihini vererek yangını Alo Paşa'nın valiliği esnasında diye belirtmiştir. Ancak Alo Paşa 1209/1794 ve 1211/1796 de Kütahya'da vali olarak bulunmuştur. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 170. Uzunçarşılı'nın bu tarihi yanlışlıkla verdiği ve yangın tarihinin 1111 değil 1211 olması gerektiği bu belge ile kesinlik kazanmaktadır. 1111/1699 tarihi ise Ömer Paşa'nın valilik yaptığı dönemdir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 138.

¹³¹ Güner, a.g.e., s. 54.

¹³² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 138.

¹³³ Güner, a.g.e., s.55.

¹³⁴ Camiye Kasımpaşa Camii isminin verilmesinin nedenini Uzunçarşılı, 927/1520'de Anadolu Beylerbeyi olan Kasım Paşa'nın burayı tamir etmesinden dolayı olduğunu savunur Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri* s. 77. Ancak Güner, Mahkeme sicillerinde Hoca Kasım Camii şerifi hatipliği hakkında bir kayda rastladığını ve halk arasında bu camiye Kasım Efendi Camii denildiğini, bu Hoca Kasım'ın da 1109'da Kütahya Müftüsü olan Kasım Hoca olabileceğini ileri sürmüştür. Bkz. Güner, a.g.e., s.12.

¹³⁵ Halil Edhem, a.g.e., s.24., Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.77; Altun, a.g.m., s. 229; Güner, a.g.e., s.12.

yaptırıldığını söylerken¹³⁶, Güner “Amere/Ammere” ifadesini tamir olarak kabul ederek kitabenin tamir kitabesi olduğunu ileri sürmektedir¹³⁷.

Varlık, XVI. yüzyıl Kütahyasını konu alan araştırmasında rastladığı, Paşam Mahallesi Mescidi'nin belki de bu cami olabileceğini söyler¹³⁸. Eğer böyle ise mescidin, 1571 tarihli evkaf defterindeki geliri 7.722 akçedir¹³⁹.

XVIII. asırda cami vakfının faal olduğuna dair işlem görmüş bir kayda rastlamayamasak da caminin hizmet verdiği, kurulan başka bir vakfın buradaki halveti şeyhlerine gelir tahsis etmesinden anlaşılmaktadır¹⁴⁰.

1110/1698 senesinde Paşam Sultan Mahallesi sakinlerinden Halvetiyye Şeyhi Mustafa Efendi¹⁴¹, Sultanbağı arkalarında bir bahçe vakfetmiştir. Sultanbağı Mahallesi Mescidi'nde imam olanlara meşrut senede yedi akçe mukataalı “*Aşılı Bahçe*” olarak bilinen bahçesinin artan gelirini Kurşunlu Camii şerifine müdavim olan Halveti şeyhlerine şart etmiştir. Bu bahçe Şeyh Ömer adlı bir kimsenin vakıf bahçesi ile de komşudur. Vakfın mütevellisi hafız Halil Dede ibni Ulamış'tır¹⁴². XIX. asırda da cami Halvetî tekkesi olarak hizmet vermeye devam etmiştir¹⁴³.

Görüldüğü üzere tarikat ehli mensup oldukları cihetin yararına vakıf kurarak bağlı buldukları tarikate hizmet etmişler, gelir tahsis etmek suretiyle katkıda bulunmuşlardır. Ancak araştırmamızda bu husutan ziyade öne çıkan konu, caminin Ahilik temelinde başlayıp, asırlar sonra Halveti tekkesi olarak vücut bulmuş olmasıdır.

Ayrıca cami bu tarihte, Kasım Paşa Camii yahut Hoca Kasım Camii olarak değil de Kurşunlu Camii olarak anılmaktadır. Ancak caminin halk arasında

¹³⁶ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.77.

¹³⁷ Güner, a.g.e., s. 12.

¹³⁸ Varlık, , “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s.261.

¹³⁹ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 33a-b.

¹⁴⁰ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili vr. 8b, Belge No: 45.

¹⁴¹ 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nde şeyhin hangi tarikate mensup olduğu ile ilgili olarak “...*fukara-i Celvetiyye eşşeyh Mustafa Efendi*...” ibaresi kullanılmıştır. Ancak biz bunun sehven yazıldığı kanaatindeyiz. Zira vakıf bahçe Kurşunlu Camii'ne müdavim olan Halvetî şeyhlerine tahsis edilmiştir. Dolayısıyla Halvetî bir tarikat ehlinin yine Halvetî şeyhleri için vakıf yapması daha akla yatkındır. Bkz. BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili vr. 8b, Belge No: 45; aynı kayıt VGMA'de Celvetiyye Şeyhi olarak değil de Halvetiyye Şeyhi olarak çevrilmiştir. Bkz. VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 113, Sıra No: 88.

¹⁴² BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili vr. 8b, Belge No: 45.

¹⁴³ 1226/1811 senesinde Kütahya kasabasında Paşam Sultan Mahallesi'nde Kurşunlu Tekke olarak meşhur olan Halveti Tekkesinin vakf-ı meşihat ve tekke nişin cihetinin tevcihine dair bir kayıt görülmektedir. Bkz. BOA, C. Ev. Dosya No: 117, Gömlek No: 5806; Ayrıca, 1285/ 1868 senesinde Kütahya'da Paşam Sultan Mahallesi'ndeki Tarik-i Halvetiden Kurşunlu Zaviyesi Zaviyedarlığı ile Şeyhliğinin Şeyh Mustafa Efendi'den kardeşi Ahmet Efendi'ye tevcihi görülmektedir. Bkz. BOA, C. Ev., Dosya No: 299, Gömlek No: 15242.

bahsedilen diğer isimlerle anıldığını hesaba katacak olur isek, 1113/1701 senesine ait bir kaydı burada değerlendirmek gerekir. Anılan tarihte Hoca Kasım Camii Şerifi'nin hatibi olan Mahmud adlı kimsenin bu görevi için etraf şehir nahiyesinden Turasan Ağa vakfi gelirlerinin fazlasından günlük 4 akçe alması için berat verilmiştir. Turasan Ağa vakfının kendi mescidinin harabe olduğu bilgisine de ulaşmakla birlikte bu vakfın artan gelir fazlasının Hoca Kasım Camii Şerifi hatibine verilmesi ilginçtir. Anlaşılan o ki Turasan Ağa mescidinin harap olmasının nedeni olarak, gelirinin olmaması değil, ilgisiz ve bakımsız kalması yahut bir müdahale ve tecavüz sonrası harap hale gelmiş olması düşünülebilir. Belki de etraf şehirde bulunan Turasan Ağa vakfi mescidinin işlevini yitirmiş olmasından dolayı artan gelir Hoca Kasım Camii'nin hatibine aktarılmıştır. Beratta vakfa müdahale edilmemesi için de uyarı yapılmıştır¹⁴⁴.

Burada aynı tarihlerde olmasına rağmen Halvetilik üzerine bir bahis geçmemektedir. Biz yine de Kütahya'da Hoca Kasım Camii Şerifi nâmında bir cami bulunmamasına rağmen, bu caminin Kurşunlu Camii olabileceği fikrine biraz ihtiyatlı yaklaşılması gerekir kanaatindeyiz.

2.4. TAKVACILAR CAMİİ

Bu cami Kavaflar Çarşısı (Ayakkabıcılar Çarşısı içinde) Küçük Bedesten'e bitişiktir. Caminin bânisi olan Timurtaş Paşa, 791/1389 senesinde, Kütahya Valisi olan Yıldırım Bayezid'in Kosova Savaşı'na gitmesi üzerine I. Murat tarafından Kütahya muhafızı olarak görevlendirilmiştir. Ayrıca 804/1402'de de Timur Kütahya'ya geldiğinde paşanın şehirde olduğu bilinmektedir¹⁴⁵ve 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'a esir düşerek Kütahya Kalesi'ne hapsedilmiş, 1405'te vefat etmiştir¹⁴⁶. Timurtaş Paşa Osmanlılarda ilk defa ümeradan vezirlik rütbesine yükseltelen kişidir¹⁴⁷. Vakfını 1381-1402 yılları arasında Kütahya'da eyalet valisi olarak bulunduğu sırada yaptırmıştır¹⁴⁸.

978/1571 tarihli evkaf defterinde “*Evkaf-ı medrese ve imaret-i Timurtaş Paşa*” adıyla kayıtlı vakıfları yanında camisi, “*Mescid*” başlığı ile ayrıca ele

¹⁴⁴ BOA, MŞS, 1 Numaralı K.Ş.S., vr.108, Belge No:824.

¹⁴⁵ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s.247.

¹⁴⁶ Kalyon, a.g.e., s. 96.

¹⁴⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 145. Timurtaş Paşa hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 145.

¹⁴⁸ Kalyon, a.g.e., s.96.

alınmıştır¹⁴⁹. Dolayısı ile caminin önceleri diğer birçok cami gibi mescid olarak yapıldığını, daha sonra camiye çevrildiğini söylemek mümkündür. Ancak Uysal, vakıf defterinde geçen hatiplik atamasını, külliye bünyesinde ayrı bir mescid olduğu anlamına yormamak gerektiğini düşünmekte ve yapının tıpkı II. Yakup Külliyesi'nde olduğu gibi içerisinde mescidi bulunan bir bina olduğunu savunmaktadır¹⁵⁰. Ne var ki, M. 1571 tarihli evkaf defterinde hitabet görevi için meblağ ayrılmış olmasından dolayı Varlık, mescidin bu tarihte cami olarak kullanıldığı yorumunu getirmiştir¹⁵¹. Biz vakıf defterinde mescidin ayrı bir başlık olarak ele alınmasından dolayı imaret ve mescidin tek yapı olmadığı kanaatindeyiz¹⁵². Nitekim Altun da Varlık'ın bu tespitini isabetli bulmakta ve yapının XIV. yüzyılın sonlarında basit bir yapı olmadığı görüşündedir¹⁵³. Timurtaş Paşa'nın medrese, mescit ve imaret yaptırmış olmasından dolayı tüm bunları külliye formunda düşündüğü aşikârdır.

1082/1671-72 senesinde Kütahya'yı ziyaretemiş olan Evliya Çelebi ise, "*Arasta içinde Takyeciler câmi'i cemâ'ati gâyet kesret üzredir. Ve mü'ezzin mahfili altında iki ağaç müşebbek sütûnları var kim diller ile ta'bir olunmaz. Ve gâyet metânet üzere tahta örtülüdür*"¹⁵⁴. diyerek, camiye sadece kısa bir şekilde tasvir etmekle yetinmiştir ve o tarihteki Kütahya'daki 11 *Cuma Mihrabı* arasında saymaktadır¹⁵⁵.

Günümüzde Takvacılar ve Takkeçiler diye anılan camiye daha önceleri, kurucusundan dolayı halk arasında *Demirtaş Paşa Camii* yahut *Timurtaş Paşa Camii* denildiği de bilinmektedir¹⁵⁶.

Timurtaş Paşa'nın cami, imaret ve medresesinin XVI. asır vakıf gelirlerine bakıldığında; 1534 tarihlerinde 47 dükkân, 2 kervansaray, 4 bahçenin geliri olmak üzere toplamda 10.525 akçedir¹⁵⁷. 1571 tarihinde ise bu gelir 20.379'dur¹⁵⁸. Yine bu

¹⁴⁹ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 2b, 3a; Medreseden tezimiz "Medreseler" başlığı altında bahsedilecektir.

¹⁵⁰ Uysal, a.g.e., s. 59.

¹⁵¹ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.247.

¹⁵² TKGMA, KKA, TD. 560, vr. 2b, 3a.; Uysal, Lala Hüseyin Paşa Camii vakfiyesinde (m.1570) geçen "Timurtaş Paşa Camii" ifadesini yapının bu tarihte cami fonksiyonu görmeye başladığını düşünmekte, buna rağmen m. 1571'deki defterde hâlâ "Timurtaş Paşa İmaretini" denmesini ilginç bulmaktadır. Bkz. Uysal, a.g.e., s. 60. Bu durum ise bizim imaret ve mescidin iki ayrı yapı olduğu kanaatimizi güçlendirmektedir.

¹⁵³ Altun, a.g.m., s. 236-237.

¹⁵⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 22.

¹⁵⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.22.

¹⁵⁶ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 144.

¹⁵⁷ BOA, MVAD Nu. 438, S.104.

¹⁵⁸ TKGMA, KKA, T.D. 560, Vr. 2b-3a.

yüzyıla ait olmak üzere bazı görev ücretlerinin miktarını da öğrenebilmekteyiz. Buna göre imam günde 1 akçe yılda 360 akçe, hatiplik günde 3 akçe yılda 1080 akçe, hafızlar için günde 2 akçe yılda 720 akçe almaktadır¹⁵⁹.

Aşağıda ele alacağımız gibi XVIII. asırda Silahtar Mehmet Paşa tarafından bu mescide minare yaptırılmıştır. Bu vakfiye, caminin XVIII. asırdaki gelişimi yönünde bize kesin veriler sunmuş olacaktır.

2.4.1. XVIII. Asırda Takvacılar Camii İçin Kurulan Vakıflar

2.4.1.1. Silahdar Mehmet Paşa Vakfı

Silahdar Mehmet Paşa İstanbullu'dur. Cihangir'de Piyale Ahmet Kaptan'ın oğlu olup (1122/1710) doğumludur. Silahtarlığa kadar yükselmiş ve Tırhala Sancağı mutasarrıflığı ile saraydan çıkarak çeşitli valiliklerde bulunmuştur¹⁶⁰. Anadolu valisi olarak ilk atanması 1174/1761'de, ikinci defa atanması 1178/1764'te ve üçüncü defa atanması 1196/1781 senelerinde olmuş ve bu yıllarda Kütahya'da bulunmuştur.¹⁶¹ İkinci Anadolu valiliğinden sonra 1180/1766 senesinde Özi valisi olan Silahdar Mehmet Paşa aynı yıl Hersek Sancağı'nın ilhak edilmesiyle buraya vali olarak atanmıştır¹⁶². Bosna valiliğinde de bulunan Silahdar Mehmet Paşa, burada Karadağlılar üzerine sağladığı muvaffakiyetten dolayı sadrazamlığa getirilmiştir¹⁶³. Üçüncü Anadolu valiliğinde Şeyh Hüsni asilerini bertaraf etmeyi başarmıştır¹⁶⁴. Üçüncü Anadolu valiliği iki yıl kadar sürmüş ve daha sonra yine çeşitli yerlerde valiliklere getirilmiştir¹⁶⁵. Silahtar Mehmet Paşa'nın Kütahya'da bir camii olduğu¹⁶⁶ söylene de, bugün şehirde kendi adına bir cami olmadığı gibi Takvacılar Camiine yaptırdığı minareden dolayı bu şekilde kaydedilmiş olmalıdır. Nitekim Uzunçarşılı bu konuda "yeniden cami yaptırmayıp Demirtaş Paşa camiini tamir ve bir minare ile bazı dükkânlar ilavesi suretiyle eski vakfı ihyaya himmet etmiştir"¹⁶⁷ demektedir.

¹⁵⁹ TKGMA, KKA, T.D. 560, vr. 3a.

¹⁶⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.146.

¹⁶¹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.168.

¹⁶² Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi, Vâsıf Tarihi'nin Kaynakları II*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1959, s. 19.

¹⁶³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.146.

¹⁶⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 5, s. 1072.

¹⁶⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.146.

¹⁶⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 5, s. 1072.

¹⁶⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.144.

Silahtar Mehmet Paşa, Demirtaş (Timurtaş) Paşa camiine yani Takvacılar Camiine ek olarak vakıf yapmıştır. Bu vakıf sayesinde Takvacılar Camii ilk defa detaylı bir onarımdan geçirilmiştir. Silahtar Mehmet Paşa bunun dışında sonraki valiliklerinde cami için yeni vakıflar eklemiştir¹⁶⁸. Recep/1195 - Haziran/1781 tarihli belgede geçen “ 17 sene evvel yeniden tamir ve ihyasına muvaffak olduğum takvacılar camii demekle meşhur” kaydı, cami ve minarenin (1178) yani 1764’te tekrar ihya edildiğini ispatlamaktadır. Aynı vakfiyede “müceddeden yaptırdığım minarenin” kaydı da bulunduğundan, minarenin bu dönemden olduğu da anlaşılmaktadır¹⁶⁹.

Silahdar Mehmet Paşa vakfiyesini 1178/1764 senesi Receb’inde müteveli tayin eylediği Elhac Osman Efendi bin Abdülhay huzurunda vakfiyesini tanzim ettirmiş, Kütahya’da yeniden tamir ve ihyasına muvaffak olduğu Takyeciler (Takvacılar) Camii ihtiyaçlarının karşılanması için camiye akarlar tahsis etmiştir¹⁷⁰.

Takyeciler (Takvacılar) Camii olarak bilinen camii şerifin mihrab duvarı bitişiğinde arsası Timurtaş Paşa vakfına günlük 2 akçe mukataa ile binası mülkü olan 12 adet dükkân ile Muhiddin Efendi’den satın aldığı nısf (yarı) dükkânı vakfetmiştir.

Silahtar Mehmet Paşa, vakfettiği bu dükkânların Kütahya’da müderris olan Abdurrahman Muhiddin Efendi’nin eliyle kiraya verilmesini ve geliri ile aşağıdaki hizmetlerin görülmesi için harcama yapılmasını istemiştir.

Tablo 1. Silahtar Mehmet Paşa Vakfı’nın Giderleri¹⁷¹

VAKFEDİLEN CİHET	VAKFEDİLEN MİKDAR
Vakıf dükkânların (12 adet) yer mukataası	Günlük 2’şer akçeden 2x12=24 akçe

¹⁶⁸ Altun, a.g.m., s. 236.

¹⁶⁹ Altun, a.g.m., s. 236.

¹⁷⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; VGMA, Defter No: 2108, Sayfa: 31, Sıra:37; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları isimli çalışmada Silahtar Mehmet Paşa’nın vakfettiği dükkânlar için yapılan belge özetinde (sehven) iki kapı dükkan denmiştir. (Bkz. Cevdet Dadaş, Atilla Batur, İsmail Yücedağ, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3, Kütahya Belediyesi Kültür Yay., Kütahya, 2001, s. 267.), Mustafa Kalyon Takvacılar camisi ile ilgili vakfiyeleri verirken vakfedilen dükkan sayısını 13 tam bir yarım hisse dükkan olarak göstermiştir (Bkz. Kalyon, a.g.e., s. 101.). VGMA’dan aldığımız belgede ve 3 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili’nde yer alan kayıta da dükkân sayısı 12 tam 1 adet de yarım dükkan olarak yazmakta olduğu kesin olarak tespit edilmiştir (Bkz. BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; Transkripsiyonu için Bkz. VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra :37.)

¹⁷¹ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; Transkripsiyonu için Bkz. VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra :37.)

İçin	
Kaimmakam (Nâzır)	Gelirin artanı
Aydınlatma	-----
Kayım	Günlük 3 akçe
Ferraş	Günlük 3 akçe
10 nefer Salih kişilere verilecek (cüzhân)	Günlük 3er kçe den 3x10=30 akçe
Müezzin	Günlük 5 akçe
Fıkıh âlimi ve imam-ı sâni olan kişi	Günlük 3 akçe
TOPLAM	Günlük 68 AKÇE

Silahdar Mehmet Paşa, vakfiyede dükkânların yer kirası ödendikten sonra fazlasından her sene Recep ayında yüz kıyye zeytinyağı satın alınıp mahzende saklanmasını, mübarek gecelerde ve Ramazan'da, tamir ve inşasına muvaffak olduğu minarede 19 kıta sandukada 57 adet, caminin içindeki kubbelerde 143 adet kandilin yakılmasını şart etmiştir¹⁷².

Metinde yüz kıyye zeytinyağının ederi belirtilmediğinden yukarıdaki hesaplama dâhil edemedik. Görüldüğü gibi sadece tabloda yer alan şekliyle günlük en az 68 akçe gideri olan bu vakfın yıllık ise en az 24.480 akçe gideri var demektir. Zeytinyağı alımı ve tamir masrafları da eklendiğinde bu vakfın yıllık gelirinin 25.000 akçeden fazla olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü paşa, kira gelirlerinin artanının tamir işlerine ve daha sonra da vakfın nazırı olarak belirlediği Abdurrahman Muhitin Efendi'ye kalmasını istemiştir. Tevliyet görevi için ise bir pay ayırmamıştır¹⁷³.

¹⁷² BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra :37.

¹⁷³ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra :37.

Silahtar Mehmet Paşa, vakfin idaresini ise şu şekilde belirlemiştir¹⁷⁴:

- Hayatta oldukça mütevellisi kendisi olacaktır.
- Kütahya'da müderrisin-i kiramdan Abdurrahman Muhiddin Efendi kaimmakam ve nazır olacaktır,
- Bu şartların hükmünü yürütmeye bütün arasta, zarıstan ve mısır çarşısı ahalileri nezaret edeceklerdir.
- Vakıf şartlarında belirtilen görevler için atama ve aziller kaimmakam tezkiresi ile olacak, berat ile olmayacak. Berat ettirirlerse kaimmakam tarafından hükümsüz bırakılacaktır.
- Adı geçen Abdurrahman Muhittin Efendi evladı evladiyyet üzere kaimmakam olup fazlasına mutasarrıf olacaktır.
- Vakıf şartlarını değiştirmek veya başka hale getirmek Vâkıf Silahdar Mehmed Paşanın elinde olacaktır.

Silahtar Mehmet Paşa'nın tahsis ettiği görevlilerde aradığı özellikler kurduğu vakfin ruhunu yansıtan detaylar içermektedir. Öyle ki, paşa günlük 5 akçe alacak olan müezzinin, kaimmakamın onayı ile güzel sesli biri olmasını ve 5 vakitte minarede ezan-ı şerif okumasını istemiştir. Ramazan gecelerinde ve seher vakitlerinde temcid¹⁷⁵ hizmetini de eda edecek olan müezzin eğer hizmetinde gevşeklik gösterirse kaimmakam mütevellî tezkiresi ile azl olunub yerine gayretli, işine düşkün bir kimse atanacaktır. Kaimmakam-ı mütevellî defterinde ismi yazan ve günlük 3 akçe verilecek olan 10 kişinin sabah namazında iki dünyada selameti için birer cüzden 10 cüz Kur'ân okumasını istediği gibi, bu kişilerin salih ve dindar olup aynı zamanda fıkıh âlimi de olmasını ve imam-ı sâni olarak nöbetleşe imamlık yapmasını istemiştir. Paşa ayrıca haftada 2 hatmi şerif daha okunub dua edilmesini de şartlarına eklemiştir (Gurre-i Receb 1178/ 25 Aralık 1764)¹⁷⁶.

¹⁷⁴ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra :37.

¹⁷⁵ Temcid: Sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen ilâhi, niyaz.

¹⁷⁶ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra :37.

Silahtar Mehmet Paşa'nın belirttiği bu detaylar, O'nun bıraktığı eserde olduğu gibi görevlerin ifasında da tamamlayıcı unsurlara verdiği ehemmiyeti göstermektedir.

Esasen kendisi, bu vakfı ile müstakil bir cami yaptırmış olmasa da başta minare yaptırmak ve camiyi tamir ettirmek suretiyle Takvacılar Camisi'ne ciddi manada katkı yapmıştır. 12 dükkân + yarım dükkânın gelirini sırf bu caminin giderlerine vakfetmesi ciddi bir yatırım olarak gözükmektedir. Nitekim müezzine 5 akçe verilebilmesi ve depolanmak + yakılmak üzere yüz kıyye zeytinyağı alınabilmesi vakfın gelirinin yüksek olduğunun göstergesidir.

Tamamen dini amaçlı 15 kişinin (kayyım, ferraş, 10 salih kişi, müezzin, imam-ı sâni ve vakfın kaimmakam nâzırı) istihdam edildiği bu vakıfta maaş giderleri de günlük en az 44 akçeye tekabül etmektedir ki kaimmakamın aldığı ücret giderlerin artanından olacağı için miktarını bilemiyoruz.

Silahdar Mehmet Paşa'nın vakıflarıyla ilgili rastladığımız 29 Safer 1178 / 28 Ağustos 1764 tarihli belgede bu kez Timurtaş Paşa vakfına ait olan ve Kuyumcular Çarşısı'ndaki mihrabın¹⁷⁷ civarında bulunup, Seyyid Tefik Efendi dükkânı ile sınırlı tahminen 30 arşın olan vakıf arsaya 10 adet dükkân inşa edilerek kiraya verilmesine karar verildiğini görüyoruz. Günlük 1 akçe, arsanın mukataa kirası olarak vakfa ödenecektir. Silahdar Mehmed Paşa'nın onayıyla vakfının mütevellisi Abdurrahman Efendi araziye günlük 1 akçe ile kiralamıştır¹⁷⁸.

Silahdar Mehmed Paşa'nın vakfiyesinin düzenlenme tarihinden önce kaydedilen bu belge bize paşanın vakfiye tanzim edilmeden önce akar tesis etmek maksadıyla yer arayışında olduğunu ve vakfının mütevellisini bu iş için görevlendirdiğini göstermektedir. Vakfiye ile kıyaslandığında Timurtaş Paşa vakfına ait olan bu araziye ek yapılarak yahut mevcut araziye 2 dükkân daha eklenerek dükkân sayısının 12'ye çıkarıldığını görmekteyiz. Bunlara artı olarak satın aldığı yarım dükkân da yine vakfın akarları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca burada günlük 1 akçe olarak verilen yer mukataası da vakfiyede 2 akçe olarak görülmektedir¹⁷⁹. Bu

¹⁷⁷ Mihrab olarak burada kastedilen Takvacılar Camii'dir.

¹⁷⁸ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.76b, Belge no: 75.

¹⁷⁹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 22a-22b, s. 43, Belge no: 258; VGMA, Def. 2108, Sayfa: 31, Sıra: 37.

bize var olan araziye artı 2 dükkân için ek bir arsa daha kazandırılmış olabileceğini düşündürmektedir.

2.4.1.2. Osman Paşa Vakfı

Gürcü asıllı olan Osman Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın delil başılığında yetişmiştir. Silistre Valisi iken ilk defa 1213/1798 senesinde, ikinci defa 1218/1803'te Anadolu Valisi olmuştur¹⁸⁰. Anadolu Valisi olmadan önce Rusya harbinde Mîr-i miran ve dalkılıç başbuğu olarak hizmet göstermiş, 1205 (1789/90) yılında kendisine vezirlik verilmiş ve Vidin muhafızı olmuştur. 18 Cemaziyelevvel 1218'de (5 Eylül 1803) de vefat etmiştir¹⁸¹. Osman Paşa Kütahya'daki vakfını ikinci Anadolu Valiliği esnasında tesis etmiştir.

Osman Paşa, bu vakfından başka Kütahya'daki imaret mescidinin zamanla harap olmasından dolayı 1218/1803 senesinde burayı tamir ettirmiş ve cemaatinin çok olmasından dolayı bir de minber ekletmiştir¹⁸².

Osman Paşa müteveli tayin eylediği Balıklı Mahallesi sakinlerinden Elhac Mehmed Ağa ibni'l-hâc Ahmet Ağa huzurunda Kütahya'da Saray civarında satın aldığı 3 dükkânı genişleterek 2 adet dükkân haline getirmiş ve vakfetmiştir. 25 Muharrem 1218 /17 Mayıs 1803¹⁸³.

Osman Paşa vakıf şartında dükkânların müteveli olanlar eliyle benzerleri gibi kiraya verilerek, elde edilen kira gelirinun 5'e bölünmesini istemiş ve gelir dağılımını aşağıdaki tabloda verildiği şekilde yapmıştır¹⁸⁴.

Tablo 2. Osman Paşa Vakfı'nın Giderleri

Vakfedilen Cihet	Vakfedilen Miktar
Dükkânların tamiri	Dükkân Gelirinin 1/5'i
Şhreküstü Mahallesi mescidi şerifinde 10 adet kandil	Dükkân Gelirinin 1/5'i

¹⁸⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.171.

¹⁸¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 4. s. 1305. Osman Paşa'nın vefatı Ali (Alo) Paşa'nınki ile benzemektedir. Osman Paşa Rumeli Valisi iken halka eşkıyadan çok mezalim yapması nedeniyle Rumeli'den uzaklaştırılarak Kütahya'ya gönderilmiştir. Bu sırada hükümet paşanın halledilmesini bir planla tertip etmiş, paşa Erzurum'a varmadan yakalanarak idam edilmiştir. (Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 110-111.)

¹⁸² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 110.

¹⁸³ VGMA, Defter No: 1751, Dosya No: 119, Sıra No: 94.

¹⁸⁴ VGMA, Defter No: 1751, Dosya No: 119, Sıra No: 94.

Sela okuyacak bir müezzîn için	Dükkân Gelirinin 1/5'i
Takyeciler Camii ¹⁸⁵ minaresinde bayrak açan ve muvakkit olanlar için	Dükkân Gelirinin 1/5'i
Tevliyet görevi için	Dükkân Gelirinin 1/5'i

Bu şartlarla dükkânlar vakfedilip mütevellî eliyle kiraya verilmiştir. Osman Paşa bu vakfında vazifelilere akçe miktarı ile bir pay belirtmemiş, sadece elde edilen gelirin beşe bölünerek 1/5'ini vazifelilere vermeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla akçe değerinden bir hesap yapamamaktayız. Ancak paşanın bu vakıf ile dini amaçlı bir vakıf yaptığını ve en az 4 kişiyi istihdam ettiğini görebiliyoruz. Osman Paşa'nın vakıf şartında yer alan "Takyeciler Camii minaresinde bayrak açan ve muvakkit olana 1/5 kira geliri verilmesi" şartı ise minareye bayrak asmanın bu tarihte bir gelenek olduğunu bize düşündürmektedir.

XVIII. asırda Kütahya'da görev yapan paşaların bu camiye özel bir önem verdiği açıktır.

2.5. ULU CAMİ / YILDIRIM BAYEZİD CAMİİ

Ulu Cami, şehrin merkezinde II. Yakup Çelebi İmareti (bugünkü Çini Müzesi) ile Vacidiye Medresesi (Arkeoloji Müzesi) arasında yer almaktadır.

Kütahya'nın en büyük camisidir. Şehzade Yıldırım Beyazid, Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile 1381'de evlendikten sonra 1381-1389 yılları arasında Kütahya valisi olmuş¹⁸⁶, eserin yapımına da bu dönemde başlanmıştır. Ancak seferden sefere koşması ve Ankara Savaşı sonunda Timur'a esir düşmesi ve daha sonra da vefat etmesi sebebiyle camiyi oğlu Musa Çelebi bitirmiştir¹⁸⁷. Caminin 1309/1891-92 tarihli tamir kitabesinde geçen "*Beş yüz sene evvel bina etmiş idi*" ibaresinden yola çıkılırsa miladî 1393 senesine ulaşılmakta ve bu tarih de Yıldırım

¹⁸⁵ Bu Cami hakkında daha evvel malumat verilmişti. Caminin adı, üzerinde çalıştığımız belgede Takyeciler Camii olarak geçtiği için biz de burada bu şekilde yer verdik. (Bkz. a.g.y.) Ancak Cami günümüzde yukarıda da yer verdiğimiz gibi Takvacılar Camii olarak anılmaktadır.

¹⁸⁶ Varlık, "Kütahya'nın Türk Hâkimiyeti'ne Geçişi", *Atatürk Üniv. Fen-Edb Fak. Araştırma Dergisi*, Sayı:14, Erzurum, 1986, s. 260 vd.

¹⁸⁷ *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.21. ; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 107, Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.261; Güner, a.g.e., s.18; Kalyon, a.g.e., s.74.

Bayezid'in salatanatına denk gelmektedir. Bu durumda Yıldırım Bayezid'in bu camiyi Kütahya valiliği esnasında değil saltanatı esnasında yaptırmaya başladığı görülür¹⁸⁸.

Caminin vakfiyesinin Fatih Sultan Mehmet Han zamanında tertip olunduğunu ve vakfiyede caminin 813/1410-11de tamamlandığının belirtildiğini yazan Uzunçarşılı, vakfiyeyi kendisi görmüş olmalı ki, vakfiyede geçen şahitlerin isimlerini zikretmiştir¹⁸⁹. Ancak bu vakfiyeye ulaşılammıştır.

Evliya Çelebi bu camiyi Kanûnî zamanında Mimar Sinan'ın tamir ettiğini kaydetmiş¹⁹⁰, caminin diğerlerinden daha mükemmel ve süslü olup, büyük cemaati olduğunu ifade etmiştir¹⁹¹. Kanûnî Sultan Süleyman Han, 1 Temmuz 1522 de Rodos seferine giderken Kütahya'da ordusu ile birlikte üç gün kalmış ve Mimar Sinan'a bu güzel camiyi tamir etmesini emretmiştir. 1 Temmuz 1534'te de yine Kanûnî Irak seferine çıktığında dört gün burada kalmış ve namazlarını Ulu Cami'de kılmıştır¹⁹².

Caminin minaresinin 961/1554 senesinde Mahmut isimli bir kişi tarafından yapıldığı minare kapısının üzerine yer alan kitabeden anlaşılmaktadır¹⁹³.

İkinci Selim'in, şehzadelğinde Kütahya valisi iken (1558-1566) babasının vefatını öğrendiğinde 27 Eylül 1566'da Cuma hutbesini kendi adına okumasını hatibe emrederek padişahlığını bu camide ilan ettiğinden ve Cuma namazından sonra İstanbul'a hareket ederek tahta oturduğundan bahsedilse de¹⁹⁴ bu olay Ulu Cami'de değil, Saray Camii'nde olmuştur¹⁹⁵.

XVI. asırda Ulu Cami'nin vakıf gelirlerine baktığımızda 1534'te 8555 akçe olan gelirlerin¹⁹⁶, 1571'de 20.603 akçeye yükseldiği görülmektedir¹⁹⁷. 1571'deki görevli ücretleri ise şöyledir: Müezzinler günde 2 akçe, yılda 760 akçe; Muarrife, günde 1 akçe, yılda 360 akçe; hafızlara günde 8 akçe yılda 3060 akçe; çirag ve hasır

¹⁸⁸ Altun, a.g.m., s. 211. Uysal da caminin ilk inşası ile ilgili olarak , Yıldırım Bayezid'in Kütahya'da valilik yaptığı yıllardan ziyade, hükümdar olduktan sonra bütün Germiyan ülkesini ilhak ettiği, M.1390-1402 tarihleri arasını düşünmenin uygun olacağı görüşündedir. Bkz. Uysal, a.g.e.,s.71.

¹⁸⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.107.

¹⁹⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.21.

¹⁹¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.21.

¹⁹² Kalyon, a.g.e., s.74.

¹⁹³ Minare ve kitabesi için Bkz. Ek 16.

¹⁹⁴ Güner, a.g.e., 18; ve Güner'den naklen Kalyon, a.g.e.,s.74.

¹⁹⁵ Mustafa Güler, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, s.222.

¹⁹⁶ BOA, MVAD 438, vr. 102.

¹⁹⁷ TKGMA, KKA, TD. 560, vr. 6b-7b.

için günde 1 akçe yılda 360 akçe, câbiye günde 1 akçe yılda 360 akçe, mütevelliyeye günde 1 akçe yılda 360 akçe¹⁹⁸.

Kanunî devrine ait olan mufassal defterde de aynı bilgiler bulunmaktadır¹⁹⁹.

2.5.1. Ulu Cami - Yıldırım Bayezid Vakfı'nın XVIII. Yüzyılı

2.5.1.1. İdari Meseleler

Yıldırım Bayezid vakfiyede evlat ve ahfadının camiye mütevellî olmasını şart etmiştir²⁰⁰. Fakat sonradan hariçten mütevellî tayin edilmiş ve 1107/1695'te mütevellî olan hatip Avnullah tevliyetten azledilerek yerine Hazine-i Hümayun emektarlarından Abdurrahman Ağa isminde biri mütevellî olmuştur²⁰¹. Araştırmamızda adı geçen Avnullah isimli zatın aynı zamanda caminin imam-hatibi olduğunu da tespit ettik²⁰². 23 Rebiülevvel 1113/29 Ağustos 1701 tarihinde imam - hatip olan Avnullah Efendi vefat edince bu görev, oğlu Sunullah'a intikal etmiştir²⁰³. Yukarıda Uzunçarşılı'nın bahsettiği Avnullah Efendi'nin bu tarihe dek imam-hatiplik görevini de yürüttüğüne şahit olmaktadır.

1216/1802 vakfın günlük 2 akçe vazife ile nazırı olan Hasan Halife vefat edince yerine Timurtaş Paşa Camii şerifi bitişiğindeki Darü'l-Hadis müderrisi Esseyid Abdurrahman Efendi nazır olarak atanmıştır ve günlük 2 akçe olan maaşını Ulu Cami vakfından almıştır²⁰⁴.

Burada nazırlık görev karşılığının günlük 2 akçe olduğunu öğrenmemizin dışında, bu tarihte Timurtaş Paşa Camii bitişiğinde bir Darü'l-Hadis bulunduğu ve müderrisin de Esseyid Abdurrahman Efendi olduğunu görmekteyiz²⁰⁵.

¹⁹⁸ TKGMA, KKA, TD. 560, vr. 7b.

¹⁹⁹ BOA, TD. 369, vr.4.

²⁰⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 107. Biz vakfiyeye ulaşamadık.

²⁰¹ Biz arşiv araştırmamızda bu bilgiyle ilgili kayda rastlayamadık. Bu vechle Uzunçarşılı'nın naklettiği bu bilgiyi burada değerlendirmeyi uygun gördük. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 107; Güner Avnullah Efendi'nin vakfiye şartı gereği mütevellî torunlarından olduğunu söylemektedir. Bkz. Güner, a.g.e., s. 19.

²⁰² BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (KŞS) s.102, Belge No: 802; Sarıavcı, a.g.t, s. 221-222.

²⁰³ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, s.102, Belge No: 802; Leyla Sarıavcı, a.g.t., s. 221-222. Güner de bu bilgiyi vermiştir. Bkz. Güner, a.g.e, s.19.

²⁰⁴ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 3b, Belge No:7; Karacagil, a.g.t., s. 19; Güner bu görevi nazırlık olarak değil mütevellilik olarak vermiştir. Bkz. Güner, a.g.e., s.19.

²⁰⁵ Kalyon, Ulu Cami'nin ana giriş kapısının karşısındaki Sakahâne'nin batı tarafındaki sebillerin yanında, müzeye giriş kapısına kadar devam eden bölümde de bir Darü'l-Hadis bulunduğunu ifade etmekte ve bu yapının alt katında Muvakkithâne'nin bulunduğu, yanındaki üst kapıdan ise Darü'l-Hadis'e çıktığı şeklinde bir tarife yer vermektedir. Bkz. Kalyon, a.g.e., s. 224.

2.5.1.2. Yıldırım Bayezid Vakfı'na Müdahaleler

Vakıf malına, özellikle de gelirine, hakkı olmayan kişilerin müdahale ederek, bu gelirlere sahip olma çabası değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Muharrem 1217/Mayıs 1802'de Yıldırım Bayezid vakfına bu tarz bir müdahale yapılmış, ancak vakıf için atanan nazırın olaya el koyması ile çözüme kavuşmuştur.

Şöyle ki, caminin mütevellisi olan Ali Ağa vefat etmiş yerine oğulları Seyyid Mehmet Emin, Seyyid Mustafa ve Seyyid Ali mutasarrıf olmuşlardır. Ancak kısa süre sonra Seyyid Mehmed Emin ve Seyyid Mustafa peşpeşe vefat etmişler, Mehmet Emin'in sülüs (üçte bir) hissesi oğlu Seyyid Ali'ye, Mustafa'nın hissesi de küçük oğlu Mehmet Memiş'e kalmıştır. Ali'nin asaleten, Şerife Emine'nin oğlu Mehmet Memiş'in vasisi olarak açtığı davaya, vakfın nâzırı olan Abdurrahman Efendi de katılmıştır. Davacılar, Zığra vakıf köyü topraklarından alınan aşar ve rüsumatın üçte bir hisse ile mutasarrıfı olan ve büyükleri olması sebebiyle diğer kişilerin (Seyyid Ali ve Şerife Emine) hisselerine el koyarak kendisi için harcayan Seyyid Ahmet'i şikayet etmişlerdir. Bu kişinin cami vakıf malına hiyaneti olduğunu belirterek hisselerini talep etmişlerdir. Ayrıca vakfa nazır olarak Abdurrahman Efendi'nin atandığını dile getirmişlerdir. Vakfın nazır olarak atanan Abdurrahman Efendi de bu görevi kabul ederek gereğini yerine getireceğini söylemiştir²⁰⁶.

Abdurrahman Efendi'nin, bu olayda üzerine düşen görevi yerine getirmekte olduğu görülmektedir. Ali Ağa isimli kişinin ise vakfın mütevelliliğini yürüttüğü, ancak vefatı nedeniyle bu görevin oğulları arasında üçe bölüştürüldüğü, hatta hisselerin daha sonra vefat edenlerin evlatları arasında da bölüşüldüğü anlaşılmaktadır. Zığra Köyü'nün Yıldırım Bayezid vakfı olduğunu görmenin yanında vakıf malına yapılan müdahalenin -söz konusu mütevelliler de olsa- nâzır eliyle men edilmesi açısından güzel bir örnektir.

2.5.1.3. Ulu Cami'nin Tamiri

Ulu Cami, XVIII. asırda da değişik onarımlardan geçirilmiştir. Bu yüzyıldaki işlemler bize cami vakfının durumu ve sanat tarihi açısından değeri hakkında da ipuçları sunmaktadır.

²⁰⁶ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr.43b, Belge No:129.

Muharrem 1114/Mayıs 1702 tarihinde mütevellî Abdurrahman Ağa ibni Şaban, Davud Ağa Mahallesi sakinlerinden Süleyman Beşe ibni Abdullah ve Mustafa Beşe ibni Şaban huzurunda camii şerif üzerinde olan kurşunun zamanla kırılıp yağmur ve kardan dolayı suların içeri akarak cemaatten bir kişinin bile ibadet edecek yerin kalmadığını belirtmiştir. Kurşunculuk sanatında ehil olan kişilerce caminin üzerindeki ve kubbelerindeki kurşunun yeniden dökülerek yenilenmesi gerektiğini ve bunun masraflarının vakıf tarafından karşılanacağını dile getirmiştir. Bir damla bile damlamamak üzere ve minarenin külâhını dahi yeniden harçla yenilemek üzere bu onarım işi ikiyüz on (210) Esedî Guruş'a²⁰⁷ Mustafa Beşe ve Süleyman Beşe'ye verilmiştir²⁰⁸.

Bir ay sonra ilgili kişiler tamiri bitirmişler ve ücretlerini almışlardır²⁰⁹.

Tamirin yaklaşık bir ay gibi bir sürede tamamlandığı görülmektedir. Belgede yer alan “*bir damla bile damlamamak üzere*” ifadesi bize işin ne kadar titizlikle yapılmaya çalışıldığını açıkça göstermektedir.

1209/1794 senesinde yani öncekinden 95 yıl sonra cami tekrar tamire tabi tutulmuş, bunun için 9805 guruş harcanmıştır. Ne var ki, anılan tarihte, vakfın bunu yapacak gücünün kalmadığı ve harab kısımların tehlike arz ettiği belirtilmiş²¹⁰, dolayısıyla tamir masraflarının devlet tarafından karşılanması istenmiştir²¹¹.

İncelediğimiz belgelere göre Ulu Cami'nin 1114/1702 senesinde esaslı bir tamir gördüğü ortadadır. Tamir gerçekten öyle olmuş olmalı ki XVIII. yüzyılın sonuna kadar tekrar tamire ihtiyaç duyduğuna dair bir belgeye rastlamadık. Yani yapılan tamir yaklaşık 100 yıl caminin işlevini korumasına imkân vermiştir. Tabi 1209/1794'de karşımıza çıkan manzara ise vakfın yeniden ihtiyaç duyulan tamirata

²⁰⁷ XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa devletlerinin altın ve özellikle de büyük boy gümüş sikkeleri Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına da girmiş ve piyasalarda kullanılmıştır. Sikkeler içinde en çok tanınanlardan biri Hollanda taleri olup, üzerindeki aslan resminden dolayı Osmanlı piyasalarında “esedî guruş” ya da “aslanlı guruş” olarak anılmıştır. III. Ahmed döneminden (1703-1730) itibaren Osmanlı Devleti de piyasadaki esedî guruşların standartlarını örnek alarak ilk Osmanlı kuruluşlarını darbetmeye başlamıştır. Böylece 1 Osmanlı kuruluşu = 120 akçe = 40 para üzerinden yeni bir para birimi oluşturuldu. Akçe ve para kuruluşu kesirleri olarak kabul edildi. Bu küçük sikkeler giderek azalan miktarlarda da olsa piyasaya sürülmeye devam edildi. İlk Osmanlı kuruluşları 25,6 gram ağırlığında olup yaklaşık 16 gram saf gümüş içermekteydi. Detaylı bilgi için Bkz. Şevket Pamuk, “Kuruş”, *DİA*, C.26, 2002, s.458-459.

²⁰⁸ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 80b-81a, Belge No.424; Güngör, a.g.t., s. 146-147.

²⁰⁹ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 82a, Belge No: 430; Güngör, a.g.t., s. 153-154.

²¹⁰ BOA, C. Ev. 2380.

²¹¹ BOA, C. Ev. 5041.

güç yetiremediği şeklindedir. Vakıf gelirleri yetmediği için caminin tamirâtı için devlet desteği istenmiştir.

İstenen destek karşılık bulamamış olmalıdır ki, tamir girişimleri devam etmiştir. 1220/1805-06 ‘da Kütahya Naibi Şeyhzâde Mustafa Efendi ve halkın başvurusu üzerine, namaz kılınamayacak derecede harap olan yapının, mütevellî ve halkın yardımı ile onarıldığı bilinmektedir²¹².

2.5.1.4. Ulu Cami'nin XVIII. Asırdaki Akarları

Yıldırım Bayezid vakfı akarlarının neler olduğunu vakfiyesine ulaşamadığımız için bilemiyoruz ancak, evkaf defterlerinde Zığra köyünün Yıldırım Bayezid'in vakıf akarlarından olduğu görülmektedir²¹³.

Araştırmamızda 1174/1760 senesine ait bir kayıta “*Medine-i Kütahya’da vaki merhum Yıldırım Bayezid Han aleyhürrahman vel gufran hazretlerinin Camii Şerif vakfi olan Zığra karyesini*” ifadesinden bu köyün caminin akarlarından olduğu açıktır.

1174/1760 senesinde Zığra köyü vakfı için bir cabi ve bir kâtip tayin edilmesi lazım gelmiş, Dede Hasan adlı kişi bu göreve layık görülmüştür. Vakıf köyün tarlalarından elde edilen mahsul ve gelirin fazlasından “*vakfi mezburun mahsulü zevaidinden almak üzere yevmi dört akçe vazife ve senevi iki müdd hunta*” yani günlük 4 akçe ve senelik 2 müdd buğday hizmeti karşılığında Dede Hasan’a verilecektir²¹⁴. Gelirin fazlası söz konusu olduğu için vakıf köyün gelirinin yeterli düzeyde olduğunu düşünmekteyiz.

1207/1792 senesinde ise yine cibayet görevi ile ilgili olarak “*Yıldırım Beyazıt vakfından olan Zığra*” ibaresi kullanılmış ve vazife-i muayyene ile cabisi olan Ali Halife kendi rızasıyla görevini Esseyid İbrahim’e ferağ etmiştir (bırakmıştır). Ancak câbilik için vazife-i muayyenenin ne olduğu belirtilmemiştir²¹⁵.

²¹² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 107. Caminin geçirdiği XVIII. yüzyıldan sonra geçirdiği bazı tamirlerle ilgili olan kitabeler yayınlanmıştır. Bkz. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.108, Altun, a.g.m., s.208-213. Kitabelere göre şehrin bu güzide camisi 1222/1807-08, 1223/1808-09, 1306/1888, 1309/1891-92 tarihlerinde tamir geçirmiştir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu *Kütahya Şehri*, s.108, ve Altun, a.g.m., s.208-213; Uysal, a.g.e., s.71-73.

²¹³ TKGMA, KKA, TD. 560, vr. 6b.

²¹⁴ BOA, MŞS. 2 Numaralı KŞS, vr.37b, Belge No: 83.

²¹⁵ BOA, C. Ev. 17121.

2.6. HİSARBİBEY OĞLU MUSTAFA BEY VAKFI - SARAY CAMİİ

Saray Camii, XVI. asırda Hisarbeyi Mahallesi olarak geçen²¹⁶ bugünkü Saray Mahallesi'nde, eskiden Hükümet Konağı olan bugünkü Adliye Binası'nın arkasındadır.

Cami II. Sultan Bayezid zamanında ve 893 / 1487 senesinde, Germiyan hükümdarı II. Yakup Bey'in subaşı olan Hisar Bey'in oğlu Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Hisar Bey'in Germiyan ümerasından olduğu, kendisinin 815/1412 tarihli bir vakfiyesinde görülmektedir ve bu vakfiyede babasının adı İynehan Bey'dir²¹⁷.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde bu camiyi anlatırken “*Kara Mustafa Bey Camii*” adını kullanmış ve halk arasında “*Hisar Bey Camii*” dendiğini de belirtmiştir²¹⁸. Kütahyalı olduğunu bildiğimiz Evliya Çelebi, kendisinin Mustafa Bey'in torunlarından olduğunu, caminin mütevelliliğinin “*hâkirin üzerindedir*” diyerek kendisinde bulunduğunu belirtmektedir²¹⁹. Bu durumda caminin 1670'li yıllardaki mütevellisi bellidir ve bu kişi Evliya Çelebi'dir. Bu görevinden dolayı caminin bir hayli yerlerini tamir ettiklerini de ifade eden Çelebi'nin, bu tamiri kendisinin Kütahya'da bulunduğu zaman mı, yoksa daha Kütahya'ya gelmeden önce yetki vererek başkaları eliyle mi yaptırdığını ise bilemiyoruz. Ancak bu güzide cami vesilesiyle Kütahya şehri ile olan bağına hiç kopartmamış olmalıdır.

Çelebi, camiyi tarif ederken oldukça sanatkârane yapıldığını, bir benzerinin Kütahya'da bulunmadığını da övgüyle anlatmaktadır²²⁰.

Caminin başlangıçta Mustafa Bey'in adıyla anılırken; daha sonraları “Saray Camii” olarak adlandırılmasının nedeni, Beylerbeyilerinin oturdukları sarayın arkasında bulunmasından dolayıdır²²¹. Nitekim, Kanunî Sultan Süleyman vefat

²¹⁶ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s.234.

²¹⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 111-112.

²¹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, 21-22. Evliya Çelebi Kütahyalı meşhur şair Firâkî'den bahsederken bu kişinin kendi akrabalarından olduğunu, mezarının Saray Camii mezaristanında bulunduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi'nin bu kez bu cami için *Saray Camii* ifadesini kullanması, caminin XVII. asırda bu isimle de anıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.28.

²¹⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.21-22.

²²⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 21-22.

²²¹ Güler, “Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri”, s.222.

ettiğinde Şehzade Selim Kütahya’da sancak beyi olarak bulunmaktadır. Tahta çıkışını ve halifeliği nâmına ilk hutbeyi de bu camide okutmuştur²²².

Osmanlı saltanatında da önemli yere sahip olan bu yapının XVI. yüzyıldaki durumuna baktığımızda; 1534 tarihli defterdeki yıllık geliri 8932 akçe olarak görülmektedir²²³. Diğer defterlerde bir kayda rastlanmamıştır. Günlük yaklaşık 24 akçeye tekabül eden bu gelir, vakfiyesi göz önünde bulundurulduğunda dönemin güzide camilerinden olan bu ibadethâne için yeterli gözükmemektedir²²⁴ ki, o zamanlar Kütahya’nın üç Cuma camiinden biridir²²⁵.

Gelirlerinde yaşanan bu azalmadan dolayı da sık sık onarıma ihtiyaç duymuş olacaktır ki, aşağıda bahsedileceği gibi, XVIII. asırda bu cami yeniden denecek tarzda ele alınmak durumunda kalmıştır. Kütahya’da valilik yapan paşalar, bu camiyi zaman zaman tamir ettirerek mevcudiyetini korumasına yardımcı olmuşlardır.

Saray Camii için yapılan vakfiyelerden ilk ikisi caminin bânisi Mustafa Bey’e, üçüncüsü de Yahya Paşa’ya aittir²²⁶. 1194/1780 de Anadolu Valisi Yeğen Mahmud Paşa ve 1203/ 1789’da Anadolu Valisi Hacı Abdullah Paşa tarafından onarımların olduğu da bilinmektedir²²⁷.

Son olarak yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce restore edilip ibadete açılmıştır. Bu caminin XVIII. asır içerisindeki durumu aşağıdaki şekilde ele alınmıştır.

2.6.1. Vakfiyesi

Hisarbeyoğlu Mustafa Bey’in yaptırdığı bu caminin kuruluş vakfiyesinden yola çıkarak şunları söylemek mümkündür: Cami inşa edildikten sonra derhal vakfiyesi düzenlenerek akarlarının neler olduğu belirlenmiştir. Buna göre;

²²² Güler, “Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri”, s. 222.

²²³ BOA, MVAD. 438, s.108.

²²⁴ Altun da aynı görüştedir. Bkz, Altun, a.g.m. s. 247.

²²⁵ Altun, a.g.m., s. 247.

²²⁶ Mustafa Bey’in vakıflarından ilki 15 Zilhicce 889/2 Ocak 1485 tarihini taşımaktadır. Diğeri ise Evasıt-ı Muharrem 897/Kasım 1491 tarihlidir. Vakfiyeler devrin anlayışı icabı Arapça olarak yazılmışlardır. Anadolu Valiliği sırasında Saray Camii’ni tekrar inşa eden Yahya Paşa’nın vakfiyesi ise 24 Şevval 1164/15 Eylül 1751 tarihli olup Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Mustafa Güler, bu üç vakfiyeyi de ele alarak Saray Camisinin vakıflarını “*Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri*” adlı makalesinde değerlendirmiştir. Bkz. Güler, a.g.m., s. 221-244.

²²⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 112; Güler, a.g.m., s. 222; Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s.238; Güner, a.g.e., s. 26-27.

Bugün Kütahya merkezine bağlı Alayunt köyünün tamamı, yine bu köyün yakınlarındaki dere üzerinde bulunan 3 adet değirmen, bugün Küçük Hamam adıyla bilinen kadın ve erkek hamamlarının tüm gelirleri, Çıkrıkçılar Çarşısı olarak bilinen yerde iki adet kelleci dükkânı, Saray Camii'nin yakınında bulunan Haseki Harimi ve Arpa Bahçesi diye bilinen iki bahçenin tamamı. Afyonkarahisar'da bulunan ve Mustafa Bey dükkânları diye anılan dört dükkânın tamamı cami vakfının akarlarıdır²²⁸.

Bu gayr-ı menkullerin 937/1530 tarihinde toplam geliri 8932 olarak tahakkuk etmiştir²²⁹. Bunun 3220 akçesi Şehreküstü Mahallesi'ndeki hamamların, 360 akçe Kütahya'daki dükkânların, 180 akçe ise Afyon'daki dükkânların, 500 akçesi yukarıda adı geçen bahçelerin, 3212 akçesi Alayunt Köyü'nün ve 1330 akçesi değirmenlere aittir²³⁰.

2.6.1.1. Vakfın İdaresi ve Caminin Görevlileri

Vakfın idaresi için mütevellinin dışında nâzır ve câbilik için de bir kişi atanmıştır. Müteveli her yılın toplam mahslünün beşte birini, nâzır ve câbi olan kişi ise bu görevleri karşılığında günde 3 dirhem ve salârlık alacaktır²³¹.

Vakfiyede belirtildiğine göre caminin görevlileri; imam-hatip (günde 5 dirhem), müezzin (günde 2 dirhem), muarriif (günde 1 dirhem), Ehl-i Kur'an (yedi kişiye günde toplam 7 dirhem) ve kayyımdır (günde 3 dirhem)²³².

Bu meblağlardan hareketle sadece görevli tahsislerinin dirhem hesabından günlük en az 21 akçe gider olduğu açıktır. Kaldı ki müteveliye düşen toplam hasılatın beşte biri para değeri olarak bilinemediğinden hesaba dâhil edilememiştir. 1530'larda günlük 24 akçeye tekabül eden gelirin, caminin diğer ihtiyaçları da göz önünde bulundurulduğunda yetersiz kalacağı açıktır. Buradan vakfın tamirine pay ayrılmadığını da düşünmek mümkündür.

²²⁸ Güler, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", s.226-227; Ayrıca Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.234.

²²⁹ BOA, MVAD, 438, s.108.

²³⁰ BOA, MVAD, 438, s.108.

²³¹ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.234. Sâlâr: Başkumandan başbuğ; Salâriyye: Emir, vezir gibi büyük kişilere ait toprak ürünlerinden öşürle birlikte alınan vergi mânasındadır. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 916. Nâzır ve câbi olan kişilerin alacağı salârlık bu vergiden verilecek olan bir meblağı ifade ediyor olmalıdır.

²³² Güler, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", s.228; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.234.

Bahsi geçen görev ücretlerinin neler olduğunu bu şekilde tespit etmek, vakfın XVIII. asrını yorumlamamıza şüphesiz katkı sağlayacaktır.

2.6.2. XVIII. Yüzyılda Görev Atamaları ve Görev Ücretleri

1173/1759 tarihinde caminin hatibi olan Esseyid Ömer çocuğu olmaksızın vefat edince yerine Kütahya Kadısı Abdullahzade Ali imzasıyla ulemadan Yusuf Efendi tayin olunmuştur. Bu belgeden hitabet görevinin senelik 1 müdd galle (galle burada buğday olmalıdır) ve vazife-i muayyene olduğu görülmektedir²³³. Hisarbeyoğlu Mustafa Bey'in 889 tarihli ilk vakfiyesinde ise imam-hatiplik görevi karşılığı günlük 5 dirhemdir²³⁴. Bu belgeden yola çıkarak XVIII. yüzyılda imam ve hatiplik görevinin tek kişide olmadığı ve hatiplik görevinin ayrıca ücretlendirildiğini söyleyebiliriz.

1213/1798 tarihinde ise mütevelliliğin dörtte bir hissesinin tevcihini görmekteyiz. Vakfın 3 rub' hissesi Mustafa'nın oğulları olan Osman, Durmuş ve Ebubekir'in üzerlerinde iken Durmuş vefat edince onun hissesi oğulları İbrahim ve Memiş'e geçmiştir²³⁵. Burada tevliyetin babadan oğula geçtiğini görmekle beraber, bahsedilen 4'te 1'lik hissenin 1'i vakfın giderlerine harcanacak olabilir. 889 tarihli vakfiyede ise tevliyet görevine ayrılan meblağ, vakfın senelik gelirinin 1/5'i olarak belirtilmiş, tevliyetin kızlara geçmesinden sonra ise 1/10 olması istenmiştir²³⁶.

2.6.3. Hisarbeyoğlu Mustafa Bey Vakfı'na Müdahaleler

Vakıf mallarının ve gelirlerinin zaman zaman bazı kimselerce müdahalelere maruz kaldığına dair bir örnek, Saray Camii vakfında görülmektedir. 1174/1760 tarihinde kayıtlara geçmiş olan bir olayda, davanın Divân-ı Hümayûn'a intikal ettiğine ve bizzat padişah tarafından çözüme kavuşturulduğuna şahit olmaktadır.

Kütahya Nâibi Mehmet Itrir Efendi padişaha mektup göndererek vakfın durumunu bildirmiştir. Buna göre, cami hatibi Seyyid Yusuf, imamı Halil, cüz okuyanları ise (cüzhân), Molla Yusuf, Ahmed, Eşşeyh Avni, duagûyan ve aynı zamanda cüzhan olan Esseyid Abdurrahman ve Esseyid Abdurrahim Efendilerdir.

²³³ BOA, C. Ev. 20489

²³⁴ Güler, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", s.228; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.237.

²³⁵ BOA, C. Ev. 27551.

²³⁶ Güler, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", s.227; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.237.

Mütevelliler ise; Derviş Ağa, Ali Ağa, Osman Ağa ve Ebubekir Ağa ile Ümmügülsüm Hatun'dur. Tevliyetin evladiyet üzere olduğunu göz ardı etmezsek, bu kişilerin Hisarbeyoğlu Mustafa Beyi'in neslinden olduklarını düşünebiliriz.

Ancak, yukarıda adı geçen cami vazifelileri davacı olarak; ellerinde beratları olmasına rağmen vakfın idarecileri tarafından kendilerinin hakkı olan gelirlerinin verilmediğini iddia etmektedirler. Hatta idarecilerin bu gelirlerin verilmemesi için emir ısdar ettirdiklerini öne sürmektedirler. Davalılar ise sorguya çekildiklerinde herhangi bir delil gösterememişlerdir. Ellerindeki vakfiyenin yalan olduğu da 74 kişinin şahitliği ile ispatlanmıştır. Padişah cami görevlilerinin hak ettikleri gelirlerini almasını emretmiş ve Divân-ı Hümayûn'da bulunan Ahkâm Kuyudu ve Nişân-ı Hümayûn defterlerinde kayıtlı olan 9025 akçeden²³⁷ bu ücretlerin verilmesi emredilmiştir. Buradan itibaren bizzat padişah tarafından dava ele alınmış ve gelir dağılımı yapılmıştır. Buna göre; evkaf defterlerine ve 1170/1756 senesinde Haremeyn Muhasebesi'ne kaydedilmiş olan vakfiye suretine bakılarak, caminin bahsi geçen görevlilerine tahsisat yapılması kararlaştırılmıştır. Kütahya Nâibi de vazifelerin hakkaniyetle yapılıp yapılmadığına dair olayların takipçisi olacaktır²³⁸.

1214/1799 senesinde vakfın imamet cihetine de bir müdahalenin olduğunu görmekteyiz. Belgeye göre Hisarbey Camii Şerifi'nin imamı olan kişi, ekmekçi esnafından Hacı Mustafa adlı kişinin imamı sânilik peydah ederek vakfa müdahale ettiğini bildirmesi üzerine bu durumun men edilmesine dair talepte bulunmaktadır²³⁹.

XVIII. asırda tüm bunların aksine Hisarbeyoğlu/Saray Camii vakfının bekâsı için kurulan başka vakıflar da olmuştur.

2.6.4. XVIII. Asırda Hisarbeyoğlu / Saray Camii İçin Kurulan Vakıflar

2.6.4.1. Genç Ali Paşa Vakfı

Genç Ali Paşa, 1149/1736'da Anadolu Valiliği yapmış, bu süreçte Saray Camii'nde bir takım işlerin görülmesi için bir vakıf tesis etmiştir²⁴⁰. Genç Ali Paşa,

²³⁷ 9025 akçe, vakıf gelirlerinin bu yüzyıldaki meblağıdır.

²³⁸ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 36b-35a, BelgeNo: 82.

²³⁹ BOA, C. Ev 5266.

²⁴⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 167.

yine aynı yıl içerisinde 1149'da (1736/37) Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. 1154'te (1741) de kötü hizmeti yüzünden idam edilmiştir²⁴¹.

Genç Ali Paşa'nın 1 Zilkade 1149 / 3 Mart 1737 tarihinde Saray Camii'ne yapmış olduğu bu vakfi ile ilgili bilgiler şöyledir²⁴²:

Genç Ali Paşa cami yakınlarındaki bir dükkânı akar olarak vakfetmiştir. Bu dükkânı Abdülkadir bin Mahmud adlı kişiden yüz yirmi bir guruşa satın almış olup, arsası 40 akçe ile Saray Camii mukataasıdır.

Anılan dükkânın kirasından elde edilen gelirden otuz vukıyye karşılığı paraya iki mum satın alınacak ve Hisarbeyoğlu Mustafa Bey Camii Şerifi'nin aydınlatılmasında kullanılacak, fazlası dükkânın tamirine harcanacaktır.

Zıkr olunan camii şerifte hatib, imam ve müezzin olanlar vakfa nazırlık hizmetini yürütecektir. Vakfın mütevellisi ise Hatib Esseyid Süleyman Efendi'dir.

2.6.4.2. Yahya Paşa Vakfı

Saray Camii'nin adeta ikinci bânisi olan Yahya Paşa 1141/1728-29 senesinde Eyüp Camii hatibi olan Mustafa Efendi'nin oğludur. Yahya Paşa Hekimoğlu Ali Paşa'nın yanında yetişmiş ve aynı zamanda onun damadı ve kethüdası olmuştur. 1144/1732 yılında Sadaret Kethüdalığı'na yükselmiş, 1148/1735'te Trabzon, ardından da Özi Valisi olmuştur²⁴³. 1150/1737 yılında Ruslarla girişilen harpte ileri gelen erkânın içinde olduğu 10 kişi ile esir düşen paşa, dört yıl süren esaretinin ardından 1154/1741'de serbest kalmıştır²⁴⁴. Bursa valiliği ve 1156/1743'te de Kaptan-ı Derya olmuş yine çeşitli yerlerde valilik ve muhafızlık görevlerinde bulunmuştur. 1162/1749'da Anadolu Beylerbeyi olmuştur. Çeşitli valiliklerden sonra 1168/1755'te vefat etmiştir²⁴⁵.

Paşa, Kütahya'da bulunduğu dönemde bakımsız hale gelen Saray Camii'ni yeniden yaptırmıştır. Muhtemelen eski vakıflarının varidatı azaldığı ve yetmediğinden caminin altına 3 adet dükkân inşa ettirerek vakfa akar yapmıştır.

²⁴¹ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C. 1, s.284.

²⁴² VGMA, Defter No:739, Sıra No: 205, Sayfa No: 135

²⁴³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.5, s.1675.

²⁴⁴ Mustafa Güler, "1737 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2008, s.148-150.

²⁴⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.5, s.1675.

24 Şevval 1164/15 Eylül 1751 tarihinde Yahya Paşa mütevellî tayin eylediği Hâfızu'l-küttâb Yusuf Efendi bin Halil huzurunda tanzim ettirdiği vakfiyesi ile Saray Camii'ni yeniden ihya ve inşa etmiştir. Belgede geçen “*saray-ı ‘âlî civârında cevânib-i erba‘ası tarîk-i âmm fevkâni müceddeden binâ ve ihdâs eylediğim mescid-i Şerîfe merkurum Yusuf Efendiyi imam nasb eyleyüb ve zikrolunan mescid-i şerif tahtında üç bâb dükkânı dahi vakf-ı sahih-i şer‘î ile vakfeyleyub mütevellî-i merkuma teslim....*” ifadesinden paşanın muhtemelen camiye eski haline nazaran yükselttiği ve altına da 3 adet dükkân yaptırdığı düşünülebilir. Ancak caminin şu anki görünümünde böyle bir iki katlılık söz konusu değildir. Yahya Paşa, bu dükkânların gelirini de camiye akar olarak bağlamıştır²⁴⁶.

Vakfının şartları şu şekildedir:

Dükkânlar mütevellî Yusuf Efendi marifetiyle kiraya verilip elde edilen gelirden, öncelikle mescid-i şerifin (Saray Camisi'nin) tamiri yapılacak, ikinci olarak mescidin bitişiğinde ihyâ eylediği çeşmenin ve dükkânların tamiri yapılacaktır. Gelirin artan fazlasından Yusuf Efendi'ye imamet görevi ve mum alımı için günlük üç akçe verilecek, müezzin ve kayyımlık hizmetinden dolayı da gelirin günlük iki akçesine mutasarrıf olacaktır. Tevliyet hakkı olarak da günlük iki akçe alacak olan Yusuf Efendi, hayatta oldukça vakfın hem mütevellisi olup aynı zamanda camide imam, kayyım ve müezzin olacaktır. O vefat ettikten sonra hâkimin onayı ile tecvidi iyi bilen ve dindar biri atanmasını isteyen Yahya Paşa, vakfiyenin Haremeyn-i Şerifeyn'de yazılı mestur diğer evkâfına eklenerek defterhâne-i âmireye kaydedilmesini ve vakfiyenin bir suretinin de mütevellide kalmasını istemiştir.

Görüldüğü üzere Yahya Paşa vakfının günlük gideri 7 akçe etmektedir. Bu durumda paşanın Saray Camiine vakfettiği dükkânların günlük geliri toplamda 7 akçeden fazla olmalıdır ki, bu gelirden cami, çeşme ve dükkânların da tamir giderleri karşılanacaktır. Biz yine de elimizdeki net rakamdan yola çıkarak 3 dükkân gelirinin yıllık en az 2.520 akçe olduğunu ifade edebiliriz.

Tamamen dini amaçlı olarak hayat bulan bu vakıfta her görev için tek bir kişi tahsis edilmiştir. Bunlar; tevliyet, imamlık, müezzinlik, kayyımlık ve bir de aydınlatma görevleridir. Dolayısıyla görev çok ama istihdam 1 kişidir. Bu da adı

²⁴⁶ VGMA, Defter No: 737, Sayfa No: 243, Sıra No:92.

geçen Yusuf Bey'in paşanın güvenini kazanan, sağlam bir zat olduğu hissiyatına bizi götürmektedir. Yahya Paşa kendisi hayatta iken vakfın mütevelliliğini bu kişiye verdiği gibi Yusuf Bey öldükten sonra da evlatlarına vermiştir²⁴⁷.

2.6.4.3. Ünzile Binti İbrahim Vakfı

Bölücek Mahallesi sakinlerinden Ünzile binti İbrahim, Saferül Hayr -1213 / 15 Temmuz 1798 tarihinde müteveli tayin eylediği Elhac Mustafa Efendi ibni Hasan huzurunda, kendi malından ayırdığı 200 Esedî Kuruşu Hisarbeyzâde Mustafa Paşa Camii Şerifi'nde imam-ı sâni olan kişiye vakfetmiştir²⁴⁸.

Vakfın Şartları:

- Elhac Mustafa Efendi hayatta oldukça ikiyüz kuruş onu onbir buçuk hesabı üzere kâra geçirilecek.
- Hasıl olan fazlasından hasıl olan meblağı Mustafa Efendi kendisi için harcayıp, camii şerifi mihrabında beş vakit İmamı sani olacak
- Elhac Mustafa Efendi vefat edince camii şerif mihrabında her kim imamı sani olursa müteveli ve mutasarrıf olacaklar²⁴⁹.

Bu şartlarla iki yüz kuruş müteveli tayin eylediği Elhac Mustafa efendiye teslim etmiştir.

Kütahya'da Saray Mahallesi'nde bulunan ve bugünkü adı Saray Camii olan Hisarbeyzâde Mustafa Paşa Camii için yapılmış olan bu para vakfı ile imam-ı sânilik görevini icra edecek kişinin maaşı bir kadın tarafından karşılanmıştır. Ünzile Hatun'un vakfettiği 200 Esedî kuruşun on bir buçuk hesabı ile kâra geçirilmesi söz konusudur²⁵⁰.

Camide imam-ı sâni olan kişi aynı zamanda vakfın da mütevellilik görevini yürütecektir. Böylelikle Elhac Mustafa Efendi ve onun yerine aynı işi yapmak üzere her kim gelirse hem bu para vakfının mütevellisi olacak hem de caminin imam-ı sâni olup beş vakit görevini icra edecektir.

²⁴⁷ VGMA, Defter No: 737, Sayfa No: 243, Sıra No:92.

²⁴⁸ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No:96, Sıra No:39.

²⁴⁹ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No:96, Sıra No:39.

²⁵⁰ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No:96, Sıra No:39.

Mütevellilik görevinden dolayı İmam-ı Sâni olan kişinin vakfedilen parayı kâra geçirerek kendi maaşını kendisinin çıkardığını söylemek mümkündür. Bu durumda finansör pek tabii Ünzile Hatun olmaktadır.

Her akarda olduğu gibi vakfi yaşatan, gelir getiren her maddi değer süreklilik arzetmesi, değer kaybetmemesi ve faal durumda bulunması esastır. Daha önce de belirtildiği gibi akarların yaşatılması vakfın hayatta kalması için olmazsa olmaz bir unsurdur. Vakfedilen şey, bir mülk, emlak ya da arazi gibi varlıklar yerine para olduğu zaman, vakfi yaşatacak olan bu meblağın da değerini kaybetmemesi gerekir. Bu yüzden faiz hükmü giymeden şer'i hukukun izin verdiği ölçülerde olmak kaydıyla parasal tüm değerlerin kâra geçirilmesi sağlanmıştır.

2.7. KARAGÖZ PAŞA CAMİİ

Karagöz Paşa devşirme olup asıl ismi Ahmet'tir²⁵¹. Ocaktan yetişmiş, 906/1500'de ocak ağası, iki sene sonra Kastamonu valisi, 911/1505'te Hasan Paşa yerine Anadolu Valisi olmuştur²⁵². II. Bayezid devrinde vezirlikten Kütahya'ya gelmiştir²⁵³. 916-917/1511'de patlak veren Şah Kulu isyanında, âsiler tarafından şehit edilmiştir²⁵⁴. Türbesi Kütahya Ahırardı Mezarlığı'nda olup, vasiyeti üzerine Kütahya'da yapımına başlanan ancak yarım kalan vakıf yapılarının inşaatları, hanımı Abdullah kızı Şâh-ı Devran tarafından tamamlanmıştır²⁵⁵. İncelemeye alınmış olan vakfiyesinden yola çıkarak Karagöz Ahmet Paşa'nın son derece varlıklı biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Cami, medrese, mektep ve imareti için vakfettiği gayrimenkul ve menkullerin miktarına bakıldığında bu paşanın son derece nüfuzlu olduğunu düşünmek mümkündür.

Eser, Karagöz Ahmet Paşa, hayatta iken cami, medrese, darü't-ta'lim (mektepe) ve imareten oluşmasını ve bir nevi külliye formunda vücuda gelmesini planladığı vakıflarını Ekim 915/1509'da yaptırmaya başlamış, ancak 916-917/1511'de şehit edilmesi vesilesi ile tamamlanması, vasiyeti gereği hanımı Şâh-ı

²⁵¹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 118.

²⁵² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 118.

²⁵³ Altun, a.g.e., s. 252.

²⁵⁴ Atilla Batur, *Karagöz Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, s.13; Karagöz Paşa'nın Şah Kulu ile olan mücadelesi ve şehit edilmesi ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 118.

²⁵⁵ Batur, a.g.e., s.13., Kalyon, a.g.e., s.116.

Devran'a kalmıştır²⁵⁶. Kitabe ise camiin 1311/1893 senesindeki tamirini müteakip konmuştur²⁵⁷. Karagöz Paşa 915 Recep/1509 Ekim-Kasım senesi vakfını yapmış ve şahadetinden sonra 917 Zilkade/1512 Ocak-Şubat senesi ortalarında vakfiyesi tertip edilmiştir²⁵⁸.

Şehrin merkezinde Cumhuriyet Caddesi (Sevgi Yolu) üzerinde bulunan cami bugün de ayaktadır ve ibadethâne olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Ancak medrese²⁵⁹ ve mektepten maalesef eser kalmamıştır. Güner, İstanbullu Şah-ı Dervan binti Abdullah tarafından tamamlanmış ancak imaret yaptırılmamıştır²⁶⁰ dese de vakfiyede masrafları ayrılmıştır²⁶¹.

2.7.1. Vakfiyesi Doğrultusunda Gayri Menkulleri ve Menkulleri

Karagöz Ahmet Paşa'nın külliyetli bir varlığı olduğu, vakfettiği mal ve mülklerinden anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen mevkufları için akar olarak belirlediği mülklerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Miktarlarının fazlalığına bakılarak en dikkat çeken gayrimenkullerin; 1749 dükkân ile içinde Kütahya Kapan Hanı'nın da bulunduğu 7 adet han (toplam 181 hücreli) olduğunu söyleyebiliriz. Bunların yanında muhtelif yerlerde, değirmen, bağ, bahçe, çayır, mezra, havuz, ahır, mescid, mektep, hamam vs. gibi yerler de bulunmaktadır²⁶². Menkulleri ise 137 kısrak, 7 aygır, 11 çift Camus, 15 çift öküz, 38 ineştir²⁶³.

Görüldüğü gibi vakfedilen mülk ve emval oldukça fazladır. Karagöz Ahmet Paşa'nın vakıfları için tahsis ettiği görevliler ve ücretleri ise şöyledir²⁶⁴:

²⁵⁶ Batur, a.g.e., s.13., Varlık, adı geçen Darü't-ta'lim'den muallimhane/mektep olarak bahseder. Bkz. Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.239.

²⁵⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 117-119, Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.239.

²⁵⁸ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 117-119.

²⁵⁹ Altun, medresenin iki tarafta üçer odası bulunan, kuzeyde de ayrıca bir dersane odası olmak suretiyle caminin doğu kanadına çarpık olarak yerleştirildiğinden bahsetmektedir. Bugün burası avluya dâhil edilmiştir. Bkz. Altun, a.g.m., s. 248.

²⁶⁰ Güner, a.g.e., s. 29.

²⁶¹ Batur, a.g.e., s.14; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.239; Altun, a.g.m., s. 253.

²⁶² 1 mescid, 1 çeşme, 1 havuz, 9 ahır, 6 abdesthane, 6 bahçe, 3 hamam, 22 oda, 3 çardak, 1 su kuyusu, 5 avlu, 3 fırın, 1 mektep, 11 anbar, 2 mahzen, 31 değirmen, 1 köy, 8 mezra (390 dirhem mukataalı), bağ 2 adet, 1 tarla, 1 köşk, 1 mutfak, 1 samanlık, 1 otluk, 2 araba, 1 sofa 1 çayır, 1 bostan (150 dirhem mukataalı) Bkz. Batur, a.g.e., s.14.

²⁶³ Batur, a.g.e., s.14.

²⁶⁴ Bkz. Batur, a.g.e.

Tablo 3. Karagöz Ahmet Paşa'nın Vakıfları İçin Tahsis Ettiği Görevliler ve Ücretleri

Görevliler / Masraflar	Ücretleri (Günlük)
Mütevelli	20 dirhem
Müderris	20 dirhem
Medrese talebeleri	20 dirhem
Bevvab	1 dirhem
İmam	10 dirhem
Müezzin 2 kişi	2x2=4 dirhem
Muarrif	1 dirhem
Kayyım	1 dirhem
Hafız 15 kişi	5x2=10, 10x1=10
Mektep muallimi	4 dirhem
Kalfa	1 dirhem
Okuyan çocuk ve yetimlere	5 dirhem
Kandil ve hasır	2 dirhem
Handaki mescid imamı	3 dirhem
Handaki mescidin Müezzinine	2 dirhem
Handaki mescidin kandil ve hasır	1 dirhem
Kasabalardaki 2 muallime	2x4=8 dirhem
Hayrabolu Mektebi kalfasına	2 dirhem

Hasır ve odununa	2 dirhem
Cabi 2 kişi	2x5=10
Katip	5 dirhem
Nazır 2 kişi	2x3=6 dirhem
Caminin tamiri	25 dirhem
Medrese talebeleri ve fukaraya et için	20 dirhem
Ekmek	30 dirhem
Pirinç	7 dirhem
Buğday	30 dirhem
Mutfağın odun masrafı	4 dirhem
Mutfağın günlük giderleri	4 dirhem
12 ayrı kasabanın eminleri için	1 dirhem 1x12=12 dirhem
TOPLAM	280 dirhem

Vakıf şartlarına göre, mütevellî güvenilir biri olacak, müderris medresenin gelir giderlerini de tutacaktır. 15 hafız 15 cüz Kur'ân okuyarak sevabını vâkıfın ruhu ile Hz. Muhammed (S.A.V.) ruhuna hediye edecekler ve cuma günleri devir okuyacaklardır. Karagöz Ahmet Paşa, bu camide salih kimselerden 10 kişinin öğleden sonraları teşbih, tehlil ve tekbir okuyarak yine sevabını vâkıfın ruhuna yollamalarını da istemiştir. Caminin tamiratına ayrılan meblağ yetmezse bütün artan gelirler tamire harcanacaktır.

Paşa, cami, medrese ve imaret binaları durdukça bütün zamanlarda bu kurallara riayet edilmesini istemiştir. Eğer yıkılır ise gelirler fakir ve miskinlere verilecektir.

Kütahya kadısı ile medrese müderrisinin bütün vakıflara ve mübaşirlere nezaret etmesi, Kütahya'daki hanın içerisindeki mescitte âlim bir imamın, bir müezzinin görev almasını istemiş, Hayrabolu'da²⁶⁵ yaptırmış olduğu mektebe bir muallim bir kalfa tayin etmiştir.

Kütahya'da bina edilecek imaret için de dindar bir şeyhin (imaret müdürü) gelenleri layıkınca ağırlamasını ve zamanında yeterli miktarda yemek pişiren bir aşçı olmasını şart etmiştir.

Tevliyet ve nezareti ise sağ oldukça kendisinde, sonra evlatlarında, daha sonra kölelerine ve onların evlatlarına şart etmiştir.

Görüldüğü üzere son derece iyi gelirlere sahip birçok vakfi olduğunu gördüğümüz Karagöz Ahmet Paşa, Kütahya şehri ve halkı için belli ki mal varlığının büyük bir bölümünü vakfetmiştir.

Vakfının XVI. asırdaki durumu bu yüzyılda her şeyin yolunda gittiğini bize bildirmektedir. Kanuni'nin ilk devirlerinde vakfın geliri 59.680 akçe, gideri ise 57.480 akçedir²⁶⁶. 1571 tarihli mufassal defterde ise toplam yıllık gelir 87.365 akçedir²⁶⁷. Görüldüğü gibi XVI. asrın son çeyreğinde vakıf gelirlerinde ciddi artışlar yaşansa da, XVIII. asra gelindiğinde bu durumun olumsuz yönde değişmeye başladığını bize bildiren emarelere rastlamaktayız.

2.7.2. Karagöz Camii'nin XVIII. Yüzyılı

Karagöz Paşa Camii'nin kitabelerinden cami çevresine 1194/1780 tarihinde Anadolu Valisi Yeğen Mehmet Paşa, 1219/1804 tarihinde Mehterbaşızade Seyid (...) Elhac Mehmed Ağa tarafından çeşmeler yaptırıldığı anlaşılmaktadır²⁶⁸.

1311/1893 tarihinde ise caminin esaslı tamir edildiği ve kitabenin bu tarihten sonra konduğu bilinmektedir²⁶⁹. Bilinen diğer esaslı tamiri ise 1970 senesindedir²⁷⁰.

Araştırmamızda caminin XVIII. yüzyılın başlarında tamir gördüğüne şahit olmaktayız. 1114/1702 senesi Receb ayının ondokuzuncu gününde; Karagöz Paşa

²⁶⁵ Tekirdağ'ın ilçesidir.

²⁶⁶ BOA, DFE. TD. 369, s.4-7.

²⁶⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 7b-8a.

²⁶⁸ Altun, a.g.m., s. 252.

²⁶⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 117.

²⁷⁰ Altun, a.g.m., s. 248; Kalyon, a.g.e., s.111.

evkafına mütevellî olan Ali Çelebi ibni Mehmed Ağa caminin ve yanındaki medresesinin zamanla bazı yerlerinin harab olmaya yüz tuttuğunu görmüş, bu nedenle daha önce cami ve medresenin tamiri için keşif yaptırmıştır. Ardından tamirâtı gerçekleştirmiştir. Bu tamirâtın kontrol edilerek masrafının eline gizli olarak verilmesini talep etmiştir. Cânib-i şer’den Elhac Mustafa’nın gönderilerek tarafsız kişilerle şehrin Mimarbaşısı üstad Mehmet ile varıp, mütevellînin cami ve medresenin tamirine harcadığı tahmini miktarın, yapılmış olan tamirata bakarak tutup tutmadığının tespiti yapılmış, kadı, mimarbaşı ve diğerlerinin şahitliği ile yapılan tamirat ve masrafların yazılıp kaydedilmesini istemiştir. Mimar başının onay tebliği ile toplam 55 guruş olan masraf bedeli mütevellîye ödenmiştir.

Buna göre cami için yapılan masraflar:

* Camii şerifin pencereleri, 141 adet cam, alçı döşeme, iskeleler, tahta ve kiremid üstadı için 35 guruş,

* Medrese kapısının tahta ve demirleri, halı döşemesi ve konaklık-kuşaklık? için 4 guruş,

* Medrese ve caminin kubbelerine tahta, kapı perdesi, kiremid, medresenin içindeki kozalağı dışarı çıkararak işçiler ile onların yemek parası 16 guruş olmak üzere toplam masraf 55 guruştur²⁷¹.

Bu para vakıf gelirinden mütevellîye ödenmiştir. Görüldüğü gibi şer’î hukukun mütevellîye müdahalesi söz konusudur. Mütevellî dahi olsa vakıf parasının şahısların isteği doğrultusunda harcanamayacağına dair bir örnek gördüğümüz bu olayda vakıfların kadılar tarafından denetlendiğine de şahit olmaktadır. Davada mimarbaşının onayı ile masrafın doğruluğunun teyit edilmesi ve bu denetleme mekanizmasının da uzmanlar dâhilinde yapılması vakıflar konusunda Osmanlı Devleti’nin ne kadar titiz davrandığının bir göstergesidir.

Bu tarihte vakfın mütevellîsi Ali Çelebi ibni Mehmed Ağa, şehrin mimarbaşısı ise üstad Mehmet’tir. Tüm bu bilgilere istinaden cami ve medresenin iyi bir tamir geçirmiş olduğu görülmektedir. Yapılan bu tamiratla ilgili burada yer alan bilgiler caminin geçirdiği mimarî süreç ve bugün var olmayan medrese hakkında

²⁷¹ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS., s. 93, Belge No: 484; Güngör, a.g.t., s. 212-213.

sanat tarihçilerine daha önce gün yüzüne çıkmamış bilgiler sunmaktadır. Ancak bahsi geçen kuruluşlar altın değil ise verilen meblağların düşük olduğunu söylemek gerekir.

Üzerinde çalıştığımız dönemde birçok vakıfta karşımıza çıkan idarî ve maddî problemlerle Karagöz Paşa vakfı da karşı karşıya kalmıştır.

1177/1763 senesinde Karagöz Paşa vakfının mütevellisi olan, paşanın torunlarından Neslihan Hatun, harap olan caminin vakıf gelirlerinin yeterli olmamasından dolayı rakabe (dış yardım) muhtaç olduğunu belirtmiştir. Bu hale rağmen, imam, müezzin, kayyım ve sair görevliler “*Vazife gelirlerimizi bize kendi malından ver*” diyerek Neslihan Hatun’dan talepte bulunmuşlardır. Neslihan Hatun bu görevlilerin vazifelerinin vakfın aynı zamanda nazırı olan Kütahya kadısı ve müderrisi vasıtasıyla verilmesini ve bu görevlilerin kendisine düşmanlık etmesine izin verilmemesini talep etmiştir²⁷².

Bu dönemde eldeki belgelere göre, sebebi belli olmasa da, Karagöz Paşa vakfının gelirleri azalmış hatta cami harap olmuştur. İlaveten caminin imam, müezzin, kayyım gibi görevlileri ücretlerini alamamışlardır. Bu, vakfın geldiği durumu göstermesi bakımından önemlidir. Vazifelilere görevleri karşılığının verilemiyor olması, müteveli Neslihan Hatun’un belirttiği gibi vakfın gelirlerinin azaldığının net bir göstergesidir. Yapıldığı bilinen medrese ve mektebin günümüze ulaşmamış olmasının nedeni, belki de bu binalara gerekli bakım ve onarımın gereken zamanda maddi yetersizlikten dolayı yapılamamış olmasıdır.

Ayrıca, bir kadın müteveli olan Neslihan Hatun’un Karagöz Ahmet Paşa’nın vakıflarını idare etmesi de dikkate şayandır. Nitekim bu hal, 1214/1799 senesinde de görülmektedir. Müteveli olan Hanife Hatun vefat edince yerine büyük oğlu Mustafa geçmiştir²⁷³.

1176/1762 tarihinde ise vakfın mürtezikasından, Karagöz Paşa Camii şerifinin günlük 4 akçe ile ferraşlığı ve günlük 2 akçe ile kandilciliğinin Seyyid Abdülkadir ve Seyyid Ebubekir’in üzerinde iken Abdülkadir vefat edince bu görev oğlu Halil’e kalmıştır. Ancak Halil bu görevi kendi hüsnü rızasıyla bıraktığından yerine Molla Ali bu görevi devralmak istediğini padişaha arzuhal sunmuştur.

²⁷² BOA, C. Ev. 17452.

²⁷³ BOA, C. Ev. 7602.

Padişahın da uygun görmesiyle Molla Ali 2 akçe ferraşlık 1 akçe de kandilcilik görevi olmak üzere toplamda 3 akçe ile vazifelerinin mutasarrıfı olmuştur²⁷⁴.

Görevler ve ücretler görüldüğü gibi ikiye bölünmüştür.

2.8. ŞENGÜL CAMİİ (CELAL MESCİDİ)

Şengül Camii, Börekçiler Mahallesi'nde olup, Şengül Hamamı'nın hemen yakınındadır. Yapılış tarihi tam olarak belli olmasa da ilk şeklinin bir mescid olduğu ve mescidin Molla Celâl isminde bir kişi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir²⁷⁵.

Caminin giriş avlusunun doğusundaki haziredeki üç mezardan bir tanesi Molla Celâl'e aittir. Ayak taşındaki kitabede ölüm tarihi 935/1528-29'dur²⁷⁶. Dolayısıyla caminin yapılışının XVI. asrın ilk yarısına denk geldiği aşikârdır. Ancak, 1534 tarihli defterde bu mescidin adına rastlanamaması düşündürücüdür. Kanuni devrinde bu mescidin yıllık gelirinin 868 akçe²⁷⁷, 1571 tarihli evkaf defterindeki gelirinin ise 22.700 akçe²⁷⁸ olduğu görülmektedir.

XVIII. asra ait ve daha ileri tarihli olan sicil kayıtlarında bu camii ile birlikte, mektep ve çeşmenin bulunduğu da bahsedilmektedir²⁷⁹. Adı geçen mektep, Osman Paşazade Ahmet Paşa Muallimhanesi'dir²⁸⁰.

XVIII. asırda adını Celal Mescidi olarak gördüğümüz bu camiin imamı 1196/1781 senesinde günlük 2 akçe yevmiye almaktadır. Diğer mescidler ile kıyaslandığında bu vakfın gelirinin biraz daha iyi olduğunu düşünmek mümkündür. Yanındaki Osman Paşazâde Ahmet Paşa Muallimhânesi'nde muallim olan kişi aynı zamanda Celal Mescidi'nin imamlığını da yapmaktadır. İmam ve muallim-i sıbyan olan Esseyid Muslihiddin Efendi evlatsız vefat edince yerine aynı görevleri eda etmek üzere Mehmet Halife getirilmiştir²⁸¹. Belgede muallimlik ücreti belirtilmemiş

²⁷⁴ BOA, MŞS, 3. Numaralı KŞS, vr.93b, Belge No: 17.

²⁷⁵ Bkz. Altun, a.g.m., s. 255; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s. 249; Güner, a.g.e. s.33; Kalyon, a.g.e. s.123. Bizim incelediğimiz belgelerde mescidin Molla Celâl isimli biri tarafından bina edildiğine dair bir ifade geçmemektedir. Ancak Güner, Kütahya sicillerinde H. 1259 tarihli bir kayıтта "Börekçiler Mahallesi'nde Molla Celal tarafından bina ve ihya edilen camii şerif ve mektep ve çeşmenin mahalle halkı tarafından tamir edileceği ve bunun için gerekli malzeme listesinin" yer aldığını yazmıştır ve XIX. yüzyıla ait benzer belgelere yer vermiştir. Aynı belgeyi, Ara Altun da görmüştür. Bkz. Altun, a.g.m., s.255.

²⁷⁶ Güner, a.g.e., s. 33; Ara Altun, s. 255.

²⁷⁷ Ayrıca burada Celal Efendi Mescidi olarak yazılmıştır. BOA,TD. 369, s.43.

²⁷⁸ TKGM, KKA, TD. 560, vr.3b.

²⁷⁹ Biz XVIII. asrı konu alan sicillerin dışında ileri tarihli olanları incelemediğimiz için bu bilgiyi Güner'den aktarmayı uygun gördük. Bkz. Güner, a.g.e., s.33.

²⁸⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 87b, Belge No: 36; Ayrıca Bkz. Güner, a.g.e.,s.33; Altun, a.g.m., s.255.

²⁸¹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 87b, Belge No: 36

olsa da bu tarihte “*Osman Paşazâde Ahmet Paşa Muallimhânesi*” isminde bir sıbyan mektebinin varlığından ve muallimhânenin faal olduğundan rahatlıkla bahsedebiliriz ki, eğitim vakıfları bölümünde bu muallimhâne ile ilgili belgeleri paylaşacağız²⁸².

2.9. MEYDAN / ARSLAN BEYCAMIİ

Bugün Meydan Mahallesi’nde bulunan cami, Osmanlı padişahı İkinci Murat (1421-1451) zamanının ümerasından olan Kütahya ve Tavşanlı Subaşılığında veya muhafızlığında bulunan Beciroğlu Arslan Bey tarafından yaptırılmıştır²⁸³. Arslan Bey 836/1433’te ölmüş olup, Tavşanlı’da gömülüdür²⁸⁴.

Caminin kitabesi olmadığı için hangi tarihte başlanıp bitirildiği tam olarak bilinmemektedir. Kayıtlarda Arslan-zade mescidi olarak da yer alan bu cami XV. asrın ikinci çeyreğine aittir²⁸⁵.

Evliya Çelebi bu camiden “Bey Camii” olarak bahsetmekte ve kargir olup, metin ve kurşun kubbeli olduğunu söylemektedir²⁸⁶.

Bu cami vakfının XVI. asırdaki durumuna baktığımızda, 1534 tarihinde bu mescidin 6 bağ, 6 zemin, 11 dükkân ve 3 çayırdan omak üzere toplamda 1312 akçe geliri görülmektedir²⁸⁷. Kanunî devrinde ise 1387 akçedir²⁸⁸. 1571 tarihinde ise vakfın geliri ciddi şekilde artmış ve 9.385 akçeye ulaşmıştır²⁸⁹.

1209/1794 senesinde Arslan Bey Camii vakfına ait olan ve Öküz Çayırı olarak bilinen üçyüz dönüm çayırın senelik dört yüz akçe rüsumu olmakla beraber bu çayır Anadolu valilerine mahsus olan beylik çayırına bitişiktir. Daha önce vakfın mütevellisi olan Ali, Kütahya mütesellimi ile kavga etmiş ve Öküz Çayırı’na müdahale edilmemesi için emr-i âli almıştır²⁹⁰.

²⁸² Belgede biz tarihi “*fi evâhir-i Rebi’ül-evvel lisene sitte ve tis’in ve mie ve elf*” yani Rebi’ül evvelin sonları 1196 olarak okuduk. Ancak Güner, aynı belge ile ilgili bu tarihi Rebi’ül-evvel 1177 olarak vermiştir. Bkz. Güner, a.g.e., s. 33.

²⁸³ Güner, a.g.e., s.22.

²⁸⁴ Güner, a.g.e., s.22; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 147.

²⁸⁵ Altun, a.g.m., s.238.

²⁸⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.22.

²⁸⁷ BOA, MVAD. 438, s.105.

²⁸⁸ BOA, TD. 369, s.27.

²⁸⁹ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 21a-22b.

²⁹⁰ BOA, C. Ev. 21010.

2.10. LALA HÜSEYİN PAŞA CAMİİ

Cami, İkinci Selim'in lalası Hüseyin Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır²⁹¹. II. Selim 1566'da padişah olunca, lalası Kütahya'ya vali yani Anadolu Beylerbeyi olmuştur²⁹². Hüseyin Paşa, 1566-1568 yılları arasında, merkezi tekrar Ankara'dan Kütahya'ya nakledilen Anadolu Beylerbeyiliği'nde bulunduktan sonra Konya ve Kıbrıs Valisi olmuş, sonra Rumeli Valisi ve nihayet kubbe veziri olmuştur²⁹³. Vakfiyesinin tanzim tarihinde ise Rumeli Beylerbeyi olduğu vâkidir²⁹⁴.

Paşa cami ile birlikte bir de darü't-talim yaptırmış, vakfiyesi 794/1567'de tanzim edilmiş, 974/1570'de cami ve mektebin bitirilmesiyle yürürlüğe girmiştir²⁹⁵.

Evliya Çelebi Lala Hüseyin Paşa camiinin yeni mahallede mesiregâh bir şirin mahalde bina edilmiş olduğunu ve avlusunda büyük bir çınar ağacı bulunup camiin sonradan üstünün kurşun ile örtüldüğünü yazmaktadır²⁹⁶.

Caminin yapım yılı aynı tarihlere denk geldiği için XVI. yüzyıl defterlerinde kaydı yoktur. Ancak vakfiye sayesinde akarlar, görevliler ve aldıkları ücretler hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Biz vakfiyede uzunca yer verilen bu kısmı, vakfin XVIII. asırdaki durumundan bahsederken orada gördüğümüz görevler dâhilinde kıyas yapmak suretiyle vermeyi uygun gördük.

Camide XVIII. yüzyıl sonunda hareketli bir görev değişimi olduğu rahatlıkla görülmektedir. Belgeler bize kimin hangi görevlerde ne kadar ücretle çalıştığını göstermesinin yanında, özellikle yüzyılın sonunda devletin ekonomik durumu ya da vakfin gelir kaynakları noktasında bir şeylerin değişmeye başladığını göstermektedir.

Yüzyılın başında 1110/1698 tarihinde bu camide duahan (duagûyan) olan Mehmet vefat etmiş, yerine padişah fermanı ile Ömer atanmıştır. Vazifesi karşılığı günlük 1 akçedir. Vakfin ruhu için dua etmesi istenmiştir²⁹⁷.

²⁹¹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.146.; Altun da "Sinan'a ait yapıların listesi bulunan tezkirelerde yapının adına rastlanmaktadır" diyerek doğrulamaktadır. Bkz. Altun, a.g.m., s. 259. nitekim Güner de cami planının Mimar Sinan tarafından hazırlanmış olduğu kanaatindedir. Bkz. Güner, a.g.e. s. 35. Altun, Sinan'ın imparatorluğun her yerindeki yapı faaliyetinden sorumlu bir merkezin başında olduğundan dolayı bu fikri doğru bulmaktadır. Bkz. Altun, a.g.m., s.259 (notlar). Kaldı ki caminin bânisi bir şehzadenin lalası, Kanuni'den sonraki dönem padişahının hocasıdır. Bu vechle, Sinan'ın bu caminin yapımı esnasında başında olmasa bile planını yapmış olması akla yatkın durmaktadır.

²⁹² Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.242.

²⁹³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.147; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.242.

²⁹⁴ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.242.

²⁹⁵ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.245.

²⁹⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 22.; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.146,

1206/1791 senesine gelindiğinde vakfın mütevellisi tarafından Lala Hüseyin Paşa Camii evkafının günlük üç akçe ile kâtibi olan esseyid İsmail'in vefat ettiği ve bu görevin İsmail'in oğlu Esseyid Mehmed'e intikal ettiği belirtilmektedir. Belgede Esseyid Mehmed bu görevi kendi hüsnü rızasıyla Abdülkadir ibni Elhac Ali'ye devretmiştir. Belgenin bize sunduğu veri, kâtiplik görevinin günlük 3 akçe olduğudur.

Daha önce Balıklı Camii bahsinde geçen, 1209/1795 senesinde Lala Hüseyin Paşa Camiinde günlük 1 akçe ile cüzhanlık yapan Elhac Ali, hitabet görevinin yarısını ve iki adet cüzhanlığı oğlu Mevlana Hafız Halil Halife'ye devretmiştir²⁹⁸. Vakfiyede hatiplik görevi karşılığı, Cuma günleri hutbe okuyup namaz kıldırmak üzere 4 akçedir²⁹⁹. Yine vakfiyeden anlaşıldığına göre cüz okuyan onbeş kişiye günlük birer akçe verilmektedir³⁰⁰. Lala Hüseyin Paşa, bu cüz okuyucularının dışında da ayrıca beş kişiyi daha cüzhan olmak üzere atamış ve her gün bir cüz okuyup sevabını vâkıfın hanımı Kamer Hatun'a hediye etmelerini istemiş, görev karşılığını yine günlük bir akçe belirlemiştir³⁰¹. Demek ki, XVIII. asırda Elhac Ali, hem hatip hem de cüzhandır ve bu görevlerinden hatiplik görevinin yarısını ve üzerinde olan iki adet cüzhanlığı oğluna devretmektedir. Bu devirden Elhac Ali'nin artık oldukça yaşlı olduğu, bu görevleri layıkıyla yapamayacağından dolayı oğluna devrediyor olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak burada bize ilginç gelen husus tek kişinin birkaç görevi üstlenmiş olması, hatta üzerinde bir değil iki adet cüzhanlık görevi bulunmasıdır.

1212/1797 senesine geldiğimizde bu cami ile ilgili iki göreve dair gözlem yapabilmek mümkün olmaktadır. Bunlardan biri yine cüzhanlıktır ki, bu işi günlük birer akçe ile 6 kişinin yaptığını görüyoruz. Diğer görev ise nokta-i devirhanlık olup, bu görevi de günlük birer akçe ile 2 kişi yapmaktadır³⁰². Yine vakfiyeye baktığımızda cüzhanlık için onbeş artı beş kişinin daha görevlendirildiğini, görevlileri takip edip, hizmetinde ihmali olana nokta koyup mütevelliyeye bildiren

²⁹⁷ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 117, Belge No:587.

²⁹⁸ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 22, Belge No: 66.

²⁹⁹ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.245.

³⁰⁰ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.245.

³⁰¹ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.246.

³⁰² BOA, C. Ev. 15157.

noktacıya günlük bir akçe verildiğini görmekteyiz³⁰³. Ancak XVIII. asırda anılan kişiler vefat edince onların işlerini yürütmek üzere Hafız Hasan Halife adlı sadece tek bir kişi atanmıştır. Yani Hafız Hasan Halife hem cüzhan, hem de nokta-i devirhandır³⁰⁴. Bu durum görev daralmasına örnek teşkil eden önemli bir örnektir.

Ancak bu tarihin hemen beş yıl sonrasında, yani 1217/1802 yılında, Lala Hüseyin Paşa Camii Şerifinde imamet görevi karşılığı günlük 5 akçedir. Bu tarihte imam olan Seyyid Mustafa Halife vefat edince yerine oğlu Seyyid Ahmed Halife atanmıştır³⁰⁵. İmamet görevinin diğer camilerde günlük 1-2 akçe olmasına karşın bu camide 5 akçe olması vakfın gelirlerinin halen üst düzeyde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen görev daralmasını vakfın gelirlerinin azalmasından kaynaklandığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim vakfiyede imamet görev karşılığı günlük 4 akçedir³⁰⁶. XVIII. asırda azalmanın aksine imamet görev karşılığı ücreti artmıştır.

1209/1795'te Kütahya'nın Balıklı Mahallesi'nde Hezar Dinâri'nin bina eylediği Mehmed Efendi Camii Şerifinde günlük 5 akçe vazife ile hatip ve günlük 1 akçe vazife ile cüzhan olan ve yine Lala Hüseyin Paşa Camii Şerifinde günlük 1 akçe ile cüzhan olan Elhac Ali bin Mehmet in mutasarrıfı olduğu hitabet görevinin yarısını ve iki aded cüzhanlığı kendi rızası ile oğlu Mevlana Hafız Halil halifeye devretmesini burada da hatırlamak ve atlamamakta fayda görüyoruz³⁰⁷.

2.10.1. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın Muhasebesi

XVIII. asrı birkaç yıl ile aşan bir kayıt olsa da vakfın bu tarihlerdeki gelir durumunu göstermesi açısından yer vermeyi uygun gördüğümüz bilgilere göre, vakfın mütevellisi Esseyid Osman Efendi tarafından tutulan vakfın muhasebesi şöyledir³⁰⁸:

³⁰³ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.245.

³⁰⁴ BOA, C. Ev. 15157

³⁰⁵ BOA, C. Ev. 17605.

³⁰⁶ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.245.

³⁰⁷ BOA, MŞS, 6 numaralı KŞS, vr.22, Belge No:66.

³⁰⁸ Lala Hüseyin Paşa Vakfı muhasebesinde gürüş dışında verilen meblağların akçe değerinde olduğu kanaatindeyiz. Bkz. BOA, MŞS, 6 numaralı KŞS, vr.13b, Belge No:31.

Tablo 4. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın XVIII. Asırdaki Akarları

Bursa Yenişehir'de Menteşe Köyü	200 guruş
Bursa Yenişehir'de Bir Hamam	120 guruş
Kütahya'da Bir Hamam	120 guruş
Hanların Kiraları	6 guruş
Gelirler Toplamı	446 guruş

Tablo 5. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın XVIII. Asırdaki Giderleri (Vazife Giderleri)

İmam (Ahmed Efendi)	Meblağ 20, havale meblağ 3
Hatip (Ahmed Efendi)	Meblağ 7, havale meblağ 2
Vaiz-i şerif ve biraderi	Meblağ 7, havale meblağ 2
Seyyid Ömer Efendi, Seyyid Osman Efendi, Seyyid İbrahim Ağa, Seyyid İbrahim Efendi, Haydarzade, Emir Osmanoğlu, Yahyazadeler, Seyyid Mehmed, Molla Mehmed, Emir Ali ³⁰⁹	Toplam meblağ 39 / havale meblağ 16
Müezzin	Meblağ 4
Kayyım	Meblağ 7, havale 5
DİĞER MASRAFLAR	
Aydınlatma-mum ve yağ	3

³⁰⁹ Burada adı geçen 10 kişi sadece vazifeli olarak belirtilmiş görevinin ne olduğu belirtilmemiştir. Ancak vakfiyede çok sayıda cüzhan görevlendirilmiş olduğundan bu kişilerin cüzhan olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.245-246.

Kandil ve hasır	3
Hamam tamiri ve aydınlatma	10
Caminin Zemin kirası senelik	40

Tablo 6. Lala Hüseyin Paşa Vakfı'nın XVIII. Asırda İstanbul'daki Giderleri:

Mütevelli	Meblağ 10
Kâtip	Meblağ 5
İslâmbol'da cami-i süvari vazifesi	Meblağ 4
Nâzır	Meblağ 5
Anbarcı	Meblağ 2

Muhasebe kaydında bu bilgiler verildikten sonra Yekün Masraf: 380 guruş olarak belirtilmiştir. Vakıf Fazlası: 66 guruştur. Gelirler toplamı yukarıda belirtildiği üzere 446 guruştur. Bu muhasebe dökümünde vâkıfın şartının senelik muhasebesinin 360 guruş olduğu da belirtilmiştir. Bilgiler 1217 senesine mahsuben 1216 senesine aittir. (Kayd şod fi 25 ş sene 217/18 Şubat 1803) ³¹⁰.

Bu bilgilerden aslında Lala Hüseyin Paşa vakfının son derece faal ve gelirinin yeterli düzeyde olduğunu bir kez daha görmüş oluyoruz. Vakfın akarlarının neler olduğu açıkça görülmektedir. Bizzat mütevelli tarafından kadı siciline kaydedtirilen muhasebede, vakfin 1216 senesinde 66 kuruş kâr ettiği de açıktır³¹¹.

2.11. HATUNİYE CAMİİ

Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, XVI. asrın sonlarında inşa edilen cami XVII. Yüzyılda Rabia isimli bir hanım tarafından kapsamlı bir onarımdan geçirilerek minare eklenmiş ve Rabia Hanım'a nispetle "Hatuniye" adını

³¹⁰ BOA, MŞS, 6 numaralı KŞS, vr.13b, Belge No:31.

³¹¹ BOA, MŞS, 6 numaralı KŞS, vr.13b, Belge No:31.

almıştır³¹². Kitabe tarihi 1061/1650 senesini gösteriyorsa da bu tarih caminin tamir ve minaresinin yapıldığı tarihtir³¹³.

Kütahya'da başka onarımlar da yaptırmış olan Rabia Hatun³¹⁴ ile kızının yattığı bilinen³¹⁵ camideki kubbeli yan mekânın türbe haline getirilmiş olduğunu kabul eden Altun, caminin XVI. yy sonlarında yaptırılmış ve XVII. yy ortalarında onarılıp minare eklenmiş olduğunu teyit etmekte ve tipolojisi çözüm bekleyen bir Osmanlı yapısı olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır³¹⁶. Yapılan eklemelerden yola çıkarak bu caminin önceleri mescid olarak inşa edildiği ve daha sonra başta minare olmak üzere yapılan diğer eklemelerle camiye çevrildiği düşünülebilir.

Ancak Kütahya'da "*Hatuniye Medresesi*" ismiyle bir medrese de mevcuttur. 1534, 1571 tarihli defterler ile Kanuni dönemine ait olan 369 numaralı defterde bu medrese ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır³¹⁷.

Bu medresenin de cami ile aynı tarihlerde yapılmış olması muhtemel gözükse de XVI. asır defterlerinde bu isimde bir Hatuniye Camii adına rastlanmamıştır. Dolayısıyla caminin elimizdeki son defter olan 1571 tarihli defterde de adının geçmemesi caminin bu tarihten sonrasında yapıldığına işaret sayılmaktadır. Ancak camiden önce varlığı bilinen Hatuniye Medresesi eğer cami ile aynı mahalde ise bu yapıların cami ilavesiyle külliye formuna döndürülmeye çalışıldığı düşünülebilir. Fakat bu kez Hatuniye Camisi ismini belki de Rabia Hatun'dan önce bu medreseden almış olabileceği akla gelmektedir.

Cami ile ilgili XVIII. asırda malumat elde edebildiysek de medrese ile ilgili bu yüzyıla ait bir kayıda rastlayamadık.

1110/1698 senesinde müteveli Şeyh Abdülbaki'dir³¹⁸. 1122/1710'da ise O'nun vefat edip yerine Tahsin Efendi'nin geçtiği ve mütevellilik dışında türbedarlık

³¹² Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.122, Altun, a.g.e., s.262, Güner, a.g.e., s. 38.

³¹³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 122; Altun, a.g.m, s.262.

³¹⁴ Rivayete göre Rabia Hatun son derece hayırsever bir kişidir. Balıklı tekkesi postnişini olan Muslihittin Efendi'nin kız kardeşi olduğu, Cemalettin Mahallesi Kobak Caddesi üzerinde bulunan Rabia Hatun Mescidi'ni de kendisinin yaptırdığı bilinmektedir. Ayrıca bu hayırsever kadının merkez Aydoğdu köyünde gömülü "Ali Doğdu" ismindeki bir uluya kalben bağlı olduğu da rivayetler arasındadır. Ancak Güner ilginç bir şekilde Rabia Hatun'un hem camideki türbede hem de mescidde gömülü bulunduğunu yazmıştır. Bkz. H. Güner, a.g.e., s.38.

³¹⁵ Güner, a.g.e., s.38.

³¹⁶ Altun, a.g.e., s.263.

³¹⁷ TKGM, KKA, TD.. 560, vr. 18a.; BOA; DFE.TD. 369, s.24; BOA, MVAD, 438, s. 107.

da yaptığı görülmektedir. Her iki vazife için 5 akçe alan Tahsin Efendi'nin maaşının ne kadarının tevliyet için ödendiğini tespit mümkün olmasa da, şehirdeki diğer tevliyet ödemelerinden hareketle 2-3 akçe civarında olduğunu söylememiz mümkündür³¹⁹.

2.11.1. XVIII. Asırda Hatuniye Camii İçin Kurulan Ayşe Binti Ahmet Vakfı

Kütahya'da Bölücek Mahallesi sakinlerinden Ayşe binti Ahmet,1 Rebiül evvel 1180 / 7 Ağustos 1766 tarihinde vakfına müteveli tayin eylediği Halil Efendi bin Mehmed Efendi huzurunda tasarrufunda olan bir bab mülki menzilini vakf edip şöyle şart etmiştir³²⁰.

1- Müteveli olan Halil Efendi sair evkaf mütevellileri gibi evi tasarruf edecek ve vâkıf kendisi hayatta iken evde oturup, kirasını müteveliye verecektir.

2- Vefat ettikten sonra müteveli evi ederi kadar ile kiraya verip hasıl olan kira gelirinden civardaki Hatuniye Camii şerifinin kandil yakımı ve yağ alınması için harcanmasını,

3- Yine kira gelirinden evin tamir ve termimatı görülüp kandil yakımı masrafının fazlasına mütevellinin mutasarrıf olmasını ve vâkıfa şer'i hükümler gereğince nezaret etmesini istemiştir.

Ayşe Hatun'un Hatuniye Camii'nin aydınlatılmasına katkı sağladığı bu vakıfla oturduğu evin kira gelirini vakfetmesi ve oturduğu müddetçe müteveliye belirttiği ihtiyaçlar için para verecek olması vakıf işleyişine güzel bir örnektir. Ayşe Hatun mülkünü vakfettiği andan itibaren kendi evinin kiracısı olmuştur.

Kira geliri ile ilgili bir meblağ belirtilmediğinden ve görevli ücreti ifade edilmediğinden buraya not düşemiyoruz³²¹.

2.12. FATMA BİNTİ HÜSEYİN VAKFI

Saray Mahallesi'nde oturan Fatma binti Hüseyin, 10 Rebi'ül-ahir 1141- 13 Kasım 1728 tarihinde, Debbağhane arşısı'ndaki bir debbağhane dükkânında olan

³¹⁸ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 108a, Belge No: 544.

³¹⁹ BOA, C.Ev. 10304. Dadaş, a.g.e.,C. 2, s.273-274.

³²⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 30b, Belge No: 281.

³²¹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 30b, Belge No: 281.

sülüs(1/3) hissesini vakfedip mütevellî tayin eylediği Mehmet Efendi bin Memî'ye teslim etmiştir³²².

Dükkân kiraya verilerek hissesine düşen miktar Pirlar Mahallesi'ndeki caminin hatiplerine verilecektir³²³.

Vakfin idaresini hayatta oldukça kendisi yapacaktır. Vefat ettikten sonra ise görevi Mehmet Efendi devralacaktır.

Fatma Hatun, eğer vakfin şartlarına riayet etmek güçleşirse vakfin gelirleri mutlaka fakir Müslümanlara verilmesini de istemiştir.

Fatma Hatun belki evlat sahibi olmadığından tevliyeti kendisinden sonra soyundan gelen birine bırakmamış ve dolayısı ile "soyum tükenirse" şartında bir hükmü vakfiyesinde belirtmemiştir. Tevliyet vazifesi karşılığında kendine veya Mehmet Efendi'ye bir pay ayırmadığı görülmektedir. Vakfiyenin öne çıkan özelliği ise 1/3 hisselik dükkân kirası geliri ile Pirlar Mahallesi'ndeki caminin akarından olmasıdır.

2.13. ELHAC SEYYİD SÜLEYMAN PAŞA VAKFI

Süleyman Paşa, "Damad-ı Şehriyari" ve "Kız Alizâde" olarak da bilinir. Bostancı olup Muharrem 1151/Mayıs 1738'de Edirne Bostancıbaşı, 23 Zilhicce 1156'da (7 Şubat 1744) vezirlikle Hotin muhafızı olup Rebi'ül-evvel 1158'de (Nisan 1745) Bosna Valisi, zilkade 1159'da (Kasım-Aralık 1746) Anadolu Valisi olmuştur. 5 Muharrem 1161'de (6 Ocak 1748) Zübeyde Sultan³²⁴ ile nikâhlanan Süleyman Paşa, 2 Şaban 1161'de (6 Ocak 1748) Karahisarısahib'de vefat etmiştir. Tedbirli olmasıyla bilinen paşanın oğlu Seyyid Ahmet Paşa'dır³²⁵.

Vakfiyeye göre, Süleyman Paşa'nın yaptırdığı bir cami için Cemaziye'l-evvel 1148/Eylül-Ekim 1735 tarihinde akar olarak bir bahçe vakfetmiştir³²⁶. Süleyman Paşa'nın adıyla anılan Servi Mahallesi'nde 1 numaralı sokakta ahşap bir mescit olup Ramazanlarda açıldığını ve mescitle birlikte bir çeşme yapıldığını³²⁷ biliyoruz. Ancak vakfiyede mescid değil cami ifadesinin kullanılması bize aşağıda detayları

³²² VGMA Defter No: 581, Sayfa No:93, Sıra No:96; Ayrıca VGMA, Defter No:2228, Sayfa No, 55,Sıra No:32.

³²³ Belgede akçe değeriyle dükkân kirası belirtilmemiş olduğundan üçte birlik gelirin ne olduğunu belirtmedik.

³²⁴ Sultan III. Ahmet'in kızıdır.

³²⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.5, s.1547

³²⁶ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 68b, Belge No: 95.

³²⁷ Güner, a.g.e, s. 39.

verilecek olan görevli ücretleri göz önüne alındığında buranın mescidden öte büyük bir cami olduğunu göstermektedir. Paşanın Servi Mahallesi'nde 8 dönüm olarak vakfettiği bahçe vakfının detayları şöyledir³²⁸:

8 dönümlük vakıf bahçenin gelirinden; imam için günlük 6 akçe, hatip için günlük 4 akçe, müezzin için günlük 2 akçe, mütevellilik için ise gelirin fazlası ayrılmıştır. Yani bahçe vakfının günlük harcaması en az 12 akçe etmektedir.

Bu vakfiyede imam, hatip ve müezzin için ayrılan akçelerin, diğerlerine kıyasla biraz fazla olması vakfın gelirinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bizi, caminin giderlerine tahsis edilen bahçenin kira yahut mahsul gelirinin yüksek olduğu sonucuna götürmektedir.

Vakfın yönetiminde müteveli paşanın kendisidir. Vefatından sonra yönetimi evlatlarının büyük ve rüşt olanı devralacaktır. Süleyman Paşa, vakfının nazırlığını ise camide imam olanların yürütmesini istemiştir.

Süleyman Paşa camisinin günlük 12 akçe olan gideri yıllık 4.320 akçe etmektedir. Demek ki geliri bu miktarın da üzerindedir.

1173/1759 senesinde Süleyman Paşa vefat ettikten sonra tevliyet oğlu Mustafa'ya devrolmuş, ancak Mustafa'nın yerine vakfın işlerini yürütmek üzere Hüseyin isimli, merhumun kölelerinden birini vekil tayin etmek maksadıyla bir temessük verilmiştir³²⁹.

Vakfın mütevellileri, 1175/1761 senesinde başka bir diyarda bulduklarından, vakıf bahçenin köleleri Mehmet tarafından satılarak elde edilen gelirinden 36 kuruş imam hatibe ve müezzine, fazla kalırsa caminin tamrine, yine artarsa kalanını kölesine bağışlamıştır. Kölesinden bahçe ve camiye gözetmesini istemiştir³³⁰. Mütevellinin kölesine vekâlet vermesi son derece normaldir. Çünkü bu dönemde kişilerin en güvendikleri kişiler köleleridir.

1189/1775 senesinde ise müteveli olan Zeliha Hatun, daha önce babası Hüseyin'in Camii şerif vakfının mutasarrıfı olduğunu ancak Yukarı Kale sakinlerinden Köse Mahmut isimli birinin, babası Hüseyin'in görevinden kasrı yed

³²⁸ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 68b, Belge No: 95.

³²⁹ BOA, MŞH, 3 Numaralı KŞS, vr. 68b, Belge No: 94.

³³⁰ BOA, MŞH, 3 Numaralı KŞS, vr. 86 b, Belge No: 38.

ettiğini (vazgeçtiğini) söyleyerek kendi üzerine berat aldığını, mütevellisi olduğu bahçeyi de bazı kişilere zabt ettirdiğini söyleyerek kendilerinin bu durumdan dolayı çok zor durumda kaldıklarını söylemiştir. Geçimlerini sağlayamadıklarından şikâyet etmiştir. Mübaşir ile bu olayın ortaya çıkması üzerine ihkakı hak (asıl hak sahibi) olarak bu tevliyet görevinin tekrar kendilerine verilmesini talep etmiştir³³¹.

Adı geçen Zeliha Hatun'un, paşanın kölesinin soyundan biri olması muhtemeldir. 1173/1759 senesinde işlerin köle Hüseyin'e devrolunduğunu görmüşük³³². Zeliha Hatun'un babası olarak adı geçen Hüseyin, bu kişi olmalıdır.

Vakıf işlerinin köleler üzerinden yürütülmesi hem paşanın evlatlarının uzağa gitmelerinden dolayı hem de Kütahya'da devam eden bir neslinin olmadığından dolayı olabilir.

2.14. OSMAN AĞA VE OĞLU HASAN AĞA VAKFI

Kütahya Polat Bey Mahallesi'nde oturan Osman Ağa, 1172/1758 senesinde Yoncalı Hamamı civarında bulunan bir değirmenini mahallesinde inşa ettirdiği cami için vakfetmiştir. Değirmenin gelirinden caminin hatiplerine iki kile, müezzinlere bir kile, fazlasını kendine ve evlatlarına şart etmiştir³³³. Osman Ağa'nın oğlu Hasan Ağa, vakfiyenin anılan tarihte Defter-i Hâkânî'de kaydolunmak için Kütahya Kadısı Nevres Abdurrazzak Efendi arzı ile Defterhâne-i Âmire'ye kaydedildiğini belirtmiştir. Hasan Ağa, 1216/1802 senesinde, adı geçen camide sabah ve akşam vakitlerinde, mübarek gecelerde yeterli miktar kandil yakılarak sevabını babası vâkıf Osman Ağa'ya hediye etmek niyetinde olduğunu dile getirmiş, bu işlere ayırmak için evlada şart edilmiş olan gelir fazlasından iki kile buğday daha ayırmak için izin istemiştir. Bu talep uygun görülmüştür³³⁴.

Görüldüğü gibi, XVIII. asırda Kütahya'da inşa edilen hayır eserlerinden biri de 1172/1758 senesinde Osman Ağa'nın Polat Bey Mahallesi'nde kendi malı ile yaptırdığı camidir.

Osman Ağa'nın oğlu Hasan Ağa bu bahsedilen şartların 1172 tarihinde, yani ilamın tarihinden 44 yıl önce Defter-i Hâkânî'de kayıtlı olduğunu da belirtmiştir.

³³¹ BOA C. Ev. 19400.

³³² BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 68b, Belge No 94.

³³³ VGMA, Defter No:1751,Sayfa: 80, Sıra No:54.

³³⁴ VGMA, Defter No:1751,Sayfa: 80, Sıra No:54.

Demek ki bu 44 yıllık süreçte caminin ihtiyaçları artmış, buna mukabil değirmenin gelirleri de azalmamış olmalıdır ki, Hasan Ağa evlada şart edilmiş olan gelir fazlasından babasının yaptırdığı cami vakfına katkı yapmak istemiştir. Bu katkı ise adı geçen camide sabah ve akşam vakitlerinde ve mübarek gecelerde caminin minaresinde kandil yakmak amacıyla vakfedilen 2 kile buğdaydır. 9 Zilkade 1216 / 13 Mart 1802³³⁵.

Hasan Ağa bir bakıma babasının vakfına, şart olmadığı halde katkı yaparak vakfi sahiplendiğini göstermektedir. Nitekim babasının vakfiyesinde artan gelir evlatlarına bırakılmıştır.

2.15. MEHMET AĞA BİN AHMET AĞA VAKFI

Büyüklüğüne bakıldığında XVIII. asır Kütahya'sında maddi anlamda önemli bir varlığa sahip olduğu anlaşılan Mehmet Ağa (Karaağazade)³³⁶, daha önce inşa ettirdiği cami merkezli olmak üzere hayratının işletilmesi için 8 Zilhicce 1208/7 Temmuz 1794 tarihinde bir vakıf tesis etmiştir.

Şehrin ileri gelenlerinden olan Mehmet Ağa'nın adı Osman Paşa vakfının mütevellisi olarak da geçmektedir³³⁷. Bu bize Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa'nın şehir eşrafından güvenilir bir zat olduğunu göstermektedir. Vakfiyesinden aşağıda vakfettiği hisselerinin daha önceden yaptırdığı cami vakfının akarları olduğunu öğrenmekteyiz.

Mehmet Ağa'nın vakfiyesi şu şekildedir³³⁸.

Vakfın Akarları:

- Kütahya'daki Mısır Çarşısı'nda bulunan, üst katında 30 adet oda, alt katında ise 24 adet mağaza ve 29 adet dükkânı kapsayan handaki yedi hissenin sahibi olduğu beş buçuk hissesi,
- Yine Kütahya'daki Debbaghane Çarşısında bulunan ve üst katında 29 adet oda, alt katında 23 adet mağaza ve 13 adet dükkân bulunan handaki yedi hisseden, sahibi olduğu iki buçuk hisseleri³³⁹:

³³⁵ VGMA, Defter No:1751,Sayfa:80, Sıra No:54.

³³⁶ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde "Karaağazade Mehmet Ağa" olarak geçmektedir.

³³⁷ Bkz. Osman Paşa Vakfi.

³³⁸ VGMA, Defter No: 578, Sayfa No: 301, Sıra No:110-1; Türkçe Kaydı: VGMA, defter No: 2222, Sayfa No:212, Sıra No:87.

Mehmed Ağa, bu malların mütevellî olacak evladı tarafından kiraya verilip elde edilen para ile şu harcamaların yapılmasını istemiştir:

- Günlük 2 akçe Kütahya'da bina eylediği camii şerifi kayyımına
- Günlük 4 akçe camide gerekli olan aydınlatma için mum ve yağına harcanacak,
- Vakfın mütevellisine günlük 10 akçe
- Fazla kalırsa günlük 3 akçe Medine-i Münevvere fakirlerine,
- Bu nesilden nesile devam edecek ama soyu tükenirse soyundan gelen kız evlatlar ve onların evlatları mutasarrıf olacaklar³⁴⁰.

Yıllık 6840 akçe eden giderler bize aynı zamanda incelediğimiz vakfın minimum gelirini göstermektedir. Bu giderlere akçe değeri verilmemiş olanları dâhil edemediğimizden ve mütevellî elinde kalan fazla miktarları tespit etmek mümkün olmadığından ortaya çıkan 6840 akçe bunlar hariç olan miktarı ifade etmektedir. Bu meblağ vakfın yıl içerisinde bu miktar kadar kesin gelirinin olduğu sonucunu da bize verir. Tespit edilemeyen gelir fazlaları ve ücreti belirtilmeyen tamir masrafları da vakıf tarafından karşılandığında gelirin en az 6840 akçe olduğu kesinlik kazanmış olmaktadır³⁴¹.

Harcamalar arasında imam, müezzin gibi görevlilerin sayılmamasından, bu görevliler için gereken ücret tahsisinin daha cami vakfı kurulurken yapılmış olduğunu anlıyoruz. Ayrıca caminin giderlerine, mevcut tahsisler yetmediği için vâkıf yeni bir akar tahsis etmek masadıyla yeni bir vakıf kurmuştur. Bu kez cami ihtiyaçlarının yanı sıra Medine fakirlerine de gelirden pay ayırmıştır.

2.16. ALİ PAŞA (ALO PAŞA) VAKFI

XVIII. asrın son eserlerinden biri olarak şehrin merkezinde varlığını koruyan ve halk arasında "Alo Paşa Camii" olarak bilinen camiyi inşa eden Ali Paşa Kürt

³³⁹ VGMA, Defter No: 578, Sayfa No: 301, Sıra No:110-1; Türkçe Kaydı: VGMA, defter No: 2222, Sayfa No:212, Sıra No:87.

³⁴⁰ VGMA, Defter No: 578, Sayfa No: 301, Sıra No:110-1; Türkçe Kaydı: VGMA, defter No: 2222, Sayfa No:212, Sıra No:87.

³⁴¹ VGMA, Defter No: 578, Sayfa No: 301, Sıra No:110-1; Türkçe Kaydı: VGMA, defter No: 2222, Sayfa No:212, Sıra No:87.

kökenli olup, H. 1209 / M.1794 yılında Anadolu Valiliği'ne atanmıştır³⁴². “Alev” lakabı ile de bilinir³⁴³. Bu lakabından dolayı halk arasında zamanla “Alo Paşa” olarak anılmış olabileceği akla gelse de, Cevdet Paşa, kendisinin Kürt olmasından mütevellit Alo Paşa ismiyle anıldığını kaydeder³⁴⁴.

Cesareti kadar, zulümleri, buna bağlı olarak çevresine verdiği rahatsızlıkları ile bilinen³⁴⁵ Ali Paşa, Cezayirli Hasan Paşa'nın yanında yetişmiş olup³⁴⁶ onun maiyetinden mirimiranlıkla çıkmış ve sonra vezir olmuştur³⁴⁷. Bürokratik serüveni oldukça hareketlidir.

XVIII. asrın sonuna doğru Edirne ve Filibe taraflarında yaygın hale gelen eşkıya kötülüklerini bastırmak için görevlendirilen Ali Paşa'nın³⁴⁸, vezirlik rütbesi ile dahi eşkıya ayaklanmalarını bastırmaya gücü yetmemiş, üstelik Bâb-ı Âli'nin uygun görmemesine rağmen eşkıyanın aman dilemesine göz yummuştur³⁴⁹.

Sultan'ın Gelibolu'da durması emrine uymayarak Anadolu'ya geçmesi üzerine vezirliği iptal edilmiştir. Ancak pişman olup vezirliğinin iadesini istemiş, neticede affedilmiştir. Bu haline rağmen devlet onun maharetine güvenerek Pazvantoğlu isyanlarından birini bastırmakla görevlendirmiştir. Ne var ki paşa, kendine güvenenleri bir kez daha şaşırtmış ve Vidin'den ordu karargâhına hücum eden eşkıyaya karşı seyirci kalıp, serasker ve kumandanlara yardım etmediği gibi yardım edenleri de engellemeye çalışmıştır. Bu tavrına Serasker Hüseyin Paşa çok sert tepki göstermiş, idam edilerek cezalandırılması için Dersaadet'e ariza yazmıştır³⁵⁰. Neticede 3 Cemaziyelevvel 1213/13 Ekim 1798'de kötü halinden dolayı

³⁴² 15 Recep 1212 tarihli vakfîyesinde kendisinden “Esseyid Ali Paşa ibnül merhum el mağfur esseyid Süleyman Ağa ibni'l merhum Esseyid Ali Ağa” şeklinde bahsedilmektedir (Bkz. VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.).

³⁴³ Ali Paşa *Sicill-i Osmani*'de ve Tarih-i Cevdet'te “Alev” lakabı ile yer almaktadır. (Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.1, s. 279; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.3, Üçdal Neşriyat, İstanbul,1994, s. 1667.) Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 127.

³⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1667.

³⁴⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 128.

³⁴⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.1, s. 279.

³⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1667.

³⁴⁸ Ali Paşa, Osmanlı-Rus Savaşı'nda görev almış, çarhacılık, muhafızlık yapmış olduğundan, bölge coğrafyasını ve Dağlı Eşkîyası'nı çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle Edirne ve Filibe civarında halkı canından bezdiren Dağlı eşkıyasının ortadan kaldırılmasında görevlendirilmiştir. Paşanın bu süreç ve sonrasında O'nu katledilmeye götüren hareketleri, eşkıyalar ile olan münasebetleri ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Mustafa İnceç, “Anadolu Valisi Seyyid Ali Paşa Asi Miydi?”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kütahya Özel Sayısı*, Kasım 2014, s. 39-48.

³⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1530.

³⁵⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri* s. 128.

idam edilmiş ve Karacaahmet'e defnedilmiştir³⁵¹. Ali Paşa aşağıda tafsilatını vereceğimiz 15 Recep 1212 / 3 Ocak 1798 tarihli vakfını da vefatından yaklaşık bir yıl kadar önce tanzim ettirmiştir³⁵².

Vakfiyede geçen cami, bugünkü Cumhuriyet Caddesi (Sevgi Yolu) üzerinde olup, eskiden buranın adı “Şehreküstü Mahallesi” idi. *Sinan Bey Arsası* olarak bilinen yerde Ali Paşa'nın konağı bulunuyordu³⁵³. Ali Paşa, caminin tevliyetini kendisinden sonra kardeşi Yusuf Bey'e şart etmiştir. Bazı kaynaklarda, caminin tevliyetini yeğeni Sinan Bey'e³⁵⁴ bıraktığı yazmakta ise de vakfiyede Sinan Bey adıyla böyle bir şart bulunmamaktadır. Sinan Bey vakfiyede geçen Yusuf Bey'in oğlu olabilir. Zannımızca Ali Paşa'nın konağının bulunduğu arsa zamanla tevliyeti de devralan Sinan Bey'in adıyla anılmış ve halk arasında böyle tanınmış olmalıdır.

Ali Paşa, cami haricinde iki adet de medrese yaptırmıştır. Medreselerden biri 12 hücreli olup caminin bitişiğinde idi. Diğeri 8 hücreli ve Arasta Çarşısı'nda bulunmaktaydı. Bunlara akar olarak Kuyumcular Çarşısı'nda yaptırdığı 12 adet kuyumcu dükkânı ile muhtelif sayıda dükkânını şart etmiştir³⁵⁵. Değişik kaynaklarda cami ve medrese ile beraber bir sıbyan mektebinden³⁵⁶ bahsedilse de vakfiyede sıbyan mektebi yoktur³⁵⁷.

Dükkânlar, büyük ölçekte arazi, değirmenler ve tüm bunların gelirleri cami ve medreseleri yaşatmak, onları hayatta tutmak için kendisi tarafından vakfedilmiştir. İleride detaylarını vereceğimiz vakfın, akarları bakımından oldukça zengin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

³⁵¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.1, s. 279. Ayrıca başının kesilerek öldürüldüğü ve İstanbul'da teşhir edildiği de söylenmektedir. (Bkz.Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s. 128.); Ali Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz. Mustafa İngenç, a.g.m., s. 44.

³⁵² Ali Paşa Vakfı ile ilgili VGMA'de 3 ayrı kayıt bulunmaktadır. Bu üç kayıttan birincisi tam metin Osmanlıca (VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.) ikincisi hamdele salvele bölümleri hariç Osmanlıca (Defter No: 593, Sayfa No: 261, Sıra No: 205.), üçüncüsü de hamdele ve salvele bölümleri hariç transkript şeklindedir. (Defter No:2005, Safta No:414, Sıra No: 267). Bu üç kayıt da Ali Paşa'nın incelemekte olduğumuz vakfına aittir.

³⁵³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri.*, s. 128.

³⁵⁴ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri.*, s. 128. Ayrıca Bkz. Hamza Güner, a.g.e., s.44., Kalyon, a.g.e, s. 135.

³⁵⁵ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁵⁶ Güner, a.g.e., s. 40 ve Kalyon, a.g.e., s. 135.

³⁵⁷ Karşılaştırmız, VGMA, Defter No: 593, Sayfa No: 261, Sıra No: 205., Kalyon, a.g.e., s. 135., Güner, a.g.e., s.40., Cevdet Dadaş - Atilla Batur - İsmail Yücedağ; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/3*, s.137.

Ali Paşa, vakıf uygulamasını, belirtilen tarihte kendi hususi konağında yaptırmış ve mühürdarı Mehmet Salih Efendi'ye vekâlet vererek tanzim ettirmiştir³⁵⁸. Hayır eserleri ve akarları şunlardır:

2.16.1. Hayır Eserleri

Cami³⁵⁹: Eskiden Şhreküstü Mahallesi olarak geçen yerde Ali Paşa bir camii şerif inşa ettirmiştir. Bugün Ali Paşa'nın adıyla "Ali Paşa Mahallesi" olarak anılan mahalledeki bu camii, günümüzde işlevini sürdürmektedir. Ali Paşa bu camii şerifi günde beş vakit namaz ile birlikte, bayram ve Cuma namazları kılınmak üzere vakfetmiştir³⁶⁰.

Medreseler: Ali Paşa şehre aynı zamanda 2 adet medrese kazandırmıştır. Bu medreselerden biri yaptırdığı caminin hemen bitişiğindeki Şhreküstü Mahallesi'nde yer almakta olup 12 hücrelidir. Diğeri ise Arasta Çarşısı'nda ve 8 hücrelidir³⁶¹.

Kuyumcu Dükkânları: Kuyumcular başında yaptırdığı 12 adet dükkândır. Ali Paşa, Germiyanzade Elhac Mustafa Ağa'nın mülkiyetinde bulunan arsayı satın almış, ayrıca mevcut bir kazancı ve bir kalaycı dükkânını yıkmış ve ortasına da bir yol açarak küçük bir çarşı meydana getirmiştir. Dükkânlar birbirine bitişik olup tamamı kuyumcular için tahsis edilmiştir.

Konak: Ali Paşa, oturduğu ve saray tabir edilen mülk konağı da vakfettiği gayrimenkullerine eklemiştir. Konak Servi Mahallesi'ndedir.

Su: Ali Paşa Arasta Çarşısı'nda bina eylediği medresenin şadırvanı için 10 dirhem tatlı su³⁶² ile kendi konağı içerisine yaptırdığı çeşmeden bölerek cami şadırvanı için su tahsis etmiştir³⁶³.

2.16.2. Vakfın Akarları

Vakıf eserlerinin yaşaması hiç şüphesiz akarlarının güçlü olmasına bağlıdır. Hem vakıf binaların zamana karşı durabilmesi için gereken tamiratların yapılabilmesi, hem de vakıflarda görev alan kişilerin maaşlarını temin etmek için

³⁵⁸ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁵⁹ XVIII. asır öncesi cuma namazının her camide kılınması mümkün değildi. Bunun için sultanın izni gerekmekteydi. Bu da siyasi iktidarın tasdikinden ibaretti. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *a.g.e.*, s.233.

³⁶⁰ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁶¹ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁶² Belgede geçen "10 dirhemlik su", 10 dirhem para karşılığındaki su miktarıdır.

³⁶³ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

gereken para akarlar yoluyla elde edilmektedir. Söz konusu iâşe olduğunda da gereken malzemelerin temininde ihtiyaç duyulan para akarlar sayesinde elde edilir.

Yukarıdakilere ilave olarak kiralari vakfedilen gayrimenkuller ise şunlardır:

Dükkânlar/İş Yeri: 1 kahvehane, 2 bıçakçı dükkânı, 1 mûytâb³⁶⁴ dükkânı, 2 adet berber dükkânı, 1 bakırcı dükkânı, 1 mağaza, üst başında 1 küçük dükkân ve kapuağzında 1 dükkân ve 1 simitçi dükkânını vakfetmiştir. Ayrıca bânisi olduğu 12 adet kuyumcu dükkânı da kiralari vakfettiği mülkleri arasındadır.

Ev/Oda: Ulupınar adlı mahalde Dizdar Mehmet Ağa ve zevcesi Hatice Hatun'dan satın aldığı debbağhane ve üstünde 4 bab oda ve 1 kahvehane ve yine bitişiğinde İvaz Bey oğlu Osman, Molla Halil, Çörekçi Hüseyin ve Saraç Şahin Osmanoğlu Elhac Ali zevcesi Rukiye Hatun'dan satın alıp debbağhaneye kattığı 4 bab ev, vakfettiği gayrimenkullerdendir.

Araziler ve Değirmenler: Ali Paşa tasarruf ettiği arazileri de üzerindeki değirmenlerle birlikte önce arazi mukataalarının ödenmesi koşuluyla vakfetmiştir. Gümüş nahiyesi, Porsuk suyu civarı ve Saraycık adlı mahallerde bulunan bu arazi ve değirmenlerin gelirleri de vakfin akarları arasında sayılmaktadır³⁶⁵.

Ali Paşa akar olarak toplamda 21 adet dükkân, 2 kahvehane, 1 adet debbağhane, 1 adet mağaza, 4 oda, 4 ev vakfetmiştir. Bunlara ek olarak 3 ayrı yerde arazi ve toplamda 5 ocak değirmen de vakfin gelir kaynakları arasındadır³⁶⁶.

Tablo 7. Ali Paşa Vakfının Gelir Kaynakları³⁶⁷

VAKFIN GELİR KAYNAKLARI	
MAHAL	MEVKUF
Kuyumcular Başı	12 adet kuyumcu dükkânı
“	9 adet dükkân
“	1 adet kahvehâne

³⁶⁴ Mûytâb: Mutaf, kıl dokuyan, kıldan eşya yapan. Bkz. Devellioğlu, “Mûy-tâb”, a.g.e., s.697.

³⁶⁵ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁶⁶ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁶⁷ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

“	1 adet mağaza	Dükkân/İşyeri
Ulupınar	1 adet debbağhâne	
Ulupınar	1 kahvehane	
Ulupınar	4 oda	Ev / Oda
Ulupınar	4 adet ev	
Gümüş Nahiyesi / Kavacık Köyü - Dere adlı mahalde	Arsa (120 akçe mukataalı) ve üzerinde 1 adet değirmen	Arazi ve Değirmenler
Etrafşehir nahiyesine tabi Saraycık adlı mahalde, Porsuk Suyu bitişiğinde	20 dönüm Arsası (Pirler nam-ı diğer Karatuğu Zaviyesi zaviyedarı olanlara 240 akçe mukataalı) ve üzerinde 4 adet değirmen	
Etrafşehir nahiyesine tabi Saraycık adlı mahalde, Porsuk Suyu bitişiğinde	(Nureddin Zaviyesi zaviyedarı olanlara 240 akçe mukataalı) 20 dönüm Çayır	

2.16.3. Vakfın Giderleri

Yukarıda bahsedilen bütün dükkânlar, debbağhane, değirmenler ve çayır icare-i vahide³⁶⁸ ile vakfiye şartı gereği müteveli eliyle kiraya verilip hâsıl olan bütün gelirinden adı geçen çayır ve değirmenlerin arsalarının mukataası vakıf tarafından ödendikten sonra fazla kalan gelirden neler yapılacağı aşağıda tablolştırılarak verilmiştir. Araziler hem gelirler, hem de mukataalarından dolayı giderler arasında verilmektedir³⁶⁹.

Aşağıda verilecek olan tablo vakfın senelik ve günlük giderlerinden oluşmaktadır. Tablonun sonunda verilecek olan giderlerin yekününden yola çıkarak vakfın elde ettiği minimum yıllık gelir hesap edilmeye çalışılacaktır³⁷⁰.

³⁶⁸ İcare-i Vahide: Tek icar, muayyen ve kısa bir müddet için yapılan kiralama şekli. (Bkz.Öztürk, a.g.e, s. 482.

³⁶⁹ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁷⁰ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

Vakfiye şartlarına göre görevliler, onlara tahsis edilecek olan ücretler ve diğer masraflar şöyledir:

Tablo 8. Ali Paşa Vakfı'nın Giderleri³⁷¹.

	VAKFEDİLEN CİHET	VAKFEDİLEN MİKTAR
ARAZİ VERGİLERİ	Gümüş nahiyesine tabi Kavacık Köyü'nde Dere adlı mahalde üzerinde 1 adet değirmen bulunan arsannın mukataası için	<u>Senelik</u> 120 akçe
	Etrafşehir nahiyesine tabi Saraycık adlı mahalde Porsuk Suyu bitişiğinde üzerinde 4 ocak değirmen bulunan arsannın mukataası için	<u>Senelik</u> 240 akçe
	Etrafşehir nahiyesine tabi Saraycık adlı mahalde, Porsuk Suyu bitişiğinde, Nureddin Zaviyesi zaviyedarı olanlara mukaatalı 20 dönüm Çayır	<u>Senelik</u> 240 akçe
	İmamı evvel tayin eylediği kişiye	Günlük 12 akçe
	Müezzin-i sâni ³⁷² (kanımızca imam-ı sâni olmalıdır) tayin eylediği kişiye	Günlük 9 akçe
	Hatip tayin eylediği kişiye	Günlük 13 akçe
	Müezzin-i evvel tayin eylediği kişiye	Günlük 12 akçe
	Müezzin-i sani tayin eylediği kişiye	Günlük 9 akçe
	Kayyım-ı evvele	Günlük 12 akçe
	Kayyım-ı saniye	Günlük 10 akçe
	Devirhân-ı evvele	Günlük 6 akçe
	Devirhân-ı sâniye	Günlük 6 akçe

³⁷¹ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁷² Burada müezzin-i sâni diye belirtilen cihet "imam-ı sâni" olmalıdır. Vakfiye, Transkripsiyon metninden de Osmanlıca metninden de kontrol edilmiştir. Her ikisinde de "müezzin-i sâni" yazıldığı görülmüştür. Ancak vakfiyenin ilerleyen satırlarında tekrar müezzin-i sâni diye belirtilmiş bir cihet bulunduğundan, bu kısımda "imam-ı sâni" yazması gerekmektedir. Bunun vakfiyeyi kaleme alan kâtibin yapmış olduğu bir hata olduğu kanısındayız.

İHTİSAS HİZMETLERİ	Muarrifhân	Günlük 3 akçe
	Vaize (tefsir ve hadis ilimlerinde bilgili, etkili ve anlaşılır konuşan bir vaiz Cuma ve Pazartesi günleri ile mübarek gecelerde Cenab-ı Hakk'ın emirlerini hatırlatmak, nasihat ve ikaz etmekle görevli olmak üzere)	Günlük 10 akçe
	Bahsi geçen iki medresede iki kişi müderris olub talebe-i uluma her fenden ders vermesi şartı ile	Günlük 40 ar akçe (40 x 2=80 akçe)
	Cami bitişiğindeki 12 hücreli medresede sakin olan talebelere	9 ar akçe (9x12=108)
	Arasta çarşısında 8 hücreli medresede sakin olan talebelere	9 ar akçe (9x8=72)
YARDIMCI HİZMETLER	Ferraşa	Günlük 6 akçe
	Cami ve medresede görev alan bevvaba	Günlük 3 akçe
BELEDİ HİZMETLER (AYDINLATMA VE SU TEMİNİ HİZMETLERİ)	80 kıyye zeytinyağı satın alınarak cami ve minarede yakılması için	Miktar belirtilmemiş
	25 vukiyye ³⁷³ olmak üzere 50 kuruş iki adet büyük mum alınıp mihraba konulması için	Akçe değerinden gider belirtilmediğinden hesaba dâhil edilmedi
	Caminin şadırvan suyu ile çarşı medresesine cereyan eden suların su tamiri için görevlendirilen suolcu olan kişiye	Günlük 14 akçe
	Tevliyet görevi için Vakıf gelirinden masraflar dışında kalan fazla mütevellî elinde tutulacak, gerekli olan tamir ve termimata harcanacak	10 akçe

³⁷³ Vukiyye: Dört yüz dirhemlik, vezn, okka. Bkz. Şemseddî Sâmi, "Vukiyye", a.g.e., s.1155.

YÖNETİM	Her sene vakfın muhasebesi için muhasebe harcı, kalemiye ve muhızırye için	7 akçe
	Bir kişi câbi olup icârâtı tahsil için	Günlük 5 akçe
	Bir kişi kâtiplik görevi için	Günlük 5 akçe
HAREMEYN	Vakıf şartlarına uymak zorlaşır ise vakıf mutlaka Medine-i Münevvere fakirlerine şart koşulacak	
	TOPLAM	Günlük 412 Akçe (Yıllık 148.320 akçe etmekte olup buraya zeytinyağı/mum ve tamirat giderleri dahil edilmemiştir.) Yıllık mukataa gideri (600 akçe) de bu meblağa eklendiğinde senelik yekün: <u>148.920 akçe etmektedir.</u>

2.16.4. Vakfın Yönetimi

Vakıfların yönetiminde göreve gelecek kişide bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bunlar mütevellinin akıl ve baliğ olması, âdil ve güvenilir biri olması, vakıf işlerini görebilecek iktidara sahip olması (kifâyet), Müslüman olması³⁷⁴ gibi özelliklerdir. Dolayısıyla Ali Paşa'nın kendisinden sonra vakfın tevliyetini devralacak kişilerde de aynı özelliklerin bulunması gerekir. Buna göre; vâkıf, kendisinden sonra müteveli olacaklar için ise aşağıdaki sıralamada müteveli ataması yapılmasını şart etmiştir.

³⁷⁴ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV Yay., İstanbul, 1996, s.314-319.

Tablo 9. Ali Paşa Vakfı'nın Tevliyeti³⁷⁵

	MÜTEVELLİ
Vâkif Hayatta İken	Paşanın Kendisi
Vâkif Vefat Ettikten Sonra	Kardeşi Yusuf Bey
Kardeşi Vefat Ettikten Sonra	Kardeşinin Soyundan Gelenler
Kardeşinin Soyu Tükenirse	Akrabaları ve Onların Büyük ve Reşit Olan Evlatları
Akrabalarının Soyu Tükenirse	Uteka ve Atika'dan yani Azad Edilmiş Köle ve Hizmetçilerinin Büyük ve Reşit Olan Evlatları
Soylar Tamamen Tükenirse	Haremeyn-i Şerifeyn Mütevellileri

Paşanın kardeşi ve akrabalarının soyları tükendikten sonra hizmetçilerine tevliyet görevini bırakması dikkat çekicidir. Bu Ali Paşa'nın hizmetçilerine duyduğu güveni göstermektedir. Soyler tamamen tükendiğinde ise vakfın idaresini Haremeyn-i Şerifeyn mütevellilerine bırakmıştır.

Vakfiyede, vakfın idaresi için mütevellinin dışında câbi, muhasebeci ve kâtip de atamıştır³⁷⁶.

Vakfın Diğer Şartları

Adı geçen sarayda (kendi mülk konağında) baba bir kardeşi olan Yusuf Bey oturacaktır ve vakfın azaltılması, çoğaltılması, değiştirilmesi paşanın elinde olacaktır.

2.16.5. Vakfiyenin Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'ndeki benzerleri gibi Kütahya'da da -kale, cami ve pazar yerinden oluşan- şehir sistemi, genel olarak iktidar, dîni meşruiyet ve iktisadî

³⁷⁵ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁷⁶ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

düzenden oluşan üç temel yapının bir araya gelmesiyle oluşmaktadır³⁷⁷. Bu yönüyle bakıldığında şehir sistemi vakıf sistemine paralel olarak gelişmektedir. Ali Paşa'nın bahsi geçen dönemde bir eyalet valisi olması, vakfının değerlendirilmesini önemli kılan bir husustur. Zira şehir yaşamını organize eden vakıfların en önemlilerinden olan paşa vakıfları, devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumu yansıtan kapsamlı bilgiler sunar.

XVIII. yüzyıldan itibaren vakıf kurumlarının çözülmeye başlamış olduğu görülür³⁷⁸. Yaşanan yolsuzluklar, devletin gerileme sürecinde olması gibi problemlerle karşı karşıya kalan vakıf sistemi bu çözülme sürecinde özellikle incelenmesi gereken bir dönemdir. Kuruluş tarihi XVIII. yüzyılın sonuna denk gelen Ali Paşa vakfı, içeriği ile bu döneme ışık tutmaktadır.

Vakıfları genel olarak şehirselsel fonksiyonlar bakımından üç kısma ayırmak mümkündür.

- a.) Vakıflar ve iktisâdî hizmetler
- b.) Vakıflar ve sosyal-kültürel hizmetler
- c.) Vakıflar ve idarî-siyasî hizmetler³⁷⁹

Bu başlıklar çerçevesinde Ali Paşa Vakfı'nı değerlendirmeye çalışacağız.

İktisâdî Açından

Paşanın kurmuş olduğu bu cami ve medrese vakfı, dönemin sosyal ve dinî yapısı hakkında olduğu kadar ekonomik vaziyeti hakkında da detaylar vermektedir. Her şeyden evvel medreseler günümüze ulaşmamış olsa da, cami mimarisi ve yapılaş şekli ile XVIII. asır sonlarına ışık tutmaktadır. Şehirdeki daha eski devre ait olan Ulu Cami (Yıldırım Bayezid Vakfı Camii) ve Karagöz Ahmet Paşa Camii'ne bakıldığında, Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu caminin daha mütevazı durduğu gözden kaçmamaktadır. Adı geçen diğer camiler kesme taştan bina edilmiş iken, Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu cami ise kârgir ve ahşap çatılıdır³⁸⁰. Bugüne

³⁷⁷ Ahmet Köç, "Kitâbiyat: Bir Osmanlı Şehri Şam", Yazar: Richard Van Leeuwen (2012), Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yay.), V.D. Sayı 39, s. 173.

³⁷⁸ Yediyıldız, a.g.e., s. 193.

³⁷⁹ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, 2008, s.162.

³⁸⁰ Altun, a.g.m.,s..266.

ulaşmamasından hareketle medreselerin ahşaptan yapılmış olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim cami ve medresenin yangın geçirmiş olduğu ve sadece caminin temeli kalmak suretiyle yeniden ele alınarak ihya edildiği bilinmektedir³⁸¹.

Bu bilgiler ışığında, devletin gerileme sürecini yaşadığı dönemde inşa edilen yapıların, daha evvel bina edilmiş olan yapıların heybetinden ve sağlamlığından uzaklaştığını düşünmek mümkündür. Bu bizde maddiyatın böylesi bir mimariye güç yetiremediği, dolayısıyla binaların yapımında daha maliyetli olan kesme taşın tercih edilemediği fikrini uyandırmaktadır.

Ancak vakıf eserlerin bina edildiği malzemedен çok belki de sahip oldukları akarlar böyle bir süreçte daha fazla önem arz etmektedir. Akar var ve sürekli gelir getirir vaziyette ise, vakıf binalar ve dolayısıyla şehirdeki sosyal ve dînî hayat da var oluyor demektir.

Ali Paşa'nın inşa ettirdiği camiye, medreseleri, dükkânları her şeyden evvel bu şehre yapılmış olan ciddi katkılar olarak değerlendirmek gerekir. Belli bir ekonomik sermaye gerektiren bu yapıların haricinde, onları yaşatacak olan akarât ve bu akarâtтан görevlilere tahsis edilen, tamire ayrılan ücretler vakfın gerçek ekonomik değerini bizlere sunmaktadır.

Ali Paşa bu vakfiyesi ile;

- 1.) **Dini amaçlı** 10 ayrı vazife (2 imam, 2 müezzin, 2 kayyım, 2 devirhân, hatip, vaiz)
- 2.) **Eğitim amaçlı** 3 ayrı vazife (2 müderris, 20 talebe, muarrihân için)
- 3.) **Beledî hizmetler amaçlı** 2 ayrı hizmete (su ihtiyacının karşılanması / su yolcu (tamirci) ve aydınlatma)
- 4.) **Vakfa özel istihdam alanı olarak** 4 ayrı vazifeye (Câbi, kâtip, muhasebe, ve yönetim) yönelik ihtiyaçları karşılamış ve istihdam alanı yaratmıştır.
- 5.) **Yardımcı hizmetlerden** 2 ayrı vazifeli tayin etmiştir. Bunlar cami için ferraş ve medrese için bev vaptır.

³⁸¹ Altun, a.g.m., s.267. ve Güner, a.g.e., s. 40-44, Kalyon, a.g.e., s.135.

İstihdam edilen kişi sayısı toplamda 21'dir. Kaç talebe için yevmiye verildiği ise vakfiyede rakamsal olarak belirtilmemiştir. Ancak biz yukarıdaki sayıyı her hücrede en az bir talebenin sâkin olduğu varsayarak hesapladık. Hücre başına 1 öğrenciden toplamda 20 öğrenci Ali Paşa'nın bu vakfı ile hem yükseköğrenim tahsilinde bulunma, hem de bu tahsilden dolayı burs alma imkânına kavuşmuştur. Burs alan bu 20 öğrenci ve istihdam edilen diğer 21 görevli sayısı toplamında 41 kişinin vakfın mürtezikasını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Talebelere hücre başına günlük 9'ar akçeden toplamda günlük 180 akçe yevmiye verilmektedir.

Yukarıda tablolar halinde verilen meblağlardan, günlük 412 akçe olan gider senelik 148.320 etmektedir. Senede $120+240+240=600$ akçelik mukataa giderlerini de günlük toplam giderin üzerine eklediğimizde Ali Paşa vakfının yılda en az 148.320 akçelik gelir getirdiği ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen işletmelerin kârı bu miktârın da üzerinde olmalıdır ki, paşa, gelirlerin artanının mütevellî elinde kalmasını ve tamir işlerine harcama yapılmasını istemiştir.

Tüm bu masraflardan yola çıkarak elde edilen meblağ bize vakfın minimum harcama düzeyini göstermektedir.

Sosyal –Kültürel Açıdan

Ali Paşa'nın Kütahya'da görevde bulunduğu esnada yaptırmış olduğu bu hayır eserlerinden anlaşıldığı gibi, paşa şehre ilk olarak cami ve medreselerle imza atmak istemiş ve hayırdaki önceliği dinî ve eğitim hayatına vermiştir. Daha sonra şehirlerin ilk ihtiyaçları arasında yer alan su ihtiyacını da ihmal etmemiş, kendi mülkiyetinde kullandığı suların bir kısmını hayır eseri olarak inşa ettiği taşınmazlarda kullanılmak üzere vakfetmiştir. Yine şehrin ekonomik hayatındaki yerini alan 12 adet kuyumcu dükkânı küçük bir çarşı sayılabilir³⁸².

Hiç şüphe yok ki Ali Paşa, inşa ettirdiği 1 cami, 2 adet medrese, 1 çarşı ile o dönemde şehrin ekonomik hayatına olduğu kadar sosyal- kültürel yaşamına da önemli katkılar sağlamıştır. Din ve eğitim alanına tahsis ettiği yapılar ile Özellikle camide görevlendirilen vaizde istenilen özellikler Kütahya'daki dinî hayata önemli

³⁸² VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

katkı sağlamış olmalıdır. O'nun tefsir ve hadis ilminde bilgili, nasihat ve irşadı tesirli, hoş sözlü ve kürsüye layık bir zat olması³⁸³ şartları dikkat çekicidir.

Medreselere gelindiğinde ise Ali Paşa müderrislerde de bazı özelliklerin bulunmasını ve bu şartlarla eğitim vermelerini istemiştir. Usûl ve kaidelerden tedris ve talim edecek olan müderrislerin çeşitli fen ilimlerinde tahsil verecek büyük âlimlerden olmasını, olgun, fazilet sahibi olup, Allah korkusu olan kişilerin müderris olmasını özellikle belirtmiştir³⁸⁴.

Paşanın bazı arazileri, Pirlar Zaviyesi ile Seyyid Nureddin Zaviyesi'nde zaviyedâr olanlara mukataalıdır³⁸⁵. Görüldüğü gibi bu tarihte mezkûr iki zaviye faaldir ve şehrin dînî hayatında yer almaktadır.

Halkın din, eğitim gibi hizmetleri almalarının yanı sıra su ve aydınlatma ihtiyaçlarından mahrum bırakılmaması önemlidir. Özellikle de Ali Paşa'nın kendi mülkiyetinde kullandığı sulardan ayırıp cami ve medreselere bu sudan vakfetmiş olması³⁸⁶ zaruri bir ihtiyacın yine vakıflar aracılığı ile karşılanmasına örnek teşkil etmektedir.

İnsanların sosyal yaşamda en çok bir araya geldikleri yerlerden biri de çarşılar ve pazarlardır. Ali Paşa hayır eserlerine akar tahsis ederken yaptırdığı kuyumcu dükkânları ile şehrin ticarî hayatına da katkı sağlamıştır. Bu dükkânların, hâlen Kuyumcular Çarşısı olarak bilinen ve hizmet vermeye devam eden dükkânlar arasında olduğunu tahmin etsek de, KVBM'nden kesin bir yer tespiti yapmak mümkün olmadı.

İdarî/Siyasî Açıdan

Birçok vakfın yöneticisi devlete vergi verme mecburiyetinden, devlet memurlarının müdahalelerinden bağımsızdılar ve padişahlar dahi, vakfın şartlarını, statüsünü, memurlarını değiştirme, haklarını azaltma noktasında kendilerini yetkili görmemektedirler³⁸⁷. Durum böyle iken dahi, vakıf sistemi, devleti her yönüyle besleyen bir oluşumdur. Eğitim, sağlık, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım gibi hizmetlerin vakıflar tarafından bu kadar özerk bir sistemle idare edilmesi ve devletin

³⁸³ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁸⁴ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁸⁵ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁸⁶ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.

³⁸⁷ Bayartan, a.g.m., s. 169-170.

bizzat denetiminden uzak halde işlerin yürütülmesi, ilginç olduğu kadar takdire şayandır. Ancak devletin koruyucu güç olarak sistemin devamı ve geliştirilmesinde rol oynadığını belirtmek gerekir.

Ali Paşa da, XVIII. asır sonunda bu vizyonun ortağı ve vakıf ruhunun bir temsilcisi olarak Kütahya’da günümüzde tamamen ya da kısmen devlet eliyle idare edilen din, eğitim, beledî hizmetler ve istihdam gibi hususlardaki şahsi teşebbüsleriyle devletin üzerindeki yükü azaltmış, onun idarî ve siyasî gücüne katkı sağlamıştır.

Ali Paşa bu vakfiyesi ile şehre nadide bir cami ve iki adet yükseköğrenim kurumu kazandırmıştır. Ayrıca 12 adet kuyumcu dükkânı yaptırmak suretiyle kurduğu çarşı, su vakıfları ve aydınlatma hizmetleri ile de beledî anlamda şehir yaşamına katkı sağlamıştır. XVIII. asrın sonu ve XIX. asrın başlarındaki Kütahya’nın eğitim, dinî ve sosyal hayatına yön veren bu vakıf yapılarla ismini şehirde ölümsüzleştiren Ali Paşa, ciddi bir ekonomik değer addeden mal varlığını da sadaka-i câriye cihetine sarf etmiş, aynı zamanda işveren olarak da diğer tüm vâkıflar gibi tarihteki yerini almıştır.

Cami halen restore halinde olup, şehirdeki varlığını devam ettirmiş olsa da medreselerden eser kalmamıştır. Fakat en azından cami bitişiğinde var olduğu belirtilen 12 hücreli medresenin bugün yeniden inşa ve ihyasına muvaffak olunur ise, Ali Paşa’nın geçmişte ilmî hayata sunmaya çalıştığı hizmet bu vesile ile hatırlanmış olur kanaatindeyiz. Cami bahçesinin böyle bir inşa için uygun vaziyette bulunduğu düşüncesindeyiz.

Ali Paşa Camii bugün yine Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce restore edilmektedir.

Yaptırıp vakfettiği kuyumcu dükkânlarını ve yerini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Şehirde bugün Kuyumcular Çarşısı hâlâ aktif bir şekilde işlevini sürdürmektedir. Ancak vakfiyede “Kuyumcular Başı” denilen mahalde yer alan 12 adet dükkân bugün Kütahya Bölge Müdürlüğü’nde tescilli olan taşınmazlar arasında kayıtlı değildir. Kuyumcular Çarşısı’nda Vakıflar Bölge Müdürlüğü’ne kayıtlı olan dükkânların bir kısmı Karaağazade Mehmet Efendi Vakfı ile Silahtar Mehmet Paşa Vakfı’na aittir. Vakfedilen kuyumcu dükkânlarının akıbeti, daha

detaylı bir çalışma ile aydınlatılarak bu dükkânların, Kütahya için yapılacak olan kentsel dönüşüm, restorasyon, tarihi mekânlara yeniden hayat verme gibi projelerde yerini *Ali Paşa Vakıf Dükkânları* adıyla alması sağlanabilir.

Vakfın görevli ücretlerinde benzerlerine nazaran bir azlık tespit edilememişse de medreselerin günümüze ulaşamaması, caminin daha mütevazı tarzdaki mimarîsi devletin gerileme sürecinde olduğuna dair bir göstergedir. Ancak yine de Ali Paşa, kurduğu bu vakıfla XVIII. yüzyıl sonu XIX. asır başlarındaki Kütahya şehrinin karakterine yön veren, sosyal ve ekonomik hayatı şekillendiren eserler kazandırmıştır.

2.17. DÜKKÂNCIKLAR MAHALLESİ MESCİDİ

Mescid bugünkü tarifıyla Börekçiler Mahallesi Dükkâncık Sokak'tadır. Sultanbağı ve Hisaraltı Mescidi diye de adlandırılan Dükkâncıklar Mahallesi mescidinin bânisi bilinmemektedir³⁸⁸. 40-50 kişilik olan mescid yakın geçmişe kadar sadece Ramazan aylarında faaliyetini sürdürmüş olup³⁸⁹, VGM tarafından yapılan restorasyonu 2015 yılında tamamlanmıştır³⁹⁰.

1571 tarihli evkaf defterinde adına "*Dükkâncıklar Mahallesi Mescidi*" mescidi olarak kayıtlıdır³⁹¹. Nitekim XVIII. asırda da aynı adla zebtedilmiştir³⁹².

Mescidin 1571 senesine ait vakıf geliri 8169 akçedir³⁹³.

Bu mescidin 1179/1765 tarihinde ise imamı olan İsmail çocuğu olmaksızın vefat edince yerine erbabı istihkaktan Ömer Halife isimli kişi yine günlük 1 akçe ile tayin edilmiştir³⁹⁴. Yani mescid XVIII. asırda faal ve ibadet edilir haldedir.

Mescidin günümüze ulaşması vakıf akarının yeterli düzeyde seyrettiğini göstermektedir.

³⁸⁸ Güner bu mescidi *Hisaraltı Mescidi* başlığı ile vermiştir. Bkz. Güner, a.g.e., s. 70.

³⁸⁹ Güner, a.g.e., s.70.

³⁹⁰ Restore edilmiş hali için Bkz. Ek.18.

³⁹¹ TKGM, KKA, TD. nu. 560, vr. 30a.

³⁹² BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 51, Belge No: 162.

³⁹³ TKGMA, nu. 560, vr. 30a.

³⁹⁴ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, s. 51, Belge No: 162.

2.18. EFENDİZADE MESCİDİ

Mescidin XVIII. asırda var olduğu 1177 Recep / 1764 Ocak ayı ortalarında imam tayini ile alakalı bir davada ortaya çıkmaktadır³⁹⁵. Buna göre mescid, Börekçiler Mahallesi'nde bulunmakta olup, Efendizâde tarafından inşa edilmiştir. Günlük 1 akçe ile Mevlana Mehmed Halife isimli bir zâtmescidin imamıdır ve bu kişinin hizmetinde bir kusuru yok iken, dışarıdan Halil isminde bir kişi kendi üzerine berat ettirerek Mehmed Halife'yi vazifesinden uzaklaştırmıştır. Mesele önce kadıya ardından da sultana intikal etmiş, neticede sultan, Halil'in def' olunub Mehmed Halife'nin görevine iadesini ferman etmiştir. Devamında da başka kimselerin müdahale etmesinin de engellenmesi istenmiştir³⁹⁶.

2.19. HASAN AĞA MESCİDİ

Halen var olmayan ancak, XVIII. asırda var olan eserlerin biri de Hasan Ağa Mescidi'dir. Lala Hüseyin Paşa Mahallesi'nde bulunan mescidin imamı Seyyid Hasan 1178/1764 senesinde vefat etmiş, oğlu Seyyid Mehmet bu görevi istememiş, yerine Osman Halife tayin edilmiştir³⁹⁷.

Vefat eden imamın oğlunun vazifeyi istememesinin nedeni, üzerinde durulmaya değer bir konudur. İlk akla gelen vazifeyi yürütemeyeceği ihtimalidir. Diğerleri ise yevmiyesinin düşük olmasıdır. Kanaatimize göre imamın oğlu bu vazifeyi yürütemeyeceği düşüncesi ile istememiş olabilir. Görev bedeli kaç akçe olduğu belirtilmemiştir³⁹⁸.

2.20. HACI ABDURRAHMAN MESCİDİ

1178/1764 senesinde Şhreküstü Mahallesi'nde var olan mescidi hayır sahibi olan Hacı Abdurrahman Ağa minber eklemek suretiyle camiye çevirmiştir. Buna ilaveten camiye kendini hatip olarak tayin ettirmiştir. Şhreküstü Mahallesi'ne yakın yerde bir cami olmamasından dolayı özellikle Cuma namazları için uzak yerlerdeki camilere gitmek zorunda kalan halkın özellikle kış aylarında zahmet çektiğine binaen mahallede var olan mescidin camiye çevrilmesi durumunu görmekteyiz³⁹⁹.

³⁹⁵ BOA, MŞS. 3 Numaralı KŞS, vr.82b, Belge No: 52.

³⁹⁶ BOA, MŞS. 3 Numaralı KŞS, vr.82b, Belge No: 52.

³⁹⁷ BOA, MŞS. 3 Numaralı KŞS, vr. 65b, Belge No: 110.

³⁹⁸ BOA, MŞS. 3 Numaralı KŞS, vr. 65b, Belge No: 110.

³⁹⁹ BOA, MŞS. 3 Numaralı KŞS, vr. 62 a-b, Belge No: 120.

Hacı Abdurrahman Ağa'nın yine aynı tarihte camiye çevirdiği mescid için hatip olarak atanması ayrıca olmuştur⁴⁰⁰. Ancak hatibin görevi karşılığı ne kadar alacağı belirtilmemiştir.

Hacı Abdurrahman Ağa mescidi ile ilgili burada elde ettiğimiz bilgiler, bu dönemde mescidlerin hangi ihtiyaçlardan dolayı camiye çevrildiğine dair nedenleri de bizlere sunmaktadır. Halkın yoğun yaşadığı yerde bir cami bulunmaması, özellikle kış mevsiminde uzak yerlere namaz için gitme ihtiyacı mescidlerin camiye çevrilmesi için yeterli sebeplerdendir. Ancak her şeyden evvel önceleri mescid olarak yapılan ibadethanelerin sonradan camiye çevrilmesi, yerleşimin tekke ve zaviyeler etrafında olduğu gibi mescidler etrafında da devam etmesi ve bu mahallerde giderek artan iskân, mescidlerin de mahallelerin oluşmasında etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim literatürde adı bilinen hemen her mahalle aynı zamanda bir mescitle de anılmaktadır.

1218/1803 senesinde Osman Paşa'nın kurduğu vakıf ile Şehreküstü Mahallesi'ndeki bir mescidin aydınlatmasını sağladığını yazmıştı⁴⁰¹. Hacı Abdurrahman Ağa'nın camiye çevirdiği mescidin bu mescit olup olmadığı noktasında kesin bir kaniye varamamakla beraber, daha ileri tarihli olan Osman Paşa vakfında mescid Hacı Abdurrahman Mescidi/Camii olarak anılmadığı için her ikisinin farklı mescidler olabileceği hatırdan tutulmalıdır.

2.21. SİLAHDAR MEHMED PAŞA'NIN KÜTAHYA MAHKEMESİ İÇİN YAPTIĞI VAKFI

Silahtar Mehmed Paşa, Şaban 1175/Mart 1762 tarihinde, Kütahya Mahkemesi'ne kendi malıyla 711 vukiyye yük satın alıp vakfetmiş ve vakfin mütevellisi olarak Elhac Ali Ağa'yı görevlendirmiştir⁴⁰².

Mahkemede seccade-nişin olan efendileri de aynı zamanda mahfil-i kâzâda⁴⁰³ temizlik yapması maksadıyla görevlendirmiştir⁴⁰⁴. Paşanın şartları arasında dışarıya asla yük çıkarılmaması ve mütevellinin de onlara nezaret etmesi yer almaktadır⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 62b, Belge No: 119.

⁴⁰¹ Bkz. Osman Paşa Vakfı.

⁴⁰² BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No:177.

⁴⁰³ Mahkemenin görüldüğü hususi yer.

⁴⁰⁴ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No:177.

⁴⁰⁵ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No:177.

Bu olay da Silahdar Mehmed Paşa'nın kethüdâsı Hasan Bey'in çukadarı⁴⁰⁶ Elhac Mehmed'in mübaşiriyle mahkemeye kaydolunmuştur⁴⁰⁷.

Burada Silahdar Mehmet Paşa'nın Kütahya Mahkemesi için satın aldığı ve iyi korunmasını istediği "yük"⁴⁰⁸ ile mahkemeye ne yaptırmak istediğini bilememekteyiz. Belgeden, mahkemede seccade-nişin olan efendilerin bulunması ve bu kişilerin paşanın isteği ile mahkemenin görüldüğü hususi yeri temizlemek üzere görevlendirilmesi ilginçtir. Bu durumda mahkeme bünyesine bir mescid yapımının söz konusu olabilir.

3. TEKKE VE ZAVİYE VAKIFLARI

Tekkeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka sunulduğu yerler olup, bunlar, zaviye, hankâh ve dergâh gibi isimlerle de anılmaktaydılar⁴⁰⁹.

Kütahya'da kurulmuş ve XVIII. yüzyılda varlığını sürdüren tekke ve zaviyelerin, bu yüzyıldaki durumuna bakarken, şehirdeki faaliyetlerini yüzyıllar boyu sürdüren tarikatların doğuşu ve gelişimi hakkında kısaca bir ön bilgi vermek yerinde olacaktır. Böylelikle vakfını incelemeye aldığımız tekke ya da zaviyenin hangi tarikata mensup olduğu bilgisi, şehrin vakıf tarihine katkı sağlamasının yanında, hem dinî hayatın hem eğitim hayatının gelişim ve şekillenmesini göstermesi açısından faydalı olacaktır. Aşağıda XVIII. yüzyılda faal olan ve tekke/zaviye ve onlara dair vakıf kayıtları ele alınacaktır.

3.1. AHİ VAKIFLARI

XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan dinî-ictimaî teşkilat olan Ahîlik, Arapça'da "*kardeşim*" manasına gelmektedir. Temelde Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslamî anlayışa doğrudan bağlı olan ahiliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan "*uhuvvet*"i hatırlatmasından dolayı

⁴⁰⁶ Diğer bir ifadesi ile Çuhadar: Hizmet eden görevli manasındadır.

⁴⁰⁷ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No:177.

⁴⁰⁸ Yazılışlarının çok benzer olmasından, burada geçen kelimenin "yün" olma ihtimali de vardır. Lakin vakfedilen malzemenin hangi amaca tahsis edildiği belgede geçmediğinden, kesin bir kanıya varmamız mümkün olmamıştır.

⁴⁰⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yay., İstanbul, 2003, s. 177.

da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur ki, bu teşkilatın Anadolu'da kurulmasında “fütüvvet” teşkilatının büyük tesiri vardır⁴¹⁰.

Anadolu'da ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasirüddin Mahmud (ö.1261), sonraları Ahi Evran ismiyle anılmıştır. Özellikle I. Alaeddin Keykubat'ın büyük destek ve yardımıyla, bir taraftan İslami tasavvufi düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh - mürid ilişkilerini, diğer taraftan iş yerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadî hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahi Evran'ın büyük rolü olmuştur⁴¹¹. Aynı zamanda dericilik zanaatıyla meşgul olan Ahi Evran başta Kayseri olmak üzere diğerşehirleri de gezerek buradaki esnafı teşkilatlandırmış, debbağlık (dericilik) mesleğinin pîri sayılarak kazandığı itibar bütün Anadolu, Rumeli, Bosna ve hatta bütün Kırım'a kadar yayılmıştır⁴¹².

Anadolu'da XIII. yüzyıldan, XV. yüzyılın sonlarına kadar Türk zanaat ve ticaret hayatına yön veren ahiler, özellikle kurdukları zâviye, mescid, medrese gibi dinî, hayrî ve sosyal tesisler ile toplumun ekseriyetini etkileri altına alabilmişlerdir.

Ulaşım ve ticaret yolları üzerinde açılan, ıssız mekânlarda kurulan, derbend bekleme amacıyla inşa edilen, bir mahalli mamur kılmak veya bir yöreye dinî-tasavvufî fikir yaymak için açılan zaviyeler bulunduğu gibi, aynı zamanda bir esnaf örgütü olarak şehir ve kasaba merkezlerinde, ticaret yollarının kesiştiği önemli kavşak noktalarında ticari amaçlı tekke-zaviyeler de bulunmakta idi⁴¹³.

Ahiler, Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Kütahya ve civarında da aktif olarak var olmuşlar ve buldukları yerlerde daha çok ibadete yönelik olan

⁴¹⁰ Ziya Kazıcı, “Ahilik” maddesi, *DİA*, C. 1,1988, s.540-542. Detaylı bilgi için Bkz. Mefail Hızlı, “Ahiliğin Anadolu'daki Gelişim Süreci”, *Ahilik*, Kırklareli Üniversitesi Yayınları 1, İstanbul, 2011, s.17-40, Mikail Bayram, “Selçuklular Zamanında Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler”, *Uluslar Arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Bildiriler*, 18-20 Ekim 2004, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2005, s. 117-129.; Necmettin Özerkmen, “Ahiliğin Tarihsel – Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları – Sosyolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44, 2 (2004) s. 57-78.; Abdullah Kaya, “Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahilerin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581. , Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, “Ahilik ve Sosyo-Kültürel Hayata Katkıları”, *Türkiyat*, S.15, sayfa: 355-376.; Metin Hülagu, “Ahilik Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri”, *Türk Kültürü*, XXXII, 378, Ankara 1994, 605–613.

⁴¹¹ Kazıcı, a.g.m., s.540.

⁴¹² Hülagu, a.g.m., 605–613.

⁴¹³ Cevdet Yakupoğlu, “Germiyanoğulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3Spring 2009*, s. 2276.

tekke/zaviye gibi yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapıları da daimi surette faaliyet halinde bulundurmak amacıyla akar tahsis etmişlerdir.

Ahiler günümüzde bilinen şekliyle yalnızca esnaf olarak değil, ondan önce asker, sanatkâr, çiftçi, tüccar gibi meslekleri de yapmışlardır. Bundan dolayı ahilerin kurdukları zaviyeler hiçbir desteğe ihtiyaç duymadan gelene gidene (ayende ve revende) yardım etmiştir⁴¹⁴. Burada Neşet Çağatay'ın yapmış olduğu “*Anadolu ahilerinde, fütüvvetnamelere göre bu kuruma katılanların çoğu sanatkar olduklarından, yani dünya işleri ile uğraştıklarından, mutasavvıfların ribatlarına benzer biçimde vakıflı zaviyeler mevcut değildir. Ahiler başkanlarının yaptırdığı özel konutlarında akşamları toplanıyorlar, toplantı yerlerinde yemek ve ziyafet giderleri ahi birliğine dâhil kişilerin bir dereceden öteki dereceye yükselmeleri ve sanatta kalfalık ustalık icazetleri almaları dışında kendi aralarında toplanan paralardan karşılanıyordu*”⁴¹⁵.” şeklindeki yorumun tersi bir oluşumu gördüğümüzü belirtmemiz gerekir. Ahi zaviyeleri vakıflıdır ve defterlerde de vakıf olarak yer almışlardır.

Bu döneme ait Kütahya'daki tekke ve zaviyelere dair bilgiler Osmanlı döneminde tutulan mufassal vakıf tahrir defterleri ile buraları ziyaret eden seyyahların yazdıklarında bulunmaktadır. XVI. Asrın başlarına ait 262 numaralı Maliyeden Müdevver Defter, yüzyılın ilk çeyreğine ait 369 numaralı tahrir defteri, 438 numaralı muhasebe defteri ve yüzyılın ikinci yarısına ait 560 numaralı evkaf defteri bu konuda orijinal bilgiler ihtiva etmektedir. İbni Cübeyr, İbni Battuda ve Evliya Çelebi gibi seyyahlar da genel manada tekkelere dair bilgiler vermektedirler. Bunlara göre de tekkelerin ziraate elverişli geniş araziler üzerinde kurulduğu, zengin vakıflarla desteklendiği, sofa, odalar, mescid, hamam, değirmen abdesthane, bağ, bahçe, ahır gibi birimlerinin bulunduğu bilinmektedir⁴¹⁶.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleri ve batıya doğru başlayan akınlarla birlikte Kütahya'nın da diğer Anadolu şehirleri gibi kolonizasyon faaliyetlerine bir zemin teşkil ettiği aşikârdır. Şehirde ve civarında kurulmuş olan Ahi vakıflarına bakıldığında, sayının –aşağıda görülebileceği gibi- azımsanmayacak derecede olması bize, şehrin konum itibari ile mühim bir noktada bulunduğunu ve Bizans döneminde

⁴¹⁴ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Anadolu’da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.32, s.266.

⁴¹⁵ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.25.

⁴¹⁶ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA*, TDV Yay.,C. 40, 2011, s. 368-369.

Kütahya'nın piskoposluk merkezi olmasından dolayı da buraya yapılan akınlarla şehrin Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasına özel ihtimam gösterildiğini düşündürmektedir.

Kütahya'daki ahi vakıflarının kuruluş yıllarına bakacak olursak ilk olarak haliyle Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ahi vakıflarının Anadolu'da Selçuklular döneminde ortaya çıkmaya başladığını, Germiyan Beyliği'nde de köklerini salarak bir dini-içtimai ve aynı zamanda meslekî bir yapılanma olarak yerini aldığını söyleyebiliriz. Germiyan Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne dâhil olması ile birlikte de bu vakıflar varlığını korumaya devam etmişlerdir.

Ancak, Kütahya havalisinde beylikler devrinde ve Osmanlı egemenliğinin ilk aşarında ahilerin tasarrufunda olan vakıf veya mülk araziler bulunduğu gibi, bunlardan bazılarının zamanla başka şahısların eline geçtiği anlaşılrsa da, bu çeşit arazilerin isimleri tımar ve vakıf kayıtlarında geçmeye devam etmiştir⁴¹⁷.

XVIII. asırda varlığını koruyan ahi vakıflarına değinmeden önce; Kütahya merkezde yer alan ahi zaviyelerinin⁴¹⁸ adlarını zikretmek yerinde olacaktır: Ahi Erbasan Zaviyesi⁴¹⁹, Ahi Güveği Tekkesi⁴²⁰, Ahi İzzeddin Zaviyesi⁴²¹. XVIII. asırda faal olduğunu tespit ettiklerimiz: Ahi Arslan Zaviyesi, Ahi Evren (Evrans) Zaviyesi, Ahi Mustafa Zaviyesi'dir.

Tezimizin bu bölümünde ahi vakıflarından sadece, faaliyetini XVIII. asırda devam ettirenleri konu alacağız.

⁴¹⁷ Yakupoğlu, a.g.m., s. 2271.

⁴¹⁸ Kütahya il merkezi ve çevresindeki ahiler ve zaviyeleri hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Cevdet Yakupoğlu, a.g.m., s. 2264-2285.

⁴¹⁹ Kütahya merkezinde eski adıyla aynı isimli mahallededir. Zaviye, Germiyanogulları zamanında XIV. yüzyıl sonlarında Ahi- Erbasan tarafından inşaa ettirilmiş olup, burası Ahi Erbasan evladına vakfedilmiştir. Vakıf gelirleri; Gediz kaza merkezinde senevi 60 akçe hasılı bulunan bir bab değirmen kirası, Kütahya merkezinde 130 akçe hasıla sahip 5 Kıt'a dükkan kirası ile 30 akçe hasılı olan 1 kıt'a debbağhane kirası, yine Kütahya merkezinde zaviyenin hemen yakınında bulunan ve senevi 100 akçe hasıla sahip olan bir kıt'a bahçe ile 120 akçe hasılı bulunan 1 kıt'a arazi kirasından mürekkeptir. (Yekûn Hasıl:440) Bkz.Yakupoğlu, a.g.m., s. 2278. XVI. asır kayıtları için Bkz. Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.264. Ayrıca Bkz. Güner, a.g.e., s.76., Kalyon, a.g.e. s.279,

⁴²⁰ Kütahya merkezindedir. 400 akçe hasılı olan 1 kıt'a bahçe, bu zaviyenin vakfidir.Yakupoğlu, a.g.m., s. 2278.

⁴²¹ Kütahya merkezinde yedi haneden mürekkep Ahi İzzeddin Mahaltesinde bulunmaktadır. Şehir merkezi kenarında olup senevi 100 akçe hasılı olan 1 kıt'a bahçe, 60 akçe hasıla sahip 1 bâb değirmen ile 100 akçe hasılı olan 1 kıt'a zeminin kiralari bu zaviyenin vakıflarındandı (Yekûn: 260 akçe). Ahi İzzeddin'in Germiyan Beyi Yakup Çelebi devrinde yaşadığı tahmin edilmekte olup, bu zatın türbesi Kütahya'da kendi adıyla anılan mahallede İshak Fakih Camii yakınında bulunmaktadır. Bkz. Yakupoğlu, a.g.m., s. 2279.

3.1.1. Ahi Arslan Zaviyesi

Arslan Sultan tekkesi olarak da anıldığı bilinen tekke⁴²², Kütahya'da Sultanbağı Mahallesinde Ahi Arslan sokağında bulunmaktaydı⁴²³. Ahi Arslan adıyla anılan türbe ve cami de aynı mekândadır. Zaviye ve caminin, XIX. yüzyıla kadar hizmet verdiği bilinmektedir⁴²⁴.

1571 tarihindeki vakfının geliri 110 akçedir⁴²⁵.

Ahi Arslan zaviyesinin XVIII. yüzyıldaki serencâmında göze çarpan ilk husus, son derece karmaşık görünen olaylara ve müdahalelere maruz kalmış olmasına rağmen yine de varlığını devam ettirebilmesidir.

1207/1792'de Derviş Mehmet adlı birinin arzı ile vakfın harap durumda olduğunu mutasarrıfının belli olmadığı görülmektedir. Derviş Mehmet bu durumun düzelmesi için zaviyeye kendisinin tevcih edilmesini talep etmekte, zaviyenin mutasarrıfı Ali Halife'nin ve evladı vakıftan kimsenin bulunup bulunmadığını sormaktadır. Yapılan tahkikatta 1185/1771 senesinde Ahi Arslan Zaviyesi mutasarrıflığının Mehmet isimli bir zattan oğlu Mehmet Ali'ye geçtiği tespit edilmiştir⁴²⁶. Tahkikat devam etmiş, 1209/1794 senesinde ise; 1191/1777 yılında zaviye mutasarrıflığı ile ilgili olarak vakfa bir müdahale zuhur ettiği tespit edilmiş ve bu tarihte Ali Halife'nin vakfın mutasarrıfı olarak bulunduğu ortaya çıkmıştır ki, Ali Halife, Fatma Hatun isimli bir kişinin kendisine gadrettiğinden şikâyetçi olmaktadır. Fatma Hatun'un kendi üzerine berat alarak zaviye mutasarrıflığını elde ettiği ancak bu görevin tekrar Ali Halife'ye verildiği görülmektedir⁴²⁷.

Yine 1209/1794 senesinde vakfın ilginç bir olaya şahit olduğunu görmekteyiz. Vakfın zaviyedarı olan Mehmet Ali'nin sunduğu arzuhale göre, Altıntaş'ın Akviran köyünde bulunan Ahiler Zaviyesi mutasarrıfı Ahmet, Ahi Arslan Zaviyesi'nin, Ahiler Zaviyesi'ne mülhak olduğunu iddia etmektedir. Ancak Defter-i Hâkâni'den ve berat kayıtlarından her ikisinin de başka başka vakıf olduğu ortaya çıkarılarak yapılan müdahalenin men edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca problemin

⁴²² Güner, a.g.e., s.95., Kalyon, a.g.e., s.278.

⁴²³ Yakupoğlu, a.g.m., s.2277., Güner, a.g.e., 95. Kalyon, a.g.e., s.278.

⁴²⁴ Yakupoğlu, a.g.m., s.2277.

⁴²⁵ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 27b-28a.

⁴²⁶ BOA, C. Ev. 30009, Belgeye şurada da yer verilmiştir. Bkz.Dadaş, Cevdet, Atilla Batur, İsmail Yücedağ; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/2*, s.1-14.

⁴²⁷ BOA, C. Ev. 30009, Dadaş, a.g.e.,s. 4-5.

çözümü için her iki vakfın geçmişine gidilmiş, 1185/1771 senesi Recebinde Ahi Arslan Zaviyesi'nin zaviyedarı Mehmet oğlu Mehmet Ali'nin atandığı ve 1203/1788 senesinde de yeni berat aldığıın tespiti yapılmıştır. Aynı durum Ahiler Zaviyesi için de geçerli olmuştur. Yine 1203/1788 senesinde Ahiler zaviyesinin günlük bir akçe ile zaviyedarı olan Ahmet oğlu Mehmet evladı olmaksızın vefat edince yerine Süleyman oğlu Ahmet atanmıştır ve her iki zaviyenin kaydı ayrı ayrı kaydedilmiştir⁴²⁸.

3.1.2. Ahi Evren (Evrans) Zaviyesi

Anadolu'da Ahilerin piri kabul edilen Ahi Evren'in kabri ve zaviyesi hakikatte Kırşehir'dedir. Ancak bu Ahi reisi adına başka vilayetlerde de tekke-zaviye tesis edilmiş ve hatta türbeler inşa edilmiştir. Ahi Evren'e ait olduğu farz edilen türbe, Kütahya'nın aynı isimli mahallede bulunmaktadır⁴²⁹.

Bugün bir türbe olarak varlığını sürdüren Ahi Evren Tekkesi, Ahi Evren mahallesinde ve cennet çeşme sokağındadır. Tekkenin adının Ahi Evren'in Kütahya'yı ziyaretine hürmeten veya Ahi Evren Babanın halifelerinden tekkeyi kurmasından verilmiş olmalıdır⁴³⁰.

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan bu zaviyenin Kanuni devrine ait evkaf defterinde⁴³¹ ve 1571 tarihli defterde 110'ar akçe olarak kayıtlıdır⁴³².

XVIII. asra gelindiğinde Ahi Evran tekkesin faaliyetini sürdürdüğü görülmektedir. XVI. asırdaki değişime paralel olarak burası Ahiler tarafından değil Mevleviler tarafından idare edilmekteydi. 1173/1759 tarihinde tekkenin şeyhi Şeyh Ahmed idi. Akar olarak ise Akkilise köyündeki iki değirmenin birinin 1/3, diğerinin 1/7'si vakfedilmiştir. Bu dönemde zaviyedar olarak vazife yapan Şeyh Ahmed'in Mevlevi olduğu bilinmektedir. Şeyh Ahmed'e vazifesi mukabili değirmenden senede 5 kile 3 şinik buğday verilmektedir. Şeyh Ahmed muhtemelen vakfın da mütevelliliğini yürütmektedir. Zaviyenin bu yıl tamirinin yapıldığını da anladığımız belgede vakıf değirmenlerin dolaylı tahsis mi doğrudan tahsis mi olduğu anlaşılammıştır. Değirmenlerin sahibi 1/3 ve 1/7'lik hisseleri direkt olarak vakfın

⁴²⁸ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları* adlı eserde bu zaviyenin adı yanlışlıkla "Acılar Zaviyesi" olarak okunmuştur. Bkz. Dadaş, a.g.e., C. 2, s.7.

⁴²⁹ Yakupoğlu, a.g.m., s. 2278.

⁴³⁰ Güner, a.g.e., s. 94.

⁴³¹ TKGM, KKA, TD. 560, vr.23a. (Defterde Hacı Evren olarak yazmaktadır.)

⁴³² Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.265.

zaviyedarına da tahsis etmiş olabilir, ya da önce çocuklarına onlar vefat ettikten sonra zaviyedara tahsisini şart koşmuş olabilir⁴³³.

3.1.3. Ahi Mustafa Zaviyesi

XVIII. yüzyıldaki varlığı çalıştığımız belgelerde açıkça görülen Ahi Mustafa Zaviyesi bugün yoktur. Ancak bulunduğu yer, Kütahya şehir merkezinde –kayıtlarda yer aldığı şekliyle- aynı adlı mahallededir. Bugün burası Börekçiler Mahallesi olarak geçmektedir. Yerinde Ulu Cami İş Merkezi bulunmaktadır. Zaviyenin kurucusu olan Ahi Mustafa'nın kabrinin de burada, yani Dönerler Camisi'nin karşısında olduğu bilinmektedir⁴³⁴.

Kütahya'da yedi ahi kardeşin bulunduğu bilinmektedir. Bunlar, türbelerinin de olduğu bilinen Ahi Evren, Ahi İzzettin, Ahi Arslan, Ahi Erbasan, Ahi Mehmet, Paşam Sultan (Seyyid Nureddin) ve Ahi Mustafa'dır. Ahi Mustafa'nın kim olduğuna dair maalesef detaylı ve geniş bilgilere ulaşamamaktayız. Sefine-i Mevleviyan'da Ahi Mustafa'nın ismi Ahi Erbasan ile birlikte anılmakta ve onların kabirlerinin dahi sanki kendileri hayattaymış gibi tasarrufta bulunduğu bahsedilmektedir⁴³⁵. Kabirlerin zaviyenin bulunduğu yerde olduğu ancak yıllar önce Ahi Erbasan mezarlığına taşındığı bilinmektedir⁴³⁶.

Nereden ve hangi kabristandan alındığı bilinmeyen, müze deposunda görülen 195 numaralı kitabeden (*Essait El-şehit Melek binti Ahi Mehmet 796/1393*)⁴³⁷ yola çıkıp Ahi Mehmet ile Ahi Mustafa'nın gerçekten kardeş olduğunu varsayar isek, zaviyenin kuruluşunun bu kitabenin tarihine yakın zamanlara denk geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durumda Ahi Mustafa Zaviyesi, 1390'lı yıllarda ya da daha geniş bir tarih aralığını kapsaması için XIV. asrın sonlarında kurulmuştur demek mümkün görünmektedir. Zaviyenin kuruluşuna dair fikir yürüttüğümüz bu tarih, aynı zamanda Germiyan Beyliği'nin Kütahya'daki hâkimiyetini inşaa ettiği zaman diliminin içerisinde de yer almaktadır.

⁴³³ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 19, Belge No: 53.

⁴³⁴ Kalyon, a.g.e.,s.280.

⁴³⁵ Sakıb Mustafa Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan*, Vehbiye Matbaası, Kahire, 1283, s.76.

⁴³⁶ Kalyon, a.g.e., s. 280.

⁴³⁷ Güner bu kitabeyi müzede gördüğünü yazmış ve mezar taşı kitabesini nakletmiştir. (Bkz. Hamza Güner, a.g.e., s. 96) Ancak bugün Kütahya Müze Müdürlüğü'nde 195 numaralı mezar taşı kitabesinde başka bir kişiye ait mezar taşı kayıtlı olup bahsedilen mezar taşına Müze Müdürlüğü'nde bulunan mevcut kayıtlardan ulaşılamadı.

Kesin olarak 636/1239'da Baba İshak isyanı sırasında Malatya civarında bulunan Germiyanlılar, 675/1277'de meydana gelen Cimri Olayı sırasında da Kütahya civarında bulunmuşlardır⁴³⁸. Bu tarihte batı ucunda kesin olarak görülen ve Anadolu Selçuklularının hizmetinde hareket eden Germiyanlılara bu hizmetlerine karşılık Kütahya ve civarının ikta olarak verilmiş olabileceği⁴³⁹ ve bu beyliğin ilk olarak bu tarihte Kütahya'da bulunduğu düşünülmektedir. Ancak beyliğin bağımsızlığını ilan ettiği tarih 699/1300⁴⁴⁰ olarak kabul edildiğine göre 1390'lı senelerde varlığını tespit ettiğimiz Ahi Mustafa Zaviyesi'nin Germiyanogulları dönemine ait bir eser olduğu kesinlik kazanır. Keza Kütahya'da mevcut olan 714/1314 tarihli Vacidiye Medresesi ve bu medresenin kitabesinde medresenin bânisi olan Mübarüziddin Umur bin Savcı için kullanılan *Melikü'l-umera* unvanı bu dönemde Germiyan Beyliği'nin beylerbeylik durumunda olduğunun göstergesi olarak addedilmiştir⁴⁴¹. Bu tarihte I. Yakub Bey'in hükümdar olarak Kütahya'da bulunduğu ve beyliğin en kuvvetli zamanlarını yaşadığı bilinmektedir⁴⁴².

Nitekim elimizde bulunan Kütahya'nın en eski mufassal evkaf defterinde Ahi Mustafa vakfı için "*kadimden vakf olagelmış*"⁴⁴³ tabirinin kullanılması, bu zaviyenin Osmanlı Devleti döneminden önce var olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, zaviyenin bulunduğu mahal zamanla defterlerde "*Ahi Mustafa Mahallesi*" adıyla anılmaktadır. Evliya Çelebi de ziyareti esnasında bu mahalleyi göstermiştir⁴⁴⁴. Bu mahallenin 926/1520'de 57 hane, 5 mücerred; 940/1534'te 28 hane 10 mücerred, 2 pîr, 1 berat sahibi, 1 yaya başı; 978/1571'de 101 hane, 16 mücerred kaydı bulunmaktadır⁴⁴⁵. Adının XVI. asırdan itibaren tapu tahrir ve evkaf defterlerinde görüldüğüne dair bilgiyi Kütahya mahalleleri üzerine yapılmış bir çalışmadan da net olarak görebilmek mümkündür⁴⁴⁶.

Evliya Çelebi mahalleler arasında bahsetse de, saydığı tekkeler arasında buraya zaviye adıyla yer vermemiş, Ahi Mustafa mescidleri ikidir diyerek mescid

⁴³⁸ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanogulları Tarihi 1300-1429*, s.8.

⁴³⁹ Varlık, *a.g.e.*, s.24.

⁴⁴⁰ Varlık, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁴¹ Varlık, *a.g.e.*, s.33.

⁴⁴² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.72-73.

⁴⁴³ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) No: 262, s.3/2.

⁴⁴⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.19.

⁴⁴⁵ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.196.

⁴⁴⁶ Mehmet Bayartan, "Osmanlıdan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", *İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Coğrafya Böl. Coğrafya Dergisi*, S. 18, s.57-70, İstanbul, 2009.

olarak zikretmiştir⁴⁴⁷. Buraki iki ibaresinden zaviye ve mescidi iki ayrı yapı olarak düşünmek mümkündür.

Ahi Mustafa Zaviyesi'nin kadim vakıf olduğu ve yeni yerleriyle, çayırlarıyla, dükkânlarıyla, bağçesiyle Germiyanlı Şah Çelebi ve Gazi Hüdavendigâr zamanından beri "*eba en ceddin*" yine ahi olan kardeşlerin mutasarrıf en eski defterde yazmaktadır. Ancak, kaydın bulunduğu sayfanın sol kenarı yırtılmış olduğundan bazı detaylara vâkıf olamamaktayız. Burada Ahi Mustafa Zaviyesi'nin akarı olan vakıflara değinilmektedir⁴⁴⁸.

Ahi Mustafa Mahallesi'nin daha önce de vermiş olduğumuz hane nüfusuna bakıldığında zaviyenin, Kütahya'nın en büyük ve en hareketli semtlerinden birinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hattı zatında Ahi Mustafa Zaviyesi ile ilgili 1530 tarihli defterde yer alan "*âyende ve revendeye sadaka olunur*" kaydı ile⁴⁴⁹ bu zaviyenin Kütahya merkezinden gelip geçenlerin konakladığı büyük zaviyelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Zaviyenin XVI. yüzyıl ilk çeyreği vakıf gelirleri de yöredeki diğer tesislere göre zengin kabul edilebilir. Kütahya kaza merkezi yakınında 2 kıt'a bağ (Hasıl: 1050); 3 kıt'a bahçe (Hasıl: 320); 3 adet çayır (Hasıl: 190). Kütahya kaza merkezinde bir kervansaray (Hasıl 550), Akçasu Adlı Değirmen (Hasıl:120), 27 adet dükkân (Hasıl 1876), Kütahya civarında mezra (Hasıl:760) Yekûn: 4866 akçe⁴⁵⁰.

1530 tarihine vakfın mutasarrıflığının Abdurrahman adlı kimseden alınarak Mevlana Ebubekir'e verildiği ve bunun yeni deftere kaydedildiği belirtilmektedir. Yine zaviyenin akarâtı hakkında da malumat verilmiştir⁴⁵¹. Aynı bilgi 560 numaralı defterde de tekrar edilmiş ve bu defterde zaviyenin yıllık geliri 5128 akçe olarak tespit edilmiştir. Ahi Mustafa Zaviyesi'nin muhtelif yerlerde ağırlıklı olarak bahçe ve dükkân gelirlerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca Sultanbağı Mahallesi'nde Osman Çavuş bahçesi adıyla bir bahçe hakkında da toplamda 190 akçe olan bir meblağ ayrıca belirtilmiştir⁴⁵².

⁴⁴⁷ Evliya Çelebi *Seyehatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.22.

⁴⁴⁸ BOA, MAD 262 s. 3/2

⁴⁴⁹ BOA, MVAD 438, s.105.

⁴⁵⁰ BOA, MVAD 438, s.105. ve Yakupoğlu, *a.g.m.*, s. 2279-2280.

⁴⁵¹ DFE, TD. 369, s. 27.

⁴⁵² TKGM, KKA, TD. 560, vr. 19b-20a.

Zaviyenin XVIII. yüzyıldaki faaliyetlerini araştırmamız esnasında elde ettiğimiz belgeleri çeşitli başlıklar altında değerlendirerek sunmaya gayret edeceğiz.

3.1.3.1. Ahi Mustafa Vakfı'nın XVIII. Asırdaki Tarikat Faaliyetleri

Ahi Mustafa vakfının XVIII. asırdaki hareketliliğine baktığımızda, genel anlamda tartışmanın vakfın işleyişi ve ücretinden ziyade bu yüzyılda kimlerin bu zaviyede şeyhlik yaptığı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hemen belirtelim ki, bu yüzyılda zaviye Nakşibendî tarikatine bağlı faaliyet göstermiştir. Bu çalışma sayesinde Ahi Mustafa vakfı ile ilgili bir davanın da nasıl çözüme kavuşturulduğuna şahit oluyoruz.

XVIII. asrın son çeyreğin Kütahya mahkemesine yansıyan bir davadan şeyhliğin kimlere hangi şartlarla devrolunduğunu tespit etmek mümkündür. 1190/1776 senesinde zaviyenin eski şeyhlerinden birinin oğlu olan Ali Halife, Ahi Mustafa vakfı zaviyesinin şeyhliğine günlük dörder akçe ile mutasarrıf olduğunu söyleyerek bazı gazezkarlar tarafından kendisinin bundan mahrum bırakıldığını iddia etmiş, devamında atik beratları gereğince zaviye şeyhliğinin kendisinin tevcih edilmesini talep etmiştir. Halbuki şeyhlik 1174/1761 senesi Cemaziyel-ahirinin 14. günü anılan Ali Halife'den Hacı Mehmed Nakşibendî'ye geçmiştir. 1188 /1774 senesi Şevvali'nin 16. günü ise Hacı Mehmed Efendi'den Hacı Niyaz Efendi'ye geçmiştir⁴⁵³.

Bu şeyhlik silsilesinin de açıklandığı belgelerde padişah olayın şer an sıhhat ve hakikati için tarafların yüzleştirilmesini emretmiştir. Özetle Ali Halife, Hacı Niyaz Efendi'nin, kendisi hayatta olmasına rağmen kendi üzerine berat alarak hakkını gasp ettiğini iddia etmektedir⁴⁵⁴.

1174/1760 senesinde, Ali Halife'nin babasının mahlülünden vakfın şeyhliğine geçtiği (elinde atik beratının bulunduğu) ve 16 seneden beri kendisinin hayattta olduğu, Hacı Niyaz Efendi ile yüzleşmesi sağlanarak kesinlik kazanmış, bu durum padişaha arz olunmuştur⁴⁵⁵.

1190/1776 senesine gelindiğinde ise artık olayın çözüme kavuşturularak padişahın kararını Ali Halife tarafından kullandığını, bu hakkın, sahibi olarak ona geri

⁴⁵³ BOA, C. Ev. 22589. ve BOA, C. Ev. 26848.

⁴⁵⁴ BOA, C. Ev. 22589. ve BOA, C. Ev. 26848.

⁴⁵⁵ BOA, C. Ev. 24901.

verilmesine ferman edilmiştir⁴⁵⁶. Burada padişahın bizzat olayla ilgilenerek emir vermesi, vakıf malına gösterilen ihtimamın da bir göstergesidir⁴⁵⁷.

Yüzyıl boyunca şeyhliğin babadan oğula olacak şekilde intikal etmesi zaviyenin kesintiye uğramaksızın faal olduğunu göstermektedir. Aslında zaviyenin yaklaşık 50 yıllık şeyhlik silsilesine ulaşmamızı sağlayan sebep, vakfa hak sahipleri dışında birinin (Hacı Niyazi Efendi'nin) müdahale ederek şeyhlik cihetini kendi üzerine alması hususudur. Görüldüğü kadarıyla 1174/1760 senesinde vakfın şeyhliği ile ilgili durumlar karışmış, olay çözüme kavuşturulmaya çalışılırken XVIII. asrın ikinci yarısındaki tüm şeyhler zikredilmiştir. İlginç olan olayın bu karışıklığın gerçekleştiği tarihten 16 sene sonra 1190/1776'da çözüme kavuşturulmuş olmasıdır. Daha da ilginç olan Ali halife hayatta olmasına rağmen tekkenin 16 yıl boyunca Nakşibendî şeyhlerince idare ediliyor olmasıdır. Bu durum Bektaşî olarak bilinen ahilerin zaviyelerinin zamanla değişime uğradığının da bir göstergesidir.

Bu silsile hiç şüphesiz Nakşibendî tarikatının Kütahya'daki faaliyetleri araştırılırken XVIII. asırdaki tarihinde yer tutacaktır.

Sonuç olarak şeyhlerle ilgili tüm bilgileri tablolastırdığımızda;

Tablo 10. Ahi Mustafa Zaviyesi'nin XVIII. Asırdaki Şeyhleri

Yıl	Şeyhlik Kimden Kime Geçti
1155/1742	Ali Halife'ye ve aynı yıl İbrahim Halife'ye
1171/1757	İbrahim Halife'den oğlu Ali Halife'ye
1174/1760	Ali halifeden Hacı Mehmet Nakşibendî
1188/1774	Hacı Niyazi Efendi en - Nakşibendî
1190/1776	Yeniden Ali Halife

Şeyhe tahsis edilen yevmi 4 akçe, daha sonra (ekmek, yoğurt, pirinç ve et gibi masraflar da dâhil edilerek) 7 akçe olmuştur. Benzerleri ile kıyaslandığında bu miktar

⁴⁵⁶ BOA, C. Ev. 24301.

⁴⁵⁷ BOA, C. Ev. 24301.

fazladır. Ayrıca bu dönemdeki birçok tekke şeyhliği gibi Ahi Mustafa Zaviyesi şeyhliğinin de babadan oğula geçtiği görülmektedir.

3.1.3.2. Ahi Mustafa Vakfı'nın XVIII. Asırdaki İdari İşlemleri

XVIII. asırda vakıfla ilgili kayıtlar tevliyet ve şeyhlik görevi hususundaki bilgilerden ibaret olup, aşağıdaki gibidir.

1138/1725 tarihinde vakfın yönetimi 2 akçe günlük maaş ile Mehmet isimli bir kişidedir. Mehmet vefat edince yerine oğlu Ali Halife'ye berat verilmesi istenmiştir. Ancak hazine-i amire defterinde Salih, Fezullah, Üveys ve İsmail ismindeki kardeşlerin evlad-ı vakıf olarak vakfın mütevelliliğini yaptıkları görülmüş ve eğer Ali adlı kişi de evlad-ı vakıftan ise tevliyet hissesine dâhil olunması istenmiştir. Bu istek haliyle dönemin Kütahya Naibi Cafer Sadık Efendi'ye bildirilmiş, o da meseleyi meşihat makamına arz etmiştir⁴⁵⁸.

Keza 1165/1751 senesinde ise yöneticilik iştiraken günlük 2 akçe vazife ile Mustafa ve Ali'de bulunuyordu. Mustafa vefat edince yerine İbrahim ve Mehmed babalarının hissesine mutasarrıf olmuşlardır⁴⁵⁹. Burada geçen Mustafa ve Ali'nin kardeş olduğunu düşünüyoruz. Tevliyetin nisf yani yarım hissesinden birinin de yarıya bölündüğüne şahit olmaktayız. Bu durumda Mustafa'nın vefat etmesiyle oğulları İbrahim ve Mehmet kardeşler yarımşar akçe almışlardır⁴⁶⁰.

1171/1757 senesinde Kütahya'da Ahi Mustafa Zaviyesi evkafının mütevellisi olan İbrahim vefat edince yerine günlük 1 akçe ile oğlu Mustafa geçmiştir⁴⁶¹. Yukarıda Tevliyetin ikiye bölüştürülmek suretiyle günlük 2 akçe olduğu görülmektedir.

Burada verdiğimiz 1165/1751 senesine ait olan belgede Ahi Mustafa vakfının tevliyetinin günlük 2 akçe ile iştiraken Mustafa ve Ali' de olduğunu, ancak Mustafa vefat edince yerine oğlu İbrahim ve Mehmet'in geçtiğini görmüştük. 1171/1757 yılına gelindiğinde İbrahim'in vefatı ile şeyhlik görevini de yürüttüğü, şeyhliğin oğlu Ali halifeye geçtiği anlaşılmaktadır. 1171/1757 tarihli ikinci belgede ise tevliyeti İbrahim'in oğlu Mustafa almıştır. 1171/1757 tarihli belgelerden hareketle

⁴⁵⁸ BOA, C. Ev. 28210.

⁴⁵⁹ BOA, C. Ev. 10221.

⁴⁶⁰ BOA, C. Ev. 10221.

⁴⁶¹ BOA, C. Ev. 26818.

İbrahim'den sonra Şeyh olan Ali'nin İbrahim'in büyük oğlu, tevliyeti devralan alan Mustafa'nın da küçük oğlu olduğu düşünülebilir.

1214/1799 senesinde Mustafa bin Mehmed vefat edince, yine sulb esasına göre aynı maaşla yerine oğlu Ali Halife mütevellî atanmıştır⁴⁶².

Buraya kadarki tüm verilerden yola çıkarak, zaviyede şeyhlik yapan kişilerin zaman zaman vakfın mütevellîliğini de yürüttüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

Tablo 11. Ahi Mustafa Zaviyesi'nin XVIII. Asırdaki Şeyhlik ve Tevliyet görevlerinin Kronolojisi

YIL	ŞEYHLİK	TEVLİYET
1138 /1725	_____	Salih, Feyzullah, Üveys ve İsmail
1155/1742	Ali Halife ve Aynı yıl İbrahim Halife	_____
1165/1751	(Bu tarihte İbrahim Halife'nin Şeyhliği devam etmektedir.)	Mustafa ve Ali'den Mustafa vefat edince yerine Mustafanın oğlu İbrahim ve Mehmet (<i>Yani tevliyet 2 kişiden 3 kişiye geçiyor: Ali, İbrahim ve Mehmet</i>)
1171/1757	İbrahim'den oğlu Ali Halife'ye	İbrahim'den oğlu Mustafa'ya
1174/1760	Ali Halife'den Hacı Mehmet	_____

⁴⁶² BOA, C. Ev. 2487.

	en- Nakşibendî'ye	
1190/1776	Hacı Niyazi Efendi'den tekrar Ali Halife'ye verilmiştir.	_____
1214/1799	_____	Mustafa bin Mehmed'den oğlu Ali halifeye

3.1.3.3. Görev Ücretlerinin Değerlendirilmesi

Şeyhlik

Şeyhlik görevi 1174/1760 yılına kadar günlük 4 akçe olup, bu tarihten sonra günlük 3 akçeye indirilmiş ve ilave olarak da ekmek, yoğurt vs. gibi giderler için günlük toplam 4 akçe daha verilmiştir. Yani 1174/1760'tan sonra 3+4=7 akçe şeyh için ayrılmıştır. Bu ilavenin yapılabilmiş olması vakfın gelirlerinin bu duruma müsait olduğunu ispatlamaktadır.

Burada şeyhliğin 1174/1760'a kadarki yıllık gideri 1.440 akçe, 1174/1760' tan sonra ise 2.520 akçe yapmaktadır. Bu artışın yapılabilmiş olması vakfın gelirinin bu duruma müsait olduğunu bize ispatlar. Aynı zamanda yapılan ek zammın hangi masraflar için sarf olunacağı da belirtilmiştir.

Tevliyet

XVIII. asır boyunca vakfın tevliyet vazifesi karşılığı günlük 2 akçedir. Bu meblağ yıllık 720 akçe yapmaktadır. Bu görev tek kişi üzerinde de, 4 ve daha fazla kişi üzerinde de gözükmektedir. 1138/1725'ten sonra tevliyet görevinin iştiraken yürütüldüğü açıktır.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında zaviyeler zemine derinlemesine tutunmuş ve bu zaviyeler etrafında gelişen yerleşmelerle de yüzeyde genişleme sağlanmıştır.

Ahi Mustafa adının bir mahalle ismi olarak XVI. asırdan itibaren zikrediliyor olması bu zaviyenin etrafında iskânın zaviye kurulduktan sonra hızla geliştiğini bize göstermektedir. Bu nedenle de Ahi Mustafa'nın bu şehirde iskân ve irşad faaliyetlerini yürütmek için görevli önemli bir zât olduğu kanaatindeyiz.

Ahi Mustafa Zaviyesi'nin kuruluşundan itibaren itibar edilen, faaliyetine devam eden ve varlığını devam ettiren vakıflardan olduğu açıktır. Dolayısıyla zaviye etrafında gelişen yerleşim mahalle hükmüne kavuşarak varlığını XIX. asra kadar devam ettirebilmiştir.

XVIII. asrın özellikle ikinci yarısında bir Nakşibendî tekkesi olarak hizmet verdiğini kesin olarak gördüğümüz bu zaviyede görev alan şeyhlerin tespitini yapmak, şüphesiz Kütahya'nın tarihi geçmişindeki tarikat faaliyetleri araştırılırken inceleme sahasındaki yerini alacaktır.

Zaviyenin şeyhlik ciheti ve mütevellilik görevi ücretlerinin ne olduğunu ve bu meblağın yüzyıl boyunca azalmadığını görmek vakfın akarlarının da devam ettiğinin ve gelir getiren düzeyde olduğunun net bir göstergesidir. Bu yönüyle Ahi Mustafa Zaviyesi vakfının şehrin dînî hayatının yanında ekonomik hayatında da söz sahibi olduğunu belirtmeliyiz.

Özetle, Türklerin Kütahya'yı bir Türk ve İslam yurdu haline getirebilmesinde şehrin sağlam temel taşlarından biri olan Ahi Mustafa Zaviyesi, asırlar boyu vazifesini yerine getirmiştir.

3.2. HİDIRLIK ZAVİYESİ

Hıdırlık Mescidi olarak bilinen Hıdırlık Zaviyesi 641/1243 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Selçuklu ümerasından İmadüddin Hezar Dinarî tarafından yaptırılmıştır⁴⁶³. Selçuklu dönemine ait olan bu yapıyı Evliya Çelebi tekkeler arasında saymaktadır⁴⁶⁴. Nitekim aşağıda göreceğimiz gibi XVIII. asırda da adı *Hıdırlık Zaviyesi* olarak kayıtlarda yer almıştır⁴⁶⁵.

⁴⁶³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.23.; Güner, a.g.e., s.5, Kalyon, a.g.e., s. 12.

⁴⁶⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.23; Altun, a.g.m., s.222.

⁴⁶⁵ Varlık ise, "*XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri*", isimli makalesinde bu zaviyeden "Hıdırlık Mescidi" olarak bahsetmiş ancak, XVI. asra dair evkaf defterlerinde tespit edemediğini belirtmiştir. Bkz. Varlık, "*XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri*", s. 261.

Kütahya’da Hezar Dinarî’nin adının geçtiği dört ayrı yapı söz konusudur. Bunlardan biri burada tanıtılmaya çalıştığımız Hıdırlık tepesinde bulunan Hıdırlık Mescidi (Zaviyesi), diğeri mescidi ve kabrinin bulunduğu Saadettin Camii, diğeri bânisi olduğu Balıklı Camii, bir diğeri de bugün Mevlevihâne dergâhının batısında ve bitişiğinde bulunan, Mevlevî şeyhlerinin gömülü bulunduğu yapı olup, buranın zamanında Hezar Dinarî tarafından mescit olarak yaptırıldığı bilinmektedir.

Belgelerde geçen “*Kütahya’da vâki Vadi-i Sultanbağı’nda Hıdırlık Zaviyesi vakfının*”⁴⁶⁶ ibaresi bize, Hıdırlık tepesinde bulunan bu mescidin vaktiyle zaviye olduğunu ispatlamaktadır. Mescidin/zaviyenin bânisinin adıyla değil de tepenin adıyla anılması ile ilgili olarak bir menkıbenin etkili olduğu söylenebilir⁴⁶⁷.

Vakfın XVIII. asırdaki durumuna baktığımızda; 1207/1792 senesinde mevcut zaviyedar ve aynı zamanda vakıfların mütevellisi olan Mehmet Halife görevlerini kendi rızası ile Mehmet ve Ali adlı şahıslara devretmiştir⁴⁶⁸. Bu devirden vakfın şartnamesinde şeyhlik ve mütevelliliğin aynı şahıslar arasında toplandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Mehmet ve Ali’nin bir önceki zaviyedarın varisleri olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü 1213/1798 tarihli yeni bir devirde sonraki vazifelilerin öncekilerinin çocukları olduğu açıktır. Bu tarihte vakfın günlük 1 akçe ile zaviyenişini ve mütevellisi olan ve yukarıda da adı geçen Mehmet ve Ali halifelerin vefat ettiğini ve onların yerine mutasarrıflardan birinin kızı (Mehmet ve Ali’den hangisinin kızı olduğu belirtilmemiş) Ümmügülsüm ve damadı Şerif Yusuf’un tevliyet ve zaviyedarlığa mutasarrıf olmaları talep edilmiş ancak bu görevler sadece Şerif Yusuf’a verilmiştir⁴⁶⁹.

Burada meşihat ciheti görevinin bir kadına verilemediğine de şahit olmaktayız. Anlaşılan bu uygulama yeni mütevellinin kadın olması hasebiye şeyhülislamlığa intikal ettirilmiş, neticede zaviyedarlık Ümmügülsüm’ün eşi Şeyh

⁴⁶⁶ BOA, C. Ev. 7200., BOA, C. Ev. 5235.

⁴⁶⁷ Mahallî an’aneye göre Kütahya’nın fâtihi Hezar Dinarî, “...Hıdırlık Mevkii’ni o zaman Bizans’ın en sağlam kalelerinden olan Kütahya Kalesi’nin fethi sırasında kumanda merkezi olarak kullanmıştır. Zira kaleyi en güzel şekilde gören ve içindeki hareketleri en iyi biçimde takip edebilen nokta burasıdır. 5/6 Mayıs tarihlerinde gerçekleşen fetihle ilgili olan menkıbeye göre; “Hezar Dinarî birkaç defa hücum ettiği halde kale düşmemektedir. Bir gece rüyasında Hızır Aleyhisselam’ı görür ve kendisine bir harp taktiği verir. Bunu tatbik eden kumandan kaleyi fethetmiştir. Bu fethin gerçekleştiği tarih 5/6 Mayıs Hıdırellez gününe denk geldiği için Kütahya’da Hıdırellez günü aynı zamanda fetih şenliklerinin de kutlandığı bir gündür. Mescidin bu hatırayı canlı tutmak için yapıldığı bilinmekle beraber diğer bir kanaat de, şehre yapılacak olan cami ve mescidler için kible tespitinde yol göstermesi için yapıldığı şeklindedir”. Bkz. Kalyon, a.g.e., s. 12

⁴⁶⁸ BOA, C. Ev. 5235. ; Dadaş, a.g.e. C.2, s. 276.

⁴⁶⁹ BOA, C. Ev. 7200.

Yusuf'a verilmiştir. Bu dönemde kadınların mütevellî olduğu bilinmektedir. Ancak söz konusu zaviyedarlık olduğunda, kadın bu görevden ayrı tutulmuştur.

3.3. SEYYİD NURETTİN ZAVİYESİ-PAŞAM SULTAN TÜRBESİ

Bugün bu zaviye, Kütahya'da Ulu Cami'yle İshak Fakih Camii arasında, "Paşam Sultan" veya "Şeyh Nureddin" ismiyle tanınan, ziyarete açık bir türbe şeklindedir. Seyyid Nureddin Zaviyesi'nin bugünkü türbenin yanında olduğu⁴⁷⁰ ve kuzeybatı tarafında bir türbe daha bulunduğu bilinmektedir⁴⁷¹.

Türbede yer alan kitabe, Şeyh Nureddin'e ait olmayıp, türbede medfun olan torunlarından İbrahim Cemal'e aittir. Ancak kendisi de burada medfun olabilir.

Seyyid Nureddin'in kim olduğuna dair bilgiyi ise bize Kütahya'da Ulu Cami semtinde bulunan Kurşunlu (Kasım Paşa) Camii'nin (779/ 1377) kitabesi vermektedir. Buradaki kitabeye göre Şeyh Nureddin, Kurşunlu Camiinin banisi Şeyh Mehmed'in büyük babasıdır. Şeyh Mehmet ise Paşam Sultan türbesi kitabesinde geçen İbrahim Cemal'in dedesidir⁴⁷².

Kurşunlu Caminin kitabesindeki "*Sahibü'l-Fütüvve ve'l-Mürüvve*" ifadesinden Şeyh Mehmed'in ahilerin ileri gelenlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu halde Şeyh Mehmet'in dedesi olan Seyyid Nureddin'in de Ahilerden olduğu kuvvetli ihtimaldir⁴⁷³.

Zaviyenin aynı zamanda "*Paşam Sultan*" ismiyle anılmasının nedeni, 17 yaşında kolaredan ölecek burada medfun olan İbrahim Cemal'in babası olan Kemaleddin Paşa'dan dolayı olabilir⁴⁷⁴. XVI. yy. kayıtlarında bugün türbe olan bu yerin "*Seyyid Nureddin Zaviyesi*" adıyla hizmet verdiği görülmektedir.

Zaviyenin XVI. asırdaki durumuna baktığımızda; 1530 tarihindeki vakıf gelirleri 10.310 akçe⁴⁷⁵, Kanuni devrinde 11.784 akçe⁴⁷⁶, 1571 tarihli defterde ise

⁴⁷⁰ Altun, a.g.m., s.357.

⁴⁷¹ Uysal, a.g.e., s.255.

⁴⁷² Uzunçarşılı, hem Kurşunlu Camii hem de türbe kitabesini karşılaştırarak şecereyi şu şekilde çıkarmıştır: 1- Şeyh Nureddin, 2- Şeyh Alaeddin, 3- Elhac Şeyh Mehmed, 4- Elhac Kemal Paşa, 5- Hacı İbrahim Cemal. Bkz. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 86-87.

⁴⁷³ Bu ifadeden dolayı Şeyh Nureddin'in ahilerin ileri gelenlerinden olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 86-87; Yakupoğlu, a.g.m., s. 2275-2276, Güner, a.g.e., s.97, Kalyon, a.g.e., s. 44-47.

⁴⁷⁴ Altun, a.g.m., s.359. Kalyon'a göre ise bu görüşün yanında halk arasında söylenen bir menkıbe türbeye bu ismi vermiş olabilir. Menkıbe için Bkz. Kalyon, a.g.e., s.45-46.

⁴⁷⁵ Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.267.

14.502 akçedir⁴⁷⁷. Görüldüğü gibi zaviyenin XVI. asır boyunca gelirleri sürekli artmıştır. Gelirlerde azalma yaşanmaması vakfın XVIII. asra, hatta günümüze dek ulaşmasının başlıca nedenidir. Geçmişte tekke olduğunu gördüğümüz Seyyid Nureddin Zaviyesi, bugün türbe formunda bir ziyaretgâh olarak varlığını aynı mekânda devam ettirmektedir.

Hicrî 1181/1767 senesinde Seyyid Nureddin Zaviyesi evkafı mütevellisi olan Seyyid Ali evinin yanmış olması sebebiyle mütevellilik beratını kaybetmiş ve yenisinin verilmesini talep etmiştir. Bu senede tevliyet görevi günlük 4 akçedir. Ancak Seyyid Ali'nin evinin yandığının ispatı gerekmiş ve bu nedenle müteveli, büyükoğlu ile yüzleştirilmiştir. Doğru olduğu anlaşılınca da berat verilmesine karar verilmiştir⁴⁷⁸.

Burada geçen tevliyet görevi karşılığı olan ücretin günlük 4 akçe olması ve bölüşülmeden tek kişinin tasarrufunda olması önemlidir. Bu durum vakıf gelirlerinin XVIII. asırda da yeterli seviyede seyrettiğinin göstergesidir.

3.4. ABDAL ECE VE SEYYİD ABDÜLVEFA ZAVİYELERİ

Halen Börekçiler mahallesinde Acem Dağı eteğinde evlerin arkasında etrafı taşlarla çevrili bir yerde bulunduğu bilinen⁴⁷⁹ zaviyelerin ilk inşa tarihi bilinmemektedir.

Bugün bir türbe hükmünde etrafı çevrili bir mekân olarak ziyarete açık ancak bakımsızdır. Türbede medfun olan zatların, Abdal Ece ve Seyyid Ebul Vefa'ya ait olduğu ve tekkelerin şeyhleri olduğu sanılmaktadır⁴⁸⁰. Kanaatimize göre iki zaviye birbirine çok yakın yahut bitişik olmalıdır ki, sicil kayıtlarında her iki zaviye beraber zikredilmektedir⁴⁸¹.

Abdal Ece zaviyesinin XVI. asra ait olan kayıtlarını Varlık, “*Abdullah-ece Zaviyesi*” başlığı ile vermiştir⁴⁸². Defterlerdeki kayıtlara göre bu zaviyenin 1530 senesindeki vakıf geliri 225 akçedir ve Germiyanoğlu Yakup Çelebi vakfından da

⁴⁷⁶ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 8b-10a.

⁴⁷⁷ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s.267.

⁴⁷⁸ BOA, C. Ev. 9288.

⁴⁷⁹ Güner, a.g.e., s.102.

⁴⁸⁰ Kalyon, a.g.e., s. 324.

⁴⁸¹ 2. Sicil, vr. 84b-85b, Belge No: 211-212, Poz No: 87.

⁴⁸² Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s. 263.

günde 3 akçe ayrıca geliri olduğu görülmektedir⁴⁸³. Kanunî devrine ait olan defterde ise zaviyenin geliri 1.335 akçe⁴⁸⁴, 1571'de geliri 1.385 akçe olup, bu gelirin 1.005 akçesi misafirlerin taamina sarf edilmektedir⁴⁸⁵.

Keza, Seyyid Ebulvefa Zaviyesi'nin kayıtları da XVI. asırda takip edilebilmektedir. Kanunî devrinde bu zaviyenin geliri 110 akçe, 1571 senesinde ise 113 akçedir. Varlık zaviye bugün mevcut değildir dese de yeri türbe olarak da olsa Abdal Ece Zaviyesiyle beraber anılmaktadır⁴⁸⁶.

XVIII. asırda faal olan zaviyelerin her ikisinin mütevellisi aynı olup, 1175/1761 senesinde Mustafa'nın vefatı üzerine İsmail ibn Geyveli Ahmed tayin edilmiştir⁴⁸⁷.

Bu iki ayrı zaviye için tek mutasarrıf tayin edilmiştir ve bu zaviyelerin mutasarrıflığının Ahmet halife tarafından bir seneliğine Hasan Ağa adlı birine emaneten verildiği de öğrendiğimiz bilgiler arasındadır. Ahmed halifenin görevi karşılığı ne kadar ücret aldığı da belgede belirtilmemiştir⁴⁸⁸.

Kanaatimizce iki zaviye misafirlere de hizmet ettiğinden, hem Ahî hem de Bektaşiliğe mensup olmalıdır. Ancak bununla ilgili kesin bir bilgi vermemiz hâlihazırda mümkün değildir.

3.5. GÜMÜŞEŞİK TEKKESİ

Kütahya'da Saray Mahallesi'nde Hükümet Konağı arkasında bulunmaktadır. Mescidin haziresinde Şeyh Buharî türbesi bulunmaktadır. Buraya evvelce Seydi Noman mescidi dendiği bilinmektedir⁴⁸⁹.

Tekkenin ilk şeyhinin Hindistan şeyhlerinden Emin Abdullah'ın müridi Süleymaniyeli Şeyh Halit Efendi olduğu bilinse de⁴⁹⁰ ilk yaptıranın bu kişi mi yoksa bir başkası mı olduğuna dair bir bilgi yoktur. Şeyh Halit Efendi'nin bir Nakşî olduğu

⁴⁸³ BOA, MVAD 438, s.108.

⁴⁸⁴ BOA, Tapu 369, s. 12.

⁴⁸⁵ TKGMA, Nu: 560, s.39a-b.

⁴⁸⁶ Güner, a.g.e., s.102; Kalyon, a.g.e., s. 324.

⁴⁸⁷ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 85b, Belge No: 211.

⁴⁸⁸ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr.84a, Belge No: 212.

⁴⁸⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 148.

⁴⁹⁰ Güner, a.g.e., s. 82.

bilinmektedir⁴⁹¹. Ancak Güner, tekkenin Halvetî tarikatine ait olduğunu yazmaktadır⁴⁹².

1252/1836 senesinde Kütahya ve Karahisar-ı Sahip muhassılı olan Dilaver Paşa'nın, 1254/1838 senesinde Seydi Numan mescidini ve yine buradaki Şeyh Buharî türbesini tamir ettirip mescit bitişiğinde bir de mektep yaptırdığı bilinmektedir⁴⁹³.

Güner, tekkenin Gümüşeşik namıyla anılmasının nedenini XIX. asırda Dilaver Paşa'nın yaptırdığı inşaat sonunda tekkenin eşiğini gümüş kaplatmış olmasını göstermektedir⁴⁹⁴. Ancak yaptığımız araştırma neticesinde görülmektedir ki, tekke XVIII. yüzyılda Gümüşeşik Zaviyesi adıyla anılmaktadır⁴⁹⁵. Dilaver Paşa zaviyenin bu ismine vâkıf olduğundan yaptırdığı yeni inşaatın eşiğini gümüş kaplatmış olmalıdır.

Tekke ile ilgili olarak 1176/1762 senesinde tekkenin zaviyedarlık göreviyle ilgili bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, zaviyedarlık görevi evladiyet üzere İbrahim'de iken, vefat edince görevini oğulları Yardım, Halil ve Süleyman devralmıştır. Bu üç oğlu da vefat edince görev onların oğulları Ömer'e, Ahmet'e ve Seyyid Mehmet'e intikal etmiştir.

Ne var ki, Yardım'ın oğlu Ömer, Ahmed ve Mehmet'i sülüs hisselerinden mahrum etmiş ve zaviyedarlık görevini sadece kendi üzerine tevcih ettirip berat almıştır. Bu husus mahkemeye intikal etmiş yapılan tahkik neticesinde Seyyid Mehmet ve Ahmet tekrar haklarına kavuşmuşlardır⁴⁹⁶.

Burada zaviyedarlığın sülüs hisse olarak bölüşülmesi ilginçtir.

3.6. KÜTAHYA MEVLEVİHÂNESİ

Eskiden Kapanaltı denen mevkiinde bulunan Kütahya Mevlevihânesi'nin yerinde ilk olarak Hezar Dinarî'nin mescidi vardı⁴⁹⁷. Kütahya'yı çok seven Sultan

⁴⁹¹ Abdurrahman Doğan, *Kütahya Erguniye Mevlevihanesi*, Kütahya Belediyesi Yayınları, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.16-17.

⁴⁹² Güner, a.g.e., s.81.

⁴⁹³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 148.

⁴⁹⁴ Güner, a.g.e., s.82.

⁴⁹⁵ BOA, MŞS, 3 numaralı KŞS, vr.98, Belge No: 3-4.

⁴⁹⁶ BOA, MŞS, 3 numaralı KŞS, vr. 98, Belge No: 3-4.

⁴⁹⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.148-149.

Veled'in arzusu üzerine buraya Mevlevî Dergâhı inşa edilmiştir⁴⁹⁸. Tekkenin ilk şeyhi Hazreti Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin torunu Celaleddin Ergun Çelebi'dir (V.775/1373)⁴⁹⁹. Türbede kendisi ve yakınları medfundur. Celaleddin Ergun Çelebi'ye istinaden *Erguniyye Mevlevîhânesi* olarak da tanınan bu tekke aynı zamanda “*Dönerler Camii*” olarak meşhurdur⁵⁰⁰.

Konya ve Afyon'dan sonra erken dönem mevlevîhâneleri içinde yer alan Kütahya Erguniyye Mevlevîhânesi, Mevlevî dergâhı olarak kullanılan 76 zaviye ve 14 âsitânenen⁵⁰¹ biri olarak bilinmektedir⁵⁰².

Evliya Çelebi, Mevlevîhâne'yi Kütahya'daki meşhur altı tekke arasında saymaktadır ve âsitane olduğunu belirttiği bu tekkenin fukara hücreleri, semâhanesi ve mutribhânesi vardır⁵⁰³.

Hâlihazırda Mevlevîhâne'nin ilk inşasına dair kitabesi yoktur. Ancak çok defa tamirat görmüştür⁵⁰⁴. Örneğin 1252/1836 senesinde, Kütahya Mevlevî Şeyhi Abdülkadir Efendi'nin ricası üzerine Kütahya Feriki Hafız Paşa'ya tekkenin tamiri için emir verilmiştir. Mevlevîhâne bitişiğinde şeyhlere mahsus olan hâneyi ise 1229/1813 senesinde Kütahya'da ikamete memur olan Reisulküttap Galip Efendi (Eski Sadrazam Galip Paşa) şeyhlerin ikametine tahsis etmiştir⁵⁰⁵.

Mevlevîhâne dört bölümden oluşmaktadır.

⁴⁹⁸ “*Günümüze Kadar Ulaşan Mevlevîhâneler*”, (İnceleme-Rapor), Mevlana Kalkınma Ajansı, Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma Enstitüsü, Konya, 2012, s.17.

⁴⁹⁹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.148-149.

⁵⁰⁰ Nuri Erbay, “Kütahya Mevlevîhânesi ve Mevlevî Kültürü Açısından Kütahya”, *Dünyada Mevlâna İzleri-Bildiriler*, SÜMAM Yay: 5, Bildiriler Serisi:2, 2010, s. 541-542. Mevlevîhâne'nin günümüzdeki fotoğrafı için Bkz. Ek.20.

⁵⁰¹ Âsitane, bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi durumunda olan büyük tekkelere verilen isimlerden biridir. Ancak Mevlevîlik'te âsitânenin diğer tarikatlarda bulunmayan farklı bir anlamı vardır. Bu tarikatın erkânına göre, yalnız âsitânelerde bin bir günlük çile çıkarılabilir, yani yalnız buralarda derviş yetiştirilebilirdi. Zâviyelerin görevi ise seyahat eden dervişlerin ikamet ve iâşesini teminden ibaretti. Bu özel anlamda âsitâne olan mevlevîhâneler arasında Kütahya da vardır. Diğerleri ise şunlardır: Afyonkarahisar, Bursa, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kahire, Kastamonu, Manisa ve Yenişehir (Tesyalya). İstanbul mevlevîhânelerinden Galata (Kulekapısı), Yenikapı, Beşiktaş, Bahariye (Beşiktaş'ın devamı), Kasımpaşa âsitâne, Üsküdar ise zâviye statüsünde idi. Daha fazla bilgi için Bkz. M. Baha Tanman, “Âsitane”, *DİA*, C.3. s.485-487.

⁵⁰² Doğan, *a.g.e.*, s.23.

⁵⁰³ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, s.23.; Mevlevî dergâhlarında yapılan âyin-i şeriflerde hanende ve sazanelere mutribân denilir, mutribânın oturduğu yüksekçe yere ise mutibhâne denilirdi. Bkz. Bülent Anıtoy, *Mevlevî Ayinlerindeki İlk Peşrevlerin Melodik Olarak İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk Din Musikisi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006. s. 11.

⁵⁰⁴ 1812, 1836, 1841, 1888, 1959 ve 2004 senelerinde tamir geçirmiştir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.148-149; Güner, *a.g.e.*, s. 8-11; Erbay, *a.g.m.*, s. 541-542.

⁵⁰⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.148-149.

1. Hezar Dinârî Mescidi olarak bilinen ve Celaleddîn Ergun Çelebi'den itibaren türbe olarak kullanılan bölüm,
2. Türbeye sonradan ilave edildiği anlaşılan Semâhâne kısmı,
3. Önceleri dede evleri olup sonraları vakıflar tarafından aşevi olarak kullanılan bölüm,
4. Türbenin güneyindeki hazire⁵⁰⁶.

Mevlevihâne'nin XVI. asır kayıtlarına baktığımızda; 1530'da geliri 14.353 akçe⁵⁰⁷, sonraki yıllarda 450 akçe⁵⁰⁸, 1571 senesinde de yine 450 akçedir⁵⁰⁹. Görüldüğü gibi Mevlevihâne'nin vakıf gelirlerinde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Bu azalmanın nedenini de azalmanın devam edip etmediğini de tam olarak tespit edememekle beraber, XVIII. asırda Mevlevihâne için kurulmuş olan bir vakıf, tekkenin bu yüzyılda gelire muhtaç olduğunu ve gelirlerde yaşanan azalmanın devam ettiğini düşündürmektedir.

1191/1777 senesine ait olan bu vakfiye devlet ricalinden olduğu anlaşılan Mehmed Said Halet Efendi'ye aittir. Aşağıda detaylarıyla ele alacağımız vakfiyede Mehmed Said Halet Efendi'nin sahibi olduğu değirmenlerin hisse gelirlerini bazı çeşmelerin tamirine, ayrıca tekkede irşâd eden hücrenişinân ve postnişine vakfetmiştir⁵¹⁰.

Vakfiyeyi incelemeye geçmeden önce, 1218/1803 senesinde Mevlevihane ile ilgili vuku bulan bir olaydan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu tarihte Mevlevihâne tekkesine bitişik olan kahvehanede bir kavga zuhur etmiştir.

1189/1775 senesinde tekkenin şeyhi olan Mevlevî Seyyid Ahmet Efendi aynı zamanda vakfın mütevellilik görevini de yürütmektedir. Bu tarihte, Servi Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmet ise vakfa senede dörder gürüş kira vermek koşulu ile kendi malından tekke duvarı üzerine kahvehane inşa etmiştir. 1218/1803 tarihinde ise tekkenin şeyhi olan Mevlevî Seyyid Mehmet Saib ibni eş-Şeyh Abdurrahim Efendi, kahvehane duvarının tekkedeki odalara zararı olduğu gerekçesi ile duvara 2 adet

⁵⁰⁶ Doğan, a.g.e., s. 23.

⁵⁰⁷ BOA, MVAD. 438, s.111. Burada Zaviye-i Ergun Çelebi olarak geçmektedir.

⁵⁰⁸ BOA, DFE. TD. 369, s.30.

⁵⁰⁹ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 23b.

⁵¹⁰ DOĞAN, a.g.e., s.46-49.

pencere açmış ancak bu pencereler kahvehane duvarına zarar verdiği için kavga sebebi olmuş ve iptaline karar verilmiştir⁵¹¹.

Bahse konu olan kahvehanenin tekke vakfının arazisine inşa edildiği açıktır ki, sırf bu yer kirası vakfa senelik dörder guruş gelir sağlamaktadır. Belgede geçen bu dörder guruş ibaresinden en az iki duvar için kira verildiğini anlamak mümkündür.

Görüldüğü üzere, bir duvar ve pencere problemi vesilesi ile Mevlevihâne tekkesinin XVIII. asrın sonundaki durumuna dair bir şeyler söylemek mümkün olmaktadır. Bu söylemlerin arasında tekkedeki hücrelerin faal olduğu sonucuna da varmak mümkündür. Zira tekke şeyhinin açmak istediği 2 pencere muhtemelen hücrelerin ışık alması için yahut kahvehâne ile tekke hücreleri arasındaki irtibatın kesilmesi maksatlı yapılmış olmalıdır⁵¹².

3.6.1. Mehmed Saîd Hâlet Efendi Vakfı

Devlet ricalinden olduğu anlaşılan Mehmed Said Hâlet Efendi, İstanbul'da tescil ettirdiği vakfiyesi ile Kütahya'da Bölcek Mahallesi'nde bulunan Aksu Nehri⁵¹³ üzerinde bulunan yukarı değirmen ve aşağı değirmen nam-ı diğer Nuri Çelebi değirmeninde bulunan hisselerini vakfetmiştir⁵¹⁴.

Mehmed Said Halet Efendi, yukarı değirmendeki 20 sehim itibariyle sahibi olduğu 3 sehim, ve aşağı değirmende 24 sehim itibariyle sahibi olduğu 8 sehim yani toplamda 11 sehim değirmen hissesini vakfetmiştir.

Mehmed Said Halet Efendi, bu hisselerinin icare-i vahide ile kiraya verilerek elde edilen gelirden; biri Köprü Başı'nda, diğeri Mevlevihâne önünde, diğeri Tonbay

⁵¹¹ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr.36b, Belge No: 156, Ö. Kürşad Karacagil, 6 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 314-315.

⁵¹² BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 36b, Belge No: 156.

⁵¹³ Bkz.Kalyon, 1965 yılına kadar Aksu ve Beşikkaya bölgelerindeki değirmenlerden bahsetmekte ve 1960'lı yıllarda Kütahya'nın su sıkıntısına çözüm olması amacı ile dönemin belediye Başkanı Abdurrahman Karaa tarafından Aksu değirmeninin şehrin içme ve kullanma suyunu temin için istimlak edildiğini yazmaktadır. Bkz. Mustafa Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihi Araştırma Merkezi Yay., Kütahya, 2010, s. 224-228.

⁵¹⁴ Abdurrahman Doğan, bu vakfiyeyi Hz. Ergun Çelebi'nin soyundan gelen Kütahyalı Avukat merhum Fevzi Ergun'un Özel Kütüphanesi'nden elde ettiğini yazmıştır. Bkz. Abdurrahman Doğan, *Kütahya Erguniyye Mevlevihânesi*, Kütahya Belediyesi Yayınları, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.46-49. Fevzi Ergun'un özel kütüphanesini ziyaretimizde bu vakfiyeye ulaşmak mümkün olmadı. Doğan, vakfiyenin 1191/1777 tarihli bir mühürden dolayı bu seneye ait olduğunu belirtse de vakfiye transkripsiyonunda ve vakfiyenin verilen son sayfa fotoğrafında 1235 tarihi okunmaktadır. Bkz. Doğan, a.g.e., s.46 ve 49. Vakfiye tarihi XVIII. asrı aşmış da olsa biz burada değerlendirmeyi uygun gördük.

Sokağı'nda⁵¹⁵ bulunan üç çeşmenin, ayrıca Kütahya haricinde Dikilitaş mahalindeki çeşmenin yenileme ve tamiri için senede 100 kuruş harç ve sarf edilmesini istemiştir. Gelirin artan fazlasının, mütevellinin vazife karşılığı, muhasebe harcı ve Mevlevihâne'de irşad eden dervişanın lokma bahaları için şeyh efendilerin harcamasını istemiştir.

Vakfın mütevelliliğini Mevlevihânedeki postnişin efendilere şart etmiştir. Aylık 20 akçe tevliyet vazifesi karşılığı tahsis etmiştir. Dervişândan biri cabi olup, günlük 2 akçe, vakfın muhasebesine onbeş guruş alması şart edilmiştir⁵¹⁶.

⁵¹⁵ Tonbay Zokağı, yakın tarihlere kadar halk arasında "Donbey Sokağı" olarak anılan, bugün restore edilen konaklarıyla meşhur Germiyan Sokağı'dır.

⁵¹⁶ Doğan, a.g.e., s. 46-49.

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VAKIFLARI

1. SIBYAN MEKTEPLERİ / MUALLİMHANELER

Sıbyan Mektepleri, İslâm ülkelerinde ve özellikle Osmanlılar'da çocuklara temel eğitimin verildiği yerlerdir. Zamanla bu tip mektepler; “dârütta‘lîm, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi adlarla da anılmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına “muallim”, yardımcılarına “kalfa” (halife) denilmiştir¹.

Ayrıca Evliya Çelebi 1671/72'de Kütahya'da “yetmiş mekteb-i sıbyan-ı ebcedhân vardır”² demektedir. XVIII. asırda faal olan ve bu yüzyılda kurulan mekteplerden aşağıda bahsedeceğiz. Ancak bazılarının tam yer tespiti yapmamız mümkün olmamıştır. 1113/1701 senesinde bir hanımın boşandığı eşinden mihrî karşılığı istediği dükkânın tarifi yapılırken, Arasta içinde bapuhcu (ayakkabıcı) dükkânına bitişik bir mektep vakfından bahsedilmektedir³. Bu mektebin adının ne olduğu belgede geçmemekle beraber bu mahalde bir sıbyan mektebinin bulunduğu da hatırdada tutulmalıdır.

1.1. FATMA HATUN MEKTEBİ

Araştırmalarımız esnasında karşımıza çıkan “Fatma Hatun Muallimhanesi” bugüne kalan ve bilinen bir yapı değildir. Ancak, Haliliye Medresesi'ni yaptıran Molla Halil'in⁴kızı Fatma Hatun vakfiyesinden ve XVIII. asra ait bir atama kaydından Kütahya'da bu isimde bir mektep bulunduğunu öğrenmekteyiz.

Fatma Hatun, 910/1504 senesinde, senelik geliri 2160 akçe olan, ev, hamam, ahır, kenîf (tuvalet), vb. ile geliri senelik 1440 akçe olup, altta 4, üstte 4 odalı, tuvaleti ve gölgeliği olan haneyi vakfetmiştir. Masraflar arasında günlük 3 akçe ile muallim, günlük 1 akçe ile halife, günlük 3 akçe ile tevliyet ve mektebin hasır, odun ve tamiri için senede 1 (...) sayılmaktadır. Vâkifinin şartlarına bakıldığında;

¹ Daha detaylı bilgi için Bkz. Nebi Bozkurt, “Mektep”, *DİA*, C. 29, 2004, s. 5-6.

² *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 23.

³ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 60b, Belge No: 330.

⁴ Kendisinden Kazasker/Haliliye Medresesi anlatılırken bahsedilecektir.

gelirlerin zaruri masraflara sarf edilmesini ve bu masrafların Anadolu Vilayeti'nde Kütahya Kasabasında bulunduğunu, tevliyetin Mevlana Halilî evkafına kim mütevellî olursa ona olmasını, artanın tamir için saklanması istediği görülmektedir ve vakfın Halilî mütevellisi zabtında olduğu da belirtilmektedir⁵.

Fatma Hatun Mektebi'nin XVIII. asırdaki durumu ise, muallime verilen ücretten dolayı iyi gözükmektedir. 1201/1786 tarihinde Kütahya'daki Fatma Hatun Muallimhanesi'nde günde 10 akçe vazife ile muallim olan Hasan vefat ettiğinden, yerine çocukları Mustafa ve Ahmet mutasarrıf olmak istemektedirler. Padişahın berat istemişler ve bu da kabul olunmuştur⁶. Babadan oğula miras gibi geçen bir görev değişimi olduğunu görmeye beraber vazifenin de iki kişi arasında pay edildiği görülmektedir. Muallimin aldığı ücrette farklılık vardır. Vakfiye ile kıyaslandığında muallimin aldığı ücret bu yüzyılda ciddi şekilde artmıştır. Ancak mektebin nerede yani hangi mahallede olduğu belirtilmemiştir.

1.2. TEVKİİ MEHMED PAŞA'NIN SIBYAN MEKTEBİ VAKFI

“Kapıkıran” lakabıyla anılan Tevkii Mehmet Paşa yeniçeri kökenlidir. 1171/1758'de kul kethüdası olup Belgrad Ağası, Şevval 1171/1757'de Anadolu Valisi, 1172/1759'da Yeniçeri Ağası olmuştur. Şaban 1176/1763'de Erzurum ve daha sonra çeşitli yerlerde görevlerde bulunmuştur⁷.

Tevkii Mehmet Paşa, Kütahya'da bulunduğu kısa zamanda Kütahya Pekmez Pazarı'nda Kuyumcular Çarşısı'nda bir ilk mektep, bir çeşme yaptırmış, mektebin hoca, kalfa ve talebesine para tahsis etmiştir⁸. Uzunçarşılı'nın bu tespitinden başka onun vakıflarına dair bilinen pek bir şey yoktur. Bunun en baş sebeplerinden biri bugün paşanın vakıf eserlerinin mevcut olmamasıdır, hatta adı dahi bilinmemektedir.

Aşağıda O'nun 15 Şaban 1176 / 1 Mart 1763 tarihinde kurduğu ve henüz gün yüzüne çıkmamış vakfının, vakfiyesinden hareketle eğitim, beledî ve sosyal yönleri

⁵ *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri (1009/1600 Tarihli), (İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin)*, (Haz. Dr. Mehmet Canatar), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2004, s.86. Fatma Hatun o yıllarda İstanbul'da ikamet ediyor olmalıdır ki vakfiyesinin kaydı İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde yer almaktadır.

⁶ BOA, C. Ev. Maarif 8864.

⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 4. s. 1057.

⁸ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.168.

ortaya konulmuştur⁹. Vakıf, özellikle içerdiği bazı detaylarla vakıf ruhunu son derece iyi yansıtmaktadır.

Tablo 12. Tevkii Mehmet Paşa Vakfı'nın Hayır Eserleri ve Akarları¹⁰

	Akar Mahalli	Akarları ve Hayırları
HAYIR ESER	Kuyumcular Çarşısı'nda	1 adet sıbyan mektebi
	Ahır Ardı'nda	Çeşme ve su yolu
AKARLARI	---	1 adet fincancı kârhanesi
	Fincancı kârhanesi bitişiğinde	1 adet berber dükkânı
	---	1 adet dükkân
	---	1 kahvehane
	---	1 adet habbaz (ekmekçi) dükkânı
	Küçük Çarşı'da	2 adet dükkân

Tablo 13. Tevkii Mehmet Paşa Vakfı'nın Giderleri¹¹

	VAKFEDİLEN CİHET	VAKFEDİLEN MİKTAR
GÖREVLİLER	Sıbyan Mektebi Muallimine	Kütahya kilesi ile 10 kile+günlük 2 akçe
	Önceki muallim halife olup	Günlük 2 akçe
	Mütevelli	Günlük 3 akçe

⁹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.30, Belge No: 283.

¹⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.30, Belge No: 283.

¹¹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.30, Belge No: 283.

YARDIMCI HİZMETLER	Okulun temizliği için Ferraş	1 akçe
	Kapısını açmak için Bevvab	1 akçe
	Temizlikçi	1 akçe
EŞYA YARDIMI	Kılık Kıyafet	30 öğrenci için
İAŞE	Öğrenciler ve hocalar için pilav ve helva	Mütevelli elinde kalan fazladan senede bir defa
BELEDİ HİZMETLER	Çeşme ve suyuolları tamiri	Mütevelli elinde kalan fazladan
	Yetimlere tamir masrafları için	Mütevelli elinde kalan fazladan

Vakfın Mütevellisi müderrislerden Muhyiddin Efendi'dir¹².

Görüldüğü gibi Tevkii Mehmet Paşa, vakfına akar olarak toplamda 5 adet dükkân, 1 kahvehane, 1 de kârhane vakfetmiştir. Sıbyan mektebinin dışında paşanın buradaki 30 öğrenci için yaptığı eşya yardımı da tüm detayları ile vakfiyede sunulmuştur. Tevkii Mehmet Paşa günümüz tabiriyle ilkokul çocuklarına okul, öğretmen ve hizmetliler tahsis etmekle kalmamış, onlar için Ramazan ayındaki sadaka-i fitır arifesinde öğleden sonra verilmek üzere birer kaftan, birer yün fes, birer bez şalvar, birer papuç ve birer kuşaktan oluşan kıyafet yardımı da yapmıştır¹³.

Vakfiye içerisinde yer alan şartlardaki bazı detaylar son derece ilginçtir. Tevkii Mehmet Paşa, çocukların giydirildikten sonra duahan ve amincilerin Kütahya Sarayı'na gelerek burada dua etmelerini istemiştir. Diğer bir güzel detay da mütevelli elinde kalan fazladan senede bir defa hoca ve öğrencilerin Sultanbağı sahrasına

¹² BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.30, Belge No: 283.

¹³ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.30, Belge No: 283.

giderek orada pilav ve helva yemelerinin sağlanmasıdır. Tevkii Mehmet Paşa bu ikramdan sonra ruhu için 3 ihlâs-ı şerif ve bir Fatiha okumalarını da istemektedir¹⁴.

Hem öğrencilerin Ramazan ayında giydirildikten sonra hocalarının vali sarayına gidip dua etmeleri, hem de yine hoca ve öğrencilerin Sultanbağı sahrasına pilav ve helva yemek üzere gönderilmeleri¹⁵ o dönemde şehirde böyle geleneklerin olduğunu bize göstermektedir.

Tevkii Mehmet Paşa belli ki hassas karakterli, merhametli bir kişiydi. Çocukların giydirilip dua etmek için saraya getirilmesi, onun gelecek nesle verdiği önemi gösterdiği gibi çocukları çok sevdiğini de ispatlamaktadır. Çünkü onların senede bir defa da olsa geziye götürülüp orada da yedirilmesini arzu etmiştir.

Ayrıca bu piknik için Sultanbağı sahrasının seçilmiş olması paşanın bu mevkiyi çok sevdiğini gösterdiği gibi, gezi ve piknik alanı olarak da o dönemde itibar gören yerlerden biri olduğunu göstermektedir.

Diğer bir husus Ramazan arifesinde hakimler ve vali marifetiyle bakılmak üzere hak eden yetimler için mahalle ahalisinin de yardımıyla tamiri gerekenlere tamir yapılmasını istemiş olmasıdır. Burada yetim kalan çocukların yaşadıkları evlerin tamiri kastediliyor olmalıdır. Artık babaları olmadığı ve bu tarz işleri görülemeyeceği için Tevkii Mehmet Paşa, yetim çocukları bu açıdan da düşünmüş mağduriyetlerini önlemek amacıyla da şehrin valisini, hâkimleri ve mahalle ahalisini de işin içine katarak topyekün bir sosyal hizmet çalışması başlatmıştır¹⁶.

Çocuklar, başta eğitimleri olmak üzere kılık kıyafeti ve gezidirilip yedirilmesine, yetimler ise sıcak ve sağlam evlerde büyümelerine kadar düşünülmüştür. Günümüz için de harika bir rol model olabilecek nitelikteki bu vakfiyle Tevkii Mehmet Paşa, vakıf eseri günümüze ulaşamamış olsa da adını çocukların kalplerine yazdırmıştır.

¹⁴ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.30, Belge No: 283.

¹⁵ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.30, Belge No: 283.

¹⁶ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.30, Belge No: 283.

Vakfın idaresiyle ilgili olarak ise paşa, mütevelliden tevliyet işlerinde istikamet ve iffet üzere olmasını istemiştir. Ayrıca göreve gelen Anadolu valilerinin ve kaimmakamlarının vakfı için nazır olmalarını şart etmiştir¹⁷.

Vakfiyenin tanziminden 20 yıl sonra 1198/1783 senesinde Tevkii Mehmet Paşa'nın torunlarından bir hanım Kütahya kadısına hitaben yazdığı yazısında arz ettiği meseleye dair bir ferman talebinde bulunmuştur. Mesele şöyledir: Anılan tarihte vakfın vefat eden önceki mütevellisinin eşi ve çocukları vakfın gelirinden 1482 guruşu ellerinde tutmaktadırlar¹⁸. Müteveffanın terekesinden oğlu Ahmet Ata'nın hissesine düşen 110 guruşun ilam gereğince veresesinden tahsili istenmektedir ve bu talebe binaen emir verildiği belgeye not düşülmüştür¹⁹.

1.3. AHMET PAŞA'NIN MUALLİMHANE VE CÜZHANESİ VAKFI

Ahmet Paşa, Kütahyalı olup, 1091/1680 senesinde vezir ve vali olmuştur. Babası Osman Paşa'nın Sultanbağı'nda bir konağı vardır²⁰. Uzunçarşılı, Çiftelerli Osman Paşa'nın²¹ oğlu olmasını muhtemel görmektedir²². Ancak Sicill-i Osmâni'de 1091/1680 tarihinde Canikli Osman Paşazade Hüseyin Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'nın Anadolu Beylerbeyi olduğu yazmaktadır. Bu ifadeden Ahmet Paşa'nın Osman Paşa'nın oğlu değil torunu olması gerekir. Yine kendisinin Anadolu Beylerbeyiliği'nden önce Sivas Beylerbeyi ve Niğbolu muhafızı olarak görev yaptığından bahsedilmektedir²³. Ahmet Paşa'nın bu muallimhaneyi Kütahya'da Anadolu Beylerbeyi olarak görev yaptığı esnada yaptırmış olması aşağıda yer vereceğimiz bilgilerde geçen tarihle karşılaştırıldığında da tutarlılığını koruyacaktır²⁴.

Ahmet Paşa'nın bina eylediği muallimhane ve cüzhanesi için kendi malından bazı han, bostan ve bir mikdar nakid akçeyi vakfettiğini biliyoruz. 1140/1727

¹⁷ BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr.30, Belge No: 283.

¹⁸ BOA, C. Maarif 1667.

¹⁹ BOA, C. Maarif 1667.

²⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s.20.

²¹ Çiftelerli Osman Paşa mütesellimlikten yetişmiştir. Şam Valisi iken, 1051/1641'de Anadolu Beylerbeyi olmuştur. Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'nın isyanını bastıramadığından azledilmiştir. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.162.

²² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 164.

²³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.1, s. 196.

²⁴ Tarih-i Cevdet'te Melek Ahmet Paşa zade Osman Paşa da geçmekte ve 1211 senesinde Kütahya Mütesellimi olarak adı geçmektedir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s.1599.

senesinde vakfın işlerini görmek üzere tayin edilmiş olan Hasan Abdi adlı kimsenin vakfın akçe ve sair gelirlerini kendi sefahatine harç ve sarf ettiği öne sürülerek müdahale ettirilmemesi vakfın yeniden ihya edilmesi (canlandırılması) istenmektedir ve mütevellî olarak Ahmet Paşa'nın kızı Fatma Hatun görevlidir²⁵.

Ahmet Paşa'nın muallimhanesi ve cüzhanesinin nerede olduğunu belgeden anlayamamaktayız. Ancak Celal Mescidi olan Şengül Camii ile ilgili olan belgeden²⁶ yola çıkarak aynı kişinin her iki yerde görevli olmasından dolayı bu muallimhanenin Şengül Camii yakınında olduğunu düşünülebilir. Cüzhane de aynı şekilde bu muallimhanenin yakınında ya da bitişiğinde olmalıdır.

Yine vakfın işleyişine dair bir müdahale ile karşılaştığımız bu olayda muallimhanenin akarı olan menkul ve gayrimenkullerin neler olduğuna dair de bilgi sahibi olmaktayız. Ancak bu akarlardan ne kadar gelir elde edildiği bilgisi bu belgede yer almamaktadır. Kadın mütevellî bu vakfın asrımıza dair olan durumunda öne çıkan bilgilerindedir.

Bir diğer önemli husus ise vakıf işleri için görevlendirilen kişinin vakıf parasını kendisi için sarfetmiş olması ve vakfın işleyişine bizzat vakıf işlerini yürüten kişi tarafından yapılan usûlsüz bir müdahalenin men edilmesinin hedeflenmiş olmasıdır.

1.4. ABDURRAHMAN AĞA BİN MEHMET VAKFI

Meydan Mahallesi'nde oturan Abdurrahman Ağa bin Mehmet, 3 Zilhicce 1136 – 23 Ağustos 1724 tarihinde, Timurtaş Paşa Camii şerifi avlusu yakınında olup dört tarafı Bedesten, Haffaf Han Çarşısı ve cami avlusu ile sınırlı, her ay 30 akçe yer kirası ile mülkü olan 8 adet dikici dükkânını bina ettiği 2 adet sıbyan mektebine vakfetmiştir²⁷.

Abdurrahman Ağa, mekteplerin tam olarak nerede bulunduğu açıkça tarif etmiştir. Tarife göre sıbyan mekteplerinin vakfettiği 8 adet dikici dükkânına yakın olduğu anlaşılmakta olup, biri Timurtaş Paşa Camii avlusunda diğeri caminin

²⁵ BOA, C. Ev. Maarif 5546.

²⁶ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 87b, Belge No: 36.

²⁷ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.

güneyindedir. Öğrendiğimiz diğer bir şey de burada bulunan mahfili de daha önceden Abdurrahman Ağa'nın kendisinin ihya ettiği'dir²⁸.

Abdurrahman Ağa kendi mülkü olan 8 adet dükkânının müteveli eliyle kiraya verilmesinden sonra, gelirlerini de ilk olarak dükkânların yer kirasına (günlük 1 akçe), daha sonra bina eylediği mekteplerin muallimlerine (2x4 akçe), ferraşa (günlük 1 akçe), müteveliye (günlük 1 akçe), mekteplerin mahfilin ve avlunun tamir ve aydınlatmasına vakfetmiştir²⁹.

Eğitim amaçlı kurulan bu vakıfta her iki sıbyan mektebi için birer muallim tayin edilmiş ve dükkân gelirlerinden kendilerine maaş temin edilmiştir³⁰.

Müteveliye kendisi ve aile efradının dışında, başka biri olarak belirleyen Abdurrahman Ağa, geçen zaman ile birlikte vakfın şartlarına riayet etmek zorlaşırca "*Vakfın geliri mutlaka Müslüman fakirlere harcansın*" şartını da vakfının sonuna eklemiştir³¹.

Burada vakfın aylık ve yıllık hesap dökümünü çıkarttığımızda günlük 7 akçe olan gider, yıllık 2.520 akçeye tekabül etmektedir. Bu meblağ aynı zamanda vakfın dükkânlardan elde etmiş olduğu minimum geliri de ifade ettiğinden bu çıkan rakamın son derece sağlam bir veri olduğu açıktır. Gelirin artanı mekteplerin ve mahfilin tamir ve aydınlatma masraflarını da karşılayabildiğinden yukarıda yıllık giderden yola çıkarak belirlemeye çalıştığımız 8 adet vakıf dükkânının gelirinin belki de bu miktarın çok çok üzerinde olduğu kesinlik kazanır.

Daimi eleman olarak 4 kişi istihdam edilmiştir. (2 muallim, 1 ferraş, 1 müteveli)

Vakfın yönetimine, vâkıfın kendisi hayatta ike Mustafa bin Yusuf, o vefat ettikten sonra onun soyundan gelen reşit oğlu, soyu tükenrise hakim onayı ile dindar biri getirilecektir.

²⁸ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.

²⁹ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.

³⁰ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.

³¹ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.

2. DAR'ÜL-KURRÂ'LAR

2.1. VEZİR CAFER PAŞA DAR'ÜL- KURRÂSİ

Dâr'ül-kurrâ, Kur'an öğretilen ve hâfız yetiştirilen mekteplerin, kıraat tâlimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adıdır³². Bunlar, yüksek Kur'ân öğrenimi için camiler dışında eğitim veren ilk müstakil eğitim kurumlarıdır³³. Dâr (yer, mekân, ev) ve kurrâ (okuyan anlamındaki kari kelimesinin çoğulu) kelimelerinden meydana gelen dâr'ül-kurrâ "dârü'l-kur'ân" ve "dârü'l huffaz" olarak da anılmaktadır³⁴

Pek çoğunun bugüne ulaşmamış olsa bile Osmanlı topraklarının her bölgesinde çok sayıda dâr'ül-kurrâ bulunmaktaydı. Anadolu ve Rumeli beylerbeyi Cafer Paşa'nın yaptırdığı Kütahya dâr'ül-kurrâsı, Mimar Sinan'ın yaptığı İstanbul Süleymaniye, Hüsrev Kethüda, Sokullu Mehmet Paşa, Atik Valide dâr'ül-kurrâları ve Davut Ağa'nın yaptığı Edirne Selimiye dâr'ül-kurrâsı zamanımıza kadar ayakta kalabilenlerdir³⁵.

Osmanlı devrinde ilk dâr'ül-kurrânın Orhan Gazi tarafından İznik'in fethinden sonra Süleyman Paşa Medresesi ile birlikte ve onun yanına yapıldığı rivayet edilmekte olup, bunun yanında ilk dâr'ül-kurrânın Yıldırım Beyazıt tarafından Ulu Cami'nin yanına tesis edilen müessesenin olduğu da bilinmektedir³⁶.

Osmanlı dâr'ül-kurrâlarında görülen önemli bir özellik, bu yapıların genellikle büyük veya küçük kapsamlı bir külliye programı içinde yer almaları, en azından bir cami veya mescidin yanında inşa edilmiş olmalarıdır³⁷. Tek başına tasarlanmış olan Bursa'daki Hoca Yâkub ve Kütahya'daki Câfer Paşa Dâr'ül-kurrâları, tasarımları açısından olduğu gibi bu yönleri ile de istisna teşkil etmektedirler³⁸.

İncelediğimiz Dâr'ül-kurrâ'nın banisi olan Cafer Paşa, "Hadım" lakabıyla anılmaktadır ve saray ağalarındandır. Sırasıyla 982/1574'te Şam, 987/1579'da

³² Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", İA, C. 8, s. 543.

³³ Hatice Şahin, "Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 2, s. 207.

³⁴ Zerrin Köşklü, "Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurrâları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Erzurum, 2000, s. 271.

³⁵ Şahin, a.g.m.,s. 207-208.

³⁶ Şahin, a.g.m.,s.208.

³⁷ M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ", İA, C. 8, s. 548.

³⁸ Tanman, a.g.m., s. 548.

Anadolu, 990/1582'de Rumeli Beylerbeyi olarak atanmıştır³⁹. Kütahya'da mescit, Dâr'ül-kurrâ, çeşme ve Saka Köyü'nde camii vardır⁴⁰.

Vezir Cafer Paşa Dâr'ül-kurrâ'sı, Balıklı Camii'nden giden yoldan Karagöz Camii ve diğer yönde Karaa sokağında giden yol ile kesiştiği yerde ve tam karşıda ahşap binalar arasındaki bir evin bahçesindedir⁴¹.

Cafer Paşa'nın Kütahya'da görev yaptığı 1579-1582 yıllarında inşaa edilen bu küçük yapı, her ne kadar bakımsız olsa da, özenli mimarisi, kubbeli sekizgen yapısı ile bir türbeye benzemekte ve Kütahya yapıları içinde kendi türünde tek örnek olup, bu şehirde klasik Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden olduğu kabul edilmektedir⁴². Kalyon, bu Dar'ül-kurrâ'nın özel mülkiyette bulunan bir evin bahçesinde ayrı bir parsel olduğunu belirtmiştir⁴³.

XVIII. asırda ise, Vezir Cafer Paşa Dâr'ül-kurrâ'sının 1207/1793 senesinde şeyhi olan Mehmet kendi rızasıyla görevinden vazgeçip yerini Esseyid Ahmet'e devretmiştir. Esseyid Ahmet, kendisine bir tevcih beratı verilerek Anadolu kaleminden derkenar kaydı istemiştir⁴⁴. Mehmet'in bu görevi belki yaşlılık belki de hastalık sebebiyle yürütemeyecek olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim erkek evladı da bulunmuyor olmalıdır ki, görevi bir başkasına devretmiştir.

Burada bizi her şeyden çok 1207/1793 senesinde bu dâr'ül-kurrânın işlevini devam ettiriyor olması ilgilendirmektedir. Günümüzde atıl vaziyette bulunmaktadır.

3. MEDRESELER

3.1. VACİDİYE MEDRESESİ

XVIII. yüzyıla ulaşan medreselerden birincisi halen Arkeoloji Müzesi olarak da kullanılan Vacidiye Medresesi'dir. Medrese 714/1314 yılında II. Yakub Bey'in

³⁹ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C. 2, s.383.

⁴⁰ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 160.

⁴¹ Kalyon, a.g.e., s. 221.

⁴² Altun, a.g.m., s.424.

⁴³ Kalyon, a.g.e., s. 221.

⁴⁴ BOA, C.Ev Maarif 5587.

dedesi Mübarezeddin Umur bin Savcı tarafından inşa edilmiştir. Bu medreseyi Alaşehir cizyesinden yaptırdığı anlaşılmaktadır⁴⁵.

Medresenin “Vacidiye Medresesi” olarak anılmasının sebebi, sonradan Molla Vacid⁴⁶ ismindeki bir müderrisin uzun yıllar burada görev yapması, vefat edince de buraya defnedilmiş olmasıdır⁴⁷. Halk arasında “Demirkapı Medresesi” olarak da isimlendirilen bu medresede, Molla Vâcid’in, dini ilimlerden başka, astronomi ilmiyle de meşgul olduğu⁴⁸ ve astronomi konusunda eser vermesi bilinmektedir⁴⁹. Bundan dolayıdır ki, yapının aynı zamanda bir rasathâne olarak kullanıldığı iddia edilmektedir⁵⁰.

Müze deposu işleviyle bir süre harap durumda kullanılan yapı 1950 ve 1956/57 yıllarında esaslı onarım görmüştür⁵¹. Onarımın ardından 1965’te arkeolojik, etnografik eserlerin ve çinilerin sergilendiği bir müze halinde ziyarete açılmış⁵², 1980 sonlarında yeni bir onarım için kapanmıştır⁵³. 1999’daki son onarımın ardından ise yalnızca arkeolojik eserlerin teşhir edildiği Arkeoloji Müzesi’ne dönüştürülmüştür⁵⁴.

Vacidiye Medresesi’nin vakfiyesi mevcut değildir ancak birçok vakıf ve tapu defterinde adına rastlanmaktadır. 438 numaralı (1530 tarihli) Muhasebe-i Vilayet-i

⁴⁵ Vacidiye Medresesi Kitabesi: “Ammere hazihî’l-medreseti’l-mübârek/El-Mevlâ el-Muazzam Melikü’l Ümerâ ve /El-Küberâ Mübarizeddîn Umur bin Savcı /Min cizyeti Alâ şehir senete erba’a aşere ve seb’ame” .

⁴⁶ Molla Vacid (Abdülvacid bin Mehmed), aslen Horasanlı olup, Germiyan Beyi Süleyman Şah (1361-1387) zamanında bu medreseye tayin edilmiştir. Kütahya’ya geliş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Mevlevilikle ilgisinin olduğu, naklî ilimlerde derin bilgisinin bulunduğu aynı zamanda meşhur bir hattat ve yetenekli bir şair olduğu bilinmektedir. 1403 tarihinde fıkıh konusunda “Şerh’ün-nihâye” adlı eserini kaleme almıştır. Ayrıca, Harzemli Türk astronomlarından Çağmîni’nin “Mülahas” adlı kitabına da bir şerh yazmış, Germiyan Beyliği’nin 1429’da Osmanlılar’a geçmesinden sonra eserini Osmanlı Hükümdarı II. Murad’a teslim etmiştir. Ölüm tarihi 1434’tür ve bu tarihe dek medresedeki görevini yürütmüştür. Kabri halen medresededir. (Tafsilatlı bilgi için Bkz. Aydın Sayılı, Vâcidiye Medresesi, Kütahya’da Bir Ortaçağ Türk Rasathânesi, *Belleten*, C. XII, S:47, TTK Basımevi, Ankara, 1948, s.655-666. Ayrıca Bkz. İsmail Çiftçiöğlü, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 165-166.

⁴⁷ Kalyon, a.g.e., s. 30.

⁴⁸ Kalyon, a.g.e., s. 30.

⁴⁹ Selda Kalfazade, “*Vacidiye Medresesi*”, *DİA*, C.42. s.410. ; Kalyon, a.g.e., s. 30. Yaptığımız yazma eserler araştırmasında böyle bir esere rastlayamadık. Bu kanaat kendisinin Harzemli Türk astronomlarından Çağmîni’nin “Mülahas” adlı kitabına yazdığı şerhten kaynaklanıyor olmalıdır. Molla Vacid’in şerhi Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü’nde 768 Demirbaş numaralı Çağmîni’nin “*Mülahas*” isimli eserinde bulunmaktadır.

⁵⁰ Bu hem halk arasında bir söylem olduğu gibi, bu görüşü kabul edenler de vardır. Bu medrese hakkındaki ilk tafsilatlı çalışmayı yapan Aydın Sayılı bu şayiâyı dikkate almakla beraber yine de medresenin rasatla ilgisinin Abdülvacid’in şahsına inhisar etmediğini düşündürecek sebeplerden dolayı temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Tafsilatlı bilgi için Bkz. Sayılı, a.g.m. s.655-666. Medresenin bir rasathane olduğunun kanıtı olarak, avlunun ve yan odaların üzerini örten kubbelerin açıklıklı oluşu, avlunun ortasındaki kuyu ya da şadırvanın varlığı, geçmişte rasat aletlerinin konulduğu yerlerin tesbit edilmesi gösterilmektedir. Bkz. Kalfazade, a.g.m. s.410.

⁵¹ Altun, a.g.m., s. 322.

⁵² Kalfazade, a.g.m. s.410

⁵³ Altun, a.g.m., 326.

⁵⁴ Kalfazade, a.g.m. s.410.

Anadolu defterinde medresenin o yıl ki geliri, 7162 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁵. Ayrıca merhum Germiyanolu Yakub Çelebi'nin kendi imareti mahsulünden günlük 5 akçe, Gediz cizyesinden de günlük 6 akçeyi bu medresede müderrislik yapanlara tahsis etmiştir⁵⁶. 1571 tarihli defterde ise medresenin (cizye) geliri 15.693 akçedir⁵⁷. Vakfın tüm gelirleri sayıldıktan sonra “*an mahsul-i imâret-i germiyanzade berâ-yı talebe fi yevm 7 fi sene 2520, /mahsulat-ı Germiyanzade bera-yı cihet-i müderrris-i medrese-i Vacidiye fi yevm 5 akçe fi sene 1800*” kaydı bulunmaktadır⁵⁸. Medrese vakfi yıllık gelirlerinin 1530 senesinde 7162 akçe iken, 1571 senesine gelindiğinde 15.693 akçeye çıkması, devletin yükseliş refahına paralel olarak vakfın da gelirlerinin arttığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi Germiyanolu Yakub Bey dedesi tarafından yapılan medresenin talebelerine günde 7 akçe, müderrislerine günde 5 akçe katkı yapmıştır. II. Yakub daha önce külliyesini anlatırken de bahsettiğimiz kendi yaptırmış olduğu medrese bulunmasına rağmen, buradaki müderris ve talebeleri de ihmal etmemiştir.

Bunların dışında, yine XVI. asırda müderrislerin almış olduğu ücretle ilgili bilgi vermesi açısından seyyah Kutbeddin Mekki'den nakledilen, 1558'de Vacidiye Medresesi'nde Veli Efendi'nin 30 Osmanlı akçesi ile müderris olduğu bilgisi önemlidir. Mekki bu bilgiyi aynı tarihte Kütahya'da bulunduğu esnada tespit etmiştir⁵⁹.

Vacidiye Medresesi'nin konum itibari ile Germiyan (Yakub Çelebi) Medresesi'ne çok yakın olmasından dolayı, 1198/1783 senesinde her iki medresenin müderrisliğini yürüten iki kişi bu vazifeleri yarı yarıya paylaşmışlardır⁶⁰. Yani bu iki kişi iki medresede de müderrislik yapmaktadırlar. Muhtemelen Germiyan Medresesi ile Vacidiye Medresesi'nde benzer ilimler tahsil edilmekteydi. Ayrıca bugün bir yapı olarak günümüze ulaşamayan Germiyan Medresesi'nin bu tarihte hizmet verdiğine de şahit olmaktayız. Her iki müderrisin her iki medresede görev alıyor olmasının bir nedeni de eski defterlerde yer alan kayda göre, Vacidiye Medresesi'nde görev alan müderrislere Germiyanolu vakıflarından ücret ayrılmış olması gösterilebilir.

⁵⁵ BOA, MVAD. 438, s. 103.

⁵⁶ BOA, MVAD. 438, s. 103.

⁵⁷ TKGM, KKA, TD.560, vr.1.

⁵⁸ TKGM, KKA, TD. 560, vr.2a.

⁵⁹ Varlık, “XVI. yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s.218.

⁶⁰ BOA, C.Ev. Maarif, 5017.

Anılan tarihte, Germiyan Medresesi'nde günlük 25 akçe vazife tedris cihetine ve senelik belli bir miktar buğday, Vacidiye Medresesi'nde günlük 34 akçe tedris cihetine ve 5 akçe Kur'an-ı Kerim okuyana, 7 akçe medrese talebelerine ve 4 akçe de muide⁶¹ ücret ayrıldığına şahit olmaktayız. Bahsi geçen tüm bu görevlere ise Müftizade Esseyyid Elhac İbrahim ve Seyyid Muhammed (Mehmed) Müslim ve Seyyid Osman iştiraken mutasarrıf olmaktadırlar. 1171 senesinden beri 20 akçe noksan olmak üzere Elhac Yusuf Ağa zimmetinde kalan haklarını alamadıklarından dolayı bu haklarını talep etmektedirler⁶².

Müdürrislik maaşları için ayrılan meblağların Mekki'nin verdiği ücreti doğrular nitelikte olduğu açıktır. Müdürrislik ücretlerinin yüksek olması, bu iki medresenin şehrin yüksek eğitim veren en itibarlı iki kurumu olduğunu bize gösterir. Müdürrislik maaşının yarı yarıya pay edildiğini söylememize rağmen üç kişinin adı geçmektedir. Üçüncü kişinin kari ya da muide olabileceği kanaatindeyiz⁶³. 1198/1783 senesinde bu medreselerde görev yapan müdürrislerin isimlerine de böylelikle vâkıf olabilmekteyiz.

XVIII. yüzyıl sonunda farklı bir olaya da sahne olan medresede 9 Muharrem 1218 / 1 Mayıs 1803 tarihinde, Eskişehir'den gelip Demirkapı Medresesi'nde sakin iken katledilen Veliyüddin ibni Molla Mustafa isimli bir şahıstan bahsedilmekte ve varislerine kalan terekesine yer verilmektedir⁶⁴. Ancak bu kişinin neden katledildiği belirtilmemiştir. Eskişehir'den gelen Veliyüddin ibni Molla Mustafa isimli kişi bir medrese öğrencisi ya da âlim bir zât olarak vakfın mürtezikası (ulufe sahipleri) arasında bulunuyor olması muhtemeldir. Burada bizim dikkatimizi çeken bir diğer husus ise medresenin XVIII. asırda "*Demirkapı Medresesi*" olarak anılıyor olmasıdır.

3.2. TİMURTAŞ PAŞA MEDRESESİ

Medresenin bânisi olan ve Timurtaş Paşa hakkında Takvacılar Camii kısmında malumat verilmişti. Timurtaş Paşa'nın yaptırdığı medresenin yeri ile ilgili olarak Takvacılar Camii'nin batısında olduğuna ve muslukların bulunduğu yerde

⁶¹ Medreselerde müderris yardımcısına verilen ad.

⁶² BOA, C.Ev. Maarif, 5017.

⁶³ BOA, C.Ev. Maarif, 5017.

⁶⁴ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 37b, Belge No: 152.

olduğu, 1913 senesine kadar da *Dar'ul-hadis Medresesi* ismi altında faaliyet gösterdiği ve yıkıldıktan sonra yerine Sakahâne yapıldığı bilinmektedir⁶⁵.

Paşa'nın 978/1571 tarihli evkaf defterinde "*Evkaf-ı medrese ve imaret-i Timurtaş Paşa*" adıyla kayıtlı vakıfları gözükteğü gibi cami, "*Mescid*" başlığı ile ayrıca ele alınmıřtır⁶⁶.

Medrese ve imaretin 1530 senesindeki geliri 10.525 akçedir⁶⁷. 1571 de ise vakıf gelirleri 20.379'dur⁶⁸. Masraflar ise, müderris günlük 20/senelik 7200, talebe günlük 6/senede 2340, tevliyet günlük 5/senelik 1800, imamet günlük 1/senede 360, cihet-i (...) günlük 1/sene 360, hitabet günlük 3/ senede 1080, cibayet günlük 2/ senede 720, kitabet günlük 1/senede 360, huffaz günlük / senede 72, nezaret günlük 1/ senede 360 akçe olarak kaydedilmiřtir⁶⁹.

Timurtaş Paşa'nın vakıfları arasında geçen cami, medrese, imaret, paşanın bu yapıları bir külliye formunda düşündüğünü varsaymamızı sağlamaktadır. Cami bugünlere ulaşsa da, medresenin varlığından söz etmek mümkün değildir.

1174/1760 senesinde Timurtaş Paşa Medresesi'nin faal olduğunu görmekteyiz. Bir tevcih kaydı olan bu belgeye göre bu tarihte medresenin müderrislik görevini ulemadan Abdurrahman Muhiddin Efendi adlı bir kişi yürütmektedir ve bu tarihte ibtida hariç olarak tescilini istemektedir⁷⁰. Anlaşılan o ki bu tarihte medresenin işleyişinde bazı sıkıntılar olmuş ancak medresenin müderrisi olan A. Muhiddin Efendi medresenin itibar gören bir medrese olduğunu tescil ettirmiřtir⁷¹. Tarih 1213/1798 senesini gösterdiğinde ise vakfın müderrisi olan Esseyid Ahmet Ata evladı olmaksızın vefat edince yerine Esseyid Yahya Tevfik Efendi vazife-i muayyene ile layık görülmüřtür⁷². Vazife bedeli belirtilmemiştir. Ancak, vazife-i muayyene denildiğine göre müderrislik vazifesi karşılığı olarak elimizdeki son bilgi olan günlük 20 akçenin⁷³ aynen devam ettiği kuvvetle

⁶⁵ Güner, a.g.e., s. 15-16.

⁶⁶ TKGM, KKA, TD.560, vr. 2b, 3a.

⁶⁷ BOA, MVAD. 438, vr. 104.

⁶⁸ TKGM, KKA, TD.560, vr. 2b, 3a.

⁶⁹ TKGM, KKA, TD.560, vr.3a.

⁷⁰ BOA, MşS, 2 Numaralı KşS, vr.26a, Belge no: 67.

⁷¹ BOA, MşS, 2 Numaralı KşS, vr.26a, Belge no: 67.

⁷² BOA, C. Maarif, 1688.

⁷³ TKGM, KKA, TD. 560, s.3a.

muhtemeldir. XVIII. asırda bu medresenin müderrislerinin kimler olduğunu da tespit edilmiştir. .

3.3. BALABANİYE (NALLI/BALABAN PAŞA) MEDRESESİ

Kütahya'da Yeni mahalle, Lala Hüseyin Paşa Caddesi üzerinde Evliya Çelebi İlkokulu'na yakın yerde bulunmaktadır. Medresenin Balaban Paşa, Nallı gibi isimlerle de tanınmaktadır⁷⁴ ve Vacidiye ayarında hatta onu geçen boyutlara sahip bir medrese olduğu iddia edilmektedir⁷⁵.

Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki kayıtlarda Balaban Paşa Medresesi⁷⁶ olarak yer bulduğu bilinen bu medresenin, bânisi olduğunu düşündüren "Balaban Paşa"nın Kütahya ile olan ilgisine dair literatürde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Balaban Paşa ismiyle, Enderun'dan yetişip Menteşe ve Tokat Beylerbeyi olan, 850/1446 senesinde vefat eden cesur ve gayretli bir paşanın Gelibolu'da bir medrese ile Şam'da bir mescid inşa ettirdiği de bilinmektedir⁷⁷. Bu Paşa'nın bir Osmanlı Paşa'sı olduğu açıktır. Ancak ne var ki, Germiyan Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne dâhil olduğu 1429 senesi ile paşanın vefat ettiği yıl arasında 17 sene bulunmaktadır. Dolayısıyla paşanın vefat tarihinden yola çıkarak ve başka yerlerde de medrese yaptırmış olmasını da hesaba katarak medreseyi yaptıranın bu paşa olup olamayacağı üzerine düşünülebilir. Bahsi geçen Balaban Paşa Enderun'da yetiştiğine göre, II. Murat devrinde kurulan Enderun'da yetişen ilk paşalardan olduğu kabul edilebilir. II. Yakub'un 825/1422 tarihli vakfiyesinde II. Murad'ın tuğrasının bulunuşu, ayrıca II. Murat ile II. Yakub'un müşterek sikkelerinin bulunması vesilesiyle Germiyanlıların Osmanlı Devleti'nin himayesi altında bulunduğu bir dönemin varlığı kesinlik kazanmıştır⁷⁸. Balaban Paşa belki de bu yıllarda Osmanlı'da, Enderun'da yetişip Kütahya'ya bir görev icabı gelmiş ve buraya bir medrese yaptırmış olabilir mi?

Yapılış tarihini kesin olarak bilinmese de, medresenin varlığı, II. Bayezid dönemine ait olup, vakıflara dair elimizdeki en eski defter olan mufassal tahrir

⁷⁴ Altun, a.g.m., s. 331-332.

⁷⁵ Güner bu iddiayı ilk gündeme getiren kişidir. (Bkz. Güner, a.g.e, s. 87), Ara Altun da Güner'in bu iddiasını doğrulamakta, gerçekten de yapının Vacidiye Medresesi'ni de geçen boyutlara sahip olduğunu ifade etmektedir. (Bkz. Altun, a.g.m., s. 331.)

⁷⁶ KVBM,D100/2 Belgeyi Ara Altun görmüştür.(Bkz. Ara Altun, s. 332). Biz bu belgeye ulaşamadık.

⁷⁷ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, C.2. s. 356.

⁷⁸ Varlık, *Germiyanlıların Tarihi (1300-1429)*, s. 92.

defterinde “*Evkaf-ı has? Balaban el’an el-müderriş hükmü sultan Mevlana Mehdeleddin(?) El- müderriş*” kaydı ile görölmektedir.⁷⁹. Bu tespit, medresenin kadim vakıflardan olduğunu göstermektedir.

Medresenin ismi II. Yakub Bey’in vakıflarından buraya gelir ayrılması vesilesiyle diğere defterlerde de geçmektedir. Örneğın 1534 tarihli defterde “*Germiyanoğlu Yakub Çelebi kendi imareti evkafı zevaidinden sekiz akçe nasb eylemiş, yalnız müderriş olanlar mutasarrıflardır*” ibaresi geçmekte ve medresenin o yılki geliri 1882 akçe olarak gerçekleşmiştir⁸⁰. Kanunî devrine ait olan defterde de “*Medrese-i Balabaniye Camii? Fi nefsi Kütahya haliya mutasarrıf Mevlana Hayreddin el müderriş-i Bayezid-i Padişahî*”⁸¹ şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Ayrıca bu kayıttan mezkûr müderrişin padişah II. Bayezid’in müderrişlerinden olduğu ve bu medresede görev yaptığı da anlaşılmaktadır. II. Yakub’un imareti gelirlerinden Mevlana Hayreddin için Kütahya’daki Hıristiyanların cizyesinin tahsis edilmesi, kendisine günde 10, medrese talebelerine de günde 5 akçe ödenmesi şart edilmiştir⁸². XVI. yüzyıl sonlarında vakıf gelirleri toplamı 6853 akçeyi bulmaktadır⁸³. 1571 tarihli defterde gelir toplamı 5139 akçedir⁸⁴. Yine aynı yerde müderrişin senede 5053 akçe, talebelerin de günlük 5 senelik 1800 akçe aldığı kayıtlıdır⁸⁵.

Vacidiye Medresesi’nde olduğu gibi Balabaniye Medresesi müderrişleri için de II. Yakub vakıflarından gelir ayrılması medresenin Germiyanoğulları döneminde var olduğunu kesin olarak belgelemektedir⁸⁶.

Medrese vakfının 1216/1801 senesinde faaliyetine devam ettiği, Kütahya cizyesinden senelik üçbinaltıyüz çürük akçe alacağını olduğu ve hazine malı olarak tutulan bu paranın hazine muhasebesi kalemine kayd ve ibraz edilerek mutasarrıfa geri ödemesinin yapılmasından anlaşılmaktadır. Sonuçta ulemadan Feyzullah ve

⁷⁹ MAD 262, s.5.

⁸⁰ BOA, MVAD. 438 vr .103.

⁸¹ DFE. TD. 369, s. 1/C.

⁸² DFE. TD. 369, s.204.

⁸³ Altun, a.g.m., s. 333.

⁸⁴ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 2a-b.

⁸⁵ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 2b.

⁸⁶ Altun da yapının mimari karakterinin de bu devre uygun düştüğünü belirtmektedir Bkz. Altun, a.g.m., s. 334.

Mehmed Nuri Efendi'nin talebi üzerine 1216/1801 senesinde Kütahya cizyedarı eliyle üçbin altıyüz akçe Kütahya cizyesi malından alınarak yazılıp verilmiştir⁸⁷.

Vakıf parasının hazineden geri alınması, vakıf uygulamalarındaki hassasiyetin bu yüzyılın sonunda devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca 1293/1876 senesinde bir halveti tekkesine dönüştürüldüğünü⁸⁸ bildiğimiz bu medresenin XVIII. asrın sonunda eğitime devam ettiği görülmektedir⁸⁹. Ancak XVI. asırda Germiyanoglu vakfı zevaidinden ve Kütahya cizyesinden Balabaniye vakfına verilen akçeler tekrar hatırlandığında, anlaşılan, vakfın gelirleri ile ilgili problem XVIII. asra kadar devam etmiş olmalıdır ki, XIX. yüzyıla gelindiğinde medrese bakımsız kalmış, en nihayetinde de Hacı Hüseyin Paşa tarafından tekkeye çevrilmiştir⁹⁰.

Balabaniye Medresesi, son dönemde özel mülkiyete geçirilerek satılmıştır⁹¹.

3.4. HALİLİYE MEDRESESİ

Bugün var olmayan olan medrese Saadettin Camii köşesinden Balıklı'ya giden yolda, muvakkithanenin arkasındaki boşlukta, Pamuk Hanı'nın doğusunda bulunmaktaydı. Bir dönem Kütahya Müftülüğü olarak kullanılmıştır⁹².

Halilî diye meşhur olan Halil bin Mahmud Germiyanî, İstanbul'da müderrislik yaptıktan sonra doğum yeri olan Kütahya'ya gelmiş ve burada bu medreseyi kurmuş, akar olarak da bir hamam vakfetmiştir⁹³. Kendisi İstanbul'da müderrislik yapmış olmasının yanında İstanbul Kadısı⁹⁴ ve Rumeli Kazaskerliği vazifelerinde de bulunmuştur⁹⁵. İstanbul'da vakıfları vardır⁹⁶.

⁸⁷ BOA, C.Ev. Maarif 5976.

⁸⁸ Güner, a.g.e., s. 87.

⁸⁹ BOA, C.Ev. Maarif 5976.

⁹⁰ Güner, a.g.e., s. 87.

⁹¹ Medreselerin maarife devri sırasında benzerleri gibi bu medrese de maarife devredilmiş ve hususi muhasebece tapuya rapıt muamelesini takiben (251) lira mukabilinde Şeyhzade Hafız Hüseyin (Sarı Hafız Hüseyin Balaban) adında bir şahsa satılmıştır ve bu şahsın ölümüyle veresesine intikal etmiş, veresesini tarafından da satılarak başka bir kişinin mülkiyetine geçmiştir. Bkz. Altun, a.g.m., s. 332.

⁹² Altun, a.g.m., s. 335; Kalyon, a.g.e., s. 216; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.149.

⁹³ Altun, a.g.m., s. 335.

⁹⁴ İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, s. 505. (Burada Halil bin Mahmud'un Aydın ağa ibn Abdüssamed'in 912 senesine ait vakfiyesinde İstanbul kadısı olarak imzasının olduğu yazmaktadır.) Yine kendi adıyla imzası birçok kişinin vakfiyesinde yer almaktadır. Bkz. s.19,91,184,196,233,283,297,321,363,429,431,461.

⁹⁵ Varlık, "XVI. yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s. 226; Kalyon, a.g.e., s. 216.

⁹⁶ İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, s. 86; Altun, a.g.m., s.335.

Vâkıf müderrislik için günlük 20 akçe, talebeler için günlük 25 akçe, 5 eczahana birer akçeden günlük toplam 5 akçe, cibayet görevi için günlük 2 akçe, tamirci için günlük 1 akçe şart etmiştir. Yıllık toplam masraf sende 20.880 akçe olarak kaydedilmiştir. Geçmiş senelerden artan gelir fazlası ise 33.636 akçe olarak belirtilmiştir⁹⁷. Tüm bu verilerden de anlaşıldığına göre Halil bin Mahmud 910/1504 senesinde bu medreseyi yaptırmıştır ve masraflar arasında da müderrislik sayılmaktadır⁹⁸.

1571 tarihinde Kütahya'daki hamamın geliri 10.800 akçe, dükkân geliri 3.940 akçe, dükkân, çayır ve zemin geliri 348 akçe, debbağhane geliri ise 360 akçe olarak kaydedilmiştir ve mablağların toplamı 15.448 akçe etmektedir. Vakfin İstanbul'daki akarlarının toplamı ise yıllık 9.940 akçedir. Yekûn 24.888 akçedir. Bu tarihte vakfin masraflarına baktığımızda;

Tablo 14. Haliliye Medresesi'nin XVI. Yüzyıldaki Giderleri

Vazife	Sayı	Maaş Günlük(Akçe)
Müderris	1	25
Talebe	10	5
Mütevelli	1	5
Cüzhan	1	5
Cabii (İstanbul)	1	2
Cabii(Kütahya)	1	1
Tamirci	1	1 ⁹⁹
Toplam	16	49

⁹⁷ İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, s.86.

⁹⁸ Uzunçarşılı medresenin kuruluş tarihini 918/1512 olarak vermektedir. (Bkz.Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.149.)Ancak Altun bu tarihli kaydı göremediğini belirterek, vakıf kayıtlarında 910 cemaziyelevvel 1505 tarihini esas almıştır (Bkz. Altun, a.g.m.,s. 335). Bizim hesabımıza göre yıl 1504 olmalıdır.

⁹⁹ DFE TD. 560, s. 37/b.

1558’de bu medresede görev yapan Vildan Efendi adında bir müderrisin günlük 20 akçe aldığı bilinmektedir¹⁰⁰. 1571 senesinde tedarisiet görevine 5 akçe zam yapılmış olduğu açıktır. Zaten akarların kâr getiren kazançlı işletmeler olduğu da verilen meblağlardan açıkça görülmektedir.

Medresenin şekli ve şemali hakkında Kütahyalı Ressam Ahmet Yakuboğlu’nun yapmış olduğu tablo ve yıkılmaya yüz tutmuş fotoğrafları bulunmaktadır. Yapının avluda şadırvanı bulunduğu ve kısmen de ahşap olduğu bilinmektedir¹⁰¹.

XVIII. asırda Haliliye Medresesi vakfının idaresi ile ilgili birkaç davada, mütevellilerin kimler olduğunu, kimlerden kimlere devrolduğunu gözlemleyebilmekte ve tevliyet ücretinin günlük 5 akçe olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

Öncelikle Halil Efendi’nin, vakfına ilk olarak Hoca Kasım Kütahyavî adlı bir zati müteveli yaptığını belirmemiz gerekir¹⁰².

1110/1699 senesinde tevliyet günlük 5 kuruş akçe ile Esseyyid Kasım isimli bir zattadır ancak başka biri tarafından müdahaleye maruz kalmıştır. Esseyyid Abdülbaki isimli bir kişi “*bana feragat eyledi*” diyerek Esseyyid Kasım’dan tevliyeti almak istemiştir. Ancak Esseyyid Kasım’a berat verilerek vazifedeki devamı sağlanmıştır. Yine günde 5 akçe ile mutasarrıf olup başka kişilerce müdahale olunmaması emredilmiştir¹⁰³.

XVIII. yüzyılın sonunda ise daha önce tek kişide olan tevliyet kardeşler arasında pay edilmiştir. 1213/1794 tarihinde, vakfın mütevellileri Esseyyid Ahmet ve Esseyyid Seyyid ve Esseyyid Abdullah ve Esseyyid Mehmed’tir. Esseyyid Mehmed’in vefatı üzerine, hissesi diğer üç kardeşe kalmıştır¹⁰⁴.

Bu olayın hemen bir yıl kadar sonrasında ise Haliliye vakfının tevliyet hissesine mutasarrıf olan Esseyyid Abdurrahman vefat edince yerine kızları Şerife

¹⁰⁰ Bu tarihte Kütahya’da bulunan seyyah Kutbettin Mekki’den naklen, Varlık, “XVI. yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, s. 227; Altun, a.g.m., s.335.

¹⁰¹ Altun, a.g.m., s.335.

¹⁰² Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 149.

¹⁰³ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, s.115, Belge No:580.

¹⁰⁴ BOA, C. Ev. 4772.

Ayşe ve Şerife Afife tevliyet hissesine mutasarrıf olmuşlardır¹⁰⁵. Tüm bu tespitler tevliyetin miras olarak kalmasına bariz örnektir. Vakfın kuruluşundan yaklaşık ikiyüz yıl sonra bile mütevellilik ücreti günlük 5 akçedir. Bu tespit vakfın iki asır sonrasında dahi gelirlerinin azalmadığını ve görevin iştiraken de olsa devam ettiğini göstermektedir.

XVIII. yüzyılın başında ve sonunda rastladığımız iki kayıt bu dönemde bu medresede kimlerin tedrisyet ile meşgul olduklarına dair bize ipuçları sunmaktadır.

1112/1701 senesinde medresenin müderrisi olan Esseyid Kasım Efendi ölünce vazife onun yerine Kütahya kadısı Mevlana Esseyid Ahmed Efendi'nin yönlendirmesiyle Mevlana Esseyid Efendi'ye tevcih olunmuştur. 1112/1701¹⁰⁶. Burada Kütahya kadısı müderris olarak atanacak olan kişiyi tavsiye etmiştir. Bu vakfiyenin şartında yer alıyor olmalıdır.

1218/1803'de ise müderris olan Esseyid Mehmed bin Mustafa kendi rızasıyla elinde olan beratını vererek müderrislik görevinin mutasarrıflığını Ali bin Mehmed'e devretmiştir¹⁰⁷.

Tevliyet görevi ücretinin XVIII. yüzyılda hala 5 akçe olduğunu görmekle beraber, müderrisliğin XVIII. yüzyıldaki görev ücreti karşılığı belgelerde geçmemektedir. Ancak 1571 numaralı defterden anlaşıldığına göre bu ücretin en az 25 akçe veya bu civarda bir ücret olduğunu tahmin etmek gerekir.

Haliliye Medresesi'nin akarı olan Kazasker Hamamı'ndan Su Vakıfları kısmında bahsedilecektir.

3.5. RÜSTEM PAŞA MEDRESESİ

Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı, aynı zamanda vezir-i azamı olan Rüstem Paşa 957/1550 tarihinde Kütahya'da bir medrese inşa ettirmiştir. Kütahya'da (1538 senesinde kısa süreli) Anadolu Valiliği yaptığı dönemde bu medreseyi yaptırmıştır. Medresenin müderrislik ücreti inşa yılında 40 akçedir. Kınalızâde Ali Efendi 956/1550'de 40 akçe ile bu medresenin ilk müderrislerinden olmuştur¹⁰⁸.

¹⁰⁵ BOA, C. Ev. 5976.

¹⁰⁶ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 155a, Belge No: 763; Sarıavcı, a.g.t., s. 189.

¹⁰⁷ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 33b, Belge No: 170; Karacagil, a.g.t, s, 332-333.

¹⁰⁸ Varlık, "XVI. yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.225.

Kütahya'daki 956/1549 tarihli Balıklı Hamam da Rüstem Paşa'nın eseridir¹⁰⁹.

1209/1794 tarihinde Rüstem Paşa medresesinin müderrislik hissesinin mutasarrıfı olan Abdurrahman vefat edince yerine lazım olan hizmeti idare eden Ahmed'in oğlu Mustafa atanmıştır¹¹⁰. Bu atamada ilginç olan husus, müderrisiliğin miras gibi intikal ederek bölünmesidir. Araştırmalarımız esnasında mütevellilik başta olmak üzere vakfın temel tevcihlerinin bulunduğu vakidir. Ne var ki ihtisas hizmeti olan müderrisliğin maaşının bölünmesi pek akla yatkın bir husus olmasa da bu dönemde vakfa yaklaşımın tamamen intikal üzerine olduğunun işareti sayılabilir.

Yine bu işlemle ilgili olarak Kütahya Naibi Mehmed Raşid Efendi arzıyla, Rüstem Paşa Medresesi'nde müderrislik vazifesinin Abdullah Efendi ve Mustafa Efendi ve Ahmed'in üzerlerinde olduğunu, Abdullah vefat edince onun hissesine Şeyhülislam'ın delaleti ile oğlu Mehmed Efendi'nin atanması istenmiştir¹¹¹.

Şeyhülislam'ın bu kişiyi delalet etmiş olması da mühimdir. Aslına bakılırsa görevin babadan oğula devredilmesi, adeta miras gibi işlem görmesi yüzyıl boyunca çokca örneğini gördüğümüz bir durumdur. Burada Mehmet Efendi'nin babasının yerine göreve getirilmesine dair ayrıca şeyhülislam tarafından işaret buyurulması, bu kişinin babasından intikalen göreve getirilmesinden daha çok, sahip olduğu bilgi birikimi vesilesiyle özellikle layık görüldüğünü göstermektedir.

3.6. DERVİŞ (ŞERİF) ABDURRAHİM MEDRESESİ

1192 / 1778 senesinde Balıklı Mahallesi'nde oturan Haliliye Medresesi müderrisi Derviş Abdurrahim Efendi ibni seyyid Abdullah Efendi, vakfına müteveli olarak ulemadan Mevlana Mehmed Velüüddin Efendi'yi atamıştır¹¹²: Derviş Abdurrahim Efendi bu tarihte 8 hücreli bir medrese inşa ettirip, akar olarak da medresenin bitişiğinde dört kapı dükkânını vakfetmiştir.

Vakfedilen medrese, Kütahya'nın Hacı Ahmed Mahallesi'nde¹¹³ olup medreseye dair şartları şöyledir:

¹⁰⁹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 23. Varlık, "XVI. yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", s.225.

¹¹⁰ BOA, C. Maarif 6617.

¹¹¹ BOA, C. Maarif 6617.

¹¹² VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.

¹¹³ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.

- Akar olarak tahsis edilen dört dükkânın gelirleri tamir için tahsis edilicek,
- Müderrise 10 akçe maaş verilecek,
- Talebelere günlük maaşları dışında yağ masrafı olmak üzere her odaya ikişer akçe verilecek,
- Medresede her kim müderris olur ise mütevellî olacak
- Gelirden fazla kalır ise mütevellî ve müderris olanlar mutasarrıf olacak,
- Mütevellî ve müderris olanlar eğitim hizmetini verdikten sonra kendisinin ile anne-babasının ruhu için Fatiha okuyacaklar¹¹⁴

Vakfın yıllık gideri minimum 9.360 akçedir¹¹⁵. Bu meblağa tamir masrafları ve mütevellinin elinde kalan para eklendiğinde vakfın gelirinin yıllık 10.000 akçeden fazla olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ayrıca 1 müderrisin istihdamı da söz konusudur. Bu müderris aynı zamanda vakfi da idare eden kişi olacaktır. Görüldüğü gibi Derviş Abdurrahim Efendi vakfın yönetimini kendi üzerine almamış, kendisi gibi müderris olan başka birine vermiştir. Vakfının yönetimi sonra gelen müderrislerin üzerlerinde devam edecektir.

Bu vakfiyenin bize sunduğu diğer bir veri ise Hacı Ahmet Mahallesi'nde Kütahya Valilerinden Ömer Paşa'nın buraya bir han yaptırmış olmasıdır. Vakfedilen dükkânlar da bu hana bitişiktir. Ömer Paşa 1697'den 1699 senesine kadar Anadolu valiliği yapmış ve bu esnada Kütahya'da Biber Hanı'nı yaptırmıştır¹¹⁶. Daha evvel zikrettiğimiz vakfiyede belirtilen han bu olmalıdır. Bir de Ubeydullah Efendi Medresesi diye bir medresenin olduğu açıkça görülmektedir¹¹⁷.

¹¹⁴ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.

¹¹⁵ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.

¹¹⁶ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 165.

¹¹⁷ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.

3.7. ABDULLAH EFENDİ BİN İSMAİL EFENDİ MEDRESESİ

Paşam Mahallesi'nde oturan müderris Abdullah Efendi bin İsmail 1187/1774 senesinde İshak Fakih Mahallesi'nde¹¹⁸ mülkü olan 12 oda ve bir derslane ve içinde bulunan çeşmeyi vakfederek, Evliya İsmail Efendi bin Süleyman Efendi ve Mehmet Efendi'yi müderris nasb etmiştir. Müderrislerden vefat eden olur ise Endüzi İsmail Efendi'nin evladından tedrisiyeti ifa edebilecek biri müderris olacaktır¹¹⁹.

XVIII. asırda yeni bir medresenin kurulmuş olduğunu anlıyoruz. Şartlarda müderrislere maaş veya öğrencilere yevmiye anlamında ayrılan bir pay görülememektedir. Zannımızca bu hususlarda gerekli nakdi yardımı başka bir vakıf karşılamaktadır. Abdullah Efendi kendi mülkünü eğitim amaçlı vakfetmiş ve müderrislerin kimler olacağını belirlemiştir¹²⁰.

Günümüze ismen ve cismen ulaşmamış olan bu medresenin XVIII. asır eğitim hayatında var olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu durumda medrese, İshak Fakih Mahallesi'nde bulunduğu göre muhtemelen İshak Fakih Medresesi'ne de yakın bir yerde bulunmakta idi.

4. EĞİTİM TESİSLERİNE DESTEK İÇİN TANZİM EDİLEN VAKIFLAR

4.1. KAMER HATUN BİNTİ MEHMET BİN ABDÜLBÂKİ VAKFI

Kütahyalı bir hanım olan Kamer Hatun eşinin yaptırmış olduğu medrese için sahibi olduğu bir adet ayakkabıcı dükkânının kira gelirini vakfetmiş ve vakfin mütevelliliği ile gelirini kendisi hayatta iken elinde bulunduracağını, vefatından sonra ise bunlara medresenin mescidinde imam olanların tasarruf edeceğini şart etmiştir. Bu medrese yukarıda bahsi geçen Abdullah Efendi bin (Endüzi) İsmail Efendi Medresesi'dir.

1191/ 1777 senesinde görülen bir davada medresenin mütevellisi Abdullah Efendi ibn Şeyh Endüzi Elhac İsmail Efendi, Kal'a-i Bâlâ sakinlerinden Ali Ağa ve Akça Hüseyin ibn İsmail'i dava etmiştir. Olay, Kamer Hatun'un zevci tarafından İshak Fakih Mahallesi'nde yaptırılmış olan medreseye akar olan ve Haffafhâne

¹¹⁸ Medresenin bir tarafında Tatarlar Konağı, bir tarafında eskiciler dükkânı ve bir tarafında mescid bulunmaktadır. Bkz. VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:456, Sıra No: 48.

¹¹⁹ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:456, Sıra No: 48.

¹²⁰ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:456, Sıra No: 48.

Çarşısı'nda bulunan bir adet ayakkabıcı dükkânının gelirinin vakıfta değil de şahıslarda kalmasını konu almaktadır.

Ancak Kamer Hatun'un vefatından sonra oğulları dükkân kirasını almışlar ve paylaşmışlardır. Konu daha sonra mahkemeye intikal etmiş, oğullar durumu bildiklerini ancak yine de annelerinin mülkiyeti üzerinde olan dükkânın kirasını aldıklarını beyan etmişleridir. Yapılan inceleme sonucu kadı ve müftü dükkânın vakfa intikaline karar vermiş, oğullar da bunu kabul etmiştir.

Görüldüğü üzere vakfın mütevellisi olan Abdullah Efendi ibn Şeyh Endüzi Elhac İsmail, vakfın hakkı olan meblağın şahıslar (oğulları) üzerinde kalmaması noktasında gereken hassasiyeti göstermiştir ve medrese vakfı akarına sahip olmuştur¹²¹.

Anlaşıldığı üzere Kamer Hatun'un, eşinin yaptırmış olduğu medresede mescid de bulunmaktadır. Kamer Hatun dükkânının gelirini kendisinin vefatından sonra verilmek üzere bu mescidin imamına vakfetmiştir.

Burada dikkat çeken husus Kamer Hatun'un vefatından sonra dükkân gelirinin oğullarının eline geçmesinden çok, medrese vakfının bânisi ve mütevellisi olan babaları tarafından dava edilmiş olmalarıdır.

4.2. ÖMER CUD EFENDİ BİN MUSTAFA VAKFI

Meydan Mahallesinde oturan, Seyyid Ali Paşa Medresesi'nin müderrisi Elhac Ömer el Cudi ibni Mustafa, 1214 / 1799 senesinde Meydan Mahallesi'ndeki bir buçuk dönüm bahçesini, arsası ve ağaçları ile birlikte Seyyid Ali Paşa medresesi talebeleri için vakfedip şöyle şart etmiştir¹²²:

Bahçenin geliri, evvela bahçenin tamir ve termim işlerini görecek, daha sonra Seyyid Ali Paşa medresesinde her hücre için yarımşar akçe (0.5x8=4 akçe) ve mütevelliyeye bahçe gelirinin artan fazlası verilecektir.

Öğrencilere yevmiye vermek suretiyle kurulan eğitim amaçlı bir vakıftır. Belgedeki bazı satırların sonu kesik olduğundan her hücreye tahsil edilen miktarın günlük mü yoksa aylık ya da senelik mi olduğunu tespit edemedik. Ancak günlük

¹²¹ VGMA, Defter No: 608/1, Sayfa No: 102, Sıra No: 119.

¹²² VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 422, Sıra No:191.

olacağı kanaatindeyiz. Seyid Ali Paşa Medresesi diye geçen yerin yukarıda bahsedilen nâm-ı diğer Alo Paşa'nın Arasta çarşısında yaptırdığı 8 hücreli medrese olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Bu medresenin müderrisi olan Elhac Ömer el Cudî ibni Mustafa, kendi çalıştığı medresedeki hücrelerde bulunan öğrencilere kendi malından ayırıp yevmiye temin etmiştir¹²³.

Vakfın müteveli detaylarına bakacak olursak; vakıf vakfının yönetimini kendisi yapacaktır. Ancak vefat ettikten sonra evlatları, soyları tükenir ise, Seyyid Ali Paşa medresesinde kim müderris olur ise o olacaktır¹²⁴.

4.3. ALİYE HATUN BİNTİ EBUBEKİR AĞA VAKFI

Ahi Mustafa Mahallesi'nde oturan Aliye Hatun 10 şevval 1211-8 Nisan 1797'de Ulu Cami yakınlarında bulunan 1 adet nalband dükkânının yarı hisse gelirinden, Ulu Cami müderrisine günlük 4 akçe, müteveliye gelirin artan fazlasını vakfetmiştir¹²⁵.

Müderrise verilen maaş yıllık 1440 akçe etmektedir. Artan gelirin fazlasının ne kadar olduğu bilinmediğinden hesaba dâhil edilememiştir. Ancak yarım dükkân hissesinin yıllık en az 1440 akçe geliri ile şehir ekonomisindeki yerini aldığı bir gerçektir.

Vakfın mütevellisi kendisi olacak, vefatından sonra ise Ulu Camide müderris olan kişi görevi devralacaktır ve vâkıfın ruhunu hayır ve dua ile yad edecektir.

Eğitim amaçlı yapılmış olan bu vakıf, camilerde imam, müezzin, kayyım ya da hatip gibi görevlilerin dışında bir müderrisin de görev aldığını bize göstermektedir. Bu da XVIII. yüzyılda camilerin halkın eğitiminde önemli bir merkez olarak var olduğunu ispatlamaktadır. Bir müderrisin Ulu Cami'de görevli olması bize cami cemaatinin çok olduğunu düşündürdüğü gibi müderris olan kişinin de cemaati çok olan bir camide görevlendirilmesi kendisinin dönemin en iyi müderrislerinden olduğu hissini bizde uyandırmaktadır. Nitekim Ulu Cami o dönemde var olan kale ahalisine, hanların bulunduğu çarşılara ve pazarlara olan

¹²³ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 422, Sıra No:191.

¹²⁴ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 422, Sıra No:191.

¹²⁵ VGMA, Defter No: 579 Sayfa No:36, Sıra No:21; BOA, C. Maarif 251.

yakınlığı ile şehrin kalbi hükmündedir. Belgede Cami-i Kebir olarak da yer alan bu cami şehrin en büyük camisi olması sebebiyle günümüzde de hâlâ hareketli yaşamın içerisindeki yerini korumakta, insanların içini ve etrafını doldurduğu müstesnâ bir merkez olma özelliğini de sürdürmektedir. Dolayısı ile bu dönemde bu camiye gelen ve bir tekke ya da zaviyeye bağlı olmayan kişileri özellikle de dini konularda bilgilendirmek maksatlı olarak bir müderrisin görevlendirilmiş olması son derece doğaldır.

Bu vakıf ile 2 kişinin istihdamı söz konusu olmuştur. Birisi müderris diğeri ise vakfın mütevellisidir.

Dükkânın yarı hissesinin vakfedilmesinden kira gelirinin yarısının vakfedildiğini anlıyoruz. Bu durumda bir tam dükkân kirasının ne kadar olduğunu kabaca hesap etmeye çalıştığımızda; kira gelirinin yarısından müderrise günlük 4 akçe verilebiliyor ise tam dükkânın günlük en az 8 akçe kira geliri var demektir. Bu da ayda 240 akçe eder. Kaldı ki elimizde müderrise verilenin dışında artanın mütevelliyeye verilmesi durumu var. Bu durumda bu vakıf dükkânda olduğu gibi merkezî yerde olan bir dükkânın kira gelirinin ayda 240 akçeden fazla olabildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

15 Şevval 1211/13 Nisan 1797 tarihinde ise Aliye Hatun'un vakfiye kaydının maliye ruznamçesinde yer aldığı belirtilerek, Abdülbâki Efendi'ye yürüttüğü görevlerden dolayı berat verilmesi istenmiştir. Abdülbâki Efendi vefat edince, vakfiye şartı gereği yerine kim tedrisiyet görevini devralır ise o kişi vakfa da mütevellî olacaktır¹²⁶. Bu tarihte Ulu Cami'de müderrislik görevini Abdülbâki Efendi yürütmektedir.

5. KİTAP VAKIFLARI

5.1. EŞŞEYH ABDURRAHMAN EFENDİ'NİN KİTAP VAKFI

Eğitim vakıfları denildiğinde akla en çok yapılar gelse de, bazen kitaplar da vakfedilmiştir. Vâkıf vakfettiği kitaplar hakkında çeşitli şartlar koşabilir. Bunlar,

¹²⁶ BOA C. Maarif. 251.

kitapların o yer dışına çıkarılamayacağı, dışarıda okunmasına izin verilip verilemeyeceği şeklindeki şartlar olarak vakfiyelere kaydedilmiştir¹²⁷.

Kitap vakıflarında, vakfedilen eserlerin isimleri bize dönemin eğitimi hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu kitap vakfı da Kütahya’da hangi alanlarda eğitim verildiği ve bu eğitimde hangi eserlerinin okutulduğu bilgisini bize sunmaktadır.

Timurtaş Paşa Camii (Takvacılar) bitişiğindeki, Dar’ül-hadis dersiâmı olan Eşşeyh Abdurrahman, 3 Zilhicce 1216/ 6 Nisan1802 tarihinde eskiden Eskişehir Müftüsü olan ve hala Kütahya’da Ahi Mustafa Zaviyesi şeyhi olan Esseyyid Hüseyin Efendi huzurunda *Mahşi Tefsir-i Kadı*, bir cilt *Evvel-i Nıfs Şeyhzâde*, ve bir cilt *İhya-il Ulûm* olmak üzere toplamda 3 adet kitap vakfetmiştir. Hayatta oldukça vakfının mütevellisi kendisi olacak, vefatından sonra salâhiyetli birinin kitapları koruyup, istifade edeceklerden esirgememesi ve kitapların köy ve kazalara da gönderilmemesini şart etmiştir¹²⁸.

Eşşeyh Abdurrahman’ın bu kitapları kendisinin hadis müderrisi dersiâmı olarak görev yaptığı Takvacılar Camii bitişiğindeki Dar’ül-hadis’e vakfetmiş olması muhtemeldir.

¹²⁷ Atilla Batur, Cevdet Dadaş, Zekai Mete, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya’da Sosyal Hayat III/I*, Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür Ve Tarihini Araştırma Merkezi Yayınları No:5, Kütahya, 2002, s. 61.

¹²⁸ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 47b, Belge No: 110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELEDİ HİZMETLERE YÖNELİK VAKIFLAR

1. KALE VAKIFLARI

Kütahya’da şehrin merkezinde ayakta duran Kütahya Kalesi, Türklerin eline geçmesi ile birlikte İslamî değerlerle hemhâl olmuştur. Bunlardan bilinen ilki Germiyanoglu Süleyman Şah zamanına ait Kale-i Bâlâ Camii’dir. Aynı zamanda bir yerleşim yeri olan kalenin, halka hizmet eden diğer birçok yapı gibi vakıflarla desteklendiği yaptığımız araştırmamız neticesinde ortaya çıkmıştır.

1.1. KÜTAHYA KALESİ’NİN TARİHÇESİ

Kütahya Kalesi şehre hâkim bir tepede asırlardır varlığını koruyarak, medeniyetleri bünyesinde taşımakta ve şehrin en eski yapısı olma özelliğini korumaktadır. Bugün her ne kadar istenen düzeyde bakımlı ve korunaklı olmasa da zamana direnmeye devam etmektedir.

Kütahya Kalesi nâm-ı diğer “Hisar” hakkında tarihi bir malumat verirken hiç şüphesiz bu güzide kalenin Türkler tarafından fethedilmesinden önceki zamanlara gitmek gerekecektir. Çünkü kalenin geçmişi antik çağlara kadar gitmektedir. Bu da şehrin ve özellikle bu tepenin insanlık tarihi boyunca yerleşime müsait, korunaklı ve rağbet gören bir mekân olduğunun ispatıdır.

Kütahya’nın tarihi dünyanın en eski kavmi olarak bilinen Frigyalılar dönemine inmekte ve bu şehir Küçük Frigya olarak adlandırılan mınıtkada yer almakta idi¹. Adeta insanlık tarihinin tanığı olan bir abide olarak günümüze ulaşan bu kalenin bulunduğu tepenin Frigyalılar döneminde de yerleşim yeri olması muhtemel gözükmektedir. Keza Texier bu kale için Kütahya’nın yani eski adıyla “Cotyoeum’un yerini işgal ettiğine şüphe yoktur”² demektedir.

Ancak Kütahya’nın en ehemmiyetli zamanının Bizanslılar zamanında olduğunu buranın o dönemde piskoposluk merkezi ve ticari bir bölge olmasından

¹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 1.

² Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, C.2, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s.285.

anlıyoruz ki, Bizans imparatorları, şehre hâkim yüksek ve sarp bir tepe üzerine şato yaptırarak bunu burçlarla tahkim etmişler ve şatoyu iki kat sur içerisine almışlardır³. Kalenin ilk şeklini ciddi manada Bizanslılar döneminde aldığı nettir. Texier, bu kale içerisinde bir de resim ve işlemleri ayırt edilebilen Bizans Kilisesi olduğundan ve harap durumda bulunduğundan bahsetmiştir⁴.

Kalenin tanıklık ettiği meşhur tarihi olaylardan biri, 1071 Malazgirt Muharebesi'nde Selçuklu hükümdarına esir düşen Bizans İmparatoru Diyojen'in buraya getirilerek gözlerine mil çekilmiş olmasıdır⁵.

Kalenin var oluş tarihi Bizanslılar döneminde kesinlik arz etse de buranın son şeklini Türkler tarafından fethedildikten sonra aldığı söylemek gerekir. Kalenin ve şehrin Türkler tarafından fethedilip buraların Müslümanlıkla şereflenmesinin ardından, geçip giden zamana mekân olan bu yerlerin kaderi de değişmiştir. Şehrin Türkler tarafından fethedilmesi ile ilgili tezimizin giriş kısmında bilgi verilmişti. Bu fetihle ilgili halk arasında meşhur olan Kütahya fâtihi Hezar Dinârî menkıbesinden de Hıdırlık Mescidi başlığı altında bahsetmiştik. O yüzden bu mevzularda burada tekrar değinmiyoruz. Ancak şehrin Kütahya Fâtihi Hezar Dinarî tarafından fethedilerek kalıcı olarak Türklerin eline geçmesinden sonra kalenin de Müslümanların yerleşimine geçtiği ve Türk-İslam senteziyle varlığını sürdürdüğü bir gerçektir. Hiç şüphesiz kale bu bakış açısıyla, sırasıyla Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı dönemlerinde Türkler tarafından devrin ihtiyaçlarına göre ele alınmıştır. Kaledeki cami ve mescidlerin varlığı, surlara Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılan eklemeler bunun göstergesidirler. Bunlarla ilgili ilk ve en detaylı bilgiyi ise Evliya Çelebi'den almaktayız. Evliya Çelebi Kütahya Kalesi'nden uzunca ve detaylı bir şekilde bahsetmiştir.

Burada kurulan vakıfların hizmet alanlarını ve işleyişini yorumlamamıza katkı sağlayacağı inancıyla Kaleyi kısa da olsa her yönüyle tanımanın faydalı olacağı görüşündeyiz.

Kale, "Aşağı Kale", "Yukarı Kale" ve "İç Kale" olmak üzere üç kısım olarak tarif edilebilir. Yukarı kale, "Orta Hisar Mescidi"⁶, nâm-ı diğer "Kale-i Bâlâ / Hisar

³ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.7; Texier, a.g.e, s. 285.

⁴ Texier, a.g.e. s. 285.

⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.8.

Camii”nin bulunduğu Maruf Mahallesi olarak adlandırılan kale içindedir⁷. Aşağı Kale ise “Kale-i Sagir, “Aşağı Hisar”, “Yeni – Yenice Hisar”, “Ulupınar Mescidi” olarak da geçmektedir⁸. Kalenin Batı ucuna ise küçük bir iç kale (şato) yapılmıştır⁹. Evliya Çelebi’nin aktardığına göre kale toplamda 70 adet burca sahiptir¹⁰. Bu burçlar Anadolu kalelerinde görülenlerin aksine, birbirine karşı, onar metre kadar yakındır¹¹.

Aşağı Kale için burayı Fâtih Sultan Mehmet’in 842/1438-39 senesinde bina ettiğini yazan Çelebi, İç Kale’nin de doğuya açılan giriş kapısının ahşap ve camız derisi kaplı olduğunu söylemekte ve şehre inen doğu kapılarından ise üç kat demir kapı olarak bahsetmektedir¹².

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak artık hiç şüphesiz bu kaleyi şehrin doğuş merkezi yahut kalbi olarak tanımlayabiliriz.

Vakıf mevzuuna gelince, bu sistem XVIII. asırda şehrin hemen her sahasını olduğu gibi Kütahya Kalesi’ni de kuşatmıştır. Bugüne dek hiç bahsi geçmeyen kale vakıfları çalıştığımız zaman diliminde varlığını göstermektedir. Geçmişinin, kalenin Türkler tarafından ilk fethedildiği yıllara kadar gittiğini düşündüğümüz bu vakıfların, kale ahalsinin ihtiyaçlarına yönelik olarak teşekkül ettiğini görmekteyiz. Bunlardan biri Germiyan Beyi Süleyman Şah zamanında yapılan *Kale-i Bâlâ Camii Vakfı*, diğeri ise kale ahalsinin su ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan “*Ab-keş/ Su çeken*” vakfidir. İbadet ve su ihtiyacını konu alan bu vakıfları incelemeyen önce kaledeki ibadethaneler ve su kaynakları hakkında bazı detayları sunmak yerinde olacaktır.

Kale içerisinde pek de susuz bir yer olmadığı ve bazı çeşmelerin bulunduğu bilinmektedir¹³. Evliya’nın ifadelerinden anlaşıldığına göre sonradan yapılan Aşağı Kale’nin yapılış sebebi buradaki suyun savaş zamanında düşmanın eline geçmesinin ve kale halkının susuz kalmasının önüne geçmektir. *Ulupınar* olarak da anılan bu

⁶ Varlık, Kale-i Bâlâ Camii’ni “XVI.Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri” adlı makalesinde ‘Orta Hisar Mescidi’ başlığında değerlendirmiştir. Bkz. Varlık, a.g.m., s.258.

⁷ Altun, a.g.m., s. 193.

⁸ Altun, a.g.m., s. 195.

⁹ Altun, a.g.m., s. 189.

¹⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 18.

¹¹ Mustafa Çetin Varlık, “Evliya Çelebi’ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması”, *Marmara Üniv. Fen – Edebiyat Fak., Türklük Araştırmaları Dergisi*, S:4, İstanbul, 1989, s. 300.

¹² *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 18.

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 18.

mahalde çıkan suyun bir değirmeni yürütecek kadar çok olduğu nettir. Çelebi ayrıca iç kalenin kapılarının iç yüzünde de iki adet su sarnıcı olduğunu belirtmektedir¹⁴. Ayrıca Germiyanoglu Camii olarak bahsettiği Kale-i Bâlâ Camii'nin olduğu yerde yani Yukarı Kale'de de bir çeşme olduğundan da bahsetmekte, hatta buradan çıkan suyun kale içerisindeki ve aşağı şehirdeki değirmenlere gittiğini de söylemektedir¹⁵.

Görüldüğü gibi Yukarı Kale'de dahi su çıkmaktadır. Pınarları ile meşhur bu şehrin zirvesinde dahi su çıkması Çelebi tarafından da bir hikmet olarak görülmektedir¹⁶. Kısacası hem İç Kale'de, hem Yukarı ve Aşağı Kale'de su çıktığını Seyahatnâme'den anlamaktayız. Altun da iki adet harap çeşme gördüğünü belirtmektedir¹⁷.

Söz konusu ibadethâneler olduğunda ise, Kale'de Kale-i Bâlâ Camii'nin olduğu yerde Çelebi, tahta minareli bir mescidden bahsetmekte ve diğer bir mescidin de iç kalede olduğunu yazmaktadır¹⁸. Bu durumda 1082/1671-72'de kalede 2 mescid ve 1 caminin varlığından rahatlıkla bahsedebiliriz. Tabi hem çeşmelerin hem mescidlerin sayısı bize o dönemde kale halkının nüfusu hakkında da ipuçları vermektedir ki, yine Seyahatnâme'ye başvurduğumuzda Yukarı Kale'de caminin yanında yetmiş adet toprak örtülü neferât (askerlerin) evleri bulunduğunu, İç Kale'de bir mescid, dizdâr imâm, müezzin ve kethudâ hânesi ve iki buğday anbârı ile toplamda sekiz hâne, Aşağı Yeni Hisâr'da yirmi kadar toprak örtülü evin bulunduğunu öğrenmekteyiz¹⁹.

XVIII. asırda vakıflarını gördüğümüz Kütahya Kalesi'nin XVII. asırdaki bu durumu bizim asrımıza ait olan Kale-i Bâlâ Camii ve Âbkeş için yapılan vakıfları yorumlamamızda faydalı olacaktır.

Kaledeki gündelik hayat ile dinî hayatı organize eden bu vakıfların XVIII. asırdaki varlığı kalenin hâlihazırda bir yerleşim mekânı olmaya devam ettiğini göstermesinin yanında, şehrin savunmasında önemli bir nokta olan bu mekânın

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 18*

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 18.*

¹⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 18.*

¹⁷ Altun, a.g.m., s. 192.

¹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 18.*

¹⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 19.*

vakıflar yoluyla devlet desteğine gerek duyulmadan ihtiyaçlarını karşılamaya çalışılması açısından dikkate değerdir.

Kale’de ikamet eden nüfusun özel teşebbüsü ile oluşturduğu vakıfları ve muhasebeleri şöyledir:

1.2. KALE-İ BÂLÂ ÂBKEŞ VE CAMİİ ŞERİF VAKFI

XVIII. asır kadı sicillerinde Kütahya Kalesi içinde hem caminin vazife ve sarf malzemeleri, hem de su temini için vakıf yapıldığı görülmektedir. O dönemde kale içerisinde iskânın mümkün olduğu ve sosyal bir hayatın bulunduğu düşünülürse burası için vakıf kurulmuş olması akla yatkındır.

Kale-i Bâlâ Camii vakfı ve Âbkeş vakfı kayıtlarda, özellikle XVIII. asrın ikinci yarısında beraber geçmektedir. Dolayısıyla biz de bu ikisini aynı başlık altında ele almayı uygun gördük.

Kütahya’nın bilinen ilk İslamî yapılarından olan Kale-i Bâlâ Camii Yukarı Kale’de bulunmakta olup, camiin kapısı üzerinde bulunan kitabeden bu eserin Germiyanoglu Süleyman Şah zamanında 779/1377 senesinde tamir edildiği anlaşılmaktadır²⁰. Ayrıca kitabede geçen “*Emir’ül Kebir*” ve “*Sultan’ül Germiyanîyye*” ifadeleri bu eserin Germiyanlılar’ın en parlak devrine işaret etmektedir²¹. Bahsi geçen kitabenin sağında bir kitabe yeri daha olduğu ama kitabenin yerinde olmadığı bilinmektedir²².

Orta Hisar Mescidi olarak da bilinen yapı, Maruf Mahallesi olarak adlandırılan kale içindedir. Orijinal durumunu kaybetmiş, son yıllarda yeniden onarılmıştır²³.

Evliya Çelebi’nin Germiyanoglu Camii dediği Kale’deki cami bu yapı olmalıdır²⁴. XVI. yy daki vakıf gelirleri bilinmektedir. Kayıtlara göre bu yüzyıldaki vakıf geliri 10.582 akçedir²⁵. Ayrıca kadı sicillerinde Fatih Sultan Mehmet’in, imam meşrutası vakfettiği hakkında bir de kayda rastlanmıştır²⁶.

²⁰ Halil Edhem, a.g.e., s.12; Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 76.

²¹ Halil Edhem, a.g.e., s.12.

²² Güner, a.g.e., s. 11.

²³ Altun, a.g.m., 193.

²⁴ Altun, a.g.m., s.193. Bkz. Evliya Çelebi, a.g.e., s.15.

²⁵ TKGM, KKA, TD. 560, vr. 38a-b.

²⁶ Güner, a.g.e., s. 11, naklen Altun, a.g.e., s. 193.

Âbkeş vakfını ilk gördüğümüzde ise Kütahya Kalesi'nin ovadan yüksekte bir dağda konuşlanmış olmasından dolayı, su tedarikinde problem yaşanmış olabileceğini düşünsek de XVII. asrın ikinci yarısında böyle bir problem gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Kale ahalsinin XVIII. asırda “*Âb-keş / su çeken*” vakfı kurmuş olduğunu görmek bize iki şeyi düşündürmüştür: Bunlardan birincisi, iç kalede olduğunu bildiğimiz iki adet sarnıçtan ve adı geçmeyen başka noktalardan su çekmek için böyle bir “*Âbkeş / Su Çeken*” vakfı kurulmuş olabilir. İkincisi ise belki sonradan yaşanan/yaşanacak bir kuraklık, suların çekilmesi ve kaynakların azalması gibi doğal olaylardan ötürü daha derinlerde kalan suyu dışarıya çekmek için bir vakıf kurulmuş olabilir. Sebebi her ne olursa olsun Kale ahalsinin vakıf yoluyla su ihtiyacını karşılamaya çalıştığı bir gerçektir.

Kale için önem arz eden bir diğer husus da ibadet mahallidir. Anlaşılan o ki, kaledeki dînî hayatın layıkıyla yaşanabilmesi ve özellikle de caminin işlevini yitirmemesi için gerekli olan vazife ve sarf malzemelerinin karşılanması ihtiyacı ile maliyet gerektiren kaleye su çekme işi aynı zamanda gündeme gelmiş olabilir. XVIII. asırda bu camideki görevlilerin ücretleri ve giderleri için de vakıf kurulmuştur. Özellikle caminin aydınlatılması ve görevlilerin ücretlerinin verilmesi vakıflar marifetiyle ifa edilmiştir. Cami için de, Âbkeş için de para toplanmıştır²⁷.

Bu konuda biraz daha detaya indiğimizde sicillerdeki kayıtlar bize ışık tutmaktadır. Kale vakıflarına dair ilk bilgiyi, kale için toplanmış vakıf parası ile ilgili bir davadan anlamaktayız. Daha sonra ise kale vakıflarının muhasebelerine ulaşmaktayız.

Öncelikle 1113/1702 senesinde Kütahya Kalesi neferâtından Mehmed ibni Osman Çelebi, kale muhafızları huzurunda, Âbkeş için mevkuf olan 38.300 akçenin kârını her sene mahal-i mezkûra (kaleye) sarf etmek üzere babasının müteveli tayin edildiğini ancak babası savaş çıkıp gittiği ve vefat ettiği için herkesin izniyle bu görevin kendisine verildiğini söylemiştir. Ancak halkın zimmetinde olan vakıf akçeleri bazılarında alıp bazılarında almakta güçlük çektiğini söylemiş, defterde ismi yazılı olanların mahkemeye çağırılarak sorguya çekilmesini talep etmiştir. Bu kişiler çağırılmış ve zimmetlerinde olan meblağ-ı mevkufu itiraf etmişlerdir. Ancak

²⁷ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 89b, Belge No: 221/1.

ödemesi lazım gelen bir akçe gözükmemiştir. Ahalinin sadakatleri ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Mehmed hizmetinden el çektilmiştir²⁸.

Burada geçen 38.300 akçe ciddi bir meblağdır ve sadece Âbkeş için vakfedilmiştir. XVIII. asrın başında bu kadar bir meblağa ulaşılmış olduğuna göre Âbkeş vakfının geçmişinin daha eskilere gittiğini düşünebiliriz.

1176/1762 senesinde cami muhasebesine dair kayıta şahısların verdiği meblağlar belirtilmekte ve bunların altında “Yekün 165 meblağ 20” yazmaktadır. Devamında ise Âbkeş vakfının muhasebesi verilmektedir. Yine aynı yılın aynı ayı olan muharrem 1176, yani 1762 senesi tarihli bu kayıttan Âbkeş vakfının 552 buçuk kuruşluk parası olduğu görülmektedir.²⁹ İsimler ve altında yazan muhtelif miktarlar gerek cami, gerekse Âbkeş için vakfedilmiş paraları ifade etmektedir. 1113/1702 senesinde sadece Âbkeş vakfi olarak gördüğümüz kale vakfının³⁰ 1176/1762 senesinde Kale-i Bâlâ Camii ile birlikte muhasebelerinin tutulduğu görülmektedir³¹.

1178/1764 senesinde kayıtlar yine Muharrem ayında tutulmuştur. Kale-i Bâlâ vakfının mütevellisi Dizdar Esseyyid Hüseyin’dir. Bu kişi kale ahalesinin ittifakı ve veziriazamın inhası ile müteveli olmuştur. Mütevellinin senelik vakıf neması ile caminin müezzini, aydınlatılması, tevliyet hakkı ve diğer gerekli masraflarını ödediğini görmekteyiz. Vesikada geçen nema kelimesi kale vakıflarının para vakfi olduğunu bir kez daha göstermektedir. Nitekim 552 buçuk guruş 40 akçe mal olarak yazılan paranın da istirbah ettirildiği net bir şekilde belgede gözlemlenebilmektedir. Burada belirtilen 597 buçuk guruş ise istirbah ettirilen paranın kar elde etmiş hâlidir. Yani toplanan vakıf paraların istirbah yoluyla 40 guruş kâr ettirildiği nettir³².

1179/1765 senesindeki muhasebede ise önce vakfa katkı sağlayan isimler zikredilip yine “Yekün 165 meblağ 20” belirtilmiştir. Daha sonra ise “Muhasebe-i âbkeş vakfi nukud der kale-i mezbur” başlığı ile yine isimler zikredilerek yekünün 787 buçuk guruş olduğu ve hasıl olacak nemanın gelecek sene hesap edileceği yazmaktadır. Burada ayrıca “Bunların meblağı Çelik Paşa vakfidir” ibaresi yer

²⁸ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No: 373.

²⁹ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 89b, Belge No: 221/1.

³⁰ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No: 373.

³¹ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 89b, Belge No: 221/1.

³² BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 73, Belge No: 83.

almakta ve altında ise iki adet 40 kuruşluk meblağ yazmaktadır. Anlaşılan o ki, Çelik Paşa vakfından kale vakfına pay ayrılmış, ya da aktarılmıştır³³.

2. HANLAR

2.1. MENZİLHÂNE VAKFI

Menzilhâne konak mevkii anlamında kullanılan bir terim olup, posta işini görenlerin konaklayarak geceledikleri ve binek hayvanlarını orada bulunan hayvanlarla değiştirdikleri yerdir³⁴.

Osmanlı Devleti'nde haberleşme ağını ifade eden Menzil Teşkilatı, ülkenin her tarafında yer bulan bir sistemdir. Kütahya'da da merkezden taşraya, taşradan merkeze haber veya emir akışını sağlamak amacıyla menzilhaneler inşa edilmiştir. Bunlar bir mahalden diğer bir mahale giden yolcu ve memurların, ulak ve posta tatarlarının ikametine ve hayvanlarının değişimine mahsus büyük hanlardır³⁵.

Menziller arası haberleşme; ulaştırılması istenen bir emir ya da haberin çıktığı merkezden bir ulakla bir sonraki merkeze iletilmesi, ulağın o merkezde kalarak bir başka ulakla bir sonraki merkeze gönderilmesi şeklinde ilerlemektedir³⁶.

Anadolu'da ve Rumeli'deki bütün menzillerin mali sorumluluğu Defterdarlığa bağlı olan Mevkufat Kalemi'nde teşkil eden Menzil Halifeliği'ne aitti³⁷. Menziller ilk defa I. Selim zamanında vakıf geliri olarak kaydedilmiştir ve böylece menzillerin kiraya verilmesi hususu gündeme gelmiştir. Daha çok Rumeli'de uygulanan bu usul XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da tatbik edilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır³⁸.

³³ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 51b, Belge No: 159.

³⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, MEB. Yay. 2505, Bilim Ve Kültür Eserleri Dizisi 646, Sözlük Dizisi 2, İstanbul, 1993, s. 480.

³⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.113-114. Uzunçarşılı Menzilhânelere sadece "Menzil" demenin daha doğru olacağı görülmüştür. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s.114.

³⁶ Mehmet Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, Sayı:3, 2008, s.37.

³⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, s. 127.

³⁸ Halaçoğlu, a.g.m., s. 128.

Bu menzillerden biri Kütahya şehir merkezinde bulunmakta idi. Kapan Hanı da denilen³⁹ menzilhanenin gelirleri için Karagöz Ahmet Paşa, vakıflarından tahsis ayırmıştır⁴⁰.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1178/1764 senesinde faal olduğu görülen menzilhanenin kethüdası Elhac Ali Ağa, menzil işleri için 3250 guruş akçeden 583 guruşu zaruri işler için harcamıştır. Geriye kalan 2667 guruştan havale ve taahhüd edilen miktarlar şahitler huzurunda kayda geçmiştir⁴¹.

Burada bahsi geçen menzilin, Rüstem Paşa tarafından yaptırılan ve Kapan Hanı olarak anılan Menzilhâne olduğunu sanmıyoruz. Ancak, burada bizi ilgilendiren husus, var olan bir menzilin ihtiyaçları için ayan ve eşraf tarafından para vakfedilmiş olması ve bu paraların menzil kethüdası, hazine kâtibi ve mütesellim eliyle takibinin yapılıyor olmasıdır⁴². Yapılan harcamanın şahitler huzurunda sicillere kaydedilmesi de devletin hukuki mahiyette vakıf paralar için gösterdiği titizliğe örnek olması bakımından mühimdir.

İncelememizde menzilin kiraya verilmenin aksine ihtiyaçlarının karşılanması için para vakfedilmiş olması söz konusudur. Bahsi geçen mevkuf 3250 akçe 1178/1764 senesinde menzilin yıllık gelirini ifade ediyor olmalıdır. Yine Süleyman ve İsmail adlı kimseler eliyle bu menzilin iştiraken yürütüldüğü de aşikârdır.

2.2. HACI İVAZ HANI ÇEŞMESİ VE SEBİLİ VAKFI

Hacı İvaz Hanı günümüze ulaşamayan yapılar arasındadır. Hacı İvaz Paşa I. Mehmet dönemi vezirlerinden olup II. Murat zamanında da görev yapmıştır⁴³. Sicill-i Osmanî’de geçen “Hacı” lakaplı tek İvaz Paşa budur. Hacı İvaz Paşa Bursa Subaşı olup Karamanoğlu şehri kuşattığında akıllı bir hamleyle onu uzaklaştırmayı başarmış, bu başarısına kaşılık Bursa Valisi ve ardından vezir olarak atanmıştır. 832/1428-29’da vefat etmiştir⁴⁴.

³⁹ *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, s. 23-24.

⁴⁰ Bkz. Batur, *Karagöz Ahmet Paşa Vakfiyesi*, s. 19.

⁴¹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 4a, Belge No: 205.

⁴² BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 4a, Belge No: 205.

⁴³ Oruç Beğ Tarihi, a.g.e., s. 53.

⁴⁴ Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3., s.843.

Vefatı tam olarak Germiyan Beyliği'nin II. Murat'a vasiyetle devrine denk gelen 1428'de olması hanın da bu tarihte veya az evvel yapılmış olabileceğine işaret etmektedir⁴⁵.

Bugün var olmayan ancak XVIII. yüzyıl Kütahya'sında varlığını tespit ettiğimiz "Hacı İvaz Hanı" Tüfenkçiler Çarşısı mahalinde bulunuyordu. 1179/1765 senesinde Anadolu Valisi Elhac Ali Paşa⁴⁶ zamanında bu tarihte padişah olan III. Mustafa'nın emri ile bu handa bulunan tüfenkçiler başka bir yere nakledilmektedirler.

Hana gelip giden tüfekçilerden, kadınlar ve genç kızlar rahatsız olmuşlar ve bu problemi çözmek için anlaşılan önce kadıya, netice alınamayınca da Divan-i hümayuna arıza yazmışlardır. Durumu inceleyen divan, Anadolu Beylerbeyi ve Kütahya kadısına bir hükümnâme yazarak Tüfenkçiler için yeni bir han inşa edilmesini ve onların Hacı İvaz Hanına bir daha uğratılmamasını emretmiştir. Böylelikle başka bir hana devredilecek olan tüfekçilerden alınacak kiradan aylık 30 kuruş çeşme ve sebilhaneye vakfedilmektedir.

1179/1765 senesine ait vesika bir vakıf eserini ortaya çıkardığı kadar şu hususlar bakımından da mühimdir:

1- Bu tarihte Kütahya'da "*Tüfenkçiler Çarşısı*" ismiyle bir çarşı ve bu çarşıda "*Hacı İvaz Hanı*" adıyla meşhur bir han mevcuttur.

2- Hacı İvaz Hanı'ndan başka, sadece tüfekçiler için bir han yapılmaktadır. Yani Kütahya'da bu dönemde hatırı sayılır bir tüfekçi mevcut demektir. Bu tüfekçilerin Anadolu Valileri mahiyetinde tüfekçiler olduğu belgeden anlaşılmaktadır. Savaş hallerinde Kütahya'dan hatırı sayılır şekilde asker sevkiyatı yapıldığını bu bilgiler dâhilinde rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak tüfekçi taifesinin bu kadar çok olması aynı zamanda avcılığın veya eşkıyalığa karşı koruyuculuk için Kütahya'da tüfek üretildiği veya satıldığı sonucuna da bizi götürür.

⁴⁵ Aşık Paşaoğlu Tarihi'nde Hacı İvaz Paşa'nın eserleri arasında bu han yazmamaktadır. Bursa'da yaptırdığı mescid ve medrese sayılmakta ancak bu handan bahsedilmemektedir. Bkz. *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yay: 2100, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 411, Tarih Dizisi: 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, s.168.

⁴⁶ Elhac Ali Paşa'nın babası Ahmet Paşa'dır. Aydın muhassılı iken 1178/1764 Nisan'ı sonlarında Mehmet Paşa'nın yerine vali olarak Kütahya'ya gelmiştir ve 1766 senesinin Mart ayında ayrılmıştır. (Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 168.)

3- Hacı İvaz Hanı muhtemelen varsa kadınlar pazarına ve kadınların çokça uğradığı mahalle yakın olmalıdır ki, buraya kadınlar ve genç kızlar da uğramaktadır.

4- Yeni yapılan hanın kirası ismi burada verilmeyen saray yakınındaki bir çeşme ve sebile vakfediliyor.

5- Belge Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaların kadınlara verdiği önemi göstermesi yönüyle de dikkat çekicidir⁴⁷.

3. SU VE SU TESİSİ VAKIFLARI

Osmanlı vakıf sistemi, su temini konusunda da gündelik hayatın ilk ve en önemli ihtiyacını karşılamaktadır. Halkın içme suyu ve yıkanma ihtiyacını gidermek üzere şehirlerin hemen her yerinde kurulan su vakıfları, pınarları ile meşhur olan Kütahya'da da sıklıkla görülmektedir.

3.1. HAMAMLAR

İslam dininde temizliğe verilen önem, yıkanma ihtiyacını üst düzeyde tuttuğundan, şehirlerin birçok yerinde, özellikle camilerle birlikte hamamlar bulunmaktadır. Bu hamamlar kişilerin şahsi temizliklerine hizmet ettiği gibi kimi zamanda ticarî konularda da halkın ihtiyacını karşılamıştır. Bu hamamlar çoğu zaman halkın bu ihtiyacını karşılamının yanında, vakıf eserlere gelir kaynağı olarak ikincil bir hizmet ile vakıf sistemini desteklemektedirler.

Kütahya'da da birçok hamam vardır ve ticari anlamda şehrin ekonomisinde yer tutmaktadırlar.

3.1.1. Elvan Bey'in Eydemir Hamamı

Hamam Kütahya'nın merkezinde, Mevlevihâne'nin bitişiğindedir. Hamamın bânisi Germiyan Beyi II. Yakup Çelebi'nin Çaşnigirbaşısı olan Elvan Bey'dir. II. Yakup Bey'in hanımının da yer aldığı ve Elvan Bey'in başı çektiği bir heyet, 1424 yılı içinde II. Murat'a İsfandiyaroğlu İbrahim Bey'in kızını almaya gitmiştir⁴⁸. Evliya Çelebi bu hamama 1671/72'de "Aktemür" şeklinde yer vermiştir⁴⁹. Hamam bugün

⁴⁷ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 50b, Belge No: 162/2.

⁴⁸ Neşri, a.g.e., s.265.

⁴⁹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 23.

Eydemir Hamamı olarak anılmaktadır. Bu adın nerden geldiğine dair bugüne kadar bir malumat bulunamamıştır. Hamam ayrıca Karagöz Ahmet Paşa'nın vakfiyesindeki Kapan Hanı tarifinde de “*merhum Elvan Bey'in vakıf hamamı..*” şeklinde yer bulmuştur⁵⁰. Bu vechle şehrin en eski hamamlarındandır.

1175/ 1761 senesinde hamamın işletmesi 3 senede bir değişmek üzere kiraya verilmektedir. Hamamın işletmecileri olan Hacı Ahmet Mahallesi sakinlerinden İbrahim ve validesi, işletme süreleri dolduğu halde hamamı 3-4 gün boyunca zabt etmişlerdir. Hamamın yeni kiracısı Osman tarafından bu zabtın ortadan kaldırılması için arıza yazılmıştır⁵¹.

Osman Kethüdâ bu günlük 25 akçeden hamamı vakfın mütevellisi Ali Baba'dan üç seneleşine kiralamıştır ve hamamın içerisindeki malzemeleri de satın almıştır. Osman Bey bu 25 akçenin 5 akçesini kira olarak vakfa ödemiş kalan yirmi akçenin beş akçesini de vakfın rub' hissesini tasarruf eden Fatma Hatun'a vermektedir. Ancak Fatıma Hatun ve oğlu hamamı 3 gün zabt edip dokuzar akçe almışlar ve üstelik hamamdan da ayrılmamışlardır. Ancak Osman Bey bahsedilen haklarını ispat etmiş, neticede Fatma Hatun ve oğlu İbrahim bu mevzudan men edilmiştir⁵². Anlaşılan mesele önce kadıya sonra divana intikal etmiş, sonuçta padişah gereğinin yapılmasını emretmiştir⁵³.

XV. yüzyılda kurulmuş olan bir vakıf hamamın XVIII. asırda hala çalışıyor ve rağbet görüyor olması vakıf sisteminin gidişatı hakkında güzel bir veridir. Ancak bu sistemin işleyişinde yaşanan problemler de sistemin gidişatına dair bize önemli ayrıntılar sunmaktadır. Eydemir Hamamı örneğinde meselenin padişaha arz edilmiş olması önemlidir. Zira bu vakıf mevzuuna verilen ehemmiyetin önemli bir delilidir. Osmanlı Devleti'nin sınırları göz önünde bulundurulduğunda ve sınırlar genişledikçe fethedilen yerlere vakıflar inşa edildiği düşünüldüğünde padişahın bu vakıf eserlerle ilgili mevzularla bizzat ilgileniyor olması ilginçtir. Hiç şüphesiz sayısız vakıf eserle ilgili sayısız mevzu gündeme gelmiştir. Birçoğunun bu şekilde sultana kadar intikal

⁵⁰ Altun, a.g.m., s. 374-375. Altun burada Karagöz Ahmet Paşa vakfının 1509 tarihinde yapılıp, 1512 tarihinde vakfiyesinin düzenlendiğine vurgu yaparak, vakfiyede geçen “merhum” ifadesinden dolayı, Eydemir Hamamı'nın XV. asra ait olduğu görüşündedir. Nitekim Elvan Bey'in II. Murat devrinde adı geçmektedir.

⁵¹ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 71a, Belge No: 179.

⁵² BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 71a, Belge No: 180.

⁵³ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 71a, Belge No: 179-180.

etmesi ve bu makam tarafından incelenerek karar verilmesi vakıflar konusunda göz ardı edilemeyecek bir detaydır.

1175/1761 senesinde; Fatma Hatun vefat etmiş yerine oğlu İbrahim geçmiştir. Bu kez vakıf Geyve’de medfun Elvanbeyzade Sinan Bey evkafı akaratından olan Eydemir Hamamı” olarak geçmektedir. Hamam aylık 150 akçe icare-i muaccele⁵⁴ ile iştiraken Fatma ve Emine Hatunların üzerilerinde iken Fatma Hatun vefat edince rub’ hissesine Fatma Hatun’un büyük oğlu İbrahim mutasarrıf olmuştur⁵⁵.

Keza 1179/1765 senesinde ise Ahi Erbasan Mahallesi’ndeki hamamın aylık 150 akçe olan nısf-ı rub (dörtte bir) hissesinin mutasarrıfı olan Ali erkek evladı olmaksızın vefat edince yerine kızları İstemihan ve Ümmühani hatunlar iştiraken mutasarrıf olmuşlardır⁵⁶. Adı geçen Ali’nin, 1775/1761 senesinde hamamın iştirakçilerinden biri olduğu görülmektedir.

Elde ettiğimiz bu bilgilerden yola çıkarak hamamın işletilmesinde bazı taaruzların olduğunu görmekte beraber belirtilen tarihlerde bu hamamın işletmesinin kadınlarda görüyoruz. Bu ve buna benzer birçok örnek pek tabii Osmanlı dönemi kadınlarının iş yaşamındaki yerinin tespitinde önemli rol oynayacaktır. Aylık 150 akçe olarak gördüğümüz kira hamamın bir nevi depozitosudur diyebiliriz. Vakıf hamamın kira gelirinin ise günlük 25 akçe olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda aylık vakıf akarı 750 akçe etmektedir ki bu bize şehrin en merkezi yerinde olan bu hamamın gerçekten rağbet gördüğünü ispatlar. Meblağ seneliğe vurulduğunda; 9.000 akçe etmektedir.

3.1.2. Lala Hüseyin Paşa Hamamı

Önceki kısımda Lala Hüseyin Paşa’nın banisi olduğu caminin dışında hayır eserin akarı olarak bir hamamı vakfettiğini söylemiştik. Hamam Lala Hüseyin Paşa Camii’nin karşısındadır. Evliya Çelebi bu hamamı saydığı hamamlar arasında zikretmektedir⁵⁷.

Lala Hüseyin Paşa’nın cami ve mektep vakfı gelirleri arasında hamam vardır. Ancak bu hamamı kendisinin yaptırıp yaptırmadığı vakfiyede belirtilmemiştir.

⁵⁴ **İcare-i muaccele:** Beylik ve evkaf kiralardan peşin alınan kısım.

⁵⁵ BOA, C. Ev. Belediye, 7177.

⁵⁶ BOA, C.EV. Belediye, 6745.

⁵⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C.9, s. 23.*

Hamamın bu paşa tarafından yaptırıldığı bilinmekle birlikte halk arasında bu hamamın da Mimar Sinan'ın eseri olduğu bilinmektedir⁵⁸. Ancak Sinan'ın yaptırdığı eserler arasında bu yapı sayılmamaktadır⁵⁹.

XVIII. asırda bu hamamın vakfa sağladığı akar durumu ile ilgili olarak, Lala Hüseyin Paşa hamamının kirasının Şevval 1177/ Nisan 1764'ten, Muharrem 1178/ Temmuz 1764 tarihine kadar geçen 3 aylık sürede, günlük 40 akçeden 45 akçeye çıkarılmıştır. 40 akçelik kira sözleşmesi fesh olunup 45 akçe olmuştur⁶⁰.

3.1.3. Kazasker Hamamı

Haliliye Medresesi'nin akarı olan bu vakıf eser, Sadettin camiinden Molla Bey Külliyesi'ne gidilen yolun Pamuk Pazarı'na dönüldüğü yerden, Çemberciler Çarşısı'ndaki dükkânlara kadar olan ve şimdi açık oto garajı ve oto yıkama yeri olan ve bir zaman önce, köy otobüs ve minibüslerinin kalktığı "Anadolu Garajı" olarak bilinen yerde yani Haliliye Medresesi'nin yakınındaydı. Hamam erkeklere, kadınlara ve bir de keçecilerin keçe yıkama ve dövmelerine mahsus olmak üzere üç kısımdı⁶¹. 1930 yıllarında satılarak yıkıldığı bilindiği gibi, hamamda bulunan çok güzel, nadide, işlemeli kurnalarının ve diğer mermer işlemeli parçaların satıldığı, hamamın maruz kaldığı durumlar arasında sayılmaktadır⁶².

Kazasker Hamamı'nın XVIII. yüzyıl içerisinde faal durumda olduğunu bu hamamın kiralanması ile ilgili görülen bir davadan anlamaktayız. 1110/1699 tarihinde muta'cir olan Kamizade Seyyid Halil Çelebi, hamamı yedi yıl evvel önceki mütevelliden her gün yirmişer akçe ücret ile kiralamıştır. Şimdiki müteveli Seyyid Kasım Efendi ücret mislini tamamlamak için hamamı dellala (satıcı-arabulucu) verip üçgün müzayedenin sonunda günlük kırkbeşer akçeyi teslim etmiştir. O da kiraya vermiştir. Bu olayla ilgili hüccet verilmesini talep etmektedir. Burada hamam Kazasker Hamamı ve Çifte Hamam olarak da anılmaktadır⁶³.

XVIII. asırdaki bu haliyle hamamın son derece faal ve müzayedeye çıkacak kadar gelir getiren bir işletme olduğu anlaşılmaktadır. Günlük 45 akçeden yıllık

⁵⁸ Güner, a.g.e., s.34.

⁵⁹ Altun, a.g.m, s. 382; Güner, a.g.e., s.34-35.

⁶⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 82b, Belge No: 51.

⁶¹ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 149, Altun, a.g.m., s. 376, Kalyon, a.g.e, s. 353.

⁶² Kalyon, a.g.e., s. 353. Kalyon aynı yerde, Alaaddin Özekmekçi'nin deposunda bu hamamla ilgili işlemeli bir duvar olduğunu da yazmaktadır.

⁶³ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 19, Belge No: 103.

16.200 akçe geliri olan bu hamamın yüzyılın en kârlı işletmelerinden olduğu yorumu yapılabilir. Tabii hamamın halkın en yoğun olarak bulunduğu, çarşı, bedesten, pazar, cami ve medrese gibi yapılara yakın olması, özellikle de keçecilere özel bir bölümünün bulunması hamamın gördüğü rağbetin sebeplerindedir. Hamamın XVIII. Asırda gelirlerinin daha önceki vakıf defterlerinde görülen meblağlardan fazla olduğu, zamanla daha da kazançlı hale geldiği açıktır.

Kütahya'nın merkeze bağlı köylerinden olan Karaöz Köyü Rüstem Paşa vakfının akarıdır⁶⁴. 1109 / 1697 senesinde bu köy ile bir çayırın varidatının Kütahya'daki hamam ve (yanan) dükkânların tamirine tahsis edilmesi ve başka bir talepte bulunulmaması istenmiştir⁶⁵. Ancak hamamın adı belirtilmemiştir.

3.2. ÇEŞMELER

Çeşmeler sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak, insanlığa olduğu kadar, bitki ve hayvanlar olmak üzere tüm mahlûkata hizmet etmektedir. İçme suyu, çamaşır yıkama, bahçe, tarla ve hayvan sulama amaçlı yapılan birçok çeşme hayır amaçlı yapılmaktaydı. Bu hayratların ve suyollarının gereken tamiratlarının yapılması vakfın amacı kadar önem arz etmekte idi. Bu sebeple hayrat olarak yapılan birçok çeşmenin bakımı için maddi güce ihtiyaç duyulmaktaydı.

Bu kısımda halkın en temel ihtiyacını yine kendisinin karşıladığını, sağladığı hizmetinin daimi olması yolunda akarlar tahsis etmiş olduğunu göreceğiz.

3.2.1. Hacı Ali Paşa'nın Sakahâne Vakfı

Sakahâne ismi Ulu Cami karşısındaki şadırvana verilmektedir. Bunun suyunu meşhur Selçuklu umerasından İmadüddin Hezar Dinarî getirtmiştir. Sakahâne 1179/1765 senesinde Anadolu valisi bulunan Hacı Ali Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Hacı Ali Paşa'nın babası Ahmet Paşa'dır. Aydın muhassılı iken 1178-1764 Nisanının sonlarında Mehmet Paşa'nın yerine vali olmuştur⁶⁶.

Hacı Ali Paşa 1179/1765 senesinde Ulu Cami karşısında bulunan ve ilk olarak Hezar Dinarî'nin inşa ettirdiği Sakahâne'yi yeniden ihya ettirmiştir. Bu inşa

⁶⁴ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr.13b, Belge No: 76.

⁶⁵ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr.109b, Belge No: 552.

⁶⁶ Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 168. Hacı Ali Paşa'nın bu tarihte tertip ettirdiği vakfiyesi ve tevliyet beratı Uzunçarşılı tarafından da mahkeme-i şeriyye sicilinde görülmüştür. Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Kütahya Şehri*, s. 124-125.

faaliyetinin yanısıra su tesislerinin hemen yanına bir derslane de eklemiştir. İnşaatın bitiminden sonra çeşme, abdesthane, şadırvan ve dershanenin işletilmesi için bir vakıf kurmuştur. Vakfın mütevelliliğine günlük 5 akçe ile aynı zamanda dershanenin de hocası olan Abdullah ibni Halil'i şart etmiştir⁶⁷. Hacı Ali Paşa bu tarihte Anadolu valisi olarak Kütahya'da bulunmaktadır.

Bu tevliyet beratına araştırmalarımız esnasında rastladık, ancak vakfiyeyi tespit edemedik. Belgeye göre; Hacı Ali Paşa'nın 1179/1765 senesinde ise çeşme, abdesthane, şadırvan ve dersiyeye ihya ettiğini ve bu vakfın tevliyetine de müderris Mevlana Abdullah ibni Halil'i atamıştır. Hacı Ali Paşa bu görevi bu müderrisin soyundan gelen evlatlarının yürütmesini istemiştir. Rastladığımız belgede bu görevlerin yürütülmesine dair bir berat alınması gerekliliği dile getirilmiştir. Belgede geçen tevliyet görevi günlük 5 akçedir.

3.2.2. Hatice Hatun Binti Süleyman Vakfı

Cemalettin Mahallesi'nde oturan Hatice Hatun binti Süleyman, 15 Zilhicce 1209 / 3 Temmuz 1795 tarihinde Ömer Paşa Hanı karşısındaki 1 adet helvacı dükkânını ve yine Semerciler çarşısındaki 1 adet dükkânını vakfetmiştir⁶⁸.

Vakfiye tertip edilirken, Hatice Hatun vefat eden babası Süleyman Efendi'nin hayatta iken yaptırdığı vakıf çeşmelerden bahsetmiştir ve dükkân gelirlerini bu çeşmelerin tamir ve termimatına vakfetmiştir. Vakfiyede geçen vakıf çeşmelerin bulunduğu yerler ve isimleri şu şekildedir⁶⁹;

- 1- Turgutlar köyünde Durmuş Ağa tarlası yakınında bir tarafı Himmet oğlu tarlası ve bir tarafı yol ile sınırlı olup, yaptırıp vakfettiği çeşme
- 2- Doğanca Pınarı olarak bilinen vakıf çeşme
- 3- Yine civarında Çanak Deresi adlı mahaldeki yolda bir adet vakıf çeşme
- 4- Gököz Köyü toprağında Konak Pınarı olarak bilinen vakıf çeşme
- 5- Yine Konak Pınarı çeşmesi civarında bir adet vakıf çeşme
- 6- Andız Köyü içerisindeki bir adet çeşme

⁶⁷ BOA, MŞS, 3 Numaralı, KŞS, vr. 50, Belge No: 164.

⁶⁸ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

⁶⁹ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

Vakfiyeden öğrendiğimize göre, Hatice Hatun, çeşmelerin tamir ve bakımı için vakfettiği bu iki adet dükkânı, babasının hayatta iken kendi malı ile yaptırıp vakfettiği 2 adet dükkâna ek yapmıştır⁷⁰. Babasının yaptırdığı bu dükkânlar;

1- Kütahya’da Sipahi çarşısında bulunan ve arsası Timurtaş Paşa vakfına ait olup, binası mülkü olan vakfelediği bir adet dükkân ile

2- Bezistan-ı kebir civarında arsa ve binası kendi mülkü olan bir adet vakfelediği haffaf dükkânıdır⁷¹.

Vâkîf çeşmeleri yaptıran babası bu çeşmeleri çalışır vaziyette tutmak için 2 adet dükkânın gelirini çeşmelere vakfetmiş vefatından sonra da kızı aynı çeşmeleri yaşatmak için 2 adet dükkân daha vakfetmiştir.

Burada aklımıza gelen çeşmelerin sıklıkla tamire ihtiyaç duyduğu ve vakfedilen önceki 2 adet dükkân gelirinin tamir masraflarına yetmediğidir. Bu yüzden Hatice Hatun çeşmelerin çalışır vaziyette bulunması için 2 adet daha dükkân vakfetmiştir.

Hatice Hatun vakîf şartlarında ise “*Babam müteveffanın şurut ve kuyudu üzere ben dahi şöyle şart ve vakf ve kayd ve tayin eyledim ki...*” diyerek şartlarında da babasına bağlılığını dile getirmiştir⁷². Vakfiyede belirtilen şartlar şu şekildedir⁷³:

Hatice Hatun babasının şartlarına aynen riayet ettiğine göre bu belgeye dayanarak babası tevliyeti vefatından sonra eşine bırakmıştır. Eşinin vefatından sonra da kızına bırakmış olmalı ki Hatice Hatun da annesinin vefatından sonra tevliyetin kendisine geçeceğini şart etmiştir⁷⁴.

Muhtemelen Hatice Hatun’un erkek kardeşi olmadığından tevliyet kendisine geçmiştir. Çünkü Hatice Hatun’dan sonra tevliyeti devralacaklarda erkek evlatların ekber ve erşedleri öncelik sırasını almıştır. Erkeklerin soyu tükendiğinde tevliyet kız evlatlara geçecektir. Hatice Hatun ve babası, erkek ve kız evlatlarının soyu tamamen tükenirse hâkimin onayı ile âlim, sâlih ve dindar bir kişinin göreve getirilmesini şart

⁷⁰ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

⁷¹ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

⁷² VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

⁷³ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

⁷⁴ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

etmiştir⁷⁵. Tamir ve tevliyet masrafından sonra artan dükkân geliri olur ise bunun evlatlar arasında dağıtılması şartı ile de bu metinde tipik evlatlık vakıf şartnamesi olduğunu söyleyebiliriz.

Vakıf şartlarında dükkânların tamiri, çeşmelerin tamirinden önce gelmektedir. Şüphesiz bu, vakıf akarının sağlamlığını ve işlevselliğini yitirmemesi içindir. Akar yaşarsa vakıf çeşmeler de yaşayacaktır.

Bu vakfın bir su vakfı olmasının yanında soy tükendiğinde gelirin tekrar su vakfı yapılmak üzere harcanmasının şart edilmesi ve kesilen suların tekrar vakıf malıyla su getirilerek çalışır vaziyette bulundurulması şartı da güzel bir detaydır.

3.2.3. Hayrunnisa Hatun ve Hatice Hatun Vakfı

Ahi Evren Mahallesi sakinlerinden vefat etmiş olan Bayram kızı Hayrunnisa Hatun sıhhatinde 1180 senesinde Kütahya Naibi Hafız Abdurrahman Efendi huzurunda sınırları ve etrafı bilinen mülkünü (evini) vakfetmiş ve gelirini mahalle yakınındaki Harman Yeri diyebilinen yerdeki çeşme ile Gürs Çeşmesi'nin su yollarının tamir ve termimine sarf edilmesini istemiştir⁷⁶.

Vakfın mütevellisini hayatta oldukça kendisi olacağını vefat ettikten sonra ise hâkim marifetiyle bir kadının müteveli tayin edilmesini şart etmiştir. Ancak 30 sene önce tevliyet görevinin mahlül, vakfın da muattal kaldığı anlaşılmış, tevliyet görevine kimsenin itibar etmemesine binaen vakıf olan menzil harab olduğundan, vakfi idareye bir müteveli tayini ile vakfın ihyası lazım gelmiştir. Bu nedenle aynı Mahalle'de başka vakıflara müteveli olan İmam Esseyyid Hafız Ebu Bekir Efendi imamet ve vakfi idare için müteveli tayin edilmiş ve kendisi de kabul etmiştir. Yine aynı mahalleden Mehmet kızı Hatice Hatun da 40 guruş nakit parasını vakfa katarak şer'an istirbah edip, nemasının vakfa gereğince harcanmasını şart etmiştir⁷⁷.

Aslında burada Hayrunnisa Hatun'un vakfında göze çarpan önemli bir husus, kendisinden sonra atanmasını istediği kadın müteveli şartının artık o göreve kimsenin itibar etmemesinden dolayı bir erkeğe verilmiş olmasıdır. Yani vakıf şartına riayet edilememiştir. Belge tarihinden 36 yıl önce kurulmuş bir vakfın bu

⁷⁵ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.

⁷⁶ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 49b, Belge No: 102.

⁷⁷ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 49b, Belge No: 102. Belgede geçen Hatice Hatun, tablolarda kadın vakıf kurucularına dâhil edilmiştir.

kadar kısa zamanda harap hale gelmesi, bize vakfedilen mülkün zaten eski bir ev olduğunu düşündürdüğü gibi, buradan elde edilen gelirin tamir için yeterli olmadığını ve tevliyetinin mahlül olmasından dolayı da zayıfladığını göstermektedir.

Hatice Hatun'un kurmuş olduğu 40 guruşluk para vakfi ile bir akarın başka bir akar ile yaşatılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu durum, vakıf sisteminde değer yitirmeyen ve işlevselliğini koruyabilen akarâtın önemine bir kez daha vurgu yapmaktadır.

4. YOL HİZMETLERİ

Halkın ortak kullanım alanlarından biri de yollardır. Evlerden çarşılar, tarla ve bahçelerden şehir merkezine ulaşımında yolların toprak olduğunu düşündüğümüzde özellikle yağışlı havalarda halkın büyük sıkıntılar yaşayacağı malumdur. Varlıklı kişiler kendilerinin ve halkın bu sıkıntılarını gidermek için gelir kaynaklarını bu cihete sarf etmekten geri durmamışlardır. Daha çok padişah ve ümera tarafından yapılan yol, köprü gibi eserler, küçük çapta da olsa köy ve şehirlerde kişilerin imkanı ölçüsünde hayat bulmuştur.

4.1. SÜLEYMAN BİN MEHMET'İN KALDIRIM VAKFI

Lala Hüseyin Paşa Mahallesi''nden Elhac Süleyman bin Mehmed 7 Recep 1208 / 8 Şubat 1794 tarihinde vekil tayin eylediği Arabzade Mustafa huzurunda, Eskiçiler Çarşısı'nda bulunan 1 adet dikici dükkânını malından ayırıp vakfetmiştir. Vakfiyesindeki şartlar şu şekildedir⁷⁸:

- Dükkân emsali gibi müteveli eliyle kiraya verilecek
- Elde edilen gelirden Kalınviran nahiyesine tabi Yoncalı Hamamı yakınında yeni olarak döşettiği taş kaldırım ile etrafışehir nahiyesine tabi Bölücek köyü harman yerine yeni olarak döşettiği taş kaldırımların tamir ve termimine harcanacak
- Vakfın tevliyeti hayatta oldukça Süleyman Efendi'nin kendisinde olacak
- Kendisi vefat ettikten sonra eşi Hatice binti Mehmet müteveli olacak

⁷⁸ VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No:105, Sıra No: 80.

- Hatice Hatun'un vefatından sonra ise Süleyman Efendi'nin Hatice Hatun'dan doğma evladı evlatları müteveli olacaklar.

Bu vakıfta beledî hizmetler ve köylerin imarına dair güzel bir örneği görmekteyiz. Bugün dahi şehrin çoğu zaman aynı sıkıntıları yaşadığı görülen bir ihtiyaç, yüzyıllar öncesinde yaşadığı yeri sahiplenen bir kişi tarafından karşılanmıştır. Gerek Yoncalı Hamamı yakınında, gerekse Bölücek Köyü yakınındaki harman yerinde insanların yürüdüğü yol güzergâhında yapıldığını tahmin ettiğimiz bu taş kaldırımların, insanları çamur olan yollardan kurtarmak ve hayatı kolaylaştırmak amaçlı yapıldığı kesindir.

Müteveliye dükkân gelirinden ayrılmış bir pay görememekle beraber, vâkıf kendisinden sonra da bir gelir bırakmaksızın eşini vakfın mütevellisi tayin etmiştir. Bir erkeğin eşini vakfın yöneticisi yapması, hem vâkıfın yönetim anlayışını göstermesi, hem de sistemin buna izin veriyor olması açısından önemli bir örnektir. Vakıf yöneticilerine dükkân gelirinden bir pay ayrılmaması, tüm meblağın bu kaldırımların tamiri için harcanacağını göstermektedir.

5. HALK HİZMETLERİ

Vakıf sistemi sosyal hayatın tüm ihtiyaçlarını karşılayabilmekte ve yaratılmışların her türlüüne hizmet edebilmektedir. Gündelik hayat içerisinde akla gelmeyen yahut acil ihtiyaçların giderilmesi söz konusu olduğunda da vakıflar devreye girerek ihtiyaç açıklarını kapatmaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi de hazırda bulunan nakit paralarla olabileceği için, halk hizmetlerinin görülebilmesinde oluşturulan para vakıfları bir nevi finans kaynağıdır.

Kütahya'da da insanların her daim ihtiyaç duyacağı yahut halkın geneline yapılacak ikramlar gibi hususlar için para vakıfları oluşturulmuştur.

5.1. HALKIN ÇEŞİTLİ İHTİYAÇLARINI KARŞILAMAK ÜZERE OLUŞTURULMUŞ PARA VAKFI.

1114/1702 senesine ait evkaf muhasebesinde Kütahya'nın Müslüman mahalline harcanan masraflar şöyle kaydedilmiştir:

Nukud vakfi Mihraba 3000 guruş

Nükud vakfı mezbure pare 1000

Nukud vakfı helva-i ramazaniyye pare 1000

Nukud vakfı şem'i mescid para 1000⁷⁹

Toplamda 6000 akçe eden bu vakıf para ile ilgili olarak meblağın altında *“İşbu altı bin vakıf akçenin cümlesi imamı olan mezbur Kasımzade Mehmed zimmetinde olunmak mukabelesiyle mahalle-i mezburede olan menzili mersumdur mezbur kendi kavli ile tahrir olunmuştur. Eğer ahali-i mahalleden ziyadedir diyü taleb ederlerse istima' olunur”*⁸⁰ yazmaktadır.

Bu da XVIII. asır Kütahyası'nın para vakıflarına güzel bir örnektir. Halkın genel ihtiyaçlarının karşılanmasını amaç edinen bu vakıf paralar anlaşılın yüzyılın başında daha çok Ramazan ayında mescidlerin aydınlatılması, ramazan helvasının dağıtılması gibi masraflara sarf edilmiştir. İmam Kasımzade Mehmed'in sorumluluğunda toplanan paralar ve yapılan masraflar sicillere kaydedilmiştir ve bir yıllık toplanan geliri ifade etmektedir. Bu vesile ile bu tarihte Kütahya'da halka Ramazan aylarında helva dağıtmanın bir gelenek olduğu ve diğer ihtiyaçların yanında bu ikram için de halkın bir araya gelerek bir bütçe oluşturduğu görülmektedir⁸¹.

⁷⁹ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 99b, Belge No:504.

⁸⁰ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 99b, Belge No:504.

⁸¹ BOA, MŞS, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 99b, Belge No:504.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA KÜTAHYA VAKIFLARININ ÖZELLİKLERİ

Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Kütahya şehri, Müslüman Türkler tarafından fethedildikten sonra yeni bir kimliğe bürünmüş ve şehrin karakteri Türk-İslâm sentezi ile şekillenmiştir. Osmanlı öncesi dönemde ilk olarak Selçuklular, ardından Germiyanogulları Beyliği, Kütahya'nın tarihinde önemli yere sahiptir. Bu dönemde inşa edilen medrese, cami, mescid ve zaviye gibi yapıların bazıları günümüzde de varlıklarını korumaktadırlar. Kütahya'ya vakıflar yoluyla atılan bu kalıcı imzalar, daha sonraları Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir.

Osmanlı Devleti vakıf kurma geleneğinde, idareciler başı çekmektedir. Başta padişahlar olmak üzere Hanım Sultanlar, vezirler, paşalar vs. gibi ümera sınıfı vakıf kurmakta her daim öncü olmuşlardır. Daha sonra ise ilim erbabı, zenginler, kadınlar gelmektedir. Maddi varlığı ölçüsünde toplumun her kesiminden insan irili ufaklı vakıflar tesis etmiş, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmanın yanı sıra bir sosyal denge temin etmeyi arzulamıştır. Var olan bu vakıf geleneği Osmanlı uygulaması olarak devlet sona erene dek devam etmiştir. Ancak, XVIII. asırda vakıf sisteminde bazı bozulmalar zuhur etmiştir. Esasen biz de bu bölüme kadar devletin gerileme dönemini yaşadığı ve sistemi bir nezarete bağlamaya zorlayan bu süreçte, Kütahya vakıflarını, XVIII. asra kadarki ve XVIII. asırdaki durumları ile ilgili verileri elde edebildiğimiz ölçüde sunmaya çalıştık. Bu bölümde ise XVIII. asırda yeni kurulan 28 vakfı çeşitli başlıklar altında incelemeye alacağız.

1. XVIII. ASIR VAKIF KURUCULARI

XVIII. asırda kurulan vakıfları, kurucuları açısından değerlendirmeye alırken, onların toplum içerisindeki konumlarının vakıf kurmaları hususunda ne derece etkili olduğunu görebileceğiz. Muhakkak ki vâkıfların mal varlıkları sahip oldukları meslek ve yürüttükleri işle alakalıdır. Ancak mal varlıkları sadece iş yaşamıyla değil, miras yoluyla da elde edilmiş olabilir. Dolayısıyla vâkıfların hatırı sayılı vakıflar kurması her zaman sahip olunan işin göstergesi olmayabilir.

Osmanlı Devleti halkı genel mânâda iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan ilki saltanat beratı ile padişahın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi tanıdığı kimseleri yani saray memurları, mülkî memurlar ile ulemayı içine alan “*Askerî Sınıf*”, diğeri ise vergi veren fakat hükümete katılmayan bütün Müslüman ve Müslüman olmayan uyrukları içine alan “*Reaya Sınıfı*”dır¹. Reaya sınıfının ise şehirliler ve köylüler olarak iki ayrı kategoriden oluştuğu kabul edilmektedir². Ancak Osmanlı toplum yapısı fonksiyonel anlamda değerlendirildiğinde, bu askerî sınıf ile reayanın (şehirli ve köylülerin) dışında, emeksiz geçinenler olarak bir “*Mürtezika Sınıfı*”nın da oluştuğu görülmektedir. Bu sınıfa mensup olanlar, vakıflar aracılığı ile emeksiz rızıklanan, geçinen kimselerdir³.

Biz bu kısımda, XVIII. asırda Kütahya’daki vakıf kurucularını, sadece askerî ve reaya olarak iki zümre dâhilinde değerlendireceğiz. Eskiden beri var olan vakıfların kurucularını da yüzyılın içerisine ayrıca dâhil edeceğiz.

Ancak her şeyden evvel bir vakıf kurucusunun fıkıh kuralları gereği, nasıl olması gerektiğini burada hatırlamalıyız. Vâkıfın sosyal statüsünden önce rüşd ve akıl baliğ olması gerekmektedir.

Bir kişinin vakıf kurabilmesi o kişinin toplum içerisindeki sosyal statüsü ve sahip oldukları mal varlığına bağlı değildir. Osmanlı Devleti’nde âzâdlı köleler dahi vakıf kurabilmiş, sahibi oldukları mal ve mülklerini vakfetmişlerdir. Biz XVIII. asırda vakıf kuran bir köleye rastlamasak da Ali Paşa ve Süleyman Paşa vakfında⁴ soyu tükendikten sonra tevliyeti devralması için bir görevlendirme olarak rastlamış bulunuyoruz.

Elimizdeki verilere göre, XVIII. asırda Kütahya’da, 14 kişi askerî sınıftan, 16 kişi de reayadan olmak üzere 30 vâkıf görülmektedir⁵. Ancak 31 vakıf kurulmuştur. Silahdar Mehmet Paşa Takvacılar Camii’nin dışında Kütahya Mahkemesi için de vakıf kurmuştur.

¹ Yediyıldız, a.g.e., s. 154.

² Yediyıldız, a.g.e., s.154.

³ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, YKY, İstanbul, 2010, s. 456.

⁴ BOA, MŞH, 3 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili., vr. 86 b, Belge No: 38. ve BOA, MŞH, 3 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili., vr . 68b, Belge No: 94.

⁵ Bu 30 vâkıf içerisinde, Osman Ağa Vakfı ve oğlu Hasan Ağa Vakfı, Hayrunnisa Hatun ve Hatice Hatun Vakfı, Hatice Hatun binti Süleyman vakfında tespit ettiğimiz babası Süleyman’ın vakfı da ayrı ayrı düşünülerek hesap edilmiştir.

Askerî sınıfın (toplam 14 kişi) 8'i paşa, 3'ü müderris, 2'si şeyh, 1'i ders-i âmm, reaya sınıfının; (toplam 16 kişi) 9'u kadın, 7'si diğer kişiler (erkek) olarak sınıflandırılabilir. Erkeklerden birinin şehrin ileri gelen zenginlerinden olduğu anlaşılmaktadır (Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa (Karaağazâde)).

Şu halde askerî ve reaya sınıfının hemen hemen eşit olduklarını görüyoruz. Bu veri, özellikle kadınların vakıf kurma noktasında gerek ümeradan, gerekse ulemeden geri durmadıklarını ve imkânları çerçevesinde toplumun faydasına olan ne varsa bunu temin etmeye çalıştıklarını söylemektedir.

Osmanlı Devleti'nin İslâm Hukuku'na göre şekil alan idaresi ve toplum yapısı gereği, valilik, müderrislik, şeyhlik gibi askerî sınıfa mensup görevlerin sadece erkeklerce yürütülmesi, şüphesiz ki vakıf kuran kişilerin erkek ve kadın olarak değerlendirilmesinde erkeklerin önde gelmesi sonucunu doğurmaktadır. Erkek çalışarak para kazanıp mal ve mülk edinirken, kadınlar daha çok miras yoluyla ve köylerde tarım ve hayvancılıkla uğraşıp, elde ettiklerini pazarlarda satarak belli bir iktisâdî varlığa sahip olmaktaydılar.

Şu halde kadın vakıf kurucularını sadece reaya içerisindeki erkeklerle kıyaslamak çok daha mantıklı olacaktır. Bu durumda görülmektedir ki, reayadan olan vakıf kurucularında, kadınların sayısı erkeklerin sayısından fazladır. Bu XVIII. asır Kütahya'sında kadınların, erkekler kadar sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde olduğunu göstermektedir.

Kütahya'nın bir şehzadeler şehri ve eyalet merkezi olması şüphesiz sadece bu yönüyle bile ele alınacak bir değerdedir. Bu şehirde XVIII. asırda bir şehzade bulunmamışsa da paşa sancağı olması hasebiyle başta valiler marifetiyle şehrin çehresine önemli katkılar sağlanmıştır. Dolayısıyla ilk olarak ele alacağımız paşa vakıflarının bize sunacağı en önemli veriler; o dönemde şehrin ihtiyaç duyduğu konuların tespiti ile şehirdeki en üst idarecinin, topluma fayda sağlayacak olan hangi hususlara öncelik verdiğini göstermesi açısından mühim olacaktır.

Daha sonra ise şehrin geçmişten gelen nitelikli bir dinî/ilmî hayata zemin teşkil etmesinden dolayı, XVIII. asırdaki müderris ve şeyhlerin vakıflarını tespit etmiş olacağız. Bu, hiç şüphesiz bazı bozulmaların yaşanmaya başladığı bir süreçte din ve eğitim erbabının vakıflar yoluyla neler yapabildiğini ortaya koyacaktır.

Diğer bir husus ise, şehirdeki ticarî hayatın nabzını tutan zenginlerin kurdukları vakıflardır. Aslında idarî, dinî yahut ilmî mânâda sorumlulukları olmayan bu kişilerin kendi mal varlıklarından bölüp belirli bir cihete sarf etmeleri önemli olduğu kadar, o dönemin işadamlarının toplumun hangi ihtiyacına yönelik hareket ettiklerini, özel sektörün kamuya olan katkısını ortaya koyması açısından dikkat çekici olacaktır.

Kadınlar ise Osmanlı dönemi tarihinde her ne kadar gölgede kalmış, gizemli ve sessiz gözükseler de kurdukları vakıflar yoluyla varlıklarını ortaya dökmüşlerdir. Kadın vakıfları onların hem toplum içerisinde, hem tarihte var olduklarını gösteren en önemli belgelerdendir. Kütahya’da XVIII. asırda kadınların kurduğu vakıflar, hanımların şehre olan katkısını net olarak tespit etmemizi sağlayacaktır.

XVIII. asırda vakıflar yoluyla Kütahya’da ekonomik değer addeden tüm veriler, şehrin iktisadî tarihi açısından önem arz edecektir. Ancak bu ekonomik değerle birlikte toplumda inşa edilen şehir hayatı ve tesis edilen sosyal denge de tartışma konumuz içerisinde yer alacaktır.

Kütahya’da XVIII. yüzyıl vakıfları denildiğinde, şehir hayatına yaptıkları ciddi katkılarla Paşalar başı çekmektedir. Bu nedenle ilk olarak XVIII. asırda Kütahya’da vakıf kuran paşaları ele alacağız.

1.1. PAŞA VAKIFLARI

Osmanlı Devleti’nde idarecilerin geride kendisinin hayırla anılacağı yapılar inşa etme geleneği, söz konusu Kütahya olduğunda da devam etmiştir. Padişahlar ve ümera sadece idareci olarak değil, toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak da halka hizmet etmiştir. Bu yönüyle bakıldığında, padişahlar başta olmak üzere diğer devlet adamlarının kurdukları vakıfların, vakfiyelere koydukları şartlar gereği devletin belirlediği siyasete uygun bir şekil aldığı söylenebilir. Kaldı ki Sultan II. Mehmed’in vakfiyesinde ifade edilen “*Hüner bir şehir bünyâd itmekdür, reaya kalbin abâd itmekdür*” sözüyle saltanat ve hükümdarlığın sürdürülmesinin ancak halkın gönlünün kazanılmasıyla mümkün olabileceği ifade edilmiştir⁶. Fâtih’in bu lafzı, siyaseten vakıf sistemine bir teşvik hükmündedir ve vakıfların toplum üzerinde sağladığı

⁶ Ahmet Köç, “XV. Yüzyılda Ümera Vakıfları ve Ankara’nın Kentsel Gelişimi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı XXII, 2009, s. 181.

sosyal dengenin o şehri bina etmek kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin toplum odaklı siyasî bakışını bir çırpıda özetleyen bu vizyona devletin diğer idarecileri de kurdukları vakıflarla ortak olmayı sürdürmüşlerdir. Böylelikle hem şehirleri hem de o şehirlerde yaşayan halkın gönlünü ihya etmişlerdir.

XVIII. asır içerisinde vakıf kuran paşalardan Osman Paşa, Yahya Paşa ve Genç Ali Paşa'nın daha önceden kurulan vakıfları ihya ettiklerini ve şehre bu yolla sosyal ve ekonomik katkılar yaptıklarını görebilmekteyiz. Bizzat müstakil olarak hayır eseri inşa eden paşalardan Alo Paşa, Süleyman Paşa, Hacı Ali Paşa, Tevkii Mehmet Paşa öne çıkan isimler olmuşlardır. Silahdar Mehmet Paşa, Osman Paşa Takvacılar Camii'ni, Genç Ali Paşa, Yahya Paşa Saray Camii'ni, yine Hacı Ali Paşa Sakahâneyi ihya etmiştir.

XVIII. asır Kütahya'sında vâkıf olan paşaların hayır eserlerini ve akarlarını toplam sayısal veriler olarak verdiğimizde;

XVIII. asırda Kütahya'da vali olarak görev yapan paşaların eğitim ve dîn hayatına öncelikli önemi verdikleri açıktır. Şehir bu yüzyılda paşalar tarafından daha önce detayları verilen irili ufaklı katkıların dışında, 2 cami, 1 mescid, 2 medrese, 1 sibyan mektebi, 1 dersiyeye ve 3 su vakfi kazanmıştır. Hayır eserlerinin dağılımı şöyledir:

Tablo 15. XVIII. Asırda Vakıf Kuran Paşaların Hayır Eserleri

Hizmet Alanları	Hayır Eserleri	Alo Paşa	Süleyman Paşa	Silahdar Mehmet Paşa	Tevkii Mehmet Paşa	Hacı Ali Paşa	Toplam
Dînî	Cami	1	1				2
	Mescid			1			1
Eğitim	Sibyan Mektebi				1		1
	Dersiyeye					1	1

	Medrese	2					2
Beledî	Çeşme/Su Yolu	2				1	3

Görüldüğü gibi XVIII. asırda paşalar tarafından toplamda 3 dinî, 4 eğitim, 3 beledî hayır eseri şehre kazandırılmıştır.

Bu hayır eserlerini yaşatacak olan akarlar da azımsanmayacak miktarlardadır. Paşaların tahsis ettikleri akarlar kendi vakıfları için olduğu gibi, önceden kurulmuş olan vakıflara gelir temin etmek maksadıyla da tahsis edilmiştir. Alo Paşa, Silahdar Mehmet Paşa, Tevkii Mehmet Paşa tahsis ettikleri birçok akarı da bânisidirler. Özellikle bina ettirdikleri dükkânlarla şehre aynı zamanda küçük çarşılar kazandırdıklarını söyleyebiliriz.

Tablo 16. XVIII. Asırda Vakıf Kuran Paşaların Tahsis Ettiği Akarlar

PAŞA VAKIFLARINDA AKARLAR								
AKARLAR	Silahtar Mehmet Paşa	Osman Paşa	Genç Ali Paşa	Yahya Paşa	Süleyman Paşa	Ali Paşa	Tevkii Mehmet Paşa	TOPLAM
Dükkan	12 tam ve yarım dükkan	2	1	3		21	5	43
Ev						4		4
Bahçe					1			1
Han								
Değirmen						5		5
Kârhane							1	1
Para								
Konak						1		1
Oda						4		4
Çayır						1		1
Arsa						2		2
Mağaza						1		1
Debbâhane						1		1
Kahvehane						2	1	3
TAHSİS YAPILAN HAYIR ESERLERİ								
TAKVACILAR CAMİİ	X	X						
Şehreküstü Mescidi		X						
Saray Camii			X	X				
Süleyman Paşa Camii					X			
Ali Paşa Camii ve Medreseler						X		
Tevkii M.Paşa Sibyan Mektebi							X	

1.2. MÜDERRİS / ŞEYH VAKIFLARI

Vakıflar ilim erbabı olduğunda, onların hayır hasenat cihetleri de ağırlıklı olarak ilmî amaçlı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilmî hayat; özellikle klasik dönemde kurulan vakıflar yoluyla özel teşebbüsler olarak teşekkül etmiştir. Bu

vakıfların kurucuları padişah, ümera gibi devlet erkânı olabildiği gibi, âlim, şeyh veya varlıklı kişiler de olabilmekteydi.

Eğitim hayatına mekân teşkil eden sıbyan mektebi, muallimhane, medrese gibi yapılar vakfiyelerde belirtilen şartlar dâhilinde hizmet vermekteydiler. Bu durumda Osmanlı Devleti'nde ilmî hayat dendiğinde vâkıfların vakfiyelerinde belirttiği şartlar önem kazanmaktadır. Çünkü zaman zaman vâkıflar, bazı özel şartlarla vakıf kurdukları şehirlerdeki eğitim hayatına ilginç detaylarla yön verebilmekteydiler. Bu durumda vakıf kurucuları devletin eğitim alanının şekillenmesindeki ana faktör olduklarını belirtmek gerekir.

XVIII. asır Kütahya'sında vakıf kurucuları arasında gördüğümüz müderris ve şeyhlerin kurdukları vakıflar da şehrin bu dönemdeki eğitim hayatına yapılan maddi katkıları göstermesi açısından mühimdir. Bu doğrultuda daha önce detaylarını verdiğimiz müderris/şeyh vakıflarının bilgilerini burada değerlendirerek maddi değer ifade eden toplam bir veri elde etmeye çalışacağız.

Müderris ve şeyhler şehrin dinî ve eğitim hayatına bina inşa ettirerek katkı sağladıkları gibi, varlıklarını hali hazırda hizmet vermekte olan eğitim ve dinî teşekküllere de sarf etmişlerdir. İncelediğimiz belgeler doğrultusunda;

Tablo 17. XVIII. Asırda Vakıf Kuran İlim/Din Erbabının Hayır Eserleri

HİZMET ALANLARI	HAYIR ESERLERİ	Abdullah Efendi bin İsmail Efendi	Derviş (Şerif) Abdurrahim Efendi	Eşşeyh Abdurrahman Efendi	TOPLAM
Eğitim	Kitap			3 adet	3 adet kitap
	Dershane	1			1 Dershane
	Medrese	1 adet (12 odalı)	1 adet (4 odalı)		2 Medrese
Beledî	Çeşme	1			1 Çeşme

Görüldüğü gibi ilim erbabı vakıf kurarken hayır eserlerini de ilim cihetinde inşa ettirmiştir. İlim erbabının vakıflara/vakıflarına akar olarak neler tahsis ettiğine bakıldığında da bu akarların yine kendi kurdukları ya da mensubu oldukları medrese yahut tekkeye vakfettikleri görülmektedir.

Tablo 18. XVIII. Asırda Vakıf Kuran İlim/Din Erbabının Tahsis Ettiği Akarlar

AKARLAR	Şeyh Mustafa Ef.	Mehmet Said Hâlet Ef.	Derviş Abdurrahim Ef.	Ömer Cud Efendi
Dükkan			4	
Bahçe	1			1.5 dönüm
Değirmen		2 (hisse)		
TAHSİS YAPILAN HAYIR ESERLERİ				
Kurşunlu Havetî Şeyhlerine	X			
Muhtelif çeşmeler ve Mevlevihâne		X		
Derviş Abdurrahim Medresesi			X	
Ali Paşa Medresesi (Arasta)				X

1.3. KADIN VAKIFLARI

Osmanlı Devleti'nde başta hanım sultanlar olmak üzere herhangi bir geliri ya da mülkü olan kadınlar istedikleri takdirde varlıklarını hayır hasenat yolunda özgürce harcamışlardır. Kadınların vakıf kurması, onların sosyal ve ekonomik hayattaki yerlerini gösteren en önemli verilerdendir. Vâkıf kadınlar ve vakfettikleri mülkler, Osmanlı toplum düzeninde vâkıf erkekler kadar olmasa da yer tutmaktadır.

Kadınlar aile hayatını inşa ettikleri gibi, toplum içerisinde de sosyal ve ekonomik hayatın inşasından geri kalmamışlardır. Çok küçük de olsa vakıf yapma isteği, sahibi oldukları varlıkları diledikleri gibi vakfedebilme özgürlükleri, Osmanlı Devleti'nde kadınların toplum içerisindeki konumunu göstermesi bakımından da mühim bir mevzudur. Bu sebeple kadınların kurmuş olduğu her vakıf, sosyal ve ekonomik anlamda olduğu kadar Osmanlı kadınının hayata bakışı, toplumsal yaşamı değerlendirişleri, yaşadıkları şehri yorumlayışları hakkında bize ipuçları sunmaktadır. Hatta her kadın vakfı, onların yaşadıkları mekânı (şehri) ve içerisinde yer aldıkları toplumsal yaşam biçimini nasıl hayâl ettiklerini, toplumun inşasına ilk olarak hangi ihtiyaçtan başlamayı tercih ettiklerini de göstermektedir.

XVIII. asır Kütahya'sında şehre değen kadın eli, onların bu şehre hangi yönlerde katkı sağladığını, istihdam etme ve edilme noktasında nerede olduklarını göstermesi açısından merak uyandıran bir konudur. Vakıf mevzumuzda mekân olan Kütahya şehrinde de kadınlar mülklerini vakfederek sosyal ve ekonomik hayata kazandırmışlar ve şehrin canlılık, refah düzeyini yükseltmeye çalışmışlardır. Ancak XVIII. asırda Kütahya'da kadınların bina inşa ettirmek suretiyle şehre vakıf bir yapı kazandırdığını maalesef görememekteyiz. Lâkin sahibi oldukları mülklerini önceden kurulmuş olan vakıfları yaşatmak amacıyla vakfetmişlerdir

Önceki bölümlerde kadınların kurduğu vakıfların neler olduğunu burada toparlayacak olduğumuzda, 28 vâkıf tarafından kurulan 29 yeni vakfın içerisinde 9 adet kadın vakfı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bunların hiç birinde inşa edilen bir hayır eseri görememekteyiz. XVIII. asırda kadınların kurmuş olduğu vakıflar sadece akar hükmündedir. Her ne kadar bu yüzyılda bânisi kadın olan bir hayır eseri göremesek de akarların hangi cihetlere sarf edildiğinin tespitini yapmak, onların yaşamın hangi alanlarında var olduklarını ispatlamaktadır.

Aşağıdaki tabloda akarların miktar ve cihetlerini vereceğimiz tabloda kadınların sadece dükkân, ev ve para vakfedebildikleri görülmektedir. Toplamda 2 ev, yaklaşık 5 dükkânın kirası ile kâra geçirilen 200 Esedî guruş ile 40 guruşun hangi cihetlere sarf edildiğine tabloda yer verilmiştir.

Tablo 19. Kadın Vakıflarının Tahsisat Alanları

AKARLAR	Fatma Binti Hüseyin	Ayşe Binti Ahmet	Kamer Hatun binti Mehmet	Rahime binti Arif	Hatice Binti Süleyman	Aliye Binti Ebubekir	Ünzile binti İbrahim	Hayrunnisa hatun	Hatice Hatun
Ev		1						1	
Para							200 Esedî Guruş		40 Guruş
Dükkan	1/3 dükkan		1	1	2	½ dükkan			
AKARLARIN TAHSİS EDİLDİĞİ YERLER									

Pirler Camisi Hatiplerine	X								
Hatuniye Camii		X							
Abullah Efendi Medresesi			X						
Hezar Dinari Mescidi				X					
Muhtelif Çeşmeler					X			X	X
Ulu Cami Müderrisine						X			
Saray Camii							X		

1.4. DİĞER VAKIF KURUCULARI

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma dendiğinde, belki de ilk akla gelen kesim varlıklı kimseler olmaktadır. Zira toplumdaki sosyal ve ekonomik hayatı dengeleyen tüm unsurlar varlıkla yokluk arasındaki ince çizgide bulunmakta, “veren el” “alan el” üzerinde daima sorumluluk taşımaktadır. Kütahya’da da bu sorumluluğu üzerinde hisseden varlıklı kimseler olduğu gibi, gücü yeten herkes, gücü nispetinde XVIII. asırda, şehrin sosyal ve ekonomik hayatında ihtiyaç duyduğu dengeyi inşa etmekten geri kalmamışlardır.

Ümera, din/ilim erbabı ve kadın vakıflarını ayrı başlıklar altında ele aldığımız için bu kısımda diğer kişilerin kurduğu vakıfları değerlendireceğiz.

Aşağıda vakfedilen hayrattan yahut akarattan yola çıkarak tespitini yaptığımız varlıklı kişilerin, toplumun hangi ihtiyacına yönelik yatırımlar yaptığını ortaya koyacağımız gibi, diğer kişilerin de toplumun ihyası için yaptıkları katkılar, aynı zamanda o yöre insanının maddi/manevi/ilmî anlamda ne yöne ağırlık verdiğini ortaya koyacaktır. Vakfedilen meblağlar kadar bu meblağların hangi amaçlara hizmet edeceği, toplumun karakterini yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

Tablo 20. Diğer Kişilerin Vakıfları ve Tahsisat Alanları

AKARLAR	Abdurrahman Ağa bin Mehmet	Süleyman bin Mehmet	Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa	Osman Ağa	Osman Ağa'nın Oğlu Hasan Ağa
Dükkân	8	1			
Han			2 handa bulunan belli miktarlardaki hisseleri		
Değirmen				1	
Buğday					2 kile
TAHSİS EDİLEN HAYIR ESERLERİ					
Abdurrahman Ağa Sıbyan Mektepleri (2 adet)	X				
Taş Kaldırımlar		X			
Karağazade Mehmet Ef. Camii			X		
Medine Fakirleri			X		
Osman Ağa Camii				X	X

Hemen belirtelim ki, tablodaki akar olarak vakfedilen gayrimenkuller tamamen vâkıfların bânisi oldukları hayır eserleri için vakfedilmiştir. Daha önceden kurulmuş olan başka bir vakfi destekleme durumu söz konusu değildir. Umera ve

ulema dışında kalan tüm erkekler birer hayır eseri ortaya koyabilmişlerdir. Bu da kadın vakıflarındaki durumun tam tersini görmekteyiz.

XVIII. asır Kütahya'sının varlıklı kişilerinden olarak öne çıkan Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa (Karaağazade) vakfettiği mal varlığı ile şehre hatırı sayılır katkılar sağlamıştır. Bu kişi 1 adet cami bina ettirip bu cami için gerekli olan masrafların karşılanması için de, sahibi olduğu hanlardaki dükkânların hisselerini vakfetmiştir. Bu hanlardan biri üst katında 30 adet oda, alt katında 24 adet mağaza ve 29 adet dükkânı kapsayan Mısır Çarşısı'ndaki han olup, diğeri üst katında 29 adet oda, alt katında 23 adet mağaza ve 13 adet dükkânı kapsayan Debbağhane çarşısındaki handır. Bu tablo bize vâkıfın mal varlığından bir kısmını gösterdiği gibi, dönemin itibar gören han ve çarşıları hakkında da bilgi vermektedir. Han ve çarşılarındaki işletmelerin gelirleri belirtilmediğinden buraya hisseler karşılık gelen bir rakam yazamamaktayız.

Bu yüzyılda şehre imar edilen bir diğer caminin bânisi de Osman Ağa'dır. Daha sonra oğlunun da bu cami için katkılar yapmış olması, vakıf hizmetinin, sadece babadan oğula kalan görev karşılığı bir ücretten ibaret olmadığını gösteren güzel bir örnektir.

Öne çıkan bir diğer kişi de 2 adet sıbyan mektebi inşa ettirerek 8 adet dükkânını bu mekteplere akar olarak bağlayan Abdurrahman Ağa'dır ve Kütahya'daki ilköğretim hayatına yaptığı bu katkı ile tarihteki yerini almıştır.

Kaldırımlar yaptırmak suretiyle kendilerine ve halka yaşam kolaylığı sunan Süleyman bin Mehmet, beledi hizmetler anlamında şahsi teşebbüsünü ortaya koyarak lazım gelen hizmeti devletten beklemeden kendisi üstlenmiştir.

Özetle Ümera, ulema ve kadınların dışında kalan kişilerin sayıları az olsa da şehre kattıkları değerler pek de az olmamıştır. Kütahya bu kişiler tarafından toplamda dinî alanda 2 cami, eğitim alanında 2 sıbyan mektebi ve beledî hizmetler alanında taş kaldırımlar kazanmıştır.

2. XVIII. ASIR VAKIFLARININ SOSYAL BOYUTLARI

XVIII. asır Kütahya vakıflarının sosyal yönelerini dînî, eğitim, beledi hizmetler ve hukukî uygulamalar olarak ele almayı uygun gördük. Şehrin ekonomik değer addeden tüm yapılarının sosyal yönü, gündelik hayatın da nabzını tutmakta, sosyal yaşama şekil vermektedir. Bu bağlamda anılan yüzyılda şehir yaşamını hareketlendiren, düzene koyan, toplumun kültür seviyesine etki eden, insanların ortak ihtiyaçlarını karşılayabildiği sosyal yaşam alanları temin eden vakıfların, Kütahya'ya nasıl etki ettiğinin tespitini yapmak, şehrin kadim tarihine şüphesiz farklı bir bakış kazanmamızı sağlayacaktır.

2.1. DİNÎ AÇIDAN VAKIFLAR

Osmanlı devlet yapısında şehirlerdeki dini hayatın tamamıyla vakıflar yoluyla şekillendiği, ibadet mekânlarının da bu yolla vücut bulduğu aşikârdır. Kütahya'da da aynı zeminde gelişen dinî hayat; gerek binaları gerekse çalışanları ile vakıfların en fazla faal olduğu alanlardandır.

XVIII. asırda Kütahya'da var olan ve bu yüzyılda kurulanlar dâhil tüm cami, mescid, tekke, zaviye gibi yapıların sayılarını burada vermek gerekirse; 19 cami, 10 tekke/zaviye, 5 mescid şehrin XVIII. asırdaki dini hayatında yerini almaktadır. Bu ibadet mekânlarında çalıştığını tespit ettiğimiz en az 62 kişi⁷ ise şehirdeki bu dini yapılanmayı canlı tutan neferlerdir.

Meydana getirilen her dinî yapıda, hangi ibadetlerin eda edileceği ve harcama yapılacak olan her dinî cihet, vâkıfların koyduğu şartlarla belirlenmiştir. Meselâ ibadethanelerde günde beş vakit ve Cuma namazlarının kılınıp kılınmayacağından⁸, mübarek gün ve gecelerde hangi ibadetlerin yapılacağına, ibadethânelerde hangi görevlilerin bulunacağından, bunların ne kadar ücret alacağına kadar her şey vâkıfların koyduğu şartlar gereği belirlenmekteydi.

Bu vechle vâkıf olmanın toplumdaki önemi söz konusu dinî hayat olunca; daha da fazla ortaya çıkmaktadır. Peki, burada akla şu soru gelebilir: “Dînî hayatı vâkıflar mı şekillendirmektedir?” Hele ki bazı vakıfların kurucuları din adamı

⁷ Bu kişi sayısını Vakfiyelerine ulaşabildiğimiz ve XVIII. asırda faal olduğunu gözlemlediğimiz vakıfların vakfiyelerinden hareketle, vakfiyelerine ulaşamadıklarımızı ise XVIII. asırdaki gözlemlenebilen görevli bilgilerinden hareketle elde ettik.

⁸ “Cuma namazının her camide kılınması mümkün değildi, bunun için sultanın iznini almak gerekiyordu ki, bu siyasi iktidarın tasdikinden ibaretti”. (Bkz. Yediyıldız. a.g.e., s.233.)

değilken. Esasen Müslüman bir vakıf kurucusunun İslâm'ın kural ve kaidelerinin dışında hareket etmeyeceği kesindir. Burada vâkıfların uygulamaya konulmasını istediği şartlar ilk etapta bize dini hayat hakkında bilgi sahibi yapacak olan detaylardır.

Bunlar başta beş vakit olmak üzere, Cuma ve bayram namazlarının kılınması üzere minarede bayrak açılması, cemaate şerbet dağıtılması, vs. gibi şartlardır.

Bunların dışında camilerin imam, müezzin, hatip gibi görevlileri sosyal bir din olan İslâm'ı daha güzel ve doğru yaşamak için çalışan ve yaptıkları işlerin bu dünyadaki karşılığı olan maaşlarını da vakıflar yoluyla alan kişilerdir. Müezzin insanları bir araya gelemeye cem' olmaya davet ederken, imam aynı yönde hep beraber ibadet halinde olmayı temin etmekteydi. Hatipler ise cemaati bilgilendiren, uyaran ve müjdeleyen vakıf personelleri olarak dini hayatta yer almaktaydılar. Duagûyanlar ibadet mekânlarını dualarıyla doldururken, devirhânlar okudukları cüzlerle camileri Kur'ân kelâmından mahrum bırakmamışlardır.

Tekke ve zaviyelerdeki şeyhler ise mensubu oldukları tarikatlere göre ibadethânelerini zikirsiz, ibadetsiz bırakmıyor, aynı zamanda vakıfların mütevellisi olarak da görev alıyorlardı.

İbadethâne vakıflarının ve bu vakıflarda görev alanların hangi tarikate mensup olduğu, şehirdeki dinî hayatı yorumlarken tartışılması gereken bir konudur. Osmanlı Devleti'nde ibadethâne vakfı kuranların din adamları olup olmadığından ziyade vakıfların, genel dînî hayat içerisinde var olan tarikatlerden hangisine yönelik faaliyet gösterdiği, kanımızca “tarikat vakıfları” adıyla ayrı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Kütahya'da XVIII. asırda kurulan dînî amaçlı vakıfların vakfiyelerinde herhangi bir tarikat izine rastlamasak da, XVIII. asırda varlığını devam ettiren evvelki vakıflarda bir oluşum olarak Ahilik, tarikatlerden ise Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Halvetîlik öne çıkmaktadır. Bu bize Kütahya'nın Türkleşmesinde ve Müslüman olmasında bu tarikatlerin şehirde köklü bir şekilde tutunduğunu ve bu tutunuşun XVIII. asırda devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Ahi Mustafa vakfının çalıştığımız zaman periyodunda Nakşibendî tekkesi olması, Ahi Erbasan'ın ise Mevlevî olması Bektaşî zeminde kurulan Ahiliğin zaman içerisinde uğradığı değişimin net bir göstergesidir.

Vakıf çalışanları arasında rastladığımız Seyyidler ise Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in soyundan gelen kişileri ifade etmektedir.

Farz olan ibadetlerin dışında, sadaka vermenin dinimizce teşvik edilmesi ile dînen sevap olan bu uygulama şehrin fakirlerinden kutsal topraklardaki fukaralara kadar uzanan bir sosyal denge teminine hizmet etmiştir. Kütahya vâkıflarında şehrin fakirleri de, Mekke-Medine fakirleri de unutulmamıştır.

İslâm dininin müslümana, İslâm için çalışana, Allah adını zikredene verdiği ehemmiyeti, bu hususlarda çalışanlara karşı takınılan hassasiyeti ibadethânelerde görev alanların çeşitliliğine baktığımızda görebilmekteyiz.

Dine hizmet edenler yapacağı işin karşılığı çok az da olsa vakıflar yoluyla rızıklanmışlardır. Fakirler de aynı şekilde hiçbir iş yapmasalar da sadece fakir oldukları için vakıflar tarafından para, aş alarak rızkını dînî bir teşvikten elde etmiştir. Bunlar daha önce bahsi geçen ve (emeksiz rızıklanan) mürtezika sınıfı olarak addedilmekteydi.

Bu rızıklanma parasal olarak az bir değer addeden duagûyan gibi bazı işlerin sırf vakıflardan para kazanmak için üretilmiş olabileceği fikrini ortaya koysa da, bu meslek bir yönüyle dine hizmet eden kişinin rıziksız bırakılmaması tasavvurundan doğmuş olabilir. Fakat bunun tam tersine din için yapılan görevlerden para kazanılmasını uygun görmeyen görüşler de olmuştur⁹.

XVIII. asırda Türkiye vakıflarındaki duagûyan sayısının oldukça artması dikkat çekici bir husustur¹⁰. Devletin gerileme sürecini yaşadığı dönemde türeyen ve sayıları hızla artan bu duagû sayısı devletin bekâsı için daha fazla duaya ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesi midir, yoksa ekonomik anlamda yaşanan kötü gidişattan halkın vakıflar yoluyla bir nebze de olsa nasiplenme arayışı mıdır? Bunlar ayrıca tartışılması gereken hususlardır.

⁹ Yediıldız, a.g.e., s. 237.

¹⁰ XVIII. yüzyıl vakıflarında 356 adet imam, müezzin, hatip bulunurken, 372 tane de duaguyan tespit edilmiştir. Bkz. Yediıldız, a.g.e., s. 237.

Bu yönüyle bakıldığında Kütahya’da bu yüzyılda 2 adet duagûyanın görevlendirildiğini tespit etmiş bulunuyoruz.

XVIII. asırda 14 cami, 4 mescid, 10 tekke/zaviye, evvelden kurulup işlemeye devam etmiş, bunlara 5 cami ve 1 mescid daha eklenmiştir. Ayrıca var olan cami ve mescidleri yeniden ihya ettirme görevini daha çok geliri yüksek olan paşalar üstlenerek, dini yaşama katkı sağlamışlardır.

2.2. EĞİTİM AÇISINDAN VAKIFLAR

Bir toplumu inşa eden tüm unsurları içine alan eğitim; muhtevası ve veriliş şekli ile tahlili hassas değerlendirmeleri gerektirir. Bir toplumu anlamak ve yorumlamak için onun eğitim sistemini incelemek şarttır. Osmanlı Devleti eğitim sistemi dendiğinde bu sistemi çözmek için gereken şifrelerin çoğunlukla vakfiyelerde bulunduğunu söylemek gerekir. Toplumun dinî hayatını inşa eden vakıflar, eğitim hayatını da teşekkül etmiştir. Esasen “din hayatında vakıf” başlığı altında geçerli olan vâkıfın şartları hususu eğitim hayatında da aynı önemle var olmaktadır. Vâkıf eğitim hayatında söz sahibidir ve şartları gereği ilmî hayata yön vermektedir.

Vakıflar Osmanlı Devleti’nde halkın eğitim ve öğretim hizmetlerini üstlenen kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sırf eğitim amaçlı kurulan vakıflar olduğu gibi, sadece giderleri arasında eğitim cihetine pay ayrılan vakıflar da vardır. Osmanlı eğitim sistemini anlamaya çalışırken vakıfların bu sistem içerisinde oynadığı rolü tespit etmek şarttır. Özelde Kütahya eğitim vakıflarını değerlendirmeye alacağımız bu kısımda, genelde Osmanlı Eğitim sistemine de katkı sağlamış olacağız.

Ancak her şeyden evvel Osmanlı eğitim sistemi temelinde dinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu kısımda din karşımıza, “yaşanma ve ibadet etme” cihetinden ziyade bu dini ve gereklerini öğrenme olarak çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde sırasıyla eğitime mekân teşkil eden; mektep, medrese, Dar’ül Kura ve Dar’ül Hadislerdi. Bunlar ilim talep edenler için oluşturulan yerler olmakla beraber, halkın bilgilendirilmesinde ise camiler, tekke ve zaviyeler yer tutmaktaydı. Eğitim mekânlarının hizmet verebilmesi için gereken ‘bilgi’nin elde

edilmesi noktasında da vakıflar devreye girmişlerdir. Vakıf kütüphaneler ve vakıf kitaplar eğitim sisteminde her daim var olmuşlardır.

Biz bu bölümde de XVIII. asır öncesinden kopmamaya çalışarak, Kütahya’da vakıf olan eğitim yuvalarını değerlendirmeye alacağız.

2.2.1. Mektepler/ Muallimhaneler

Osmanlı Devleti’nde ilköğretim, hemen her mahallede veya cami/mescid bitişiğinde yer bulan sıbyan mekteplerinde verilmekteydi ve diğer tüm eğitim kurumlarında olduğu gibi sıbyan mekteplerinde de devletin belirlediği bir sistem mevcut değildi. Mekteplerin hangi eğitimleri vereceği, kurulan mekteplerin vâkıfları tarafından belirlenmekteydi. Ancak genel olarak, elif – bâ öğrenmek, İslam dininin temel kural kaidelerini öğrenmek, surelerin ezberlenmesi, temel ilmiyal bilgilerinin öğrenilmesi konularında eğitim verilirdi¹¹.

Bazı sıbyan mekteplerinde özellikle yetim çocuklar için harçlık ve kılık-kıyafet yardımı da yapıldığından bunlara “*Kapamalı Mektep*” de denilmekteydi¹².

XVIII. asır Kütahyası’nda 3’ü yeni kurulan olmak üzere 6 mektebin varlığı söz konusudur. Günümüzdeki karşılığı ilkokul olan bu mekteplerde ders veren muallimler mevcuttur. Bu muallimlerden bazılarının hem örgün eğitimde hem de halkın ibadet hizmetinde görev alabildiğini gösteren bir örneği burada bir kez daha hatırlamalıyız¹³.

XVIII. asırda faal olduğu gözlenen Osman Paşazade Ahmet Paşa Muallimhanesi¹⁴ ve Fatma Hatun Muallimhanesi¹⁵nden başka, Tevkii Mehmet Paşa Mektebi¹⁶ ile Abdurrahman Ağa bin Mehmet Mektepleri¹⁷ Kütahya’daki ilk öğretimin hayat bulduğu diğer mektepler olarak şehir tarihindeki yerini almıştır. 1113/1701 tarihli bir belgede yer tarifı yapılırken, ayakkabıcı dükkânına bitişik bir mektep vakfından bahsedilmektedir¹⁸. 1136/1724 tarihli Abdurrahman Ağa’nın

¹¹ Zeki Memioğlu, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:21, Erzurum 2003, s.242-243.

¹² Ünal Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal Of International Social Research Volume 1/3 Spring 2008*, s. 345.

¹³ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.87b, Belge No: 36.

¹⁴ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.87b, Belge No: 36.

¹⁵ BOA, C. Ev., Maarif, 8864.

¹⁶ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 30, Belge No: 283.

¹⁷ VGMA, Defter No: 487, sayfa No: 102, Sıra No: 05.

¹⁸ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 60b, Belge No: 330.

yaptırdığı sıbyan mekteplerinin bulunduğu mahal de Bedesten, Timurtaş Paşa Camii avlusu ve haffaf han çarşısına yakın yerlerdedir¹⁹. Aynı mahalde Abdurrahman Efendi'den önce sıbyan mektebinin var oluşu bize Abdurrahman Efendi'nin buradaki sıbyan mekteplerinden birini ihya edebilmiş olacağını düşündürmektedir.

Tevkii Mehmet Paşa'nın yaptırdığı sıbyan mektebinde öğrenim görecek olan öğrencilere kıyafet yardımı yapması, onların gezmeye götürülerek yedirilip içirilmesi ve yetimlerin evlerinin tamir edilmesi ise yaptırdığı mektebin "*Kapamalı Mektep*" olduğunu ve burada eğitim gören talebelerin de çoğunlukla yetim olduğuna işaret etmektedir.

2.2.2. Yüksek Öğrenim Kurumu Olan Medreseler

XVIII. asırda Kütahya'da 8 evvelden, 4'ü XVIII. yüzyıl içerisinde kurulmuş olan toplamda 12 medresenin varlığı görülmektedir.

Müdrislerin aldığı ücretlerden kıyasla bir sonuca varmaya çalışır isek, Vacidiye ve Germiyan medreselerinin şehrin en gözde iki medresesi olarak varlıklarını koruduklarını görmekteyiz. Balabaniye ve Haliliye medreseleri hâlihazırda hizmet vermekte ve tüm bunlara ek olarak Ali Paşa ile Abdullah Efendi'nin yaptırmış olduğu medreseler de eklenmiştir. Diğer medreselerin daha yakın tarihli olmasına rağmen günümüze ulaşamamış olması daha önce de bahsettiğimiz gibi devlet ekonomisinin kötü gidişatı neticesinde vâkıfların eskisi gibi kesme taştan bina yapıp, güçlü akarlar vakfedemedikleri için günümüze ulaşamamış olduğunu düşündürür.

Müdrislerin aldıkları ücretler bize o medresenin eğitim düzeyi hakkında bilgiler vermektedir. Osmanlı eğitim sisteminde medreseler, müdrislerin aldıkları günlük ücretlere göre 20'lik, 30'luk, 40 lık ve 50'lik olarak medreseler olarak ayrılmaktaydı. Ayrıca, Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına; hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymaniye, dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmeler de kullanılmakta idi. Kelâmla ilgili Hâşiyetü't-Tecrîd adlı kitabın okutulduğu Tecrid medreselerinde müdrise günlük 20-25 akçe arasında ücret ayrıldığından bu medreselere yirmili de deniyordu. Belâgata dair Miftâhu'l-ulûm'un okutulduğu

¹⁹ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No: 102, Sıra No: 005.

Miftah medreseleri 30-35 akçelik olup, Kırklı medreseler bunların bir üst kısmını oluşturmuyordu²⁰. Taftzânî'nin fıkha dair Telvîh adlı eseri okutulduğundan dolayı, bu medreselere Telvîh medreseleri de denmiştir²¹

Bu bilgiler ışığında Kütahya'da müderrislerin aldıkları ücretlere baktığımızda; XVIII. asırda işlemekte olan medreselerdeki müderrisler, Timurtaş Paşa Medresesi'nde günlük 20 akçe, Haliliye Medresesi'nde 25 akçe, Germiyan 25 akçe, Vacidiye Medresesi'nde 34 akçe almaktadırlar. Balabaniye Medresesi müderrisine 10 akçe Germiyanolu Yakup Bey vakfından ayrılmış olup, en az 20 akçe verildiğini tahmin etmekteyiz. Rüstem Paşa Medresesi müderrisi ise kuruluşunda günlük 40 akçe almaktadır. XVIII. asırda kurulan medreselerdeki müderrisler; Ali Paşa Medreseleri'nde 40 akçe, Derviş Abdurrahim Medresesi'nde 10 akçe almışlardır. Abdullah Efendi Medresesi'nde ise ücret belirtilmemiştir.

Bu ücretlerden yola çıkarak Vacidiye ve Rüstem Paşa medreselerinin şehrin en ileri gelen yükseköğrenim kurumlarından olduğu görülmektedir. Bunları sırasıyla Germiyan Medresesi, Haliliye Medresesi ve Timurtaş Paşa medresesi takip etmektedir. XVIII. asırda kurulanlarda ise Ali Paşa Medreseleri günlük 40 akçe ile dönemin en kapsamlı eğitim veren kurumları arasındaki yerini almıştır. Ali Paşa'nın medreselerinde öğrenim verecek olan müderrislerin usûl ve kaide öğretiminden başka çeşitli fen ilimlerinde tahsil vermesini istemesi ilginç bir detaydır²². Müderrislerin aldıkları ücretlerden hareketle onların hangi konularda uzman olup eğitim verdiklerini de böylelikle öğrenmiş bulunuyoruz.

Dönemin ilginç bir detayı, Derviş Abdurrahim'in Haliliye Medresesi müderrisi iken yeni bir medrese kurarak başka bir âlimi de buraya mütevelli tayin etmesidir²³. Bir diğer örnek de Seyyid Ali Paşa Medresesi müderrisi olan Ömer Cud Efendi'nin kendi bahçesini hizmet ettiği medrese öğrencileri için vakfetmiş olmasıdır²⁴. Görüldüğü gibi, dönemin seçkin hocaları yükseköğretim noktasında bazı ihtiyaçları görerek kendi mal varlıklarıyla katkı sağlamışlardır. Bu yeni bir eğitim kurumu kurmak olduğu kadar var olan eğitim kurumuna katkı sağlamak şeklinde de

²⁰ Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, C. 28, 2003, s.330.

²¹ Taşkın, a.g.m., s.352.

²² VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No: 173.

²³ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.

²⁴ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 422, Sıra No:191.

olabilmiştir. Ali Paşa Medresesi'nin öğrencilerine Ali Paşa'dan sonra aynı yüzyıl içerisinde başka biri tarafından yevmiye tahsis edilmesi, daha önce yapılan tahsisin yeterli olmadığı ve bizzat hocaları tarafından talebelere katkı sağlandığını göstermektedir.

2.2.3. Dar'ül Hadis ve Dar'ül Kurr'a'lar

Kütahya şehrinde Kur'an ve hadis ilminin okutulduğu bu eğitim yapıları da şehrin eğitim hayatındaki yerini almıştır. Burada görev yapanların şeyler yahut müderrisler olabildiğini de görmekteyiz.

Kütahya' da XVIII. asırda Vezir Cafer Paşa Darü'l-Kurrâsı ile Timurtaş Paşa Camii (Takvacılar) bitişiğindeki Dar'ül-Hadis'in faal olduğunu Eşşeyh Abdurrahman Efendi'nin kitap vakfında²⁵ görmekle beraber, Ulu Cami yakınında var olduğu bilinen Dar'ül-Hadis'in²⁶ de faal olabileceğini hatırdan tutmamız gerekmektedir.

Eşşeyh Abdurrahman Efendi'nin köy ve kazalara gönderilmemesi ve iyi muhafaza edilmesini istediği Mahşî Tefsir-i Kadı, Evvel-i Nısf Şeyhzâde, İhya-il Ulûm isimli kitapların görev aldığı Dar'ül-Hadis'te okutulan kitaplar olduğu açıktır.

2.2.4. Halk Eğitimi

Cami ve tekkeler din hayatının teşekkülünde olduğu kadar halkın eğitim ve öğretiminde fonksiyonel anlamda kullanılmaktaydı. Hatta halkın tamamına hitab eden camilerin yaş sınırlaması olmaksızın herkesi kucakladığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle camilerde bulunan görevlileri; imam, müezzin vs. den ziyade müderrisler olarak da görebilmekteyiz ki, bununla ilgili XVIII. asırda Kütahya'da Ulu Cami'nin halkın eğitim ve öğretimi için atanan bir müderrisle bu fonksiyonunu yerine getirdiğini görmüştük. Hatta caminin arka kısmında bu iş için tedris eden âlime bir yer tahsis edilmiştir. Bu bize sırf bu iş için Aliye Hatun tarafından bir vakıf kurularak, müderrise camide ifa edeceği görevi karşılığı ücret tahsis edildiğini, bu geleneğin XVIII. yüzyılda Kütahya şehrinde de yaşatıldığını gösteren güzel bir örnektir²⁷.

²⁵ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, Belge No: 110.

²⁶ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, Belge No:7.

²⁷ VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 36, Sıra No:21. ve BOA, C. Ev. Maarif, 251.

Tekke ve zaviyeler her biri kendilerine has kural ve kadieleri ile halkın dini duygularını besleyen önemli yerlerdir. İnsanları çevrelerinde toplama idealleri, yolculara gösterdikleri ihtimam, onları bedava ağırlayıp yedirip içirmeleri hep kendi tarikatlerini tanıtmaya ve şeyhlerinin fikirlerini yayma ideali olarak yorumlanabilir. Tekkelerin şehirlerde halkın en çok uğradığı yerlerde konuşlandığı, kırsalda ise kuruldukları yerleri yerleşim merkezi haline getirdikleri vakidir. Bu vechle halkın çeşitli vesilelerle tekke ve zaviyelerde bulunmaları onların buralarda dini eğitim almalarına da vesile olmaktadır ki, ahi zaviyelerini anlatırken tekkelerin şehirleşmedeki önemini vurgulamıştık.

XVIII. asırda Kütahya’da bir Mevlevihâne bulunmasına rağmen Ahi Evren Zaviyesi’nin de Mevlevi şeyhlerince idare ediliyor olması ve Ahi Mustafa Zaviyesi’nin bir Nakşibendi tekkesi olarak hizmet vermesi, ahi kökenli Kurşunlu Camii’nde Halveti şeyhlerinin bulunuyor olması şehrin dini yaşantısında birşeylerin değiştiğini gösteren önemli detaylardır. Sadece ahi tekkelerinde gözlemlediğimiz bu değişim, XVIII. asırda ahiliğin önemini yitirmeye başladığını, diğer tarikatlerin şehirdeki etkinliğini arttırdığını göstermektedir.

2.3. BELEDİ HİZMETLERİ AÇISINDAN VAKIFLAR

Şehirleşmeyi var eden tüm unsurları içine alan vakıflar, medeniyetin tüm özelliklerini belirler ve inşa eder. Cami, mektep, medrese, han, hamam, çeşme, köprü vs. gibi şehir yaşamında ihtiyaç duyulan ne varsa hepsi vakıflar kanalıyla karşılanmıştır. Vakfiyeler tetkik edildiğinde günümüzdeki beledi hizmetlerin büyük bir bölümünün vakıflar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunlar arasında başta su temini (çeşme ve su yolları) olmak üzere, aydınlatma, sokakların temizliği, kaldırımların yapılması, avarız vergilerinin ödenmesine kadar birçok alandaki hizmetler bulunmaktadır.

1700-1800 yılları arasında yeni kurulan vakıflarda su vakıflarına ekseriyetle rastlanmış bulunmaktayız. Ayrıca kaldırım yapılması yine araştırmalarımız esnasında rastladığımız güzel bir detaydır. Başta camiler olmak üzere aydınlatmanın sağlanması ve sadece bu ihtiyaca yönelik vakıflar kurulması bu hizmetin de özel teşebbüslerle sağlandığını göstermektedir.

Kütahya'nın en özel tarihi mekânlarından olan ve geçmişte bir ahali bulunan Kütahya Kalesi için de vakıf yapıldığı buradaki başta su ihtiyacı olmak üzere diğer tüm ihtiyaçlar için halkın kendi arasında para toplayarak karşılamaya çalıştığı görülmektedir.

2.3.1. Çarşılar/Hanlar

XVIII. asır Kütahya vakıflarını araştırırken, şehrin bu asırdaki silüetini de bir nevi çıkarma şansını elde ediyoruz. Vakfiyelerde veya vakıflarla ilgili meselelerde yer tarifleri yapılırken şehrin hangi bölgesinde ne gibi yapılar bulunduğunu görebilmekteyiz. Tüfenkçiler Çarşısı, Sipahi Çarşısı (bu ikisinin aynı yer olabileceği kanaatindeyiz), Haffaf Han Çarşısı, Debbaghane Çarşısı, Bedesten, Arasta, Eskiçiler Çarşısı, Mısır Çarşısı, Hallaç Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Küçük Çarşı, Çıkrıkçılar Çarşısı araştırmamız sırasında karşımıza çıkan isimlerdir. Ancak XVIII. asırda gerek Ali Paşa'nın yaptırıp vakfettiği 12 adet kuyumcu dükkânı, gerekse Silahdar Mehmet Paşa'nın kuyumcular Çarşısı civarında yaptırıp vakfettiği dükkânları ile Kütahya'nın bugün dahi rağbet gören Kuyumcular Çarşısı'na bu dükkânlar vesilesiyle artan bir işlevsellik kazandırıldığı görülmektedir.

Ali Paşa Ulupınar adlı mahalde Debbaghane üstünde 4 oda ve bir kahvehane vakfetmiştir²⁸. Dolayısıyla Ulupınar adlı mahalın Debbaghane çarşında ya da buraya çok yakın bir yerde olduğu düşünülebilir. Ulupınar Mescidi ise Kütahya Kalesi anlatılırken Aşağı Kale kısmında geçmişti. Dolayısıyla Debbaghane Çarşısı Aşağı Kale'den şehre doğru inen bölgede bulunuyor olabilir.

XVIII. asırda adı geçen hanlar ise Kapan Hanı, Ömer Paşa Hanı, Hacı İvaz Hanı ve Menzilhane olup, şehir yaşamının en hareketli noktalarını oluşturmaktadır.

2.4. XVIII. ASIR KÜTAHYA VAKIFLARINDAKİ HUKUKİ UYGULAMALAR

Vakıf teşekkülü, inanç ve vicdan kapsamında manevi duygularla yoğrulmuş bir sistemdir. Bu manevi sistemin aksatılmadan işlemesi, hükümlerinin değiştirilmeden var olması için şer'î hukuk uygulamaları devreye girmiş, vakıf sistemi vâkıfı bile devreden çıkaracak kesin hükümlerle var edilmeye çalışılmıştır.

²⁸ VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No: 173.

Bu nedenle her vakfiye hukuki bir belge, her vakıf hukuki manada tüzel bir kişiliktir. Bu nedenle vakfiyeler ekseriyetle şer'iyeye sicillerine de kaydedilmekteydi.

Vakfın aşağıda bahsedeceğimiz hukuki bağlayıcılık kısmının bulunması ve buna istinaden vakıflara yapılacak her türlü taarruz, taciz ve müdahalenin padişah emri ile men edilmesi gibi konular vakıf uygulamasının daima hukuki kaidelerle gündeme kalmasını ve vakıfları içine alan tüm konuların hukuki yollarla çözümünü gerektirmiştir. Bu vechle, bu bölümde XVIII. asırda Kütahya'da vakıflarla ilgili görülen davaları, vakıflara yapılan müdahaleleri, işlenen yolsuzlukları aktaracağız. Böylelikle vakıf problemlerinin hukuki olarak hangi uygulamalarla çözüme kavuşturulduğu konusunda bilgi sahibi olmanın yanında Kütahya vakıflarının hangi problemlerle yüzyüze geldiğini de tespit etmiş olacağız.

XVIII. asır içerisinde vakıflara, üzerine berat alma, ücretini alamama gibi birçok usülsüz müdahale olmuştur. İlginç olan husus ise vakıflara müdahale olduğu gibi vakıf mensuplarının da bazı usülsüz müdahalelerinin olmuş olmasıdır. Burada kadı sicillerine ve saltanat makamı ile yazışmalara kadar varabilen bu olayların neler olduğunu hatırlayacak, olayların hangi problemlerden kaynaklandığını tahmin etmeye çalışacağız.

Germiyanoğlu Yakup Bey vakfından olan Kurt köyünün merasının tecavüze uğraması²⁹, İshak Fakih vakfına ait olan *Kurtbekleyen* adlı mahaldeki bir tarla sahte bir temessük düzenlenerek 1217/1802 senesinde vakıf akarından çıkarılmaya çalışılmıştır. Olay incelenmiş temessükün sahte olduğu anlaşıl原因 olarak tarlanın tasarrufu tekrar mütevelliyeye verilmiştir³⁰. 1191/1777 senesinde Fatma Hatun isimli bir kadının Ahi Arslan zaviyesinin mutasarrıflığını kendi üzerine alması ilginçtir. Görev tekrar eski sahibi Ali Halife'ye verilmiştir³¹. Başkasının hakkı iken kendi üzerine berat alarak vakıflardan tasarruf sağlama durumunu Ahi Mustafa Zaviyesi'nde de görmüştük. Hacı Niyaz Efendi isimli Nakşibendî şeyhinin kendi üzerine berat alması ve olayın 1190/1776 senesinde paşidahlık makamında çözüme kavuşturularak hak

²⁹ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 46, Belge No: 251.

³⁰ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, Belge No: 18.

³¹ BOA, Cev. Ev. 30009.

Sahibi Ali Halife'ye verilmesi böyle müdahalelere başka bir örneği teşkil etmektedir³².

Germiyanoglu Yakup Bey vakfının mutasarrıflarından olan 1112/1700 Nazife Ve Aliye hanımların vazife gelirlerinden bir kısmının müteveli elinde kaldığını ve alamadıklarını bildirmişlerdir³³.

Zaman zaman vakıflar arası anlaşmazlıklar da ortaya çıkmıştır. Saadettin Camii altındaki dükkânların çıkan yangından sonra yeniden yaptırılması gündeme gelince arsanın Hezar Dinari Mescidi vakfına mı yoksa bunları ihya eden Ömer Paşa vakfına mı ait olduğu mahkemede tartışılmış ve Ömer Paşa Vakfına ait olduğuna karar verilmiştir³⁴.

Görevlerin XVIII. asırda bölüşülüyor olması, farklı problemleri de ortaya çıkarabilmekte idi. Tevliyet görevinin sülüs hisse olarak bölüşüldüğü Yıldırım Bayezid / Ulu Cami vakfına ait bir örnekte hissedarlardan birinin diğerlerinin hakkını ele geçirmesi üzerine vakıf nazırının devreye girerek problemi çözüme kavuşturmaya çalışması, vakıflarda yaşanan problemlerin dışarıdan müdahale gelmesinden ziyade vakfın kendi idarecileri arasına kadar yansıdığını göstermesi açısından önemlidir³⁵.

Başka bir olay Saray Camii'nde de yaşanmıştır. 1174/1760 senesinde cami görevlileri kendilerine hakkı olan gelirlerin verilmediği ve verilmemesinde vakıf idarecilerinin ısrarcı olduklarını iddia etmişlerdir. Davalılar sorguya çekildiklerinde bir delil gösteremedikleri gibi, ellerindeki vakfiyenin de sahte olduğu 74 kişinin şahitliği ile anlaşılmıştır. Davanın buraya kadar olan kısmı vakıflardaki bozulmaların net bir göstergesidir. Ancak konunun netleştirilmesi esnasında 74 kişinin şahitliğine başvurulması ve olayın bizzat padişah tarafından ele alınarak çözüme kavuşturulması önemlidir. Şöyle ki, hak sahiplerinin hakkını alabilmeleri için vakfiyenin Haremeyn Muhasebesi'ne kayıtlı olan suretine ulaşılmış buradaki düzenlemeye sadık kalınarak ücretler dağılımı yapılmıştır. Padişah ücretlerin Divân-ı Hümayun defterinde kayıtlı olan 9025 akçeden yapılmasını emretmiştir. Tüm bunlardan başka vazifelilerin görevlerini hakkaniyetle yapıp yapmadıklarını takip etmek için Kütahya Naibi

³² BOA, C. Ev. 26848, 24301.

³³ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr.39, Belge No:213.

³⁴ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 48b, Belge No: 107.

³⁵ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, Belge No: 129.

görevlendirilmiştir³⁶. Olayın açığa çıkarılmasında ve hakkaniyetli bir karara varılmasında son derece titiz davranıldığı açıktır. 1214/1799 senesinde de Saray Camii'ne imam-ı sânilik iddiasıyla başka bir müdahale daha olduğu görülmektedir³⁷.

XVIII. asırda Karagöz Paşa Camii'nin kapsamlı bir tamirden geçtiğini görmüştük. Bu tamir için gerekli olan paranın gereksiz yere harcanmaması için de gereken hassasiyet gösterilmiştir. Kadı 1114/1702 senesinde yapılan tamirat ve masrafların mimarbaşının şahitliği ile yazılıp kaydedilmesini ve onun onayı ile mütevelliyeye ödenmesini istemiştir³⁸. Mütevellinin vakfın en yetkilisi idarecisi olmasına rağmen hayır eser için yapılacak olan harcamalarda kendi başına karar alma yetkisinin bırakılmadığını görmekteyiz. Kâdının işin uzmanı olan mimar başı ile hareket etmesi, hukukun vakfın ihtiyaçları noktasında her an devreye girebiliyor olması açısından son derece mühimdir. Bu örnek, kadıların vakfiyeleri tescil etmelerinin dışında, vakıfların her türlü meselelerine müdahil olabildiğini, mütevellilerin de kadıya karşı sorumlu olduklarını göstermektedir.

Karagöz Paşa vakfının karşı karşıya kaldığı durumlardan bir tanesi de, bahsi geçen bölümde de belirttiğimiz gibi muhtemelen vakıf gelirlerinin azalmasından kaynaklı olarak yine cami görevlilerine ödeme yapılamamış olmasıdır. 1177/1763 senesinde vazife gelirlerini alamayan cami görevlileri, vakfın mütevellisi olan Neslihan Hatun' u bu ücretleri kendi malından vermesine zorlamışlardır. Düşmanlık zuhur etmemesi için Neslihan Hatun kadılık makamından yardım isteyerek ücretlerin bu makam tarafından görevlilere verilmesini talep etmiştir³⁹.

Sultanın bu vakıflarla bizzat ilgilenerek hukuki manada bir çözüme kavuşturmaya çalışması, vakıfların umera vakıflarından olmasından mütevellit görülebilir. Ancak bu hassasiyetin sebebinin vâkıfın kim olduğu ile alakalı olmadığını Efendizade isimli bir mescidle ilgili meseleye 1177/1764 senesinde sultanlık makamınca çözüm bulunmasından anlıyoruz. Yine kendi üzerine imamlık beratı alan birinin, görevin gerçek sahibini vazifesinden uzaklaştırması, konunun önce kadılık ardından sultanlık makamına kadar taşınmasına sebep olmuştur.

³⁶ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 36b-35a.

³⁷ BOA, C. Ev. 5266.

³⁸ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 94, Belge No:484.

³⁹ BOA, C. Ev. 17452.

Tahkikat sonucunda padişah görevin asıl hak sahibine verilmesini ve başka müdahalelerin de engellenmesini ferman buyurmuştur⁴⁰.

Hakkı olmadığı halde üzerine görev alma müdahalesi ile Haliliye Medresesi mütevellisi de 1110/1699 senesinde karşı karşıya kalmıştır. “Görevi bana bıraktı” söylemi ile mevcut mütevellinin elinden yetkisini almaya çalışan kişinin amacına ulaşamamış, vazifenin mevcut müteveli ile devamına dair hüküm verilmiştir⁴¹.

Sadece böyle davalarda değil vakıfların çeşitli parasal mevzularında gösterilen hassasiyet de kadı sicillerine yansımıştır. Kütahya’daki Menzilhâne’nin ihtiyaçları için halkın vakfettiği paraların menzil kethüdası, hazine kâtibi ve mütesellim eliyle takibinin yapılarak şahitler huzurunda sicillere kaydediliyor olması vakıf paralara verilen ehemmiyetin en önemli örneklerindedir⁴².

1175/1761 senesinde Elvan Bey’in vakıf hamamı olan Eydemir Hamamı’nın işletmecilerinin süreleri dolduğu halde hamamdan ayrılmamaları ile ilgili olan zabt davasında da işin ticari boyutu hukuka taşınmış ve çözüme kavuşturulmuştur⁴³.

Kale âbkeş vakfının mütevellisinin savaşa gidip vefat etmesiyle yerine geçen oğlunun halktan toplanan vakıf paraların bir kısmını alamadığını iddia etmesi olayın yine hukuka taşınmasına sebep olan mevzulardan biridir. Ödeme yapmadığı iddia edilen kişilerin sadakatlerinin ortaya çıkması ile dava iddia edenin hizmetinden el çektilmesi ile son bulmuştur⁴⁴. Bu, hukukun vakıf görevlilerinin halk üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırma noktasında da işlediğini gösteren uygulamalardan biridir.

Özetle söylenebilir ki, vakıflar ile ilgili tüm mevzular kadılar tarafından derinlemesine araştırılmış, kayıt altına alınmış, görülen davalar ise çoğunlukla saltanat makamı vasıtası ile çözüme kavuşturulmuştur.

Olayların vakıf sisteminin bozulmaya başladığının bir göstergesi olduğu aşikârdır. Kişilerin haksız yere kendi üzerlerine berat alarak vakıf gelirlerinden rızıklanma arayışları, belki de daha doğru bir ifade ile vakıflardan rızıklanmak için

⁴⁰ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, Belge No:52.

⁴¹ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 115, Belge No: 580.

⁴² BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr. 4a, Belge No: 205.

⁴³ BOA, MŞS, 2 Numaralı KŞS, vr. 71a, Belge No: 179.

⁴⁴ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 70b, Belge No: 373.

hukuksuz bir yol tercih edişleri, devletin ekonomik seviyesinin kötüye gidişinin ispatı olduğundan daha çok, ahlakî bazı problemlerin yaşanmasındaki artışı da ifade edebilir. Zira asırlar boyu İslâm Hukuku ile hükmeden Osmanlı Devleti'nin titiz bir şekilde yürüttüğü sistem, zaman zaman din görevlilerinin de işin içine karıştığı bazı problemlere sürüklenmiştir.

Buraya kadar görülmektedir ki, hukuk İslam hassasiyetinden beklenen şekilde taviz verilemeksizin işlemeye devam etmiş, ancak gerek şahısların aynı hassasiyeti gözetmemesi, gerekse yaşanan maddi problemler sebebiyle Kütahya'daki vakıflar XVIII. asır boyunca kadı sicillerinde dava konusu olmuşlardır.

2.4.1. XVIII. Asır Vakfiyelerindeki Hukuki Bağlayıcılık

Vakıf konusunun hukuki uygulamalarda üzerinde taşıdığı hassasiyetin kaynağı şüphesiz ki İslam dinidir. Tezimizin başında açıkladığımız vakfın mahiyeti hususuna burada tekrar girmeden, çalıştığımız vakfiyelerin içlerinde barındırdığı önemli bir rükne; "*Rücu Rükni*"ne burada yer vermeyi uygun gördük.

İslam hukukunda, vakıflardan rücu etme hususu vakfiyelerin sonunda hukuki mahiyette çokça tartışılan bir mevzudur. Osmanlı Dönemi vakfiyelerinde bir rükn olarak kaydedilen bu meselede; vakıftan geri dönme kapısının açık olup olmadığı büyük imamlar indinde tartışılmakta ve vakfiye kâdının verdiği hükümle sonlandırılmaktadır. XVIII. asırda Kütahya'da kurulan vakıflarda da gördüğümüz bu uygulamanın Osmanlı Devleti'nin vakıfların yaşatılması için almış olduğu hukuki bir önlem olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır⁴⁵. Bu konu Osmanlı Devleti'nin vakıf sistemine bakışını ve sistemin devamı için süregelen tartışmaların sonucunda nasıl kesin bir hükme varıldığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Vakfiyelerde yer aldığı şekliyle rücu rükünde yer alan hukuki tartışmaların neler olduğunu açıklamaya çalışacak, daha sonra bir örnekle bu mevzunun XVIII. asır Kütahya vakfiyelerinde nasıl yer aldığını göstereceğiz.

⁴⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 364.

Esasen kurulmakta olan bir vakıf için iki önemli mevzu söz konusudur. İlki vakfin *sıhhati ve lüzumu*⁴⁶, diğeri ondan vazgeçilip vazgeçilemeyeceği yani “*rücu*”u hususudur.

İmamlar arasındaki görüş ayrılığı şöyledir: Ebu Hanîfe’ye göre mevkufun mülkiyeti vâkıfta kalır ve gerek vâkıfın gerekse mirasçılarının vakfi bozma hakları mevcuttur. O’nun talebelerinden İmam Ebu Yusuf’a göre ise vakıf “vakfettim” sözüyle; İmam Muhammed’e göre ise mütevelliyeye teslimiyle vâkıfın mülkiyetinden çıkmaktadır⁴⁷. Osmanlıların ilk devirlerinde birçok varisin Ebu Hanîfe’nin içtihatından hareketle mahkemeye başvurarak babalarının vakıflarını iptal ettirmeye çalışmalarına sebep olmuştur. Bu şekilde vakfin iptali yoluna gidilmesini önlemek üzere vakfiyenin sonunda bu tartışmaya yer verilmektedir⁴⁸. Esasen Osmanlı Devleti Ebu Yusuf’un görüşünü benimsemiş, vakıfları *gayri kâbil-i rücu*⁴⁹ olarak addederek geri dönüşü imkânsız kılmıştır. Vakfiyelerde yer alan tartışmanın sonunda vâkıfı vakfından rücu etmiş gibi gösteren bu rüknü üzerinde çalıştığımız XVIII. asır Kütahya vakıflarının vakfiyelerinde de görebildik. Kimi vakfiyelerde rücu edilip edilemeyeceği büyük imamlar indinde detaylıca tartışılırken, kimilerinde sadece rücu etmiş gibi göstermekle yetinilmiştir. Çalıştığımız vakfiyelerin hemen hemen tümünde gördüğümüz bu uygulamayı Abdullah Efendi bin İsmail Efendi vakfiyesinden örnekle vermeyi uygun gördük.

Vakfiyede rücu rüknü şu şekilde ifade edilmiştir:

“...teslim eylediğimde mütevellî-i mumaileyh dahi ber-vechî muharrer vakfiyet üzere teslim alub sair evkaf mütevellileri gibi vakfiyetlerine (üzere?) Tasarruf etmişdi iş bu bade’l-ikrar ve tasdiki’ş-şer’i benim için babı rücu meftuh olmağla hücuratı mezkureyi kema fi’l-evvel mülkiyet üzere tasarruf için istirdad eylediğimde mütevelliyi mumaileyh mümannat ider sual olsun didikte gibbe’s-sual mütevelliyi mumaileyh hücuratı mezkureyi teslimden imtina ve ber-vech-i muharrer müterafian bi enfüsi ve’l-cism taliban olduklarında hakimi mevkii sadrı küttab-i

⁴⁶ İslam Hukuku literatüründe “lüzum” akdin bağlayıcı olup tarafların tek tek taraflı iradesiyle feshinin mümkün olmaması şeklinde tarif edilmektedir. Bkz. Ahmet Hamdi Furat, “İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, 27, 61-84., s. 63.

⁴⁷ Kütükoğlu, a.g.e., s. 364.

⁴⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s. 364.

⁴⁹ Amy Singer, *Osmanlı’da Hayırseverlik Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmaretini*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24.

*tuba-leh ve hüsn-i meab efendi hazretleri ale'l-kavli men birle alimen bi'l-huzuri'l vaki beyne'l-eimmeti'l-İslam vakfi mezburun sıhhatine ve zımında oldukça şurut ve kuyudun lüzumuna hükmü sahihi şer'i ve kaza-i sarihi mer'i buyurmalarıyla vakfi mezbur sahih ve lüzümü sahih olmuştur ve icraü'l vakfu ala hayyi'l-kerim **femen bedellehu badema semahu feinnema ismuhu alellezine yubedilluneh innallahe semiun alim** buyurmalarıyla cera zalike ve hurrire zilhiccetüşşerife.....⁵⁰*

Bu ve XVIII. asır Kütahya vakfiyelerinin tümünün sonunda göze çarpan en önemli husus, tartışmaların; yukarıda da görüldüğü gibi Bakara Suresi 181. ayeti ile sonlandırılmış olmasıdır. Ayetin meali şöyledir:

“Şimdi her kim, bunu duyduktan sonra onu değiştirirse, her halde vebali, sırf o değiştirenlerin boynunadır. Şüphe yok ki Allah, her şeyi işitir ve bilir⁵¹.”

Bu ayet gereğince kadılar vakfin lüzumuna ve buna istinaden ondan geri dönme kapısının kapalı olduğuna karar vermişlerdir.

Rivayet ve hadislerin ötesinde vakfiyenin sonuna bu ayetle Allah kelâmının konması, kanımızca Osmanlı Devleti'nin vakıf sistemi konusunda ne kadar titiz olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu gibi, şer'i hukukun vakıflar hususunda yapılan tartışmalara koyduğu son nokta olarak da görülmelidir. Kısacası kâdının sahih ve lâzım olduğuna hükmettiği her vakıf, geri dönülmesi, değiştirilmesi, sona erdirilmesi mümkün olmayan bir yapıya bürünmektedir. Eğer değiştirilirse vebalinin o değiştirenlerin boynuna olacağı da Allah'ın vaadidir.

Burada vakfiyenin bir vasiyetname hükmüne kavuştuğunu söylemek mümkün görünmektedir ki, Bakara Suresi 181. ayet, vasiyetin değiştirilemezliğini anlatan bir ayettir. Böyle değiştirilmesi mümkün kılınmayan bir tescil şekliyle vakfiyeler, var oldukları coğrafyanın adeta değiştirilemez tapusu hükmüne de kavuşturulmuş olmaktadır ki, inşa edilen her vakıf yapının, bulunduğu coğrafyayı yurt haline getirdiği aşikârdır. Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin bu tapunun el değiştirmemesi, vakfiyesi ile var olan vakıf binaların amaçları dışında kullanılamaması, alınıp – satılmaktan men edilmesi ve ondan rücu edilememesi için

⁵⁰ VGMA, Defter No: 487, Sayfa No: 456, Sıra No: 48-1.

⁵¹ Meal: Elmalılı Hamdi Yazır.

şer'i hukuk kaideleri gereğince gereken önlemlerin alınmış olması, vakıf uygulamasında Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hukukî titizliğe müthiş bir örnektir.

Bu noktada “*Vâkıfın şartı, şâriin nassı gibidir*” kaidesinin, (vakfiyelerdeki rücu rüknünün Allah'ın ayetiyle sonlandırılmasından dolayı) Bakara Suresi'nin 181. ayetine vurgu yaptığı düşünülebilir.

Müslüman Türklere dinî menşeli olarak var olan bu sistemin yine dinî dayanaklarla var edilmeye çalışılması doğal ve bir o kadar da vazgeçilmez bir durumdur. Zira kaynağını ve dayanağını İslam'dan almayan hiçbir hüküm, kural, kaide ve uygulama Osmanlı hukuk sistemine girmemiş, örfî uygulamalar da İslamî anlayışa ters düşmedikçe var edilmiştir.

Kütahya kadılarının da vakıflar söz konusu olduğunda rücu rüknünü mutlaka vakfiye sonuna işleterek, son cümleyi Bakara 181. ayeti ile bağlamaları, zaten Allah'ın mülkü hükmüne giren vakıf malların yine Allah'ın kelâmı ile değiştirilemez bir vasiyet hükmüne kavuşturulmasını sağlamıştır.

Bu rükün sayesinde halkın vakıf eserlere göstermesi gereken hassasiyet noktasında bir ayet-i kerime gereği olarak topluma büyük bir vebal de yüklenmiştir.

3. XVIII. ASIRDA KURULAN VAKIFLARIN EKONOMİK BOYUTLARI

Osmanlı vakıf sisteminin ruhunu her ne kadar manevi hisler oluştursa da, bu ruhun yaşaması ve daimi surette hizmet etmesi, maddiyat ile birebir alakalıdır. Bu nedenle vakıf sistemi dendiğinde aklımıza hayır hedef alan, menkul veya gayrimenkul olarak addedilen bir servet gelmelidir. Dolayısıyla, maddenin maneviyatı beslediğinden ve akarlar yoluyla da bu *hayır ve hasenat* işlerinin devamının sağlandığından bir kez daha bahsetmeliyiz. Öyle ki, akarı olmayan veyahut zamanla kaybolan bir vakfın, hedefine ulaşamayacağı aşikârdır.

Bu vechle, maddiyat; neredeyse sistemin doğmasına vesile olan teşvik ve niyetler kadar olmazsa olmazdır. Nitekim vakıf sisteminin menşei olan kudsiyet, bu uğurda harcanacak olan servete de bir mânâ, manevi bir değer, ölümsüz bir ulviyet yüklemektedir. Bu uğurda harcanacak olan her emek, para, mal, mülk, vb., başka

şeyler için harcananlardan daha faizletli ve üstün tutulmaktadır. Böylelikle madde, sadaka hükmüne bürünerek vakıflar yoluyla kudsiyyet de kazanmaktadır.

Böyle bir şemail ile devletin düzeninde yerini alan servetler, sahipleri tarafından toplumun maddî-manevi tüm ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak hizmet etmeye sevk ettirilmektedir. Biz bu bölümde maneviyatla taçlandırılmış maddiyâtın, vakıflar yoluyla bir şehirde nasıl bir servete tekâbül ettiğini ve bu servetin insanlara aynı zamanda istihdam noktasında nasıl bir yarar sağladığını elde ettiğimiz belgelerden yola çıkarak gözler önüne sermeye çalışacağız.

XVIII. asır Kütahya vakıflarının şehrin ekonomisine ne kadar artı değer kattığını ulaşılabildiğimiz belgeler dâhilinde net veriler olarak sunmak, şehrin bu yüzyıldaki gelişmişlik düzeyini olduğu kadar toplumun refah seviyesini de tespit etmemizde fayda sağlayacaktır.

Öncelikle vakfedilen unsurların tanımını burada yapmak yerinde olacaktır. Vakıf siteminde hayır amaçlı tesis edilen yapılar olduğu gibi, hayır amaçlı tahsis edilen yapılar ve mallar söz konusudur. Bizzat kendisinden yararlanan; cami, mektep, medrese, imaret, çeşme vs. gibi hayır eserlerine “Müessesat-ı Hayriyye” denilmektedir⁵². Diğer kısım vakıflar ise doğrudan doğruya kendisinden yararlanılmayıp, müessesat-ı hayriyenin masraflarını karşılamak üzere vâkıf tarafından tahsis edilen gayrimenkul yahut menkullerdir Bir diğer deyişle vakıf işletmeleri olarak “Müstegıllat-ı Vakfiyye” olarak anılırlar⁵³. Bu gelir getiren vakıf işletmeleri, dükkân, bağ, bahçe, değirmen olabildiği gibi bazen de menkul olarak para olabilmekteydi.

Biz de aşağıda XVIII. asırda kurulan vakıflarda vakfedilen gayrimenkul ve menkulleri bu ayırmadan yola çıkarak; vakfedilen hayır eserleri ve akarlar olarak ayrı ayrı değerlendirmeye çalışacağız. Daha sonra, gelir getiren kaynaklar vesilesiyle hangi görevlerde kaç kişinin istihdam edildiğini ve aldıkları ücretleri değerlendireceğiz.

⁵² Bilmen, a.g.e., C.4, s.286.

⁵³ Bilmen, a.g.e., C.4, s.286.

3.1. XVIII. ASIRDA VAKFEDİLEN GAYRİMENKULLER

Bu kısımda XVIII. asırdan önce kurulmuş olan vakıfların gayrimenkullerini ele almayacağız. Çünkü bunların tam tespitini yapabilmemiz hepsinin vakfiyelerine ulaşmamız mümkün olmadığından ve bu iş çok kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiğinden zaten konumuz dışında bırakılmıştır. Bununla birlikte böyle bir kapsamlı çalışmanın ileriki zamanlarda yapılması zarureti her zaman bulunmaktadır.

XVIII. asırda vakfedilen taşınmazları, önceki bölümlerde yer verdiğimiz vakfiye ve belgelerden hareketle sitemli bir şekilde sunmaya çalışacağız. Bilgilerin daha anlaşılır olması için tablolaştırma tekniğimizden de faydalanmaya devam ettik. Taşınmazları hayır eseri olarak vakfedilen, ve akar olanlar olarak ikiye ayırdık ve XVIII. asır vakıf kurucularına göre yaptığımız kümelenmeleri buradaki tablolamalarda da kullandık.

Aşağıda çeşitli sınıflamalar şeklinde vereceğimiz bilgileri, şehirde XVIII. asırdan önce kurulmuş olan ve faaliyetine devam eden vakıflara ilave olarak düşünmek gerekmektedir. Çünkü kültürel miras, ihtiyaçlar doğrultusunda güncellenerek, yenilenerek ve gerektiğinde sayıları arttırılarak tarihteki yerini almaya devam etmektedir.

Buraya kadar meslek gruplarına ve sosyal statülerine⁵⁴ göre kurucuların hangi hayır eserlerini inşa ettirdiklerini ve akar olarak da neleri vakfettiklerini verdikten sonra daha üst pencereden mevcut duruma bakmak adına genel bir tablo oluşturduk.

Tablo 21. XVIII. Asırda Hayır Eseri Olarak İnşa Edilen Gayrimenkuller

	Paşalar	Müderris/Şeyh	Kadınlar	Erkekler	TOPLAM
Cami	2			2	4
Medrese	2	2			4
Sıbyan Mektebi	1			2	3
Dersiyeye	1	1			2

⁵⁴ Meslek grupları belgelerde belirtilmeyen kişileri kadınlar ve erkekler olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Çeşme	1	1		6	8
Abdesthane	1				1
Şadırvan	1				1
Yük(mescid için?)	1				1
Su	2				2
Taş Kaldırımlar				2	2
TOPLAM	12	4	----	12	28

Görüldüğü gibi 10 ayrı türde 28 ayrı vakıf eser XVIII. asırda inşa edilmiştir. Bu 28 vakıf eserin 6'sı dinî, 9'u eğitim, 13'ü beledî amaçlıdır. Hayır amaçlı olarak inşa edilen bu yapılar haricinde Ali Paşa kendi konağını da vakfetmiştir.

Tablo 22. XVIII. Asırda Akar Olarak Vakfedilen Gayrimenkuller

	PAŞALAR	MÜDERRİS/ŞEYH	KADINLAR	ERKEKLER	TOPLAM
Han /Adet (Hisse)				2	2
Dükkân/Adet	45	4	6	11	66
Ev/Adet	4		2		6
Oda /Adet	4				4
Mağaza/Adet	1				1
Debbağhane/Adet	1				1
Kahvehane/Adet	3				3
Değirmen /Adet	5			3	8
Arsa /Adet	2				2

Çayır /Adet	1				1
Bahçe /Adet	1	2			3
Kârhane /Adet	1				1
TOPLAM	68	6	8	16	98

Tablolarda toplam verileri daha net olarak gördüğümüz gayrimenkul sayıları önceden kurulup da varlığını XVIII. asırda devam ettiren vakıf eserlere ek olarak düşünölmelidir.

Bu tabloda göröldüğü üzere, akar olarak vakfedilen gayrimenkullerin amaçlarına göre dağılımı ise şöyledir:

Dinî amaçlı olarak; 38.5 dükkân, 2 han, 4 oda, 1 mağaza, 1 debbağhane, 2 kahvehane, 3 arsa, 2 bahçe, 1 ev ve menkul olarak da 200 esedî guruş ve 2 kile buğday,

Eğitim amaçlı olarak; 39 dükkân 4 oda, 1 mağaza, 1 debbağhane, 3 kahvehane, 3 arsa, 1 bahçe, 1 kârhane, 1 ev,

Beledî hizmetler amaçlı olarak; 3 dükkân, 2 değirmen, 1 ev, menkul olarak da 40 guruş tahsis edilmiştir.

Burada hemen belirtmeliyiz ki, aynı akar hem dini hem de eğitim yahut beledî hizmetlere tahsis edilmiş olabilmektedir. Bu verilerden kastımız, Kütahya şehrinde din, eğitim ve belediye hizmetlerine ne kadar akar tahsis edildiğini ortaya koyabilmektir.

XVIII. asır hayır eserlerinin ve akarların genel tabloları şöyledir:

Menkul vakıflar dendiğinde akla ilk gelen para vakıfları olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde çokça uygulanan para vakıflarının caiz olup olmadığı konusu dini açıdan çokça tartışılmıştır⁵⁵. Bu tartışmalar esnasında ortaya atılan görüşler para vakıflarının temelini oluşturmuştur. Bununla ilgili örnekler daha çok Osmanlı uygulamalarında görülmekte olup, ilk para vakıfları II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulmuş, XVI. asrın başlarından itibaren sayıları hızla artarak gündemde yer tutmuştur⁵⁶.

Bu durum vakfedilen paraların iki şekilde işlem görmesi sonucunu doğurmuştur. Bunlardan birincisi, vakfedilen paranın bila rıbh olarak (kâr ettirilmeksizin) ödünç verilmesidir⁵⁷. Yani para direkt olarak ihtiyaca yönlendirilir. Diğerinde ise vakıf paralar *muamele-i şer'iyeye*⁵⁸ ile kâr ettirilir ve elde edilen bu kâr amaca yönelik olarak kullanılır. Yani hayra sarf edilecek olan kâr mukabilinde taliplerine rıza ile borç verilir⁵⁹.

Kütahya'da XVIII. asır içerisinde yeni olarak kurulan iki para vakfi görülmektedir. Bunlar aynı zamanda birer kadın vakfi olan Ünzile binti İbrahim vakfi⁶⁰ ile bazı çeşmeler için evini vakfeden Hayrunnisa Hatun vakfina 40 kuruşluk katkı sağlayan Hatice Hatun vakfidir⁶¹. Ünzile Hatun, Saray Camii için 200 Esedî Kuruş vakfetmiş ve bu paranın 11,5 hesabı ile kârâ geçirilmesini istemiştir⁶². Bu yüzde onbirbuçuk hesabı %15 kâr oranı demek olup, Ebussuud Efendi'nin arzı ile kabul görmüş ve sonraki padişahlarca da teyit edilmiştir⁶³.

XVIII. asırda vakfedilen menkuller arasında, halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplanan paralar da vardır ve evkaf muhasebesine kaydedilmiştir. 6000 akçelik⁶⁴ bu para vakfını da burada değerlendirmek gerekmektedir.

⁵⁵ Bazı Şeyhülislamların konu hakkındaki fetva ve eleştirileri için Bkz. Akgündüz, a.g.e., 215-222.; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yay., Ankara 2003, ss. 28-50.

⁵⁶ Özcan, a.g.e., s.11-12.

⁵⁷ Bilmen, a.g.e., C.5, s.47.

⁵⁸ Muamele-i Şer'iyeye: Borç alacak kimsenin malını mütevellî satın alıp, sonra o malı parasını bir sene sonra almak üzere o kimseye vakıf namına yaklaşık yüzde onluk bir miktar kâr mukabilinde satmasıdır. Bkz. Bilmen, a.g.e., C.5, s.47.

⁵⁹ Bilmen, a.g.e., C.5, s.47.

⁶⁰ Ünzile binti İbrahim Vakfı (1213/1798) VGMA Defter No: 579 Sayfa No: 96 Sıra No: 39.

⁶¹ BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 49b, Belge No:102.

⁶² Ünzile binti İbrahim Vakfı (1213/1798) VGMA Defter No: 579 Sayfa No: 96 Sıra No: 39.

⁶³ Akgündüz, a.g.e., s.227-228.

⁶⁴ BOA, MŞS, 1 Numaralı KŞS, vr. 99b, Belge No:504.

Kale ahalisinden toplanan âbkeş ve camii vakfi paraları da XVIII. asır menkulleri arasında yerini koruyan ciddi meblağlardır⁶⁵.

Tüm bunlar göstermektedir ki, Kütahya’da hayır hasenat ve ihtiyaçlar söz konusu olduğunda para vakıfları, bireysel girişimlerin yanında, ahali olarak toplu bir şekilde oluşturulmuş ve umumi ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Halk tarafından oluşturulan bu meblağların avarız vakıflarından olduğunu söyleyebiliriz. Zira avarız “arıza” manasında olup ortaya çıkabilecek ani ihtiyaçları ifade etmektedir ve bu ihtiyaçlara yönelik olarak, din ayırt etmeksizin Anadolu’nun en ücra köşelerine kadar avarız vakıfları kurulmuştur⁶⁶.

Bir diğer menkul vakfi Eşşeyh Abdurrahman’a ait olan kitap vakfidir⁶⁷. Diğeri ise Osman Ağa’nın oğlu Hasan Ağa’nın babasının yaptıdığı cami için vakfettiği buğdaydır⁶⁸.

Görüldüğü gibi menkuller de genel dağılıma paralel olarak dinî, eğitim ve beledî amaçlı olarak vakfedilmiştir. Yalnız söz konusu eğitim olduğunda para yerine kitap vakfedilmiştir.

3.3. XVIII. ASIR VAKIFLARINDAKİ İSTİHDAM ALANLARI

Vakıf sistemi, beşerin inşa ettiği ve tüm canlıları kuşatan bir sahipleniş biçimidir. Yaratılan her canlı ihtiyaç sahibidir. Akıl ile varlığı anlamlandırılmış olan insanoğlu ise kendisine bahşedilmiş olan his ve mantık dünyası ile bu ihtiyaçları sahipleniş biçiminin mimarıdır. Tıpkı hayra tahsis edilen yapıların mimarı oldukları gibi...

İhtiyaç duyulan şey kimi zaman aş, eğitim, ibadet mekânı olduğu kadar, çoğu zaman hayatı idame ettirmek için gerekli olan “iş gücü” dür. Vakıflar toplumun sosyal dengesini imar etmek amacıyla işlevlerini yürütürlerken istihdam kaynağı da olmuşlardır.

⁶⁵ Bkz. Kale’nin Vakıfları Bölümü.

⁶⁶ Akgündüz, a.g.e., s.287-288.

⁶⁷ *Mahşî Tefsir-i Kadî*, bir cilt *Evvel-i Nıfş Şeyhzâde*, ve bir cilt *İhya-il Ulûm* olmak üzere toplamda 3 adet kitap vakfedilmiştir. Bkz. BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, Belge No:110.

⁶⁸ VGMA, Defter No: 1751, Sayfa:80, Sıra No:54.

Sistemin öncelikli amacı istihdam olmasa da vakıflar, topluma hizmet götürecek olan kişilere sağladıkları iş imkânları ile halkın bu ihtiyacına da cevap vermişlerdir.

Esasen Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecini yaşadığı bir dönemde vakıfların eyalet merkezi olan bir şehirde toplumun hangi ihtiyaçlarına cevap verdiğini görmek önemli olduğu gibi, vakıflar yoluyla hangi alanlarda ne kadar kişiye iş imkânı sunduklarının tespitini yapmak da gerekmektedir. Bu bize XVIII. asırda bir şehir tarihinin sosyo-ekonomik vaziyeti noktasında ipuçları verecek, böylelikle istihdam verileri, şehirde *sadaka-i cariyeye* yapılmış olan yatırımların bir göstergesini teşkil etmiş olacaktır.

Biz XVIII. asırda kurulan vakıflardaki görevlileri; hangi alanda istihdam edildiklerini, sayılarını ve aldıkları ücretleri belirtmek suretiyle, önceden kurulan vakıflarda yapılan tahsislerle birlikte değerlendirerek vermeyi uygun gördük. Bu bize kıyas yapabilme imkânı sağlayabileceği gibi, XVIII yüzyıldaki aktif vakıf çalışanlarının -minimum düzeyde de olsa- tespitini net olarak yapmamızı sağlayacaktır.

3.3.1. Vakıf Yöneticileri

Osmanlı vakıflarında birçok vakfın yöneticisi devlete vergi verme mecburiyetinden, devlet memurlarının müdahalelerinden bağımsızdılar ve padişahlar dahi, vakfın şartlarını, statüsünü, memurlarını değiştirme, haklarını azaltma noktasında kendilerini yetkili görmemektedirler⁶⁹. Durum böyle iken dahi, vakıf sistemi devleti her yönüyle besleyen bir oluşumdur. Eğitim, sağlık, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım gibi hizmetlerin vakıflar tarafından bu kadar özerk bir sistemle idare edilmesi ve devletin bizzat denetiminden uzak halde işlerin yürütülmesi, ilginç olduğu kadar takdire şayandır. Ancak devletin koruyucu güç olarak sistemin devamı ve geliştirilmesinde rol oynadığını belirtmek gerekir. Çünkü kişilerin idaresinde yürütülen sistemde bizim de gözlemleyebildiğimiz bazı bozulmalar, işleri Nezaret kurulmasına kadar götürecek ve devlet en nihayetinde müdahale etmek durumunda kalacaktır.

⁶⁹ Bayartan, a.g.m., s. 169-170.

Kütahya’da kurulan ve XVIII. asırda işlemekte olan tüm vakıfların idaresini ve idarecilerin kimlerden oluştuğunu gözlemlemek, kaç kişinin bu kategoride istihdam edildiğini göstereceği gibi, işlerin yürütülmesinde yaşanan iştirakleri de gözler önüne sermiş olacaktır.

Vakıflar daha kurulurken vâkıf tarafından atanan bir mütevellî yani idareci ile ilk istihdamı sağlamış olurlar. Bu idareci çoğu zaman vâkıfın kendisi olabildiği gibi, evlatları, akrabaları, şehrin güvenilir kişileri (müderris, imam, vs.), bazen de köleleri olabilmekteydi. Yine vâkıfın nesli tükendiğinde ise –özellikle evlatlık vakıflarda- kadı tarafından şehrin güvenilir kişilerinin bu göreve getirilmeleri söz konusudur. Sonuçta kurulan her vakıf, en az bir kişi istihdam demektir. Katip, câbi, nâzır gibi yardımcı görevliler de vakfın idaresi ve sağlıklı bir şekilde yönetilmesi için istihdam edilen kişilerdir.

Vakıf kurulurken vâkıf öncelikle mütevellî tayin ettiği kişi huzurunda vakfiyesini tanzim ettirmektedir. Bu durum çoğu vakfiyede “..... mütevellî tayin eylediği Mehmet Efendi huzurunda mülkünü vakfedip şöyle şart etmiştir.....” Ve benzer şeklinde yazmaktadır. Aslında bu kişi bazen vâkıfın kendisinden sonra vakfın idaresini devralacak kişidir. Çünkü bazı vâkıflar vakfiyede hayatta olduğu müddetçe kendisinin mütevellî olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla bazı vakfiyelerde iki adet mütevellînin bahsi geçmektedir. Biri vâkıfın kendisi, diğeri mütevellî tayin eylediği diğer kişi. Burada vakfı iki kişinin aynı anda idare ettiğini anlamamak gerekir. Esasen vakfiyelerde tevliyet tek kişi üzerinde tanzim edilmektedir. Ancak tezimizin önceki bölümlerinde gördüğümüz gibi, geçen zamanla birlikte tevliyet görevi iştiraken yürütülmeye başlanmış ve görev karşılığı alınan ücret adeta miras gibi düşünülerek bölüştürülmüştür.

Bu kısımda Kütahya’da XVIII. asırda istihdam edilen vakıf idarecilerinin sayıları hakkında bilgi verirken öncelikle 1700’den evvel kurulup varlığını XVIII. asırda devam ettiren vakıfları, ardından XVIII. asırda kurulan vakıfların idarecileri değerlendirilecek ve genel vakıf idarecileri sayısının toplamına ulaşmaya çalışılacaktır.

Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi, ifa edilen tevliyet görevi 1700-1800 yılların arasında bazen iştiraken yürütüldüğü için iştirakler de ayrıca hesaba dahil

edilecektir. Tevliyetin bölüşülmesine örnek vermek gerekirse; Ahi Mustafa Zaviyesi'nin tevliyetini 1165/1751 senesinde günlük 2 akçe ile iştiraken yürüten Mustafa ve Ali adlı kimselerden Mustafa vefat edince babalarının yerine İbrahim ve Mehmet'in iştiraken mutasarrıf olması⁷⁰, 1213/1798 senesinde Hisarbeyoğlu Mustafa Bey vakfı (Saray Camii) mütevelliliğinin üç kardeş arasında pay edilmiş olması, yine 1213/1798 senesinde Kazasker Haliliye Medresesi vakfı tevliyetinin üç kardeş üzerinde paylaşılmış olması⁷¹ burada hatırlanabilir. Bu durum görevin güç olup tek kişinin vakfı idare etmekte zorlanmasından ziyade para kaygısı taşındığını göstermektedir. Nitekim, XVIII. asırdan üç asır kadar önce kurulan daha büyük çaplı bir vakıf olan II. Yakub Külliyesi vakfının mütevellisi tek kişi İshak Fakih idi. Daha küçük çapta kurulup da tevliyet mutasarrıflığının adeta miras gibi bölüşülmesi, vakıf sisteminin devletin gerileme sürecinden etkilendiğini göstermesinin yanında, vakıfların idaresi noktasında da yaşanan bozulmalara işaret sayılabilir.

XVIII. asırda işlemekte olan vakıflarda tevliyetin bölüşürüldüğü 7 örnek görmekteyiz. Bunlar tevliyet vazifesi tek kişide başlayıp daha sonra en az 2 ve daha fazla kişi üzerine geçen vakıflardır⁷².

Tevliyet mutasarrıflığının bölüşülmesi vakfın gelirlerinin azaldığının net bir göstergesi midir? Hali hazırda 1700-1800 yılları arasında bir vakıf defteri zuhur etmediğinden bunun tespitini kesin olarak yapabilmek zordur. Ancak tevliyet bazı vakıflarda bölüşülmüş de olsa, XVIII. asırda işlemekte olan vakıflar ile bu asırda kurulmuş olanların idarecilerinin sayılarını vermeye gayret edeceğiz. Dönemimiz öncesinde kurulup XVIII. asırda varlığını gözlemleyebildiğimiz vakıflar için burada izleyeceğimiz yol, onların hâlihazırda faaliyetini sürdürebilmelerinden dolayı bir mütevellisinin bulunduğu fikrinden yola çıkarak sayısal bir veriye ulaşmak şeklinde olacaktır. XVIII. asırdan önce kurulan vakıflarla ilgili olarak sadece bir müderrislik yahut imamlık atamasına rastlamış olsak bile, bunu vakfın faal olduğunun ispatı addederek ve bir mütevellisinin bulunduğunu kabul edeceğiz. Dolayısıyla XVIII. asırda hareketliliğini gördüğümüz her vakıf bizim için en az bir müteveli demek olacaktır.

⁷⁰ BOA, C. Ev 10221.

⁷¹ BOA, C. Ev 4772.

⁷² Ahi Mustafa Vakfı, Hıdırlık Zaviyesi Vakfı, Ulu Cami Vakfı, Saray Cami, Haliliye Medresesi Vakfı, Bozdoğan Ali Paşa Vakfı ile Boladoğlu Hacı Mehmet Vakfı'dır.

Bu izahtan sonra XVIII. asır vakıflarında 42 adet önceki dönemde kurulmuş olan vakfın faaliyeti gözlenebilmekte ve bu 42 mütevellinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Yüzyıl içerisinde yeni kurulan vakıfların idarecileri ise 31 kişidir. Bu sayıyı da eklediğimizde XVIII. asırda 73 kişinin vakfın yöneticisi olduğunu ve bu görevleri karşılığı ücret alarak istihdam edildiğinden bahsedebiliriz.

Vakfın idaresi dendiğinde kâtip, nazır, cabi ve muhasebe kalemi de hesaba katıldığında, vakfiyelerine ve diğer belgelerine ulaşabildiğimiz tüm vakıflarda görev dağılımları şöyledir:

Tablo 25. XVIII. Asır Vakıf İdarecileri

	XVIII. Yüzyıldan Önce Kurulan Vakıflar	XVIII. Yüzyılda Kurulan Vakıflar	Toplam
Müteveli	42	31	73
Nâzır	4	3	7
Kâtip	2	2	4
Câbi	1	2	3
Muhasebe Kalemi	1	1	2
Genel Toplam	50	39	89

Bu tabloda yer alan rakamlar XVIII. asırdaki vakıf yöneticilerine dair minimum sayıyı ifade etmektedir. Tevliyet ve diğer bazı görevlerin anılan yüzyılda bölüşülmesiyle bu sayının daha da artmış olduğu kesinlik kazanmıştır.

3.3.1.1. Kadın Mütevelliler

XVIII. yüzyılda vakıflarda idarecilik yapan kadın mütevellilere de rastladık. Her ne kadar tevliyet daha çok babadan oğula geçen bir uygulama şeklinde olsa da özellikle XVIII. asır öncesinde kurulan vakıflarda büyük ihtimal neslin tükenmesinden dolayı tevliyet görevi kadınlara da geçmiştir. Bazı özel durumlarda vakfiyelerde sadece kız evlatların vakfın idaresinde görev almasının istenmesi de görülen bir durumdur. Bu, vâkıfın erken evladı bulunmadığından dolayı olacağı gibi vâkıfın özel olarak belirttiği bir şart da olabilir. Sebebi her ne olursa olsun kadınların vakıflarda görev alabiliyor olması Osmanlı Devleti döneminde onların iş yaşamında resmî anlamda görev alabildikleri tek yer olarak yorumlanabilir. Bu aynı zamanda İslâm dininin kadınların -sınırlı bir çerçevede de kalsa- iş yaşamında yer almasına bir yasak getirmediğine ve onların kendi mallarını özgürce vakfedebildiklerini gösteren önemli bir veridir.

Vakıf kuran kadınlar birer işveren ve sermayedar oldukları gibi vakıflarda müteveli olan kadınlar da bir idareci hükmündedirler. Bu yönüyle Osmanlı Devleti iş yaşamında yok sayılan kadınlar aslında sayıları her ne kadar üst boyutlarda olmasa da vakıflar yoluyla iş yaşamının içerisindeyler.

Vakfettikleri mülkler ve paralarla ekonomide yer tuttukları gibi, sosyal hayatın ihtiyaçlarına yönelik yaptıkları yatırımlarla da şehir yaşamının mimarı olmuşlardır. Kendi kurdukları vakıflara daha çok kendilerini müteveli olarak görevlendiren hanımlar tevliyeti kendilerinden sonra erkek ve kız evlatlarına, şehrin güvenilir kişilerine de bırakmışlardır.

XVIII. asırda tespit edebildiğimiz kadın vakıflarının dağılımı şöyledir:

Tablo 26. XVIII. Asırda Kadın Mütevellilerin Dağılımı

	XVIII. ASIRDA KADIN MÜTEVELLİLER
XVIII. Asırdan Önce Kurulup, XVIII. Asırda İşlemekte Olan Vakıflarda	5
XVIII. Asırda Kurulan	7

Vakıflarda	
TOPLAM	12

XVIII. asır içerisindeki kadın vâkıflardan 2 si⁷³ kendisinden sonra yine bir kadını müteveli olarak atamıştır. Süleyman bin Mehmet de kendisinden sonra eşinin müteveli olmasını istemiştir⁷⁴.

3.3.2. XVIII. Asırda Vakıflarda Çalışan Görevliler, Sayıları ve Aldıkları Ücretler

XVIII. asırda Kütahya'da vakıflar tarafından istihdam edilen kişi sayısı için bir tahmin yürütmek adına buraya kadar elde ettiğimiz kesin verileri topyekün değerlendirmeye alacağız. Kesin olan bir diğer husus ise elde edilecek olan sayısal verilerin gerçekte bu rakamın üzerinde olduğudur.

Vakıflar tarafından istihdam edilen görevlilerin XVIII. asırda aldıkları ücretleri değerlendirmek ise, önceden kurulan vakıflar söz konusu olduğunda vakfiyelerdeki ücretlerin aynen devam edip etmediği noktasında bize ipuçları verecektir. Yüzyıl içerisinde kurulanlarda ise aynı görev için tahsis edilen ücretlerin vakfın büyüklüğüne göre nasıl şekillendiğini tespit etmiş olacağız.

Görevlilerin vakıfların kuruluş amacına göre belirlendiği aşikârdır. Onlara tahsis edilen ücretler de vakfın zenginliği ile birebir alakalıdır. Ancak görevin ne olduğu, mevcut konjonktürde alınan ücretin en az ne kadar olacağını vakfın gelir düzeyinden önce belirleyen unsurdur. Zira görevlinin ücretini karşılayamayacak olan vâkıf, o görevliyi haliyle tahsis etmez.

Kurulan vakıflarda görevlilerin alacakları ücretler onların hangi işi yürütecek olduklarına göre belirlenmektedir. Mesela bir imam ile bir müderrisin alacağı ücret aynı olamayacağı gibi, imamların yahut müderrislerin görev aldıkları cami ya da medrese gibi yerlerin büyüklüğü ve orada icra edecekleri görev yükü ve çeşitliliğinden dolayı imamlar ya da müderrisler de kendi aralarında farklı ücretler

⁷³ Hayrunnisa Hatun Vakfı; BOA, MŞS, 6 Numaralı KŞS, vr. 49b, Belge No: 102. Hatice Hatun binti Süleyman Vakfı, VGMA, Defter No:579, Sayfa No: 465, Sıra No:210.

⁷⁴ VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 105, Sıra No:80.

alabilirler. Kısacası vakıf uygulamasında günümüzde olduğu gibi devletin belirlemiş olduğu asgari ücretten bahsedemeyiz. Kaldı ki vakıf kurucuları zaman zaman devlet görevlisi olsa da, hepsi birer özel teşebbüstür ve tüm ücretler vâkıfın uygun gördüğü miktarda belirlenir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, her görev için tahsis edilen bir “baz ücret” söz konusudur. Bu baz ücret aynı görev için vakıflarda verilen en düşük ücreti ifade etmektedir. Vakfın gelirine ve görevlinin yapacağı iş yükü ve çeşitliliğine göre de baz ücretin üzerine çıkan maaşlar söz konusu olmaktadır.

XVIII. yüzyıl vakıflarında; vakfın idaresi, din, eğitim, beledî hizmetler, yardımcı hizmetler şeklinde ana başlıklara ayırabileceğimiz görevli tahsisleri olduğunu ve bu alanlarda kaç görevli tahsis edildiğini tabloştandırdıktan sonra onlara ne kadar ücret verildiğini de başka bir tablo halinde sunacağız. Fakat evvelden kurulup da XVIII. asırda var olan vakıfların görevli ücretlerini hesaba dâhil etmeyi, Kütahya’da vakıflardan maaş alanların yaklaşık olarak yekün miktarına ulaşmak amacıyla uygun gördüğümüzü belirtmeliyiz. Burada vereceğimiz sayısal veri doğru ancak en az miktarı temsil etmiş olacaktır.

Görevlilere tahsis edilen ücretler yekününün minimum değerini elde etmek, XVIII. asır Kütahya ekonomisine vakıfların katkısını ortaya koymuş olacak ve şehrin iktisadi gücünü tahmin noktasında önemli bir bilgi sunacaktır.

Tablo 27. XVIII. Asırda Vakıflardaki Görevli Sayıları

İhtisap	Görevler	BİRİM GÖREVLERİ VE GÖREVLİ SAYILARI																												Toplam	
		İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap	İhtisap		
1800	İhtisap	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	29
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
1800	İhtisap																													4	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																														1
	İhtisap																														1
	İhtisap																														1
1800	İhtisap																													64	
	İhtisap																													30	
	İhtisap																													15	
	İhtisap																													6	
1800	İhtisap																													5	
	İhtisap																													2	
	İhtisap																													3	
	İhtisap																													3	
1800	İhtisap																													30	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
	İhtisap																													1	
1800	İhtisap	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	

Vakıf sisteminin hayatın neredeyse tüm alanlarını kucaklayıcı özellikte olması, istihdam alanlarının çeşitliliğini de beraberinde getirmektedir. En ihtiyaç duyulan noktalarda devreye giren vakıflar, meslekî anlamda kimi zaman çok çeşitli alanlarda görevliler tahsis etmiştir.

Osmanlı Devleti hukuk geleneğinde şeriatin hâkim olması, eğitimin dinî zeminde başlaması ve İslamî bir teşekkülle gelişen sosyal hayat ve kültür, pek tabii ihtiyaçlar söz konusu olduğunda da aynı temelde gelişim göstermiştir. Bu nedendir ki, vakıfların pek çoğu dinî amaçlı kurulduğu gibi, tahsis edilen görevliler de dinî amaçlara hizmet eden kişiler olmaktadır. Aslında vakfın İslamî zemindeki varlığı dikkate alındığında, vakıflar dinî amaçlı kurulmuş olmasalar bile yine *de “sadaka-i cariye”* hükmünde bulunduğu ve her şeyden evvel Allah’ın hayrı teşvik eden ayetleri gereği var olduğundan, hangi amaca hizmet ediyor olursa olsun yine de en başta dine hizmet etmektedir.

Osmanlı dönemindeki şehir ve vakıf araştırmalarına dair yapılmış olan çalışmalara bakıldığında görülmektedir ki, insanların sosyal, ekonomik veya kültürel mânâda ihtiyaçlarının başında en çok ibadet gelmektedir. Bu yüzdendir ki vakıf camiler şehirlerin kadim tarihinde ilk sırayı almışlardır. Daha sonra sırasıyla mescid, tekke ve zaviyeler gelmektedir. İnsanların ibadetlerine müstesna birer mekân olan yerlerde hizmet eden din görevlileri de vakıfların istihdam sağladığı ihtisas hizmetlerinin başında yer almışlardır.

İmam, müezzin, hatip, kayyım, devirhan, duagûyan, cüzhan, tekkelerde görev alan şeyhler gibi görevliler sadece cami ya da ibadethane vakfı kuran vâkıflar tarafından değil, halktan başka kimselerce de desteklenmişlerdir. Sırf bu görevlilere maaş temin etmek maksadıyla kurulmuş nice vakıf vardır.

İslâm inancına göre ilmin ibadet sayılıyor olması, vakıflar kurulurken ikinci sırada eğitim kurumlarının yer almasının nedeni olarak görülebilir. Belki de bu yüzden her caminin yanında bir mektep ya da medrese inşa edilmiş, ilim ve ibadet külliye formu biçiminde hep yan yana yer almıştır. İlim ile ibadetin hep beraber olduğunu güzel örneklerle belgeleyen 2 ayrı vakfa incelememiz esnasında da rastladık. Mesela muallimhanede öğretmen olan zat aynı zamanda imamdır ve bu

bize muallimlerin bu görevinin yanı sıra cüzhanlık gibi başka görevleri de üstlenebildiğini göstermektedir⁷⁵.

Esasen eğitim konusunda sağlanan istihdamda müderris ve muallimler başta gelmekteydi. XVIII. asırda aynı kişiler farklı eğitim kurumlarında da görev alabilmişlerdir. Vacidiye Medresesi ile Germiyan (II. Yakup) Medresesi müderrislerinin her iki kurumda da görev alması buna örnektir⁷⁶. Müderrislerin dışında medrese talebelerine de vakıflardan ücret tahsis ediliyor olması, onları da birer çalışan olarak görmemizi sağlamakta ve eğitim alanındaki istihdamda yer tutmaktadırlar. Bu bağlamda Kütahya'da eğitim gören medrese talabelerini de değerlendirmek gerekir. Önceden kurulan Vacidiye, II. Yakup (Germiyan) (9 hücre), Timurtaş Paşa, Balabaniye, İshak Fakih (7 odalı), Haliliye, Rüstem Paşa medreseleri ile, bunlara XVIII. asırda eklenen Ali Paşa Medreseleri (12+8 toplamda 20 hücre), Abdullah Efendi Medresesi (12 hücre) , Derviş Abdurrahim Efendi Medresesi (4 hücre) öğrenci sayılarının tam olarak ne kadar ettiğini, özellikle eski vakıfların kaç hücreye sahip olduğunun bilinmemesinden dolayı söyleyemiyoruz.

Vakıfların amacına uygun olarak hizmet vermesi, insanların onlardan daha fazla ve problemsiz faydalanabilmesi maksadıyla yardımcı hizmetlere yönelik bazı çalışanlar da görevlendirilmiştir. Bu kişiler vakıf yapıların gerekli olan bakımından ve işlevselliğini korumaktan sorumludurlar. Şüphesiz ki, vakıf yapının daimi hizmet vermesi akarlarının gelir getirir vaziyette olmasına bağlıdır. Bu nedenle vakfiyelerde elde edilen gelirlerin öncelikle akarların tamirine harcanması ilk şartlardandır. Bu durum vakıfların sürekli bir biçimde tamirci istihdam ettiğini de göstermektedir. Hatta vakfiye şartlarında sıklıkla belirtilen bu husus ile istihdam noktasında mütevellilerden sonra tamircilerin ikinci sırayı aldığını bile söylemek mümkündür.

Özellikle camilerde temizlik işlerinden sorumlu olan ferraşlar, okulların açılıp kapanmasından sorumlu kapıcılar olan bevvaplar vakıfların daha düzenli, aksaklık olmadan, layıkıyla işlemesi için tahsis edilmiş kişilerdir.

XVIII. asırda vakıflara tahsis edilmiş olan bu görevliler şunlardır: tamirci, bevvab, ferraş, aydınlatma görevlileridir.

⁷⁵ BOA, C. Ev. Maarif, 5546.

⁷⁶ BOA, Ce. Ev. Maarif, 5017.

Görevlilerin aldığı ücretleri değerlendirdiğimizde ise aynı dönemde aynı işleri yürütenlerin aldıkları ücretlerle bir kıyas yapmak yerinde olacaktır. Fakat vakıf kuranların ne derece kapsamlı bir vakıf kurduğuna göre görevlilerin aldığı ücretlerin değişeceği de göz ardı edilmemelidir. XVIII. asır vâkıfları arasında yer alan Silahtar Mehmet Paşa, Yahya Paşa ve Elhac Süleyman Paşa'nın tayin ettiği görevlilerden yola çıkarak bir kıyaslama yapmaya çalışmakla beraber daha önceden kurulup XVIII. asırda görev ücretleri belli olan diğer vakıflardan da bazı örnekler vermeye çalışacağız.

Bu dönemde Ali Paşa, vakfının tevliyeti için 10 akçe belirlemişken, Yahya Paşa Hisarbeyoğlu Saray camiine katkı olarak yaptığı vakfının tevliyetine 2 akçe⁷⁷ Kütahya'nın varlıklı kişilerinden olan Karağazade Mehmet Ağa da 10 akçe olarak tevliyet ücretini belirlemiştir⁷⁸.

Ali Paşa vakfında imam-ı evvel 12, imam-ı sâni 9 akçe alırken, Silahtar Mehmet Paşa imam-ı sani için 3 akçe⁷⁹, Yahya Paşa imamet ve mum için 3 akçe⁸⁰ ayırmıştır.

Müezzin-i evvelin 12, müezzin-i sâninin 9 akçe aldığı Ali Paşa vakfında durum böyle iken, Silahtar Mehmet Paşa'nın vakfında müezzin 5 akçe⁸¹, Yahya Paşa vakfında 2 akçe⁸² almıştır.

Ali Paşa kayyım-ı evvel için 12, kayyım-ı sâni için 10 akçe belirlemişken, Silahtar Mehmet Paşa 3 akçe⁸³ belirlemiştir.

Ferraş, Ali Paşa'nın vakfında 6 akçe alırken, Silahtar Mehmet Paşa'nın vakfında 3 akçe⁸⁴ almaktadır.

Ali Paşa vakfındaki müderrisler 40'ar akçe alırken, 1197/1782 tarihinde Vacidiye Medresesi'nin müderrisi 34 akçe⁸⁵ almaktadır. 1192/1778 senesinde ise Haliliye Medresesi müderrisine 10 akçe⁸⁶ verildiği görülmektedir.

⁷⁷ VGMA, Defter No: 737 Sayfa No: 243, Sıra No: 92. Mustafa Güler, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", s.231.

⁷⁸ VGMA Defter No: 578, Sayfa No: 301, Sıra No: 110.

⁷⁹ 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, Sayfa Nu: 43, Belge Nu:258.

⁸⁰ VGMA, Defter No: 737 Sayfa No: 243, Sıra No: 92. Güler, a.g.m., s.231.

⁸¹ 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, Sayfa Nu: 43, Belge Nu:258.

⁸² VGMA, Defter No: 737 Sayfa No: 243, Sıra No: 92. Güler, a.g.m., s.231.

⁸³ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, Sayfa Nu: 43, Belge Nu:258.

⁸⁴ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, Sayfa Nu: 43, Belge Nu:258.

Ali Paşa vakfında talebelere burs olarak hücre başına 9 akçe verilirken, Vacidiye Medresesi'nde 7 akçe⁸⁷, Haliliye Medresesi'nde öğrenciler 8 akçe almaktadır⁸⁸.

Bevvab, Ali Paşa vakfında 3 akçe alırken, Tevkii Mehmet Paşa vakfında 1 akçe (1176 /1762 senesinde)⁸⁹ almıştır.

Kâtiplik vazifesi için Ali Paşa 5 akçe verirken, 1206/1791'de Lala Hüseyin Paşa Camii kâtibi 3 akçe⁹⁰ almaktadır.

Görüldüğü gibi Ali Paşa vakfında, vâkıf tarafından görevlilere tahsis edilen ücretler yeterli ve hatta benzerlerinin üzerindedir.

Daha geniş bir kıyaslama olması için XVIII. asırda vakıf çalışanlarına tahsis edilen ücretlerin dağılımı şöyledir:

⁸⁵ BOA, C. Maarif 5017.

⁸⁶ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No:287, Sıra No:154.

⁸⁷ BOA, C. Maarif 5017.

⁸⁸ VGMA, Defter No: 627, Sayfa No:287, Sıra No:154.

⁸⁹ BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, Belge nu: 283.

⁹⁰ BOA, C. Evkaf 2825.

SONUÇ

XVIII. asır Kütahya vakıflarının sosyal ve ekonomik olarak şehre olan katkısını günyüzüne çıkarmaya çalıştığımız bu çalışma sonucunda dikkatimizi çeken hususlardan birincisi XVIII. asır öncesi kurulup, hayatiyetini devam ettiren 54 vakıf eser olmuştur. Bunlara XVIII. asır içerisinde kurulan 5 cami (Hacı Abdurrahman Mescidi camiye çevrilmiştir), 4 medrese, 3 sıbyan mektebi, 1 han, 1 mescid, 1 dersiyeye, 2 kaldırım, 1 Sakahâne, 10 çeşme / su yolu eklenmiştir. Bu asırda menkul vakıflar ise toplamda 44.300 akçe, 3455 guruş, 200 esedi guruş, 3600 çürük akçe ile 3 adet kitap ve 2 kile buğdaydır.

XVIII. asırda yeni kurulanlarla birlikte toplamda 85 ayrı vakıf eser şehirde faaliyet göstermiştir. XVIII. asırda kurulduğunu tespit ettiğimiz 31 vakfın 18'i önceki vakıflara hizmet ederken, 13'ü yeni bir vakıf eser ortaya koyabilmiştir.

Kütahya'da XVIII. asırda akar olarak vakfedilen 66 dükkân 6 ev, 3 bahçe, 3 handa belirli sayıdaki hisseler, 8 değirmen, 1 kârhane, 1 konak, 4 oda, 1 çayır, 2 arsa, 1 mağaza, 1 debbağhane, 3 kahvehane bulunmaktadır.

Şehirde vakıflar aracılığı ile pek çok istihdam da sağlanmıştır. Bu minval üzere idari personel olarak 40, dini personel olarak 62, eğitim personeli olarak 116 (talebeler dahil), yardımcı hizmetler ve diğer rızıklananlar dahil olarak 56 kişi görevlendirilmiştir. Bu sayı toplamda 274 kişi etmektedir.

XVIII. asırda kurulan ve giderleri görülen vakıfların günlük masrafı 578.5 akçe olup, bunun yıllık meblağı 208.260 akçe etmektedir. Senelik yapılan toplamda 10.420 guruş harcama ile vakfiyelerin giderlerinde akçe değeri belirtilmeyen tamir ve aydınlatma gibi masraflar da bu meblağa ek olarak düşünülmelidir.

XVIII. asır şehrin 4 güzide camisi (Ulu Cami, Karagöz Camii, Saray Cami ve Takvacılar Camii) esaslı onarımdan geçirilmiştir. 1 mescid camiye çevrilmiş, 10 su yolu/çeşme yapılmış yeni kaldırımlar inşa edilmiştir. Şehre yeni bir han yapılmış, akar olarak inşa edilen kuyumcu dükkânları ile bugünkü kuyumcular çarşısı belirgin şeklini o yıllarda almıştır. Bir kentsel dönüşüm çalışmasını andıran ihya ve yapım çalışmaları vakıflar yoluyla şehrin yeni bir şekil almaya başladığını da ifade etmektedir.

II. Yakup ve İshak Fakih Külliyelerinden başka, bu yüzyılda Takvacılar (Timurtaş Paşa), Karagöz Paşa ve Ali Paşa yapılarının da esasen külliye formunda hizmet veren yapılar olarak şekil aldığı görülmektedir.

Debbağhanelerde vakfedilen dükkânlar vesilesiyle dericilik mesleğinin Kütahya'da rağbet gören bir iş kolu olduğu ortaya çıkmıştır. Tüm bunların yanında kendilerine ayrı bir han tahsis edilmesinden hareketle tüfenkçilik de ayrı bir meslek sahası olarak şehrin ekonomik hayatında yerini almıştır.

Bu yüzyılda dikkatimizi çeken hususlardan biri olan, vakıfların maruz kaldığı müdahaleler ile görmekteyiz ki, hem vakıf personelleri hem de dışarıdan kişilerin taarruzları ile bazı usulsüzlükler yaşanmaya başlamış, günlük 1 akçelik görevler bile bölüşülerek vakıf gelirlerinden rızıklanma arayışı fazlasıyla baş göstermiştir. Bu bölüşülme akarı fazla olan güçlü vakıflardan küçük çaplı vakıflara kadar hemen hepsinde görülmekte olduğundan, bu veriler devletin maddi manada gerilemeye başladığı süreci desteklemektedir. Vakıfların idaresinin yapılan müdahalelerle güçleşmeye başlaması, devleti diğer nezaretler gibi Evkaf Nezareti'nin kurulmasına götüren en önemli amillerden olmuştur. Kütahya şehrine ait olan bu sonuçların, genel manada devletin vakıf sistemine vurgu yaptığı açıktır.

Konumuz şehircilik bakımından ele alındığında ise, Kütahya şehrinin geçmişte bugünün aksine daha çok sayıda vakıf esere sahip olduğunu görmekteyiz. Tezimizde bugün bilinmeyen bazı vakıfların varlığı tespit edilmiştir. Bunlar; Efendizâde Mescidi, Hasan Ağa Mescidi, Abdurrahman Mescidi, Fatma Hatun Mektebi, Ahmet Paşa'nın Muallimhânesi ve Cüzhânesi Vakfı, Hacı İvaz Hanı'dır. XVIII. asır öncesinde kurulup günümüze ismen ve cismen ulaşmamış bu vakıfların XVIII. asırda faaliyette olduğu görülmektedir.

Daha önce varlığı bilinmeyen Kale vakıfları çalışmamız sonucunda ortaya çıkan önemli bulgulardandır ki, bunlar cami ve âbkeş için kale ahali tarafından oluşturulmuş para vakıflarıdır.

XVIII. asırda yeni olarak kurulduğunu tespit ettiğimiz Osman Ağa Camii Vakfı, (Karaağazade) Mehmet Ağa (Camii) Vakfı, Silahdar Mehmet Paşa'nın Kütahya Mahkemesi'ne yaptığı (Mescid) Vakfı, Tevkii Mehmet Paşa'nın Sıbyan Mektebi, Abdurrahman Ağa'nın Sıbyan Mektepleri, Derviş (Şerif) Abdurrahim

Efendi Medresesi, Abdullah Efendi bin İsmail Ef. Medresesi, Eşşeyh Abdurrahman Efendi'nin Kitap Vakfı, Süleyman bin Mehmet'in Kaldırım Vakfı, Tüfenkçiler Hanı da varlığı günümüzde bilinmeyen vakıflardandır ve bu çalışma sonucunda tarihteki yerini almıştır.

Medeni Kanun gereği ve bazı vakıf eserlerin günümüze ulaşamamasından dolayı her ne kadar vakıf şartlarına riayet edilemeyecek olsa da, şehir tarihçiliği açısından vakıf eserlerin mümkün mertebe yeniden inşası yoluna gidilmeli ve hukuki bağlayıcılığı nedeniyle de imkânlar oluşturulmaya çalışılarak vakıf şartlarına uygun hizmetler yapılmaya çalışılmalıdır. Kentsel dönüşüm çalışmalarında vakıf olan mekânlara gereken hassasiyet ve özen gösterilmeli, aslına döndürülmesi yoluna gidilmelidir. Bu toplumda tarihsel bir bilinç oluşturacağı gibi, mekânla kurululacak olan manevi bir bağa da vesile olacaktır. Aslına uygun halde günümüze kazandırılan her yapı ile Kütahya şehri gerçek kimliğini yansıtmış olarak gelecek nesillere dahi kendini tanıtmaya imkânı bulacaktır. Bu kazanımlar kültür turizmi açısından şehrin yeni bir cazibe merkezi olmasına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Vesikaları

1-Defterler

BOA, Defterhâne-i Âmire Tahrir Defteri (DFE.TD), Sıra No: 369.

TAPU KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TKGM) Kuyud-ı Kâdîme Arşivi (KKA), TD. 560.

438 NUMARALI MUHASEBE-İ VİLÂYET-İ ANADOLU DEFTERİ (MVAD)(937/1530), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 13, Defter-i Hâkanî Dizisi:I, (Tıpkı Basım).

BOA, Maliyeden Müdevver Defter (MAD) Nu. 262.

İSTANBUL VAKIFLARI TAHRİR DEFTERİ (1009/1600 Tarihli), (İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin), (Haz. Dr. Mehmet Canatar), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2004.

2-Belgeler

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf Belgeleri (C. EV):

1897, 2380, 2487, 4772, 5041, 5235, 5266, 5806, 5976, 7165, 7200, 7602, 9288, 10221, 10304, 10677, 14004, 15157, 15242, 17121, 17452, 17605, 17626, 19400, 20489, 21010, 22420, 21432, 22589, 24301, 24901, 26818, 26848, 27551, 28210, 30009.

b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Maarif Belgeleri

(C. MAARİF):

251, 1667, 1688, 5017, 5546, 5587, 5976, 6617

c. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Belediye Belgeleri

(C. BLD):

6745, 7177

d. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 0076, Sıra No:0050.

VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No: 113, Sıra No: 88.

VGMA, Defter No. 2108, Sayfa: 31, Sıra No: 37.

VGMA, Defter No: 1751, Dosya No: 119, Sıra No: 94.

VGMA, Defter No:739, Sıra No: 205, Sayfa No: 135.

VGMA, Defter No: 737, Sayfa No: 243, Sıra No:92.

VGMA, Defter No: 579, Sayfa No:96, Sıra No:39.
VGMA, Defter No: 743, Sayfa No: 573, Sıra No:173.
VGMA Defter No: 593, Sayfa No: 261, Sıra No: 205.
VGMA Defter No:2005, Safta No:414, Sıra No: 267.
VGMA Defter No: 581, Sayfa No:93, Sıra No:96.
VGMA, Defter No:2228, Sayfa No, 55,Sıra No:32.
VGMA, Defter No: 578, Sayfa No: 301, Sıra No:110-1.
VGMA, Defter No: 2222, Sayfa No:212, Sıra No:87.
VGMA, Defter No:1751,Sayfa:80, Sıra No:54.
VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.
VGMA, Defter No: 627, Sayfa No: 287, Sıra No: 154.
VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:456, Sıra No: 48.
VGMA, Defter No: 608/1, Sayfa No: 102, Sıra No: 119.
VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 422, Sıra No:191.
VGMA, Defter No: 579 Sayfa No:36, Sıra No:21.
VGMA, Defter No: 579, Sayfa No: 465, Sıra No: 210.
VGMA, Defter No: 1751, Sayfa No:105, Sıra No: 80.

3- Şeriye Sicilleri:

BOA, Meşihat Şer'iyye Sicilleri (MŞS), 1-2-3-6 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicilleri.

B-Kitaplar

- AHMET CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C.3, Üçdal Neşriyat, İstanbul,1994.
- AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, YKY, İstanbul, 2010, s. 456.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV Yay., İstanbul, 1996.
- ANITSOY, Bülent. *Mevlevi Ayinlerindeki İlk Peşrevlerin Melodik Olarak İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk Din Musikisi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006.
- AŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü'ş-Şu-arâ or Tezkere of Aşık Çelebi*, (Tıpkı Basım), By G. M. Meredith – Owners, Messr., Luzac and Company Ltd. London, 1971.

- ÂŞIK PAŞAOĞLU TARİHİ*, Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yay: 2100, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 411, Tarih Dizisi: 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE TARİHİ*, *Tarih-i Âli Osman*, Matba-i Amire, İstanbul, 1332.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri*, C.II, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1972.
- BATUR, Atilla. *Karagöz Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları.
- BATUR, Atilla., Cevdet Dadaş, Zekai Mete, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya'da Sosyal Hayat III/I*, Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür Ve Tarihini Araştırma Merkezi Yayınları No:5, Kütahya, 2002.
- BİLGE, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No:3101, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1984.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.4-5, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1969.
- ÇAĞATAY, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- ÇAĞMİNİ. *Şerh-i Mülahhas Lil Çağmini*, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Demirbaş No:768.
- ÇEŞMİ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmi-zâde Tarihi, Vâsıf Tarihi'nin Kaynakları II*, (Haz. B. Kütükoğlu), İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1959.
- DADAŞ, Cevdet. Atilla Batur ve İsmail Yücedağ, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/1-2-3* (3 Cilt), Kütahya Belediyesi Kültür Yay., Kütahya, 2000/2001.
- DAĞLI, Serpil. *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği (Birinci Bölüm)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2004.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000.
- DOĞAN, Abdurrahman. *Kütahya Erguniye Mevlevihanesi*, Kütahya Belediyesi Yayınları, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ*, *Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C.9, İstanbul Devlet Matbaası, 1935.
- EVLIYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHMET ZİLLÎ, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (7-10. Kitaplar Dizin 2)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011, s.15.

- GÜLER, Kadir. *Kütahya Şairleri I*, Kütahya Valiliği Yayını, 2010, Kütahya.
- GÜLER, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basım, İstanbul, 2011.
- GÜNER, Hamza. *Kütahya Camileri*, Kütahya İl Matbaası, Kütahya: 1964.
- GÜNGÖR, Ekrem. *1 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği (İkinci Bölüm)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.
- “GÜNÜMÜZE KADAR ULAŞAN MEVLEVİHANELER”, (İnceleme-Rapor), Mevlana Kalkınma Ajansı, Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma Enstitüsü, Konya, 2012.
- HALİL EDHEM, *Âl-i Germiyan Kitabeleri*, (Çev. Emine Gedik), Kütahya Valiliği Yay., Kütahya, 2011.
- HAMMER, Joseph Von. *Osmanlı Tarihi 1*, (Çeviren: Mehmet ATA), MEB Yay., İstanbul, 2005.
- KALYON, Mustafa. *Kütahya'da Selçuklu - Germiyan ve Osmanlı Eserleri*, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya.
- KALYON, Mustafa. *Kütahya'da Su Medeniyeti*, Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihi Araştırma Merkezi Yay., Kütahya, 2010.
- KARACAGİL, Ö.Kürşad. *6 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili ve Edisyon Kritiği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2002.
- KAZICI, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yay., İstanbul, 2003.
- KONYALI MEHMET VEHBİ, *Sahih-i Buhari ve Muhtasarı, Sahih-i Buhari ve El-Hidâye Tercemesi* (Tam Metin), C.3, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1993.
- KÖPRÜLÜ, Fuad. *İslam Ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti Ve Tekamülü*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1985, s.356.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- MEVLANA MEHMED NEŞRÎ. *Cihannüma, (Osmanlı Tarihi 1288- 1485)*, (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yay., İstanbul, 2008.
- MUSTAFA CEZAR, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, C.1*, TTK Yay. Ankara, 2010.

- ORUÇ BEĞ TARİHİ, (*Osmanlı Devleti 1288-1502*). (Haz. Necdet Öztürk Haz.), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ. *İthaf-ül Ahlaf Fî Ahkâm-il-Evkaf*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1307.
- ÖZCAN, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yay., Ankara, 2003.
- ÖZTÜRK, Nazif. *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, MEB. Yay. 2505, Bilim Ve Kültür Eserleri Dizisi 646, Sözlük Dizisi 2, İstanbul, 1993.
- SAKIB MUSTAFA DEDE, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan*, Vehbiye Matbaası, Kahire, 1283.
- SARIAVCI, Leyla. *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği (Üçüncü Bölüm)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2007.
- SEHÎ BEY, *Tezkire (Hest Behişt)*, Tercüman 1001 Temel Eser 152, Kervan Kitapçılık Basın San. Ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1980.
- SEVİM, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- SİNGER, Amy. *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî Latin Harfleriyle*, Hazırlayanlar: Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu, Yrd. Doç. Dr. Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- TEXİER, Charles. *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, C.2, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.
- TİMURTAŞ, Faruk K. *Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i*, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 1025, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963, s. XV-XVI.
- UYSAL, Osman. *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
- UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı. *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
- VARLIK, Mustafa Çetin. *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

YAVUZ, Nuri. *Anadolu'da Beylikler Dönemi -Siyasi Tarih ve Kültür*, Nobel Yay., Ankara, 2003.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

C- Makaleler

AKOZAN, Feridun. "Türk Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, ss.303-308.

ALTUN, Ara. "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul, 1981-1982, ss.171-700.

BAYARTAN, Mehmet. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, 2008, s.157-175.

BAYARTAN, Mehmet. "Osmanlıdan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler", *İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Coğrafya Böl. Coğrafya Dergisi*, S. 18, İstanbul, 2009, ss.57-70.

BAYRAM, Mikail. "Selçuklular Zamanında Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler", *Uluslar Arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Bildiriler*, 18-20 Ekim 2004, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2005, s. 117-129.

BERKİ, Ali Himmet. "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, ss. 127-129.

BERKİ, Ali Himmet. "Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz Ve İhmaller", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, ss. 335-340.

BOZKURT, Nebi. "Dârülkurrâ", *İA*, C. 8, 1993, ss. 543-545.

BOZKURT, Nebi. "Mektep", *DİA*, C. 29, 2004, ss. 5-6.

CANTAY, Gönül. "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", *Vakıflar Haftası Kitabı*, Sayı:11, Ankara, 1994, ss. 147-162.

ÇAĞATAY, Neşet. "Türk Vakıflarının Özellikleri", *10. Türk Tarih Kongresi. Ankara, 22 - 26 Eylül 1986. Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, TTK Yayınları, 1993, ss. 1616-1623.

ÇİFTÇİOĞLU, İsmail. "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 2006, ss. 161-180.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa. "Külliye" *DİA*, C.26, 2002, ss.542-544.

DEMİRPOLAT, Anzavur, Gürsoy Akça, "Ahilik ve Sosyo-Kültürel Hayata Katkıları", *Türkiyat*, S.15, sayfa: 355-376.

- ERBAY, Nuri. “Kütahya Mevlevîhânesi ve Mevlevî Kültürü Açısından Kütahya”, *Dünyada Mevlâna İzleri- Bildiriler*, SÜMAM Yay: 5, Bildiriler Serisi:2, 2010, ss. 539-553.
- FURAT, Ahmet Hamdi. “İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, 27, 61-84.
- GÖYÜNÇ, Nejat. “Vakıf Tesisinde Devletin Katkısı”, *Osmanlı Araştırmaları XI*, İstanbul, 1991.ss. 123-128.
- GÜLENSOY, Tuncer. “Vakıf Kültür Varlıklarımız ve Unutulan Vakfiye Hükümleri”, *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, VGM Yay., Ankara, 1994, ss. 167-171.
- GÜLER, Mustafa. “Eyüp Takkeci Cafer Çelebi Camii Vakıfları”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX*, ss.96-109.
- GÜLER, Mustafa. “Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, ss.221-244.
- GÜLER, Mustafa. “Saray Camii”, *DİA*, C. 36, ss.125-126.
- GÜLER, Mustafa. “1737 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Özi’nin Elden Çıkması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2008, s.137-156.
- GÜNAY, Hacı Mehmet. “Vakıf”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 475-479.
- GÜNEŞ, Mehmet . “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, Sayı:3, 2008, ss.35-63.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali. “Anadolu’da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.32, s.263-291.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, s. 123-132.
- HIZLI, Mefail. “Ahiliğin Anadolu’daki Gelişim Süreci”, *Ahilik*, Kırklareli Üniversitesi Yayınları 1, İstanbul, 2011, ss.17-40.
- HÜLAGU, Metin. “Ahilik Teşkilatının İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri”, *Türk Kültürü*, XXXII, 378, Ankara 1994, 605–613.
- İNGENÇ, Mustafa. “Anadolu Valisi Seyyid Ali Paşa Asi Miydi?”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kütahya Özel Sayısı*, Kasım 2014, ss. 39-48.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Medrese”, *DİA*, C. 28, s.327-333.
- KALFAZADE SELDA. “Vacidiye Medresesi”, *DİA*, C.42, 2012, ss. 409-410.

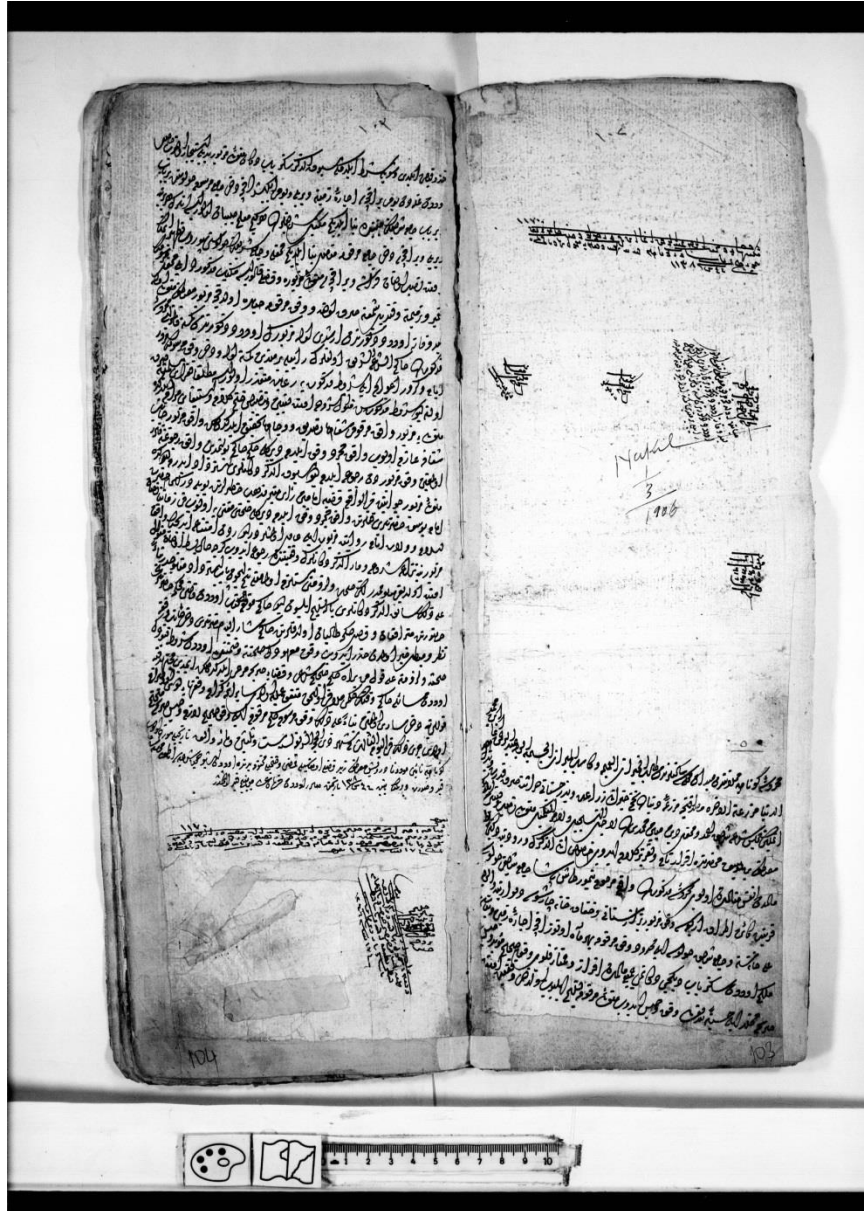
- KALLEK, Cengiz. “Müd”, *DİA*, C. 31, 2006, ss.457-459.
- KALLEK, Cengiz. “Kile”, *DİA*, C.25, 2002, ss.568-571.
- KARA, Mustafa. “Tekke”, *DİA*, C. 40, 2011, ss. 368-370.
- KAYA, Abdullah. “Anadolu’nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581.
- KAYAOĞLU, İsmet. “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler” , *Vakıflar Dergisi*, XI, Ankara, 1976, ss.49-55.
- KAZICI, Ziya. “Ahilik”, *DİA*, C. 1, 1988, s.540-542.
- KÖÇ, Ahmet. “Kitâbiyat: Bir Osmanlı Şehri Şam”, Yazar: Richard Van Leeuwen (2012), Çev. H. Ebru Aksoy, Küre Yay.), *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXXIX., s. 173-176.
- KÖÇ, Ahmet. “XV. Yüzyılda Ümera Vakıfları ve Ankara’nın Kentsel Gelişimi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı XXII, 2009, s. 179-191.
- KÖPRÜLÜ, Bülent. “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, Sayı:3-4, 1951, ss.479-518.
- KÖŞKLÜ, Zerrin.“Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülcerrahî”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Erzurum, 2000, s. 271-278.
- KUNTER, Halim Baki. “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, I, Ankara, 1938, ss.103-129.
- MEMİOĞLU, Zeki. “İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:21, Erzurum 2003, s.241-252.
- ÖNKAL, Ahmet ve - Nebi Bozkurt. “Cami”, *DİA*, C.7, 1993, s. 46.
- ÖZERKMEN, Necmettin. “Ahiliğin Tarihsel – Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları – Sosyolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44, 2 (2004) s. 57-78.
- PAMUK, Şevket. “Kuruş”, *DİA*, C.26, 2002, s.458-459.
- REUBEN, W. “Budist Vakıfları Hakkında” , *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara,1942, ss. 173-181.
- SAYILI, Aydın. “Vâcidiyye Medresesi, Kütahya’da Bir Ortaçağ Türk Rasathânesi”, *Bellekten*, C. XII, S:47, TTK Basımevi, Ankara, 1948, s.655-666.

- ŞAHİN, Hatice. “Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 2, ss. 199-220.
- TANMAN, M. Baha. “Âsitane”, *DİA*, C.3. s.485-487.
- TANMAN, M. Baha. “Dârülkurrâ”, *DİA*, C. 8, 1993, ss. 545-548.
- TAŞKIN, Ünal. “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal Of International Social Research Volume 1/3 Spring 2008*, s. 343-366.
- UZLUK, Feridun Nafiz. “Germiyanoglu Yakup II. Beyin Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, ss. 71-111.
- VARLIK, Mustafa Çetin. “Anadolu Eyaleti”, *DİA*, C. 3, 1991, ss.143-144.
- VARLIK, Mustafa Çetin. “Evliya Çelebi’ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması”, *Marmara Üniv. Fen – Edebiyat Fak., Türklük Araştırmaları Dergisi*, S:4, İstanbul, 1989, s. 300-308.
- VARLIK, Mustafa Çetin. “Germiyanogulları”, *DİA*, C. 14, 1996, ss. 33-35.
- VARLIK, Mustafa Çetin. “Kütahya’nın Türk Hakimiyeti’ne Geçişi”, *Atatürk Üniv. Fen-Edb. Fak. Araştırma Dergisi*, Sayı:14, Erzurum, 1986, ss.255-273.
- VARLIK, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, 1987. ss.201-239.
- VARLIK, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul, 1988, ss. 189-270.
- YAKUPOĞLU, Cevdet. “Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3Spring 2009*, s. 2264-2285.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, XIV, Ankara, 1982, ss.1-27.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul, 1981-1982, ss.35-51.

EKLER

Ek 1. Abdurrahman bin Mehmet Vakfiyesi

(VGMA, Defter No: 487, Sayfa No:102, Sıra No:005.)

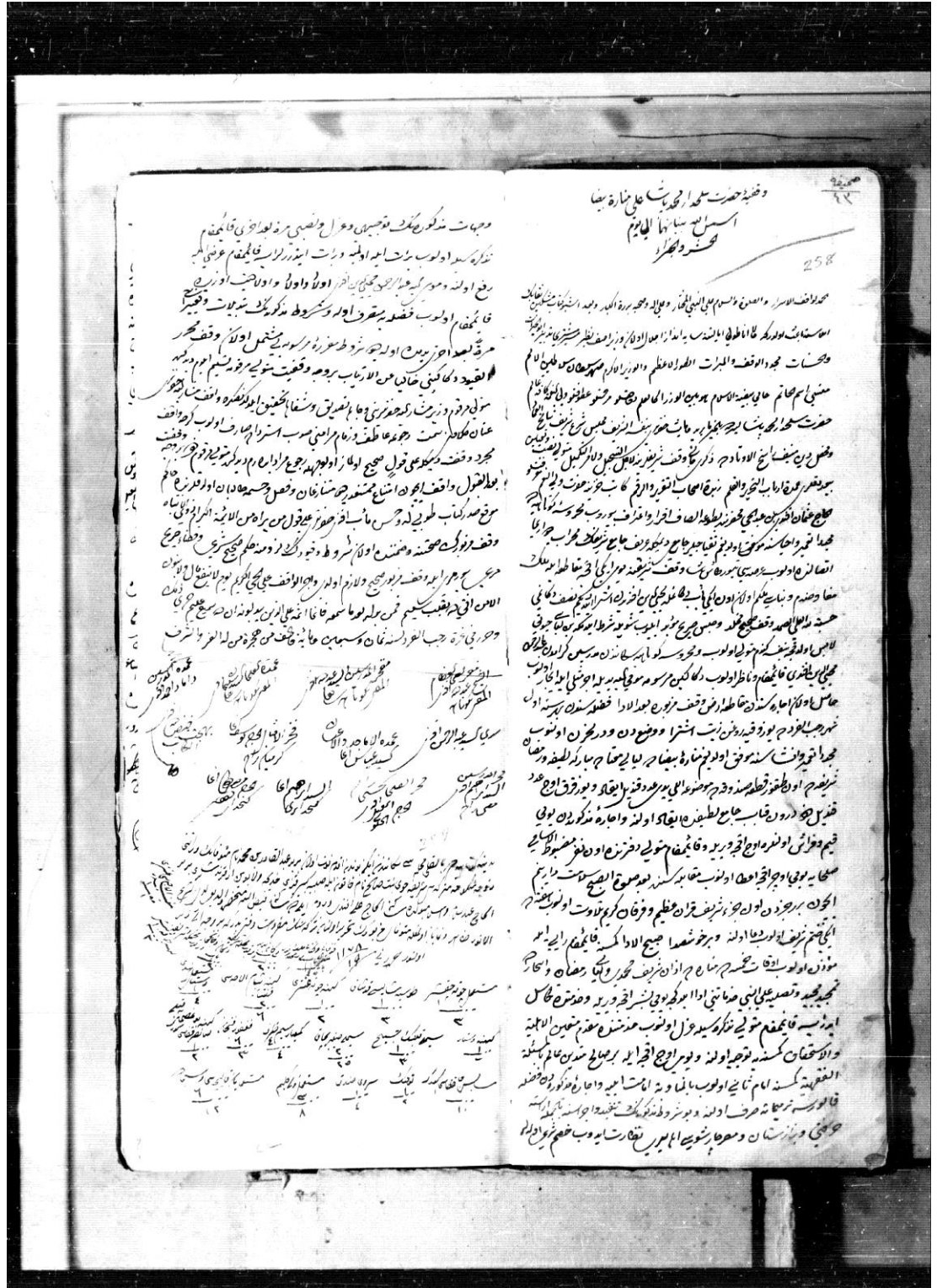
Ek 2. Ali Paşa (Alo Paşa) Vakfiyesi

(VGMA, Defter No: 593, Sayfa No: 261, Sıra No: 205.)

Ek 3. Silahdar Mehmet Paşa Vakfiyesi

(BOA, MŞS, 3 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili, vr. 22a-22b, s. 43, Belge No:258.)

Ek 5. Tevkii Mehmet Paşa Vakfiyesi'nin Devamı

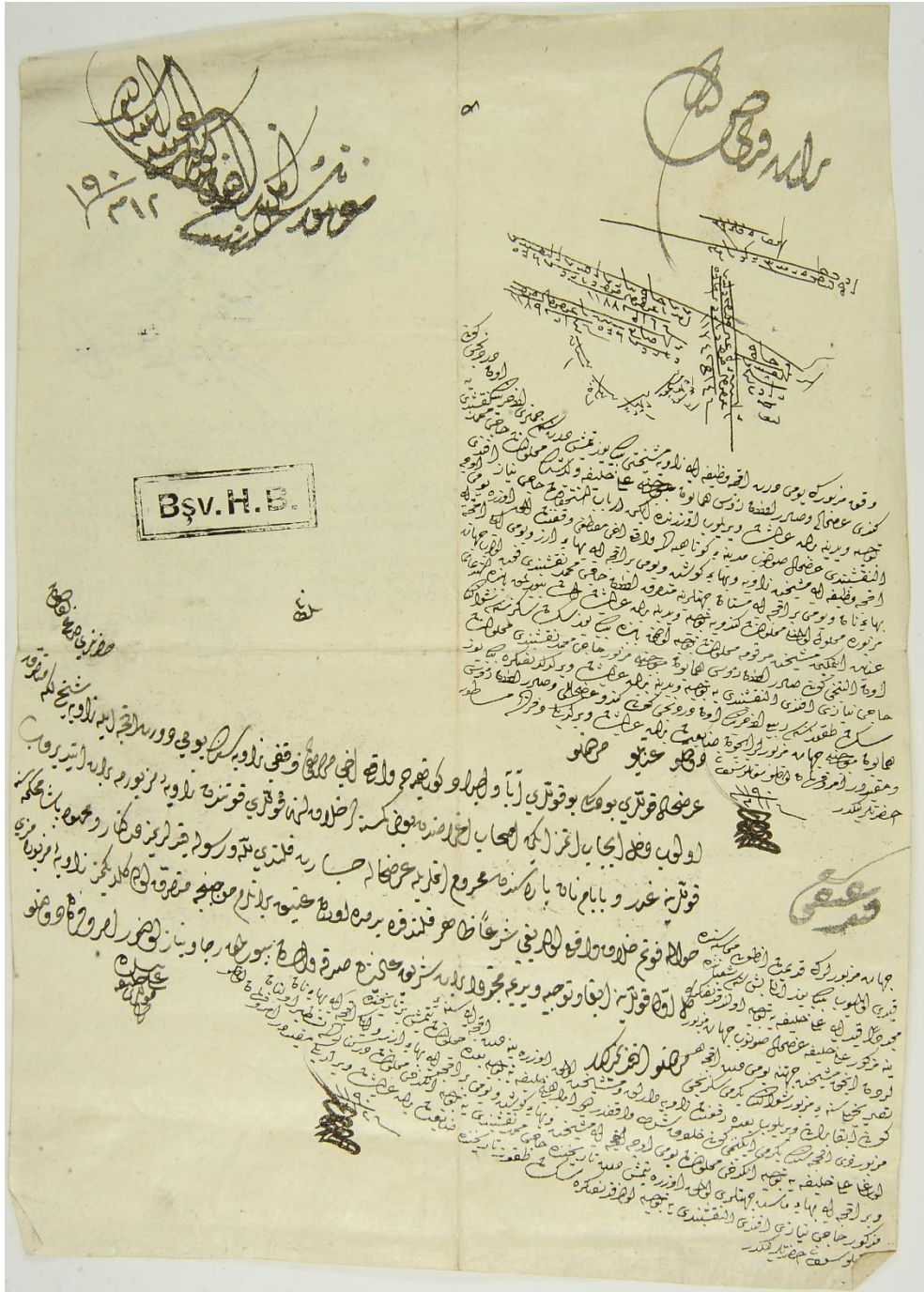
(BOA, MŞS, 3 Numaralı KŞS, vr.30, Belge No: 283.)

اجازة من قبل ابيها... اجازة من قبل ابيها... اجازة من قبل ابيها...
فقد فضل من مدنيته من نور... فقد فضل من مدنيته من نور...
ارباب زهد وصلاح واصحاب تقوى... ارباب زهد وصلاح واصحاب تقوى...
ادون كل جنس ودره وكتب من نور... ادون كل جنس ودره وكتب من نور...
وكتب من رسوم تطيف وعلی السحر... وكتب من رسوم تطيف وعلی السحر...
يومية براقية من قامت خدمته... يومية براقية من قامت خدمته...
مدكوره او توتر اسهيا نك هر... مدكوره او توتر اسهيا نك هر...
چنقيا وبرد باهوش درقدون شان... چنقيا وبرد باهوش درقدون شان...
ايديلر وكتب من نور... ايديلر وكتب من نور...
اصلا ملازمين وعايت ايديوب... اصلا ملازمين وعايت ايديوب...
چشمه چوشتم خدمت دن ازورادي... چشمه چوشتم خدمت دن ازورادي...
فضلت درسد بهر حق صياحه... فضلت درسد بهر حق صياحه...
امين كوايز و دعا خوان... امين كوايز و دعا خوان...
اوليوب نوابي در حصار ايديلر... اوليوب نوابي در حصار ايديلر...
خدمته مقام بلر سنده... خدمته مقام بلر سنده...
ايضا در حكام و والي حضانة... ايضا در حكام و والي حضانة...
كتشف اوليوب جهدها... كتشف اوليوب جهدها...
ايدهم در معالي الی يوم الف... ايدهم در معالي الی يوم الف...
اهام بيور مطرله خدمه الملك... اهام بيور مطرله خدمه الملك...
عند در عالم الاستر... عند در عالم الاستر...
مستولي مرتوم وزير مشارة... مستولي مرتوم وزير مشارة...
مولي مرتوم محمد الدين... مولي مرتوم محمد الدين...
محمد مارا البليغي... محمد مارا البليغي...
حاضر اوليوب... حاضر اوليوب...
ملكه انظام مراد ايدهم... ملكه انظام مراد ايدهم...
حضرت نيك قوه گري اوزره... حضرت نيك قوه گري اوزره...
اما مين صايون بيدرين... اما مين صايون بيدرين...
ذاهبا اوليوب با خصوص... ذاهبا اوليوب با خصوص...
عارض رجوعه مجال مهال... عارض رجوعه مجال مهال...
حاکم مرتوم صدارت... حاکم مرتوم صدارت...
سؤيد و صحيح لازم... سؤيد و صحيح لازم...
انفعا سمع علم و اجالوا... انصاف سمع علم و اجالوا...
وسجون و مانه والفاء

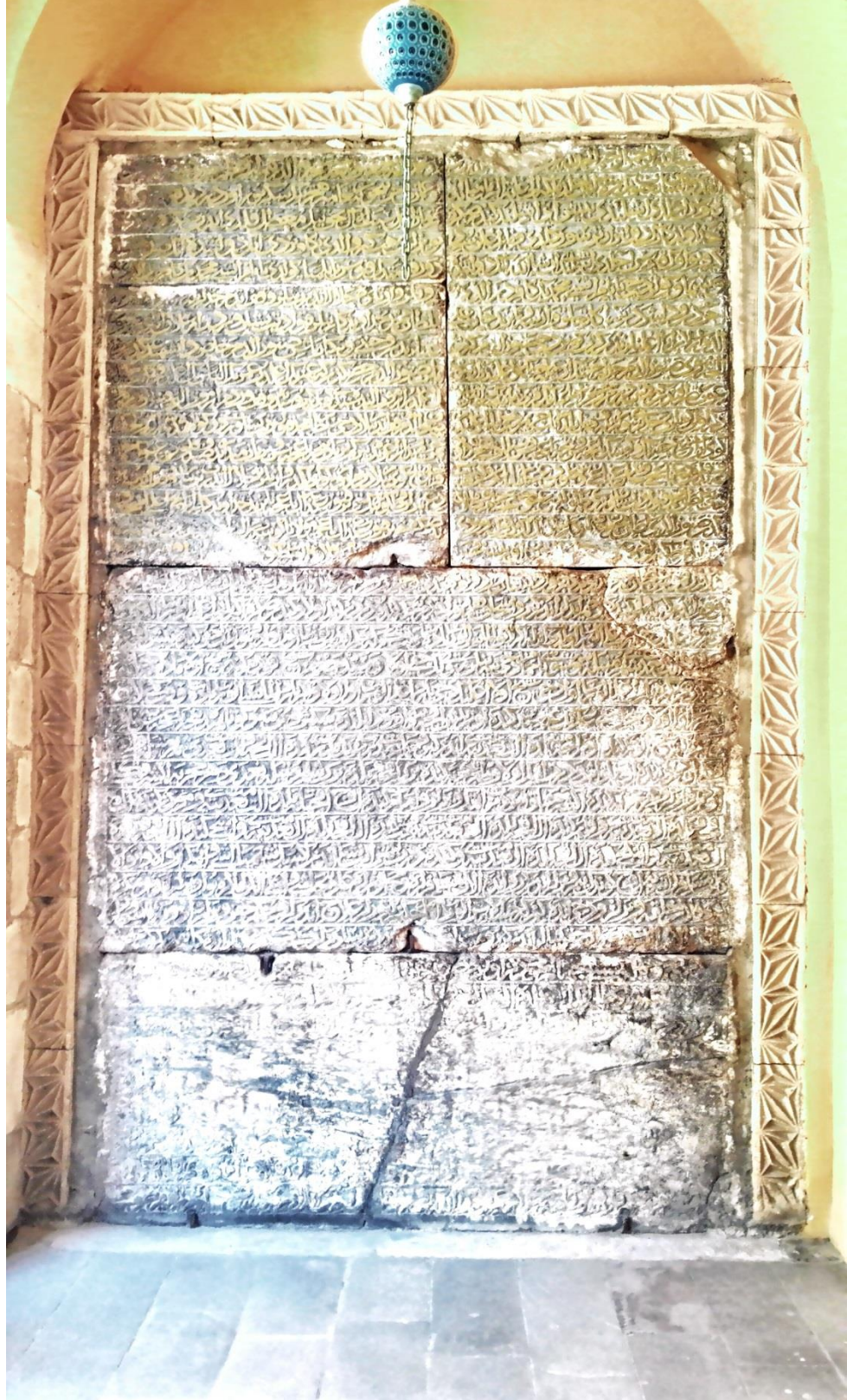
سید محمد اسیر... سید محمد اسیر...
احمد امامی حاجی... احمد امامی حاجی...
السید محمد اسیر... السید محمد اسیر...

Ek 6. Ahi Mustafa Vakfi ile İlgili Dava Kaydı

(BOA, C. Ev. 22589.)

Ek 8. II. Yakup'un Taş Vakfiyesi

Ek 9. İmaret Mescidi

Ek 10. İmaret Mescidi İç Mahali: Gökşadırvan, arkasında mihrab ve II. Yakup'un türbesi.

Ek 11. II. Yakup Vakfı Akarlarından Yeni Hamam

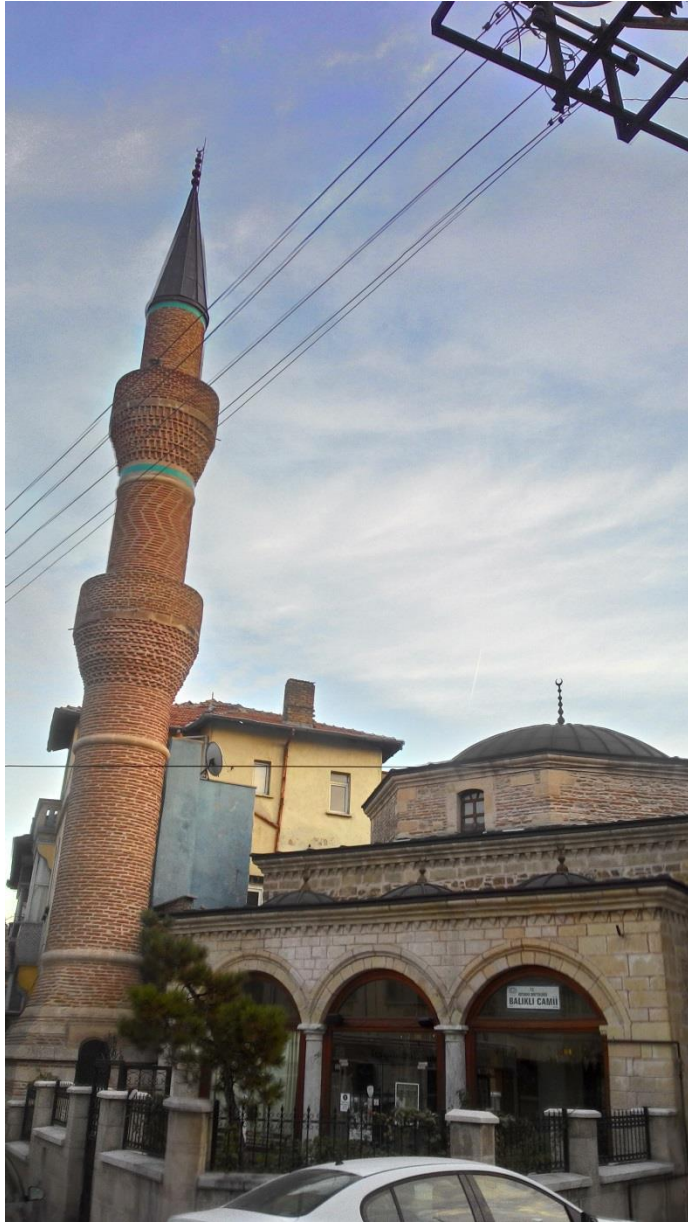
Ek 12. İshak Fakih Çeşmesi Kitabesi

Ek 13. İshak Fakih Camisi ve Medresesi

Ek 14. Balıklı Camii

Ek 15. Ulu Cami (Yıldırım Bayezid Vakfı)

Ek 17. Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa (Karaağazade) Vakıf Hanı

Ek 18. Dükkancık Mescidi

Ek 19. Hıdırlık Zaviyesi

Ek 20. Kütahya Mevlevihânesi ve adli davaya konu olduğunu düşünđüğümüz pencereleli duvar.

Ek 21. Kütahya Kalesi

Ek 22. Elvan Bey'in Eğdemir Hamamı

Ek 23. Hacı Ali Paşa'nın Sakahâne Vakfı

ÖZGEÇMİŞ

Ad SOYAD: Özlem SOYER ZEYREK

Anabilim Dalı: Tarih

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Kırklareli-1981

Eğitim

Yüksek Lisans: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2007)

Lisans: Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2003)

İş/İstihdam

Kütahya Best Fm’de Program Yapımcısı ve Reklam Müdürü (2000-2003)

Dumlupınar Üniversitesi Geçici İşçi Kadrosu (2003-2004)

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Arş. Gör. (2004’ten beri)

Görevlendirme: Dumlupınar Üniversitesi Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği (2005’ten beri)

Dumlupınar Üniversitesi Radyo Topluluğu Danışmanlığı (2005’ten beri)

Yabancı Dil ve Puanı: ÜDS- 52.500